

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek Gazdaság-Régió-Társadalom

Strategic Issues of Northern Hungary Economy-Region-Society

Térgazdaságtani és az üzleti kutatások lektorált tudományos folyóirata.
A peer-reviewed academic journal of spatial economics and business research.

Megjelenik évente háromszor a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara támogatásával.
It is published three times a year with the support of the Faculty of Economics of the University of Miskolc.

A folyóiratban megjelenő tanulmányokat két független szakértő lektorálta és ajánlotta közlésre.
The papers published in the journal have been edited and recommended for publication by two independent experts.

Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztály, Regionális Tudományok Bizottsága: C

A folyóiratot indexeli: EBSCO, REPEC, Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT)
The journal is indexed by: EBSCO, REPEC, MTMT

Kiadó / Publisher:

Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
University of Miskolc, Faculty of Economics

Szerkesztőség / Editorial Office:

Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
University of Miskolc, Faculty of Economics
E-mail: strategiaifuzetek@uni-miskolc.hu

Felelős kiadó / Responsible publisher:

Veresné Dr. Somosi Mariann

Főszerkesztő / Editor-in-Chief:

Dr. Kocziszky György

Szerkesztő bizottság tagjai / Editorial Committee Members:

Dr. Balaton Károly
Dr. Benedek József
Dr. Elekes Tibor
Dr. Nagy Egon
Dr. Nagy Zoltán
Dr. Ocskay Gyula
Dr. Péti Márton
Dr. Pulay Gyula

Dr. Salamin Géza
Dr. Michael Schenk
Dr. Sikos T. Tamás
Dr. Suhányi Ladislav
Dr. Szilágyi Ferenc
Dr. Tóth Géza
Dr. Varga Norbert
Veresné Dr. Somosi Mariann

Szerkesztőségi titkár / Editorial Secretary:

Dr. Lipták Katalin (liptak.katalin@uni-miskolc.hu)

Szerkesztőségi munkatárs / Editorial Assistant:

Orosz Dániel (regorosz@uni-miskolc.hu)

Nyomdai munkák / Printing:

MAXIMA CS-A Nyomdai és Kereskedelmi Szolgáltató Kft

ISSN 1786-1594 (Nyomtatott)

ISSN 2560-2926 (Online)

Tartalomjegyzék / Contents

TANULMÁNYOK

<i>Tóth Géza – Varga Krisztina</i>	4
A társadalmi innováció és a versenyképesség közti kapcsolat vizsgálata az Abaúji térségben	
<i>Pénzes János</i>	20
A hazai periférikus települések csoportosítása társadalmi-gazdasági jellemzőik alapján	
<i>Jeneiné Gerő Henriett Emese</i>	33
A tőkepiaci és az egészségügyi válság összehasonlítása, kkv-kat érintő válságkezelő intézkedések	
<i>Molnár Tamás – Dániel Zoltán András</i>	48
Válságok a hazai munkaerőpiacon – regionális aspektusból	
<i>Greutter Zoltán – Greutter-Gregus Éva – Hajdú Dávid</i>	58
Szakmai képzéseken résztvevő nappali tagozatos tanulók jövőbeni tervei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében	
<i>Lipták Katalin – Siposné Nándori Eszter – Suhányiová Alžbeta – Suhányi Ladislav</i>	66
Önkormányzati vélemények a közfoglalkoztatásról Borsod-Abaúj-Zemplén megyében	
<i>Árvai Andrea – Bogárdi Tünde</i>	77
Generációk a segélyezés csapdájában	
<i>Molnár László – Lipták Katalin</i>	88
A nyersanyag szektor munkaerőpiaci elvárásai az észak-magyarországi régióban a 2020-as gazdasági válság idején	
<i>Mezei Katalin – Gombkötő Nóra</i>	99
A COVID-19 hatása a hazai élelmiszergazdaságra	
<i>Szabó Szilvia</i>	111
Az attitűd idegennyelv-tanulási szándékot befolyásoló hatásának elemzése	
<i>Schuchmann Júlia</i>	122
A magyar középvárosok társadalmi kihívásai. Egy „élhető” középváros Eger esete	
<i>Forman Balázs</i>	135
Oroszország válaszüton	
<i>Elekes Tibor – Gyenizse Péter</i>	148
A természeti földrajzi tényezők szerepe Székelyföld gazdaságában	
<i>Harangozó Zsolt</i>	159
A társadalmi innováció jelentősége a vidékfejlesztésben	

KÖNYVSZEMLE

<i>Balogh Gábor</i>	176
Lengyel Imre: Regionális és városgazdaságtan	

Szerkesztői előszó

Folyóiratunk ez évi első lapszáma a több aktuális gazdasági témakört érintő cikkeket tartalmaz úgy, mint a társadalmi innovációk szerepét és jelenőségét a hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatásában (Tóth Géza – Varga Krisztina tanulmánya) vagy a vidékfejlesztésben gyakorolt hatásait értékelő tanulmányt (Harangozó Zsolt írása). Vitathatatlan jelen gazdasági körülmények között a társadalmi innovációk szerepe és fontossága egy-egy társadalmi probléma megoldásában. Péntes János cikkében a periférikus települések gazdasági és társadalmi szempontú csoportosításait végezte el. A rendszerváltást követően az elmaradott települések leszakadása tartósan bizonyult és a térszerkezeti különbségek azóta is megmaradtak.

Néhány tanulmány fókuszában a 2008. évi gazdasági világválság és a 2020 óta tartó koronavírus járvány miatti visszaesés összefüggéseinek a vizsgálata áll. Jeneiné Gerő Henriett tanulmányában megállapította, hogy a pénz és tőkepiaci válság előtt Magyarország makrogazdasági mutatók alapján értékelt teljesítménye jóval kedvezőtlenebb volt, mint az egészségügyi válság idején. A válságra való reagálás ideje, a válságkezelő intézkedések fajtái, mértéke, nagyságrendje és azok diverzifikált, célzott alkalmazása is eltérő volt a két válság idején. Molnár Tamás és Dániel Zoltán András a válságokat vizsgálták a munkaerőpiac regionális különbségek feltárásával. Az elmúlt három évtizedben a hazai munkaerőpiac jelentős változásokon ment keresztül. A rendszerváltás, az Európai Unió csatlakozás, a különböző foglalkoztatási és munkahelyteremtési programok egyaránt nyomot hagytak a hazai munkavállalói statisztikákban. Napjainkban egyre kevesebb szakmunkás van, így egyre nagyobb szükség van a szakmai végzettséggel rendelkező szakmunkásokra. Greutter Zoltán, Greutter-Gregus Éva és Hajdú Dávid a jelenleg szakmai végzettséget tanulók körében végeztek kérdőíves felmérést, melynek eredményeit tanulmányukban ismertették. A munkaerő-piaci problémák, különösen a magas munkanélküliség problémájának megoldására született meg és vált egyre népszerűbbé az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközökhöz tartozó közfoglalkoztatás. Válsághelyzetben a közfoglalkoztatási programok szerepe mindig megnő, így volt ez a 2008-as gazdasági válság után is és a COVID-19 járvány hatásaként is érzékelhető a közfoglalkoztatás szerepének erősödése. Lipták Katalin, Siposné Nándori Eszter, Suhányiová Alžbeta és Suhányi Ladislav tanulmánya a közfoglalkoztatást járta körül. Árvai Andrea és Bogárdi Tünde a generációk közötti eltéréseket vizsgálta a segélyezésen keresztül az ózdi járásban végzett kérdőíves felmérések segítségével.

Molnár László és Lipták Katalin a nyersanyag szektor munkaerőpiaci elvárásait elemezte az Észak-magyarországi régióban a 2020-as egészségügyi válság idején. Mezei Katalin és Gombkötő Nóra a koronavírus járvány élelmiszergazdaságra gyakorolt hatásait elemezte. Szabó Szilvia a nyelvtanulási szándékot befolyásoló pszichológiai tényezőket és az attitűdöket vizsgálta valamint, hogy milyen tényezők befolyásolják a nyelvtanulókat annak érdekében, hogy elkezdjenek idegen nyelvet tanulni, illetve sikeresek legyenek az idegen nyelv tanulásában. Schuchmann Júlia a magyar középvárosokat érintő társadalmi hatásokat elemezte tanulmányában Eger példáján keresztül.

Nemzetközi kitekintéssel Oroszország helyzetét elemző tanulmányt is olvashatunk Forman Balázs tollából. A természetföldrajzi tényezők Székelyföld gazdaságában betöltött szerepét Elekes Tibor és Gyenizse Péter vizsgálták tanulmányukban.

Reméljük, a Kedves Olvasó érdeklődéssel forgatja majd ezt a lapszámot!

Miskolc, 2022. április

Dr. Lipták Katalin

TANULMÁNYOK

Tóth Géza – Varga Krisztina

A társadalmi innováció és a versenyképesség közti kapcsolat vizsgálata az Abaúji térségben

A társadalmi innovációs potenciál versenyképességhez való hozzájárulásának számszerűsítése releváns kihívás, amely vizsgálatot jelen tanulmány keretei között az Abaúji térség¹ és tágabb környezete, Borsod-Abaúj-Zemplén megye települései vonatkozásában végzünk el. A társadalmi innovációs törekvések elsősorban a társadalmi problémák megoldását szolgálják, a jólét (és jóllét), valamint az életszínvonal növelésével, így a versenyképesség növelése tekintetében a fenntartható értékteremtés kapcsán vonhatók be a mérési keretekbe. Az elemzés során arra a kutatási kérdésre keressük a választ, amely a területi versenyképesség és a társadalmi innovációs potenciál közötti összefüggést vizsgálja Borsod-Abaúj-Zemplén megye hátrányos helyzetű települései vonatkozásában.

*Kulcsszavak: társadalmi innovációs potenciál, versenyképesség, hátrányos helyzetű települések
JEL-kód: O35*

Exploring the link between social innovation and competitiveness in the Abaúji region

The quantification of the contribution of social innovation potential to competitiveness is a relevant challenge, which is investigated in the context of the Abaúj region and its wider surroundings, the municipalities of Borsod-Abaúj-Zemplén county. Social innovation efforts primarily serve to solve social problems by increasing well-being (and prosperity) and living standards, and can thus be included in the measurement framework in the context of sustainable value creation in terms of increasing competitiveness. In the analysis, we seek to answer the research question that investigates the relationship between territorial competitiveness and social innovation potential in the disadvantaged municipalities of Borsod-Abaúj-Zemplén county.

*Keywords: social innovation potential, competitiveness, disadvantaged municipalities
JEL code: O35*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.1>

Bevezetés

A szakirodalom egyre nagyobb figyelmet fordít a társadalmi innovációs potenciál vizsgálatára (Krlev et al., 2014, Benedek et al., 2016, Westley et al., 2017, Kocziszky-Szendi, 2018, Nagy-Tóth, 2019, Varga, 2021), ugyanakkor konkrét számítások egyelőre csak csekély számban születtek (Benedek et al., 2016, The Economist Intelligence Unit, 2016, Kocziszky et al, 2017, Szendi, 2018, Nagy-Tóth, 2019, Varga, 2021). A társadalmi innovációs potenciál versenyképességhez való hozzájárulásának számszerűsítése releváns kihívás, jelen tanulmány keretei között ezen vizsgálat megvalósítására vállalkozunk Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Az

¹ Az „Abaúji térség” elnevezés a Miskolci Egyetem FKIP „Creative Region” kutatási projektjében meghatározott, 25 településből álló térség. A térségbe tartozó községek gyakran eltérő közigazgatási vagy egyéb területi egységekhez tartoztak, ez nem hivatalos elnevezés, ugyanakkor a térségi elnevezések nem fedik a 25 települést, így az Abaúji térség elnevezést alkalmazzuk. A vizsgált települések: Alsógagy, Baktakék, Beret, Büttös, Csenyete, Detek, Fáj, Fancsal, Felsőgagy, Forró, Fulókercs, Gagyapáti, Hernádpetri, Hernádvécse, Kány, Keresztéte, Krasznokvajda, Litka, Pamlény, Percse, Pusztaradvány, Szalaszend, Szászfá, Szemere (Encs település nem része jelenlegi vizsgálatunknak).

Abaúji térség Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyik leghátrányosabb térsége. Az ide tartozó települések zömmel halmozottan hátrányos helyzetűek (Varga, 2019). Problémáikat a társadalmi innovációra való képesség/potenciál alapján igyekeztünk megvizsgálni, kiemelve azokat a területeket, melyek ezen periferikus megyén belül a társadalmi-gazdasági szempontból még inkább periferikussá teszik.

Kiinduló lépésként a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében elhelyezkedő települések társadalmi innovációs potenciál komplex mutatója alapján² a legfontosabb területi folyamatok esetében a mutató által meghatározott képhez való kapcsolódását vizsgáljuk. A társadalmi innovációs potenciál és a területi versenyképesség közti kapcsolat vizsgálata esetében nem azonosítható olyan vizsgálat, amely során számszerűsítésre került a társadalmi innováció versenyképességhez való hozzájárulása. A kutatás keretei között a számszerűsítés érdekében kísérletet teszünk a területi versenyképesség és a társadalmi innováció közötti összefüggés vizsgálatára települési vonatkozásban az Abaúji térségben és tágabb környezetében, Borsod-Abaúj-Zemplén megye települései esetében.

Társadalmi innováció mint a hátrányos helyzetű települések felzárkózásának egyik lehetséges eszköze

A társadalmi innovációs folyamatok szerepe hangsúlyos a periférikus helyzetű térségek felzárkózási folyamataiban (Kocziszky et al., 2015, Szörényiné Kukorelli, 2015, Balaton-Varga, 2017, Döringer, 2017, Neumeier, 2017, Kocziszky-Szendi, 2018, Veresné et al., 2019). A hátrányos helyzetű térségek felzárkózásának támogatása kiemelt prioritásként szerepel az Európai Unió politikájában, így számos projekt, kutatási feladat kapcsolódik a mérési keretfeltételek azonosításához. A regionális egyenlőtlenségek csökkentésének kulcstényezője az innováció (Nemes Nagy, 1990, Ewers-Brenck, 1992, Kocziszky et al., 2015, Szendi, 2018, De Palo, 2018, Widuto, 2019). A társadalmi innováció a társadalmi-gazdasági mutatók alapján hátrányos, periférikus helyzetű térségek számára új eszközként, modellként azonosítható, folyamatának vizsgálata, mérési módszertanának meghatározása különösen indokolt az Európai Unió átfogó harmonikus fejlődésének előmozdítása érdekében.

A társadalmi problémák újszerűbb, hatékonyabb, hatásosabb és fenntarthatóbb megoldását mint fő mozgatórugót azonosítják Phills és szerzőtársai (2008) a társadalmi innovációt, amely megalapozza a társadalmi innováció elméletét. Az elméletté váló formálódás egy másik alapkövét a közösségen belüli együttműködések jelentik, amelyek hangsúlyos szerepét vizsgálja Jégou és Manzini (2008). A társadalmi innovációt nem szabad kizárólagosan alulról felfelé építkező tevékenységként megközelíteni, hiszen az innováció és támogatása gyakran származik makroszintről (Nemes-Varga, 2015).

A társadalmi innovációs törekvések támogatása helyi és országos szinten valósul meg. A helyi szintű kezdeményezések alapja a helyi közösség mindenkor törekvése a környezetük, gazdasági helyzetük és életképességük javítására. Az információval való ellátottság, a praktikus tudás mellett azonban a helyi közösség gyakran erőforrás hiányos (szakértelem, pénzügyi források, önkéntesség vonatkozásában). Az országos szintű társadalmi innováció generálás esetenként a különböző politikai és gazdasági érdekek alapján kerül meghatározásra, valamint adott esetben a helyi igények figyelembevételére sem valósul meg a kívánt mértékben. A helyi fejlesztések azonban csak egy integrált rendszerben képesek strukturális változásokat, eredményeket elérni. Az együttműködés problematikájával számos kutató foglalkozik, és többen az általános bizalom hiányában (Vilmányi-Hetesi, 2017), az alacsony együttműködési hajlandóságban (Veresné Somosi-Varga, 2018), az intézményi- és politikai kultúrában (Balaton-Varga, 2017) is nagy kihívást látnak.

² A Borsod-Abaúj-Zemplén megyében elhelyezkedő települések társadalmi innovációs potenciál komplex mutatójának kialakítását és értékét Nagy Z. – Tóth G. (2019): A társadalmi innovációs potenciál mérési lehetőségei Borsod-Abaúj-Zemplén példáján. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XVI. évf. 2. szám, pp. 97-109. című tanulmánya ismerteti.

A társadalmi innovációs törekvések fő célja a társadalmi kihívások kezelése, az életminőség növelése és a helyi fejlesztés során megfogalmazott intézkedések meghatározása. Mindezek alapján a társadalmi innováció „új vagy újszerű válaszokat ad egy közösség problémáira azzal a céllal, hogy növelje a közösség jólétét” (Kocziszky et al., 2017, 16. o.). Vizsgálatunkban a társadalmi innovációt olyan folyamatként azonosítjuk, amely során az életszínvonal emelését célzó intézkedések (eredmények) mellett hangsúlyos az újszerű struktúrák megjelenése, a társadalom cselekvőképességének ösztönzése, valamint a szemléletváltás és a részvétel támogatási folyamata.

Versenyképesség vizsgálata az Abaúji térségben és tágabb környezete, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

A versenyképesség az elmúlt évek leggyakrabban használt kifejezése (McFetridge, 1995, Somogyi, 2009, Hortoványi-Balaton, 2016, Balaton-Varga, 2017), ugyanakkor a szakirodalomban nincs egységesen elfogadott definíciója, valamint kérdésként merül fel az értelmezhetőségi szintek vizsgálata. Egyes szerzők szerint a versenyképesség nem értelmezhető nemzetgazdaságokra, csak vállalati szinten mérhető (Porter korábbi munkái), később Porter (1990-es évek második felétől) és más szerzők (Lengyel, 2003, Horváth, 2001, Palkovits, 2000, Besze, 2009) véleménye alapján a versenyképesség fogalma országokra, régiókra is alkalmazható. A versenyképesség fogalmának egyre növekvő figyelmet szentel az Európai Unió is (EC, 1993, 1994, 2001, Leader, 2001). Az Európai Unió fő célkitűzései között szerepel a kontinens globális versenyképességének növelése, „az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés” (EC, 2014, 7. o.). Az EU a versenyképességet a kohézió leghatékonyabb eszközeként, a régiók gazdasági növekedésének és a foglalkoztatottság javításának eszközeként, valamint a társadalmi jólét javítását eredményező eszközként értelmezi (Lengyel, 2003). A területi versenyképesség javítására szolgáló Leader-program a területi versenyképesség dimenziói között kiemelt figyelmet fordít a társadalmi versenyképesség dimenziójának. A társadalmi versenyképesség a helyi szereplők azon képessége, amely által képessé válnak az együttműködésre (Leader, 2001). A versenyképességi vizsgálatok egyik hangsúlyos célja az életszínvonal növelési lehetőségeinek azonosítása. A versenyképesség szoros összefüggést mutat az innovációval mind szervezeti, regionális, nemzeti és globális szinten, az újításoknak kulcsszerepük van a versenyképesség növelésében. A gazdasági és természettudományi innovációk jelenléte megfigyelhető az ún. magterületeken, a perifériák lemaradása azonban felzárkózást segítő intézkedéseket indukál. Új és időszerű megoldásokra van szükség a kisebb közösségek (települések, régiók) számára, ehhez nyújt eszközt és modellt a társadalmi innováció. A társadalmi innováció olyan társadalmi szükségleteket próbál kielégíteni, amelyeket a piac nem képes, ezáltal akár a perifériák felzárkózásában is alternatív megoldást jelenthet (Kocziszky et al. 2015, Szőrényiné Kukorelli, 2015; Benedek et al. 2016, Kocziszky–Szendi, 2018). Ezen megoldások általános (más közösségektől adaptált, komplex program elemek) és speciális, az adott közösség által megfogalmazott, egyetlen megoldásként azonosítható törekvések, amelyek megvalósítása révén a felzárkózás támogatható. Ma már hangsúlyos szerepe van azoknak a társadalmi kezdeményezéseknek és újításoknak, amelyek – a technikai innovációk mellett – újszerű megoldásaikkal vesznek részt a közösség jóllétének (életszínvonalának) növelésében (Varga, 2017). A területi versenyképesség regionális vonatkozásában számos modell született (Regional Competitiveness Capacity, versenyképességi csillag, versenyképességi fa vagy versenyképességi piramismodell). A piramis modell (Lengyel, 2003) a mérést három kategória szerint értelmezi (jövedelem, termelékenység, foglalkoztatottság), és vizsgálja a rövid távú gazdaságfejlesztést (közvetlen, alaptényezők), illetve a hosszú távú tényezőket (sikerességi faktorok). Fő célként az életszínvonal és az életminőség növelését jelöli meg. A mezoszintű társadalmi innováció vizsgálatokor hangsúlyos a városok versenyképességének meghatározása. Lengyel véleménye szerint (2003) a makroszintű elemzés nem adaptálható közvetlenül a városok versenyképességének vizsgálatokor (pl. városvezetés „más politikát” folytat), helyette gazdasági

és stratégiai determinánsok (mennyiségi és minőségi adatok) meghatározására van szükség. Egyetértve a szakirodalommal (Lengyel, 2003, Horváth, 2001), a versenyképességet gyűjtőfogalomként értelmezzük, amely a versenyben való sikeres részvételt jelenti, mind a vállalatok, mind az országok és régiók esetében (Lengyel, 2000). A területi versenyképesség „olyan folyamat, amely a területi egységek között zajlik, és célja a régióban, városban élők jólétének növelése a regionális, helyi gazdaság fejlődésének elősegítésével, amely fejlődést bizonyos csoportok a helyi politikákon keresztül más térségekkel versengve, rivalizálva próbálják befolyásolni explicit vagy gyakrabban implicit módon” (Lengyel 2003, 153. o.). Az elemzés alapkövetelménye, hogy a vizsgált egység azonosítható legyen (pl. EU NUTS-rendszere).

A fenti megközelítések alapján kijelenthető, hogy a területi versenyképesség alapja a jólét növelése. A társadalmi innovációs törekvések elsősorban a társadalmi problémák megoldását szolgálják, a jólét (és jóllét), valamint az életszínvonal növelésével, így a versenyképesség növelése tekintetében a fenntartható értékteremtés kapcsán vonhatók be a mérésbe. Az elemzés során arra a kutatási kérdésre keressük a választ, amely a területi versenyképesség és a társadalmi innovációs potenciál közötti összefüggést vizsgálja az Abaúji térségben és tágabb környezete, Borsod-Abaúj-Zemplén megye települései vonatkozásában.

Multiplikatív tényezőkre bontás – a társadalmi innováció és a területi versenyképesség közti kapcsolat számszerűsítése

Vizsgálatunkban Nemes Nagy (2005) megközelítését, a tényezőkre bontás módszerét alkalmaztuk (1. képlet):

$$\frac{\text{Jövedelem}}{\text{Néesség}} = \frac{\text{Jövedelem}}{\text{Foglalkoztatottak}} * \frac{\text{Foglalkoztatottak}}{\text{Aktívkorúak}} * \frac{\text{Aktívkorúak}}{\text{Néesség}} \quad (1)$$

Méréseinkben a jövedelem a települések személyijövedelemadó-köteles jövedelmeit, a foglalkoztatottak száma az adott évi adózók számát jelentette, aktív korúaknak a 15–64 éveseket tekintettük, míg népesség alatt a lakónépesség számát értjük.

Az adózókra jutó jövedelem lényegében az egyes települések gazdaságának termelékenységét közelíti, az adózók aktív korú populáción belüli aránya a foglalkoztatottságra ad elfogadható becslést, míg az aktív korúak népességen belüli aránya egyfajta korszerkezeti mérőszámként pozitív erőforrásnak tekinti a munkavállalási korúak magas arányával jellemezhető demográfiai arculatot.

Némi matematikai átalakítás után (az értékek logaritmusát kell venni) a szorzat átalakul egy sokkal könnyebben kezelhető összeggé, a következő formula szerint (2. képlet):

$$\log\left(\frac{\text{Jövedelem}}{\text{Néesség}}\right) = \log\left(\frac{\text{Jövedelem}}{\text{Foglalkoztatottak}}\right) + \log\left(\frac{\text{Foglalkoztatottak}}{\text{Aktívkorúak}}\right) + \log\left(\frac{\text{Aktívkorúak}}{\text{Néesség}}\right) \quad (2)$$

Ezen tényezőkre bontást térségtipizálásra alkalmaztuk, elfogadva Nemes Nagy (2005) eredményeit, miszerint a jövedelmi különbségeket elsősorban a termelékenység alakítja, miközben a korszerkezeti tényező hatása igen csekély. Tipizálásunk alapja az egyes elérhetőségi csoportok értékeinek országos átlaghoz való viszonya a lakossági jövedelmek, valamint az ezt felbontó három tényező esetén. Átvéve forrásunk technikai megoldásait, a 1. táblázatban mi is 1-essel jelöltük az országos átlag feletti, 0-ával pedig az átlag alatti tényezőket (az első számérték

mindig a lakossági jövedelmeket szimbolizálja, míg a második a termelékenységet, a harmadik a foglalkoztatottságot, a negyedik pedig a korszerkezeti tényezőt). Versenyelőnyösnek tekintjük az átlag feletti lakossági jövedelmű településeket, míg versenyhátrányosnak az átlag alattiakat. Ezen belül komplex versenyelőnyt állapítunk meg, ha az adott térség a lakossági jövedelmek mindhárom összetevőjében átlag feletti értékekkel rendelkezik, míg több-, illetve egytényezős a versenyelőny, ha kettő vagy mindössze egy tényező esetében teljesül ez a feltétel. A versenyhátrány mibenlétét ennek analógiájára értelmeztük.

Eredményeink szerint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében lakók mintegy 18%-a versenyelőnyös helyzetű településeken lakott 2015-ben, mely 2019-re 13%-ra csökkent. Az Abaúji térség helyzetében az előbbieknél is nagyobb a romlás, hiszen itt a 40%-ról, 2019-re már csak a népesség kevesebb mint 5%-a él versenyelőnyös településeken.

1. táblázat: Népesség és aktív korú népesség megoszlása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében
Table 1. Distribution of population and working age population in Borsod-Abaúj-Zemplén county

Kategóriák	Népesség	15-64 éves népesség	Népesség	15-64 éves népesség
	2015		2019	
Komplex versenyelőny	5,4	5,6	4,0	4,1
Többtényezős versenyelőny	7,7	7,8	7,1	7,2
Egytényezős versenyelőny	5,0	5,0	2,1	2,0
Egytényezős versenyhátrány	12,1	12,5	8,0	8,3
Többtényezős versenyhátrány	46,9	46,8	58,3	58,4
Komplex versenyhátrány	22,9	22,3	20,5	20,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: saját számítás

2. táblázat: Népesség és aktív korú népesség megoszlása az Abaúji térségben
Table 2. Distribution of population and working age population in the Abaúji region

Kategóriák	Népesség	15-64 éves népesség	Népesség	15-64 éves népesség
	2015		2019	
Komplex versenyelőny	4,3	4,2	0,0	0,0
Többtényezős versenyelőny	29,2	29,3	2,7	2,6
Egytényezős versenyelőny	8,7	8,0	2,1	2,0
Egytényezős versenyhátrány	20,3	19,7	20,9	20,1
Többtényezős versenyhátrány	7,4	7,7	64,8	65,7
Komplex versenyhátrány	30,2	31,0	9,5	9,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: saját számítás

Borsod-Abaúj-Zemplén településeinek mutatói a társadalmi innovációs potenciál tükrében

Vizsgálatunk következő részében a versenyképességi számítás indikátorait elemeztük Borsod-Abaúj-Zemplén megye településein, a társadalmi innovációs potenciál tükrében. Ehhez a településeket a társadalmi innováció alapján ötödökbe soroltuk, és ezen településcsoportokon belül számítottuk ki az egyes indikátorokat, illetve vizsgáltuk meg az országos átlaghoz viszonyított nagyságukat (3. táblázat, 4. táblázat, 5. táblázat, 6. táblázat).

3. táblázat: Fejlettség Borsod-Abaúj-Zemplén megye településein a társadalmi innováció tükrében (országos átlag=100)

Table 3. Development of settlements in Borsod-Abaúj-Zemplén county in the light of social innovation (national average=100)

Ötöd	2015	2016	2017	2018	2019
1. ötöd	57,7	59,4	59,6	59,8	59,4
2. ötöd	60,1	61,6	61,8	62,1	61,9
3. ötöd	64,9	66,3	66,8	66,6	66,3
4. ötöd	69,9	71,5	72,3	71,8	72,0
5. ötöd	98,2	97,2	97,9	98,3	97,4
Megyei átlag	84,6	84,6	85,1	85,5	84,9

Forrás: saját számítás

4. táblázat: Termelékenység Borsod-Abaúj-Zemplén megye településein a társadalmi innováció tükrében (országos átlag=100)

Table 4. Productivity in the municipalities of Borsod-Abaúj-Zemplén county in the light of social innovation (national average=100)

Ötöd	2015	2016	2017	2018	2019
1. ötöd	59,7	58,7	59,5	59,5	59,7
2. ötöd	65,1	62,2	63,0	63,9	64,9
3. ötöd	68,7	67,5	67,8	68,5	69,0
4. ötöd	73,1	71,3	72,6	72,7	73,8
5. ötöd	97,4	97,3	97,5	98,5	97,9
Megyei átlag	86,1	84,9	85,3	86,2	86,2

Forrás: saját számítás

5. táblázat: Foglalkoztatottság Borsod-Abaúj-Zemplén megye településein a társadalmi innováció tükrében (országos átlag=100)

Table 5. Employment in the settlements of Borsod-Abaúj-Zemplén county in the light of social innovation (national average=100)

Ötöd	2015	2016	2017	2018	2019
1. ötöd	101,1	105,4	103,5	103,3	101,3
2. ötöd	94,5	101,0	100,2	98,6	96,8
3. ötöd	95,6	99,1	99,1	97,8	96,4

4. ötöd	96,2	100,7	100,0	99,2	97,9
5. ötöd	100,7	99,9	100,6	100,3	100,4
Megyei átlag	98,8	100,2	100,3	99,8	99,2

Forrás: saját számítás

6. táblázat: Korszerkezeti tényező Borsod-Abaúj-Zemplén megye településeinek a társadalmi innováció tükrében (országos átlag=100)

Table 6. Age structure factor in the settlements of Borsod-Abaúj-Zemplén county in the light of social innovation (national average=100)

Ötöd	2015	2016	2017	2018	2019
1. ötöd	95,6	96,0	96,7	97,3	98,3
2. ötöd	97,6	98,0	98,0	98,5	98,5
3. ötöd	98,9	99,2	99,3	99,5	99,7
4. ötöd	99,3	99,5	99,5	99,5	99,7
5. ötöd	100,2	100,0	99,8	99,5	99,1
Megyei átlag	99,5	99,5	99,5	99,4	99,2

Forrás: saját számítás

Települési versenyképesség (2015-2019)

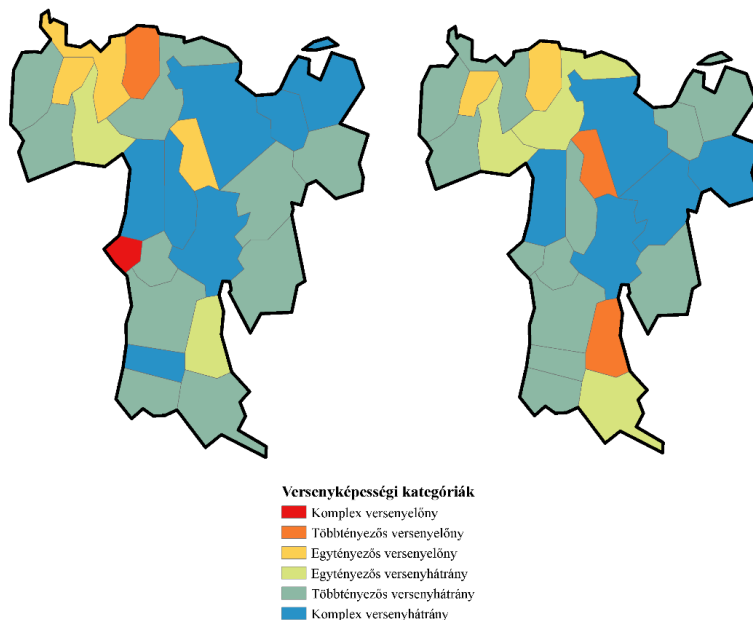
Borsod-Abaúj-Zemplén településeinek 2015-ben és 2019-ben is 12-12%-a volt országos összevetésben versenyelőnyös. Így a vizsgált időszak alatt előrelépés nem történt, a települések közel 90%-a versenyhátrányosnak tekinthető (7. táblázat).

7. táblázat: Borsod-Abaúj-Zemplén megye településeinek versenyképessége, (%)
Table 7. Competitiveness of the settlements of Borsod-Abaúj-Zemplén county, (%)

Versenyképességi kategóriák	Települések	
	2015	2019
Komplex versenyelőny	3	2
Többszempélyes versenyelőny	5	7
Egyszerűsített versenyelőny	4	3
Egyszerűsített versenyhátrány	22	19
Többszempélyes versenyhátrány	42	49
Komplex versenyhátrány	24	20
Összesen	100	100

Forrás: saját számítás

Az Abaúji térség településeinek versenyképessége még inkább kedvezőtlen (8. táblázat). 4 települést tekinthetünk versenyelőnyösnek (egy-, és többtényezős versenyelőny) 2019-es adatok alapján (Csenyété, Fancsal, Pusztaradvány és Percse). 5 település komplex, míg 12 többtényezős versenyhátrányban szenved. Sajnos igen sok esetben az elmúlt években alapvetően kedvezőtlenül alakultak a folyamatok versenyképesség szempontjából. Vagy a versenyelőny váltott át versenyhátrányba bizonyos településeknél, vagy ha alapvető változás nem is történt, de az egyes összetevők versenyelőnyös volta váltott át versenyhátrányossá. Ez a tény alapvetően veszélyes folyamatokra utal. A területi folyamatok ugyanis viszonylag lassúak, komoly változások leginkább középtávon, 15-20 év alatt várhatók. Itt viszont már öt éves vizsgálati periódus alatt is látványos a visszaesés, melynek orvoslása mielőbbi, átgondolt, tudatos beavatkozást igényel.

1. ábra: Az Abaúji térség településeinek versenyképessége (2015 és 2019)
Figure 1. Competitiveness of municipalities in the Abaúj region (2015 and 2019)
 Forrás: saját szerkesztés

8. táblázat: Az abaúji települések versenyképessége
Table 8. The competitiveness of Abaúj municipalities

Név	2015	2016	2017	2018	2019
Fáj	0000	0010	0000	0010	0000
Szászfá	1111	1111	1011	1111	0001
Csenyété	1010	1011	1010	1010	1010
Szemere	0011	0011	0011	0011	0011
Detek	0001	0001	0001	0001	0001
Pamlény	0000	0010	0010	0011	0001
Fancsal	1011	1111	1011	1111	1110
Alsógagy	0001	0010	0010	0011	0011

Pusztaradvány	1111	1101	1111	1101	1101
Keresztéte	0011	0011	0010	0010	0010
Baktakék	0001	0010	0000	0000	0000
Krasznokvajda	0000	0000	0000	0000	0000
Hernádvécse	0001	0011	0001	0001	0001
Fulókercs	0000	0010	0000	0000	0000
Büttös	0010	0010	0010	0000	0001
Hernádpetri	0011	0011	0011	1011	0011
Kány	0010	0000	0001	0011	0001
Litka	1011	1011	1011	0010	0010
Gagyapáti	0000	0000	0000	0000	0001
Beret	1010	1011	1011	0011	0011
Felsőgagy	0000	0000	0000	0000	0000
Forró	0011	0011	0011	0001	0001
Szalaszend	0000	0010	0010	0010	001012
Percse	1111	1110	1110	1100	1110

Forrás: saját számítás

Shift-share elemzés - a versenyképesség szerepe Borsod-Abaúj-Zemplén településeinek társadalmi innovációs folyamataiban

Kutatásunkban a versenyképesség szerepét shift-share analízis segítségével kívántuk vizsgálni a településeken. A shift-share analízis elterjedten használt térstatisztikai módszer (Stevens–Moore, 1980). Célja valamilyen gazdasági vagy demográfiai folyamat területi sajátosságainak, lokális, regionális súlyának a vizsgálata. A módszert első alkalommal 1942-ben alkalmazta Daniel B. Creamer az Egyesült Államok Erőforrás-tervezési Intézetében az Államok ipari potenciáljának és erőforrásainak regionális vizsgálatára. A módszer pontos matematikai formalizmusának kidolgozását 1960-ban a baltimori Johns Hopkins Egyetemen végezték el. A módszer elvégzéséhez legalább két szerkezeti – területi, illetve ágazati – dimenzió szerinti adatra van szükség. Az ágazat megjelölés tulajdonképpen tetszőleges diszjunkt megoszlást takarhat: gazdasági ágazatokat, korcsoportokat, településnagyság-csoportokat. A területi dimenzió is többféle lehet: például települések, régiók, országok, sajátos térbeli aggregátumok.

A számítások kiindulópontja két mátrix:

$$K = \begin{pmatrix} k_{11} & k_{12} & \dots & k_{1j} & k_{1m} \\ k_{21} & k_{22} & \dots & k_{2j} & k_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ k_{i1} & k_{i2} & \dots & k_{ij} & k_{im} \\ k_{n1} & k_{n2} & \dots & k_{nj} & k_{nm} \end{pmatrix} \quad V = \begin{pmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1j} & v_{1m} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2j} & v_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ v_{i1} & v_{i2} & \dots & v_{ij} & v_{im} \\ v_{n1} & v_{n2} & \dots & v_{nj} & v_{nm} \end{pmatrix}$$

Az alapadatokból számíthatók (a mátrixok sorainak, illetve oszlopainak összeadásával a következő értékek:

$$k_{i0} = \sum_{j=1}^m k_{ij} \text{ illetve } v_{i0} = \sum_{j=1}^m v_{ij}$$

az i-edik térség nagyság-csoport teljes adata a két időpontban,

$$k_{0j} = \sum_{i=1}^m k_{ij} \text{ illetve } v_{0j} = \sum_{i=1}^m v_{ij}$$

a j-edik terület egység teljes adata a két időpontban,

$$k_{oo} = \sum_i \sum_j k_{ij} \text{ illetve } v_{oo} = \sum_i \sum_j v_{ij}$$

Az országos összedat a két időpontban.

A számítás első érdemi lépése a jövedelemnövekedési indexek $M(m_{ij})$ mátrixának kiszámítása jelenti, ami V mátrix elemeinek K mátrix megfelelő elemeivel való osztását jelenti (Tóth, 2002).

$$M = \begin{pmatrix} m_{11} & m_{12} & \dots & m_{1j} & m_{1m} \\ m_{21} & m_{22} & \dots & m_{2j} & m_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ m_{i1} & m_{i2} & \dots & m_{ij} & m_{im} \\ m_{n1} & m_{n2} & \dots & m_{nj} & m_{nm} \end{pmatrix}$$

Hasonlóképpen osztással számítható a teljes (országos) növekedési index – m_{oo} a két mátrix elemei összegének hányadosa, illetve a ágazati – m_{i0} az a mátrixok sorösszegeinek hányadosa, és a területi – m_{0j} az oszlopösszegek hányadosaként – növekedési indexek:

$$m_{00} = v_{00} / k_{00}$$

$$m_{i0} = v_{i0} / k_{i0}$$

$$m_{0j} = v_{0j} / k_{0j}$$

Ezen összefüggések felhasználásával minden terület egységre vonatkozóan felbontható az adott periódusra jellemző – az országos átlagnál gyorsabb vagy lassabb növekedés hatására létrejövő – többlet vagy – hiány (S_i) két tényezőre, esetünkben az úgynevezett regionális (S_r) és a településszerkezeti (S_a) hatásra.

$$(S_i) = (S_r) + (S_a)$$

ahol

$S_i = v_{0j} - (m_{00} * k_{0j})$ vagyis az oszlopösszeg a vizsgálat végső időpontjában- (országos átlagos növekedés* oszlopösszeg a vizsgálat kezdő időpontjában).

$S_r = \sum_j (v_{ij} - m_{i0} * k_{ij})$ vagyis a település(csoport) adata a vizsgálat végső időpontjában – (adott településkategóriára vonatkozó átlagos növekedés * település(csoport) adata a vizsgálat kezdő időpontjában)

$S_a = S_i - S_r$ vagyis a két hatás különbsége (Tóth, 2002).

Logikailag teljesen analóg a fenti számításmenettel az az alkalmazás, amikor például nem a jövedelmek volumennövekedés kerül elemzésre a regionális és a településszerkezeti összetevő szerint, hanem az egy lakosra jutó jövedelmek területi egyenlőtlenségeit bontjuk fel tényezőkre egy-egy adott évben. Ekkor a fenti levezetés kiinduló mátrixai közül a V-nek megfelelő a jövedelmeket tartalmazza, míg a K a népesség megoszlását térségek és településcsoportok szerint. E számítással arról kapható információt, hogy a magas, illetve az alacsony jövedelemszinteket miként befolyásolja a regionális (pl.: megyei) hovatartozás, illetve a településszerkezeti összetétel. Jelen munkában is ezt a megközelítést alkalmazzuk.

Elemzésünkben az egy lakosra jutó jövedelem (fejlettség), egy adózóra jutó jövedelem (termelékenység), egy munkavállalási korúra jutó adózó (foglalkoztatottság) és az egy főre jutó munkavállalási korú népesség (korszerkezeti tényező) területi egyenlőtlenségeit bontottuk fel tényezőkre a 2019-es évet vizsgálva Borsod-Abaúj-Zemplén megye települései esetében. Az ágazati tényező a korábban alkalmazott versenyképességi kategóriák voltak. Vagyis kérdésünk az, hogy a társadalmi innovációs potenciál által meghatározott településcsoportokban a versenyképesség tényezőit jelentő mutatók nagyságát mennyire a versenyképességi helyzet, illetve a helyi adottságok határozzák meg?

Általánosságban megállapítható, hogy a vizsgált mutatók közül csak a foglalkoztatottság nagyságának kialakulásában fontosabb a versenyképesség szerepe, mint a helyi – a versenyképességi helyzet által nem magyarázható – okok, mivel szerepe abszolút értékben csak ennél látunk magasabb értékeket a területiség hatásánál.

A fejlettség és a termelékenység esetében egyértelmű a társadalmi innovációs potenciál és a versenyképesség összefüggése. E két mutató esetében azt láthatjuk, hogy a társadalmi innovációs potenciál szempontjából legkedvezőbb helyzetű településeken mind a versenyképesség, mind pedig a lokális hatások pozitív előjelűek, míg a többi négy településcsoportban ezzel ellentétes tendenciák látszódnak.

A foglalkoztatottság szempontjából már nem ilyen egyszerű a helyzet, itt ugyanis a megyeihez képest többlet nem csak a társadalmi innovációs szempontból legkedvezőbb helyzetű települések között látszik, hanem a legkedvezőtlenebbek csoportjában is. Ez utóbbi döntően lokális okokból következik.

Végül a korszerkezeti tényező szerepe a harmadik és a negyedik ötöd településeinél mutat a megyeihez képest többletet, míg a többinél hiányt. Oka itt is lokális tényezőkből következik.

Összegezve a versenyképesség, illetve annak tényezői alapvetően a társadalmi innovációs potenciállal együtt mozognak. Bizonyos településcsoportnál lehetnek ugyan lokális eltérések, de a térségi struktúra alapvetően összefügg. Vagyis a társadalmi innovációs potenciálba való befektetés, az azt támogató beruházások alapvetően befolyásolják a versenyképességet is.

9. táblázat: A fejlettség többlete/hiánya és összetevői a megye településein, (%)
 Table 9. Development surplus/deficit and its components in the settlements of the county, (%)

Társadalmi innovációs kategóriák	Összes	Területiség hatása	Versenyképesség hatása
Első ötöd	-100	-81	-19
Második ötöd	-100	-60	-40
Harmadik ötöd	-100	-56	-44
Negyedik ötöd	-100	-27	-73
Ötödik ötöd	100	51	49

Forrás: saját számítás

10. táblázat: A társadalmi innovációs kategóriák részesedése a fejlettség többletéből/hiányából és annak összetevőiből, (%)

Table 10. Share of social innovation categories in the development surplus/deficit and its components, (%)

Társadalmi innovációs kategóriák	Fejlettség-többlet	Fejlettség-hiány	A területiség hatása pozitív	A területiség hatása negatív	A versenyképesség hatása pozitív	A versenyképesség hatása negatív
Első ötöd	0	12	0	19	0	4
Második ötöd	0	23	0	27	0	19
Harmadik ötöd	0	36	0	39	0	32
Negyedik ötöd	0	30	0	15	0	44
Ötödik ötöd	100	0	100	0	100	0
Összesen	100	100	100	100	100	100

Forrás: saját számítás

11. táblázat: A termelékenység többlete/hiánya és összetevői a megye településein, (%)

Table 11. Productivity surplus/deficit and its components in the municipalities of the county, (%)

Társadalmi innovációs kategóriák	Összes	Területiség hatása	Versenyképesség hatása
Első ötöd	-100	-88	-12
Második ötöd	-100	-67	-33
Harmadik ötöd	-100	-60	-40
Negyedik ötöd	-100	-37	-63
Ötödik ötöd	100	58	42

Forrás: saját számítás

12. táblázat: A társadalmi innovációs kategóriák részesedése a termelékenység többletéből/hiányából és annak összetevőiből, (%)

Table 12. Share of social innovation categories in productivity surplus/deficit and its components, (%)

Társadalmi innovációs kategóriák	Termelékenység-többlet	Termelékenység-hiány	A területiség hatása pozitív	A területiség hatása negatív	A versenyképesség hatása pozitív	A versenyképesség hatása negatív
Első ötöd	0	13	0	20	0	4
Második ötöd	0	22	0	25	0	18
Harmadik ötöd	0	35	0	36	0	33
Negyedik ötöd	0	30	0	19	0	46
Ötödik ötöd	100	0	100	0	100	0
Összesen	100	100	100	100	100	100

Forrás: saját számítás

13. táblázat: A foglalkoztatottság többlete/hiánya és összetevői a megye településein, (%)
 Table 13. *Employment surplus/deficit and its components in the settlements of the county, (%)*

Társadalmi innovációs kategóriák	Összes	Területiség hatása	Versenyképesség hatása
Első ötöd	100	179	-79
Második ötöd	-100	-5	-95
Harmadik ötöd	-100	-40	-60
Negyedik ötöd	-100	-51	-49
Ötödik ötöd	100	-9	109

Forrás: saját számítás

14. táblázat: A társadalmi innovációs kategóriák részesedése a foglalkoztatottság többletéből/hiányából és annak összetevőiből, (%)

Table 14 *Share of social innovation categories in employment surplus/deficit and its components, (%)*

Társadalmi innovációs kategóriák	Foglalkoztatottság-többlet	Foglalkoztatottság-hiány	A területiség hatása pozitív	A területiség hatása negatív	A versenyképesség hatása pozitív	A versenyképesség hatása negatív
Első ötöd	9	0	54	0	0	7
Második ötöd	0	22	0	4	0	21
Harmadik ötöd	0	51	0	68	0	31
Negyedik ötöd	0	27	46	0	0	41
Ötödik ötöd	91	0	0	28	100	0
Összesen	100	100	100	100	100	100

Forrás: saját számítás

15. táblázat: A korszerkezeti tényező többlete/hiánya és összetevői a megye településein, (%)
 Table 15. *Surplus/deficit of the age structure factor and its components in the settlements of the county, (%)*

Társadalmi innovációs kategóriák	Összes	Területiség hatása	Versenyképesség hatása
Első ötöd	-100	-82	-18
Második ötöd	-100	-38	-62
Harmadik ötöd	100	144	-44
Negyedik ötöd	100	160	-60
Ötödik ötöd	-100	-301	201

Forrás: saját számítás

16. táblázat: A társadalmi innovációs kategóriák részesedése a korszerkezeti tényező többletéből/hiányából és annak összetevőiből, (%)

Table 16. *Share of social innovation categories in the surplus/deficit of the age structure factor and its components, (%)*

Társadalmi innovációs kategóriák	Korszerkezeti tényező-többlet	Korszerkezeti tényező-hiány	A területiség hatása pozitív	A területiség hatása negatív	A versenyképesség hatása pozitív	A versenyképesség hatása negatív
Első ötöd	0	22	0	12	0	5
Második ötöd	0	38	0	10	0	29

Harmadik ötöd	45	0	42	0	0	24
Negyedik ötöd	55	0	58	0	0	41
Ötödik ötöd	0	40	0	79	100	0
Összesen	100	100	100	100	100	100

Forrás: saját számítás

Következtetések

Vizsgálataink alapján Borsod-Abaúj-Zemplén megye, s azon belül az Abaúji térség – már korábban is viszonylag kedvezőtlen – versenyképességi helyzete 2015-2019 között romlott. Ha a versenyképesség összetevőit – korábbi munkánkban már bemutatott – a társadalmi innovációs potenciál tükrében elemezzük, akkor a mögöttes okok is azonosíthatóvá válnak. Fejlettség és termelékenység tekintetében a társadalmi innovációs potenciállal való lineáris kapcsolat egyértelműen kimutatható, minél magasabb a társadalmi innováció, annál magasabb a fejlettség, illetve a termelékenység. 2015-2019 között a fejlettség tekintetében az egész megye kismértékben felzárkózott az országos átlaghoz. Termelékenység tekintetében a megye felzárkózása némileg kisebb, mint az fejlettség tekintetében látható volt. A foglalkoztatottság vonatkozásában a társadalmi innováció szerepe egyáltalán nem látszik, míg a korszerkezeti tényező alapvetően megfelel a társadalmi innovációs helyzetnek struktúrájában, vagyis minél magasabb a társadalmi innovációs potenciál annál magasabb a munkavállalási korúak aránya a népességen belül. A korszerkezeti tényező változása és a társadalmi innováció között fordított arányosság van, minél alacsonyabb a társadalmi innováció annál kedvezőbb folyamatok játszódnak le ennél a mutatónál. Kimutattuk, hogy a versenyképesség, illetve annak tényezői alapvetően a társadalmi innovációs potenciállal együtt mozognak. A társadalmi innovációs potenciálba való befektetés alapvetően befolyásolja a versenyképességet!

Köszönetnyilvánítás

A kutatást a Miskolci Egyetem Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programjának Intézményi Kiválósági Alprogramja (TKP2020) támogatta.

Irodalomjegyzék

- BALATON K.-VARGA K. (2017): Social innovation and competitiveness – a literature review of the theoretical work in the field, REVIEW of Economic Studies and Research Virgil Madgearu, 10, No. 2, pp. 27-42.
- BENEDEK J.-KOCZISZKY GY.-VERESNÉ SOMOSI M.-BALATON K. (2016): Generating and Measuring Regional Social Innovation, Theory Methodology Practice, Vol.12, Special Issue, pp. 14-25.
- BESZE T. (2009): A területi versenyképesség értelmezési lehetőségei a városrégiókban, Területi Statisztika, 49(6), pp. 585-596.
- CREAMER, D. (1942): 'Shifts of Manufacturing Industries.' US National Resources Planning Board, (ed.): Industrial Location and National Resources chap. 4 (Washington, DC, us Government Printing Office)
- DE PALO, C.-KARAGIANNIS, ST.-RAAB, R. (2018): Innovation and inequality in the EU: for better or for worse?, EUR 29303 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg
- DÖRINGER, S. (2017): Is Social Innovation a Key to "De-Peripheralization"? Dealing with Challenges of Peripheralization on a Local Level. <http://epub.oeaw.ac.at/0xc1aa5576%200x0039109b.pdf>
- EC (1993): White Paper on Growth, Competitiveness, and Employment: The Challenges and Ways forward into the 21st Century, European Commission, Luxembourg

- EC (1994): Competitiveness and Cohesion: Trends in the Regions. Fifth Periodic Report on Social and Economic Situation and Development of the Regions in the Community, European Commission, Luxembourg
- EC (2001): European Competitiveness Report 2001, European Commission, Brussels
- EC (2014): Az EU kutatási és innovációs keretprogramja, Európai Unió, https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/sites/horizon2020/files/H2020_HU_KIO_213413HUN.pdf
- EWERS, H. J.-BENCK, A. (1992): Innovationsorientierte Regionalpolitik – Zwischenfazit eine Forschungsprogramms, In: Birgh, H. – Schalk, H. J. (eds.): Regionale und sektorale Strukturpolitik, Münster, Germany, pp. 309-341.
- HORTOVÁNYI L.-BALATON K. (2016): A versenyképesség és az innováció vállalati szintű vizsgálata, *Vezetéstudomány*, XLVII (12), pp. 38-45.
- HORVÁTH GY. (2001): A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben, *Tér és Társadalom*, XV. évf., 2. szám, pp. 203–231.
- JÉGOU, F.-MANZINI, E. (2008): Collaborative Services – Social Innovation and Design for Sustainability, Edizioni POLI.design
- KOCZISZKY GY.-SZENDI D. (2018): Regional Disparities of the Social Innovation Potential in the Visegrad Countries: Causes and Consequences, *European Journal of Social Sciences, Education and Research*, Volume 12, Nr. 1, pp. 35-41.
- KOCZISZKY GY.-VERESNÉ SOMOSI M.-BALATON K. (2015): Társadalmi innováció mérésének sajátosságai, In: „Mérleg és Kihívások” IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Konferencia Kiadvány (szerk.: Lipták Katalin), pp. 288-301.
- KOCZISZKY GY.-VERESNÉ SOMOSI M.-BALATON K. (2017): A társadalmi innováció vizsgálatának tapasztalatai és fejlesztési lehetőségei, *Vezetéstudomány (Budapest Management Review)*, XLVIII. évf., 6-7. szám, pp. 15-19.
- KRLEV, G.-BUND, E.-MILDENBERGER, G. (2014): Measuring What Matters – Indicators of Social Innovativeness on the National Level, *Information Systems Management*, 31(3), pp. 200-224.
- LEADER (2001): Global Competitiveness of Rural Areas, “Rural Innovation”, Leader European Observatory
- LENGYEL I. (2000): A regionális versenyképességről, *Közgazdasági Szemle*, 12. sz., pp. 962-987.
- LENGYEL I. (2003): Verseny és területi fejlődés, JATEPress, Szeged
- MCFETRIDGE, D. G. (1995): Competitiveness: Concepts and Measures, Occasional Paper Number 5, [https://www.ic.gc.ca/eic/site/eas-aes.nsf/vwapj/op05e.pdf/\\$file/op05e.pdf](https://www.ic.gc.ca/eic/site/eas-aes.nsf/vwapj/op05e.pdf/$file/op05e.pdf)
- NAGY Z.-TÓTH G. (2019): A társadalmi innovációs potenciál mérési lehetőségei Borsod-Abaúj-Zemplén példáján. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* XVI. évf. 2. szám, pp. 97-109.
- NEMES NAGY J. (1990): Területi egyenlőtlenségek dimenziói – Adalékok egy „kvázi-elmülethez”, *Tér és Társadalom*, 4. évf., 2, pp. 15-30.
- NEMES NAGY J. (szerk.) (2005): Regionális elemzési módszerek, ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest
- NEMES G.-VARGA Á. (2015): Társadalmi innováció és társadalmi tanulás a vidékfejlesztésben – sikerek, problémák, dilemmák, In: „Mérleg és Kihívások” IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Konferencia kiadvány (szerk.: Veresné Somosi M.), Miskolc, pp. 434-444.
- NEUMEIER, S. (2017): Social innovation in rural development: identifying the key factors of success, *The Geographical Journal*, Vol. 183, No. 1, pp. 34–46.
- PALKOVITS I. (2000): Szempontok a területi versenyképesség értelmezéséhez, *Tér és Társadalom*, XIV. évf., 2-3. szám, pp. 119-128.
- PHILLS, J. A.-DEIGLMEIER, K.-MILLER, D. T. (2008): Rediscovering Social Innovation, *Stanford Social Innovation Review*, pp. 34-43.

- SOMOGYI M. (2009): Versenyképesség a szakirodalomban – A fogalmi megközelítések összegzése és elemzése (I. rész), *Vezetéstudomány*, XI. (4), pp. 54-64.
- STEVENS, B. H.-MOORE, C. L. (1980): A critical review of the literature on shift-share as a forecasting technique, *Journal of Regional Sciences*, Vol. 20, Issue 4, pp. 419-437.
- SZENDI D. (2018): A társadalmi innovációs potenciál mérésének lokális szintű lehetőségei, *Erdélyi Társadalom*, 16 (1), pp. 31-58.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI I. (2015): Vidéki térségeink innovációt befogadó képessége –Egy kutatás tapasztalatai, *Tér és Társadalom*, 29. évf., 1. szám, pp. 97-115.
- The Economist Intelligence Unit (2016): Old problems, new solutions: Measuring the capacity for social innovation across the world, https://eiuperspectives.economist.com/sites/default/files/Social_Innovation_Index.pdf?ga=2.74173968.380101799.1588295032-390439281.1588295032
- TÓTH G. (2002): Kísérlet autópályáink területfejlesztő hatásának bemutatására, *Területi Statisztika*, 42 (6), pp. 493-505.
- VARGA K. (2017): Társadalmi innováció az önkormányzatok működésében, In: (szerk. Lipták K.): *Társadalmi innováció és felelősségvállalás Észak-Magyarországon*, Miskolc, pp. 7-15.
- VARGA K. (2019): Társadalmi innovációs törekvések megvalósítási lehetőségei az Abaúji térségben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 16(2), pp.73–86.
- VARGA K. (2021): A társadalmi innováció mérhetőségének kihívásai. Társadalmi innovációs folyamatok vizsgálata a Nyírbátori járásban, PhD disszertáció, Miskolci Egyetem, Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi Doktori Iskola
- VERESNÉ SOMOSI M.-VARGA K.-KOCZISZKY GY. (2019): Step by Step for Social Innovation with Neuro-Fuzzy Modelling, *European Journal of Economics and Business Studies* Volume 5, Nr. 1, pp. 13-23.
- VERESNÉ SOMOSI M.-VARGA K. (2018): How does social innovation contribute to solving social problems? A processoriented framework for measuring social innovation, *European Journal of Social Sciences, Education and Research*, Volume 12, Nr. 1, pp. 68-83.
- VILMÁNYI M.-HETESI E. (2017): A bizalom hatása a szervezetközi tanulásra és alkalmazkodásra, In: „Mérleg és Kihívások” X. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Konferencia kiadvány (szerk.: Veresné Somosi M.), Miskolc, pp. 22-34.
- WESTLEY, F.-MCGOWAN, K.-TJÖRNBO, O. (2017): *The Evolution of Social Innovation. Building Resilience Through Transitions*, Edward Elgar Publishing, UK
- WIDUTO, A. (2019): Regional inequalities in the EU, EPRS | European Parliamentary Research Service, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637951/EPRS_BRI\(2019\)637951_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/637951/EPRS_BRI(2019)637951_EN.pdf)

Pénzes János

A hazai periférikus települések csoportosítása társadalmi-gazdasági jellemzőik alapján

A rendszerváltást követően az elmaradott települések leszakadása tartósnak bizonyult és a térszerkezeti különbségek megmerevedtek. A periférikus térségek társadalmi-gazdasági jellemzői egymást erősítve multidimenziós jelleggel fejezik ki a centrum-periféria viszonyokat. A különböző fejlettségi vizsgálatok hasonlósága és szoros statisztikai kapcsolata ezt támasztja alá. A figyelembe vett vizsgálatok mindegyike alapján elmaradottnak tekinthető csoport a hazai településállomány mintegy egyötödét jelenti, több fél millió lakossal. Ugyanakkor ez a településcsoport a társadalmi, gazdasági és infrastrukturális jellemzői alapján lényeges eltéréseket mutat – ezt bizonyította az elvégzett klaszterelemzés. A legrosszabb mérőszámokkal jellemezhető települések köre minden tekintetben az országos értékektől lényegesen kedvezőtlenebb helyzetet mutat. Az egykori ipari strukturális válsággal sújtott területek mára halmozott problémákkal küzdenek. A vizsgálataink alapján a roma lakosság aránya mindegyik klaszterben jelentős arányt képvisel és a roma többségű települések igen hátrányos helyzettel szembesülnek. A feltárt problémák a helyi viszonyokra megfelelően reflektáló komplex megközelítésű beavatkozást igényelnek a szakpolitikai oldalról.

Kulcsszavak: centrum-periféria, demográfiai folyamatok, elmaradott térségek, marginalizáció, területi fejlettség

JEL-kód: I32, I38, O15, R58

The clustering of Hungarian peripheral settlements by their social-economic characteristics

The falling behind of the backward settlements proved to be stable after the change of regime and the spatial development pattern became rigid. The social-economic characteristics of peripheral areas strengthen each other in multidimensional form expressing the centre-periphery dichotomy. The similarities and significant correlation of different development investigations demonstrate this fact. Those settlements delimited as peripheral by every observed method amount to one fifth of the Hungarian settlements, with more than half million inhabitants. However, these settlements differ from each other regarding their social, economic and infrastructural indicators – this fact was confirmed by the cluster analysis computed. The settlements with the with the worst development variables represent significantly backward situation deeply below the national average. The former structural crisis areas battles with complex and cumulative problems nowadays. According to the outputs of our analysis, all of the clusters are described by high ratio of Roma population and the settlements with the largest proportions of Roma population face with extremely disadvantaged situation. The problems discovered require holistic interventions of policies reflecting on the local features and circumstances.

Keywords: backward areas, centre-periphery, demographic processes, marginalization, territorial development

JEL-code: I32, I38, O15, R58

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.2>

Bevezetés

A hazai településállományban a rendszerváltást követően jelentős polarizálódás zajlott le az egyenlőtlenségek nagyfokú növekedése mellett (Copus 2001; Nemes Nagy 2009). Bár a vélemények megoszlanak az egyenlőtlenségek ezredforduló utáni trendjeit tekintve, de a

periférikus települések³ leszakadása tartósan bizonyult (Pénzes 2011). Mindez *erőteljes területi koncentrációt* mutatva egyértelműen *térségi szintű leszakadást* jelez (Lipták 2017; Kovács–Koós 2018; Pénzes–Demeter 2021). A periférikus települések esetében a „*baj nem jár egyedül*” (Csatári et al. 1996), és az elmaradottság számos tényezőben testet ölt. Ez magyarázza egyúttal azt a jelenséget, hogy a különböző módszerek alapján készült fejlettségi számítások eredményei jelentősen összecsengenek. Az elmúlt évek vizsgálatai alapvetően hasonló térbeli mintázatot jeleztek – akár munkaerő-piaci (Tagai et al. 2018; Alpek–Tésits 2019; Kóti 2020), iskolázottsági (Szilágyi–Gerse 2015; Németh–Dövényi 2018; Pénzes et al. 2018), lakáspiacra koncentráló (Pósfai–Nagy 2017), vagy éppen környezeti-egészségügyi dimenzióban (Papp et al. 2017) végzett elemzések. A megmerevedett fejlettségi térszerkezet az elmúlt évtizedekben a közlekedési beruházások (Tóth 2006; Egri–Kószegi 2020) és az EU Kohéziós Alapja által finanszírozott fejlesztések (Kovács–Koós 2018) következtében csak korlátozott mértékben változott. A fejlettségi különbségek egy részének történeti meghatározottságára is egyre több tanulmány mutat rá (pl. Beluszky 2000; Demeter–Radics 2009; Győri–Mikle 2017; Szilágyi 2019; Szilágyi et al. 2019).

Jelen tanulmányban arra keressük a választ, hogy a különböző módszertani megközelítései komplex mérőszámok alapján kirajzolódó fejlettségi térszerkezet milyen hasonlóságokat és különbségeket mutat, illetve ezek együttes figyelembevételével mely települések különíthetők el egyértelműen periférikusként. Továbbá, hogy a kirajzolódó periférikus települési kör bontható-e csoportokra, amelyek eltérő társadalmi-gazdasági profillal rendelkeznek.

Települési fejlettségi különbségek hazánkban a 2010-es években

A fejlettség fogalma – multidimenziós karaktere okán – nehezen megragadható, ráadásul lehetetlen olyan mérőszámot találni, amely széles körű konszenzuson alapul. Ennek ellenére számos kísérlet történt akár egyetlen indikátoron (leginkább az adóköteles jövedelemen), akár komplex többváltozós metódusokon alapuló vizsgálatok elvégzésére, amelyek a hazai településállományon belüli eltéréseket különböző hangsúlyokkal közelítették meg (pl. Nagy 2012; Tóth 2013; Pénzes 2014; Harcsa 2015; Demeter 2020). Jelen tanulmányban – természetesen a teljesség igénye nélkül – a rendelkezésre álló többváltozós módszerek közül négy metódus együttes figyelembevételével jelöljük ki azokat a településeket, amelyek periférikusnak tekinthetők. A következő indexeket vontuk be a vizsgálatba:

1; *A területi deprivációs index* az ELKH KRTK RKI (korábbi nevén az MTA Regionális Kutatások Központjának) munkatársai által kidolgozott mérőszám, ami a népszámlálások éveire elkészítve dinamikai vizsgálatokra is alkalmas (Kovács 2010; Koós 2015) és az alábbi indikátorok alkotják:

- munkanélküliek aránya;
- foglalkoztatott nélküli háztartások aránya;
- komfort nélküli lakások aránya;
- átlag adózott jövedelem havonta egy állandó lakosra;
- SZJA adófizetők a 15–64 éves korosztály arányában;
- legalább középfokú iskolai végzettségűek a 25-x népesség arányában;
- 100 fő 60 év felettire jutó 15 év alatti (fiatalodási index).

2; *Az objektív jólléti index* ugyanezen intézet munkatársai az SSF-jelentés fontosabb javaslatain alapuló, objektív jólléti index számítása során 30 mutatót elemeztek mind térségi, mind pedig – némi módosítással – települési szinten (Nagy–Koós 2014).

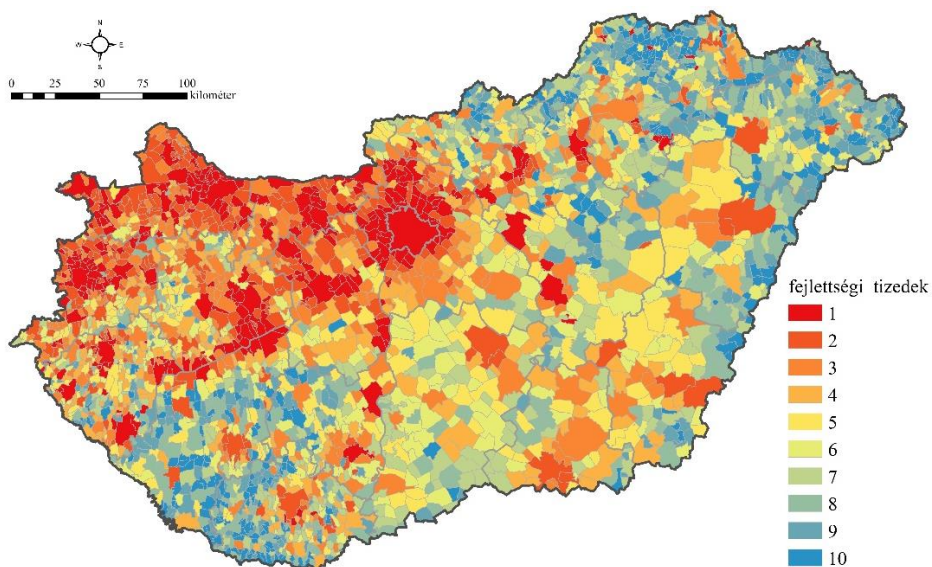
³ Az elmaradott és a periférikus szavakat szinonimaként használjuk a tanulmányban, utóbbi esetben kifejezetten a területi fejlettségi viszonyokra utalva.

3; A települések társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő kompozitmutatót a KSH munkatársai dolgozták ki a 105/2015. (IV.23.) kormányrendeletben részletezett módszertani tartalmi elemekkel, 24 mérőszám felhasználásával.

4; A területi fejlettségi index elnevezésű mutató a hatalmas statisztikai adathalmazból kiinduló szisztematikus szelekció eredményeképpen települési szinten 7 mutató kiválasztásán alapul (Pénzes 2014; 2015; Pénzes–Demeter 2021):

- az idős (65 éves és idősebb) népesség eltartottsági rátája a 15–64 éves népesség százalékában;
- a rendszeres gyermekvédelmi támogatásban részesítettek aránya a 0–24 éves népességből;
- a légzőrendszeri betegségekben szenvedők száz 60 éves és idősebb lakosra jutó száma;
- száz lakásra jutó lakos;
- a személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem egy állandó lakosra jutó értéke;
- a megelőző 10 év során épített lakások aránya a lakásállományon belül;
- az átlagos lakásár.

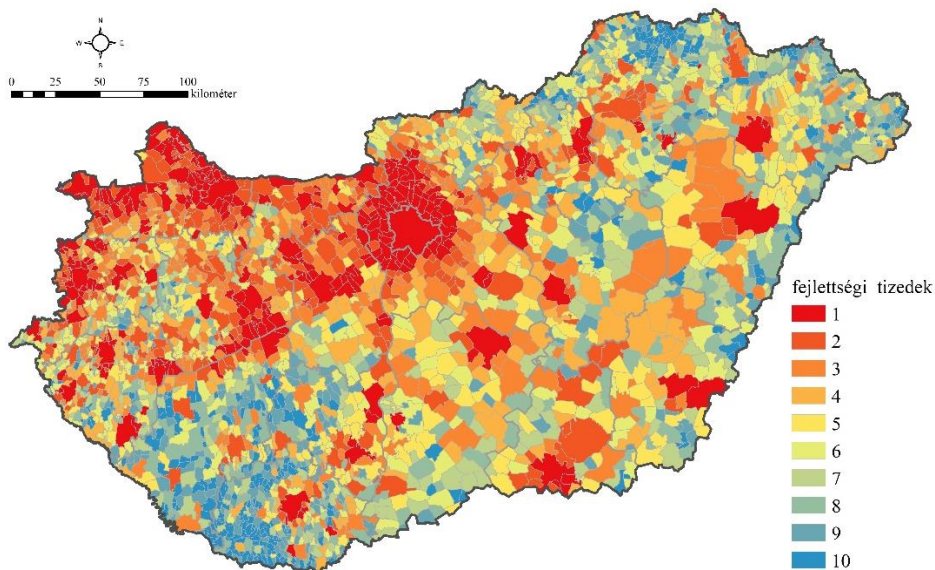
A négy eltérő módszer alapján a hazai településállományra végrehajtott számítások esetében jól érzékelhető, hogy jelentős hasonlóság mutatható ki az eredmények térbeli mintázataiban (1-4. ábra). A könnyebb összehasonlíthatóság érdekében fejlettségi tizedekbe rendezett értékek kerültek ábrázolásra. A fejlettségi térszerkezet fontosabb jellemző elemei mindegyik módszer alapján kirajzolódnak. A négy – bár részleteiben jelentősen különböző – módszer meglehetősen hasonló eredményeit a korrelációs vizsgálat is megerősítette, mivel az r érték minden relációban $+0,8$ feletti értékeket produkált, szoros kapcsolatot jelezve a módszerek között (1. táblázat).

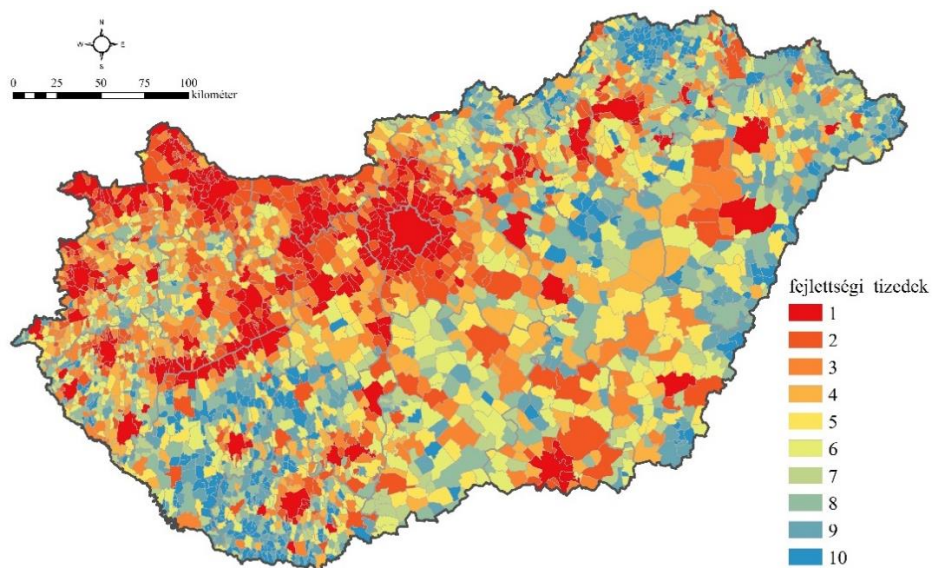
1. ábra: A területi deprivációs index települési értékeinek alakulása fejlettségi tizedek szerint (2011)

Figure 1: Values of the territorial deprivation index sorted into deciles (2011)

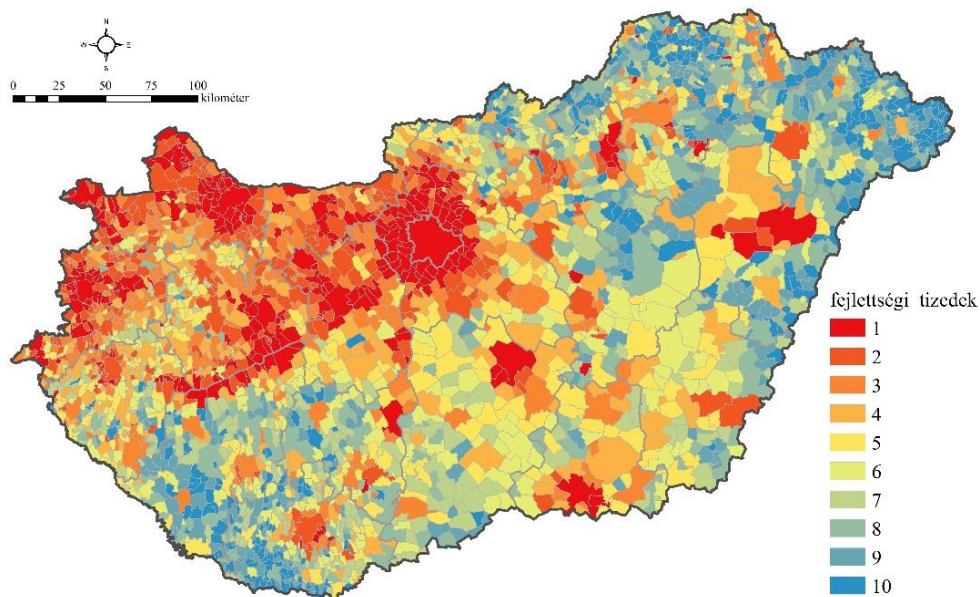
Forrás: saját szerkesztés a KSH népszámlálási és a TeIR adatai alapján – a KRTK és Koós 2015 módszertana szerint

2. ábra: Az objektív jólléti index települési értékeinek alakulása fejlettségi tizedek szerint (2011)
Figure 2: Values of the index of objective well-being sorted into deciles (2011)
Forrás: saját szerkesztés a KRTK és Nagy and Koós (2014) eredményei alapján

3. ábra: A települések társadalmi-gazdasági és infrastrukturális fejlettségét mérő komplex mutató alakulása fejlettségi tizedek szerint (2011-2012)
Figure 3: Values of complex indicator measuring the social, economic and infrastructural development level of settlements sorted into deciles (2011-2012)
Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján – a 105/2015. (IV.23.) Korm. rendelet módszertana szerint

4. ábra: A területi fejlettségi index települési értékeinek alakulása fejlettségi tizedek szerint (2016)

Figure 4: Values of territorial development index sorted into deciles (2016)

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

1. táblázat: A különböző fejlettségi számítások eredményeinek korrelációs mátrixa a Pearson-féle lineáris korrelációs index alapján

Table 1: The correlation matrix of the different development indices computed by the Pearson linear correlation method

	Területi deprivációs index, 2011	Objektív jóléti index, 2011	KSH kompozit indikátora, 2013	Területi fejlettségi index, 2016
Területi deprivációs index, 2011	1,000	0,860	0,859	0,847
Objektív jóléti index, 2011	0,860	1,000	0,895	0,820
KSH kompozit indikátora, 2013	0,859	0,895	1,000	0,831
Területi fejlettségi index, 2016	0,847	0,820	0,831	1,000

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

Véleményünk szerint ez a szoros statisztikai kapcsolat nem pusztán módszertani okokra (pl. a felhasznált mérőszámok hasonló összetételére) vezethető vissza, hanem azt a tényt is alátámasztja, hogy a fejlettség-elmaradottság egyre több dimenzióban egymást erősítő hatással jelentkezik. Ez a folyamat egyúttal azt is eredményezi, hogy a rendszerváltást követően dinamikusan változó térszerkezet az ezredfordulót követően egyre inkább megmerevedik, amelyben nagyon stabilan különülnek el a fejlett és az elmaradott települések csoportjai. Az ország térszerkezetében a leginkább kimagasló értékek Budapest térségében jellemzőek, amely mellett az Észak- és Északnyugat-Dunántúl, valamint a Balaton környezete emelkedik összefüggő fejlett zónaként. Szigetszerűen a nagyvárosok és szűk környezetük is magas értékekkel rendelkezik. A módszerek mindegyike karakteresen rámutat a periférikus térségek elhelyezkedésére – a kelet-szlovák, ukrán és román határ mentén fekvő területek szinte összefüggő módon kirajzolják a külső perifériát.

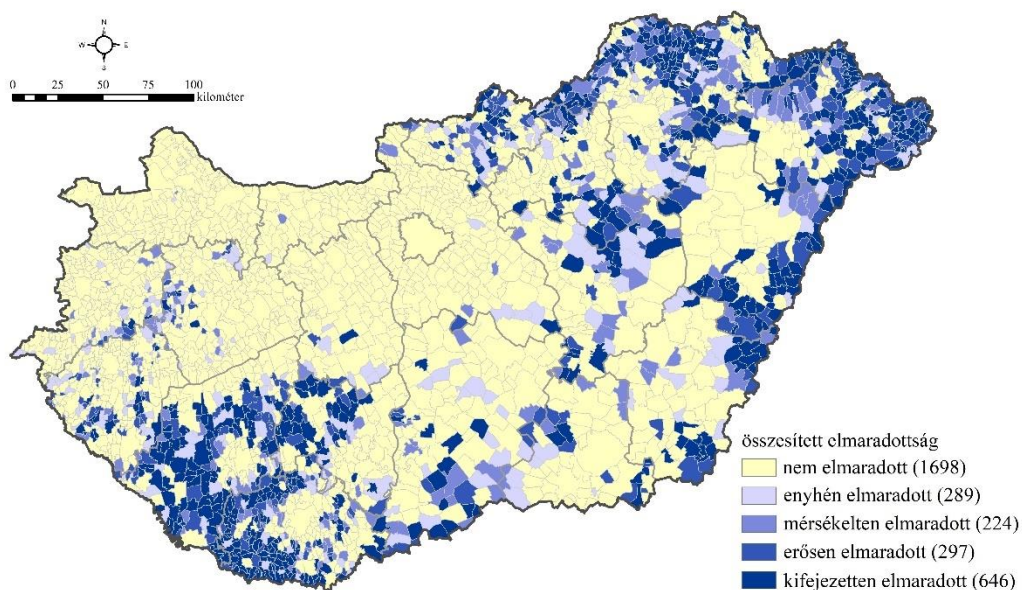
Ehhez sorolható – földrajzilag elkülönülve – a Dél-Dunántúl határmenti területeinek jelentős része, amelyhez kapcsolódnak kiterjedt településcsoportok Somogy megye középső és Tolna megye nyugati részéről, továbbá az ún. belső periféria a Közép-Tiszavidék esetében különül el határozottan.

A periférikus települések csoportosítása

A hazai elmaradott települések azonban korántsem alkotnak egyveretű csoportot, hanem számtalan társadalmi-gazdasági jellemző tekintetében határozottan különböznek egymástól. Ezáltal pedig homlokegyenest más hangsúllyal jelentkeznek a problémák esetükben, mintsem, hogy kizárólag egységes megközelítéssel lehetne ezeket kezelni. A következő vizsgálattal arra törekszünk, hogy az elmaradott települések fontosabb csoportjait elkülönítsük, és néhány mutatószám alapján jellemezzük helyzetüket.

Az elmaradottnak minősíthető településállomány vizsgálata céljából a négy módszertan alapján kapott települési eredményeket sorba rendezését hajtottuk végre. Igazodva a kedvezményezett települések lehatárolása során alkalmazott küszöbértékhez, a hazai településállomány legalacsonyabb értékkel rendelkező alsó harmada került kijelölésre, mindegyik módszer alapján. Ily módon közel 1700 település egyik módszer alapján sem került az elmaradott kategóriába, miközben 646 település – azaz a hazai településállomány megközelítőleg ötöde – mindegyik módszer szerint periférikusnak minősült (a térképen a kifejezetten elmaradott települések). (5. ábra és 2. táblázat)

A kifejezetten elmaradott települések jelentős térbeli koncentrációt mutatnak, mivel ennek a településállománynak több mint fele négy megyében összpontosul – Borsod-Abaúj-Zemplén, Baranya, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Somogy megyékben, miközben Tolna, Heves és Békés megye településeinek több mint 20%-a tartozott ide.

5. ábra: Az elmaradottság összesített területi mintázata négy különböző számítás tükrében
 Figure 5: The pattern of summarized backwardness in the light of four different calculations
 Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai, Koós (2015), Nagy és Koós (2014), 105/2015.
 (IV.23.) Korm. rendelet alapján

2. táblázat: A települések jellemzői az elmaradottság kategóriái szerint 2016-os adatok alapján
 Table 2: The characteristics of settlements in the categories of peripherality in 2016

Összesített elmaradottság kategóriái	Átlagos lakosságszám, fő	Álláskeresői ráta a 15-64 éves korosztályban, %	Éves egy főre jutó adóköteles jövedelem, 1000 HUF	Használt ingatlanok átlagos ára, millió HUF
nem elmaradott	4946,1	3,33	1142,3	12,90
enyhén elmaradott	1208,2	6,97	784,0	3,79
mérsékelt elmaradott	1213,0	7,94	733,2	3,06
erősen elmaradott	890,6	9,24	638,8	2,72
kifejezetten elmaradott	795,2	11,52	582,3	2,11
<i>országos átlag</i>	<i>3106,4</i>	<i>4,18</i>	<i>1074,3</i>	<i>11,55</i>

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

Annak érdekében, hogy a kifejezetten elmaradottnak tekinthető 646 települést elkülönítsük egymástól jól meghatározott változók segítségével, *főkomponens elemzést végeztünk* (Varimax-rotációval – hasonlóan pl. Czirfusz 2020 munkájához). 53 társadalmi-gazdasági és infrastrukturális mutató járási értékét gyűjtöttük össze, amelyek száma 36 indikátorra csökkent a normalitás vizsgálat után, mivel a nem normális eloszlású változók nem vonhatók be ebbe a számításba. (Bár az ökológiai tévkövetkeztetés „veszélye” fennállt, véleményünk szerint a települési léptékű elemzéshez megbízható alapot kínált ez a módszertan is.) A 7 főkomponens a teljes variancia 81,1%-át magyarázta. A leszűkített indikátorcsoportból a rotált komponens mátrix alapján választottuk ki azokat a mérőszámokat, amelyek a leginkább korreláltak az eredményül kapott főkomponensekkel.

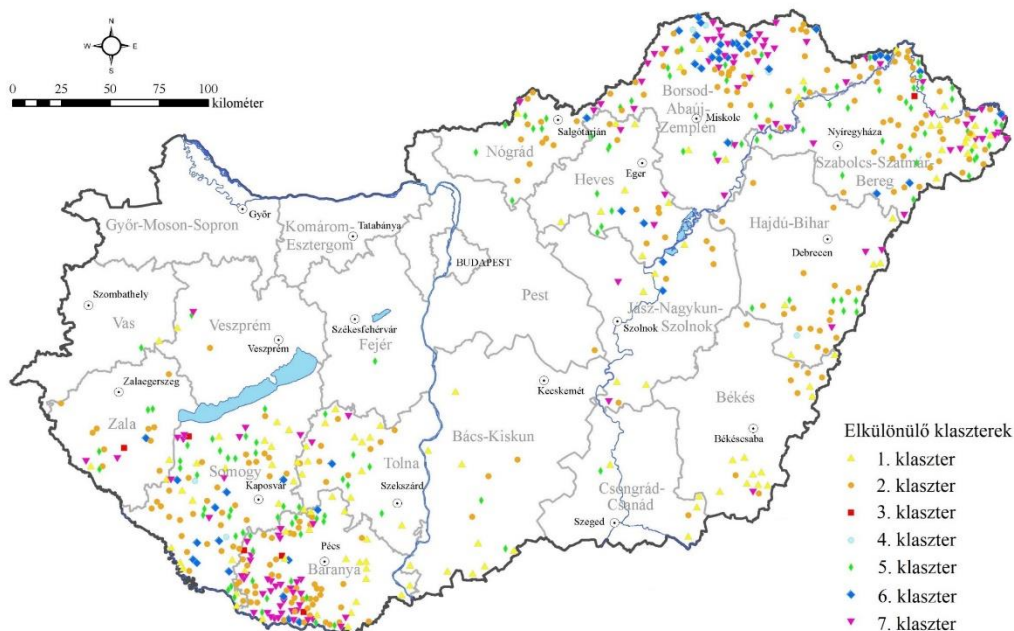
- öregedési index;
- halálzási ráta 1000 lakosra;
- hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű diákok aránya a 18 év alattiak arányában;
- aktivitási ráta;
- komfort nélküli lakások aránya;
- egy lakosra jutó adóköteles jövedelem;
- adófizetők száma 100 lakosra;
- regisztrált bűnelkövetések száma 1000 lakosra;
- regisztrált vállalkozások száma 1000 lakosra;
- összes szélessávú internet előfizető száma 100 lakosra.

A kiválasztott 10 indikátorral hierarchikus klaszterelemzést végeztünk (Ward-módszerrel, négyzetes euklideszi távolság alkalmazásával). Az eredmények alapján 7 klaszter különült el a 6. ábrán látható módon.

A számítások eredményeként kialakult településcsoportok szinte minden társadalmi-gazdasági és infrastrukturális jellemzőjüket tekintve az országos átlagnál messze rosszabb értékekkel szerepelnek, ugyanakkor jellemző különbségek is adódnak közöttük (4-6. táblázat).

1. klaszter: az országos átlagtól mérsékelt elmaradó iskolázottsági, szociális és foglalkoztatási mutatók, valamivel nagyobb lakosságszám jellemzi. A csoportban kifejezetten előregedett az épületállomány. A klaszter 120 települése (92.000 lakossal) meglehetősen szétszórtan helyezkedett el az országban, bár nagyobb arányban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti felében, az Alföld déli, valamint Somogy északi, Tolna nyugati és Baranya keleti részén található meg.

2. klaszter: fiatalos korszerkezet jellemzi a településeket, de mérsékeltbb leszakadást jeleznek a társadalmi-gazdasági-infrastrukturális mutatók. Ebben a klaszterben a legnagyobb az átlagos településméret és összesen közel 230.000 lakos érintett 231 településen. Tipikusan a leginkább periférikus térségek környezetében helyezkednek el, jellemzően a Délnyugat-Dunántúl határ menti területén és a Cserhát leginkább elmaradott központi részét szegélyezve.

6. ábra: A kifejezetten elmaradott települések típusai a klaszterelemzés eredményeinek tükrében 2016-ban

Figure 6: Types of the definitely peripheral settlements as indicated by the results of the cluster analysis in 2016

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

3. táblázat: A kifejezetten elmaradott településekből képzett klaszterek általános jellemzői a 2016-os adatok alapján

Table 3: The general characteristics of the clusters of definitely peripheral settlements in 2016

Klaszterek	Települések száma, darab	Összesített lakosságszám, fő	A települések átlagos lakosság száma, fő
1. klaszter	120	92.129	767,7
2. klaszter	231	226.079	978,7
3. klaszter	6	2.069	344,8
4. klaszter	6	1.005	167,5
5. klaszter	122	107.951	884,8
6. klaszter	48	29.072	605,7
7. klaszter	113	55.412	490,4
Kifejezetten elmaradott	646	513.717	795,2

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

3-4. klaszter: mindössze 6-6 települést tartalmaz, emiatt nem tartottuk indokoltnak részletezésüket.

5. klaszter: a roma népesség gyors növekedése figyelhető meg, fiatalosabb korszerkezettel. Kifejezetten rossz szociális és iskolázottsági mutatók jellemzők, főként az egykori strukturális válságtérségekben. Ezek a mérőszámok pedig alátámasztják azt a folyamatot is, amely során a strukturális válság sújtotta térségek rendszerváltás utáni, alapvetően foglalkoztatási válsága néhány évtized alatt soktényezős hátrányos helyzetűvé transzformálódott. Mintegy 110.000 lakos él azon a 122 településen, amely ebbe a klaszterbe került.

6. klaszter: a legmagasabb roma népességarány (Kocsis–Kovács 1991; Kertesi–Kézdi 1998) és igen fiatalos korszerkezet, valamint a természetes reprodukcióból fakadó enyhe népességszám

növekedés jellemzi (Kulcsár–Obádovics 2016; Balogh–Kovács 2021). A klaszter települései rendkívül hátrányosak szinte minden szociális, gazdasági és infrastrukturális mérőszám tekintetében. Elkeserítően magas a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek aránya. A 48 kistélepülésből (közel 30.000 lakossal) álló a településcsoport jellemzően a Csereháton és a Bodroglóközben koncentrálódik, amely felhívja a figyelmet a már korábban leírt térségi szintű gettószódás veszélyére (Virág 2006).

7. klaszter: tipikusan kistélepülések alkotják – összesen 113 község, 55.000 lakossal – igen rossz társadalmi-gazdasági mutatókkal, rendkívül kiszolgáltatott munkaerőpiaci helyzettel. Területileg leginkább előbbi településcsoportot veszi körbe, valamint Baranya megyében találhatóak az érintett községek.

4. táblázat: A kifejezetten elmaradott településekből képzett klaszterek demográfiai jellemzői a 2011-es népszámlálási és 2016-os adatok alapján (*maximum- (pirossal) és minimumértékek (kékkel) külön jelölve*)

Table 4: The demographic characteristics of the clusters of definitely peripheral settlements by census (2011) and other data (2016) (maximum values with red and minimum values with blue colours)

Klaszterek	Népesség-szám változása 2001-2011 között, %	Természetes szaporodás, illetve fogyás 1000 lakosra 2001-2011 között, fő	Vándorlási különbözet 1000 lakosra 2001-2011 között, fő	Öregedési index 2016-ban, %	Roma népesség aránya népszámlálás alapján 2011-ben, %	Roma népesség becült aránya 2010-2013-ban, %
1. klaszter	-12,1	-114,5	-6,9	137,0	8,8	21,3
2. klaszter	-7,8	-29,0	-49,3	88,8	14,0	27,2
3. klaszter	-13,4	-10,9	-123,5	77,0	19,7	43,8
4. klaszter	-7,9	-476,7	397,2	307,4	9,4	17,2
5. klaszter	-5,7	5,3	-62,1	64,4	22,4	38,3
6. klaszter	0,2	89,2	-87,6	30,6	44,2	64,9
7. klaszter	-10,3	-25,6	-77,8	70,4	21,2	40,2
Kifejezetten elmaradott	-8,0	-31,8	-48,6	82,7	17,2	31,9
Országos átlag	-2,6	-39,0	12,7	128,5	3,2	8,8

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR, valamint a DE felmérés (Pénzes–Demeter 2014) adatai alapján

Az 1. klaszter tekinthető az összes klaszter közül a legkevésbé elmaradottnak (bár annak mutatói is mélyen az országos átlag alatt vannak). A számítások fényében a 2. klaszter településeinek helyzetén mindenképpen javíthatna az oktatás és a szociális alapszolgáltatások bővítése a helyi adottságokra reflektáló beavatkozással. A 6. és 7. klaszter mutatta a legjellemzőbb területi koncentrációt a tradicionálisan periférikus térségekben, míg a 3. klaszter részben nagyobb sűrűséget képviselt a korábban említett zónák közelében. Az 1. és 5. klaszterek térbeli mintázatukat tekintve eléggé szétszórtak.

5. táblázat: A kifejezetten elmaradott településekből képzett klaszterek társadalmi-gazdasági jellemzői a 2011-es* és 2016-os adatok alapján I. (*maximum- (pirossal) és minimumértékek (kékkel) külön jelölve*)

Table 5: The social and economic characteristics of the clusters of definitely peripheral settlements by census (2011) and other data (2016) I. (*maximum values with red and minimum values with blue colours*)

Klaszterek	Hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek aránya a 18 év alattiak között, %	Egy lakosra jutó éves adóköteles jövedelem, 1000 HUF	Adófizetők 100 lakosra jutó száma, fő	Álláskeresői ráta a 15-64 éves népességben belül, %	Közfoglalkoztatási ráta a 15-64 éves népességben belül, %	Átlagos elvégzett osztályszám a 7 évesnél idősebb népesség körében, év*
1. klaszter	37,9	602,5	45,1	9,2	11,9	8,97
2. klaszter	50,3	643,0	48,7	10,9	15,4	8,96
3. klaszter	58,4	575,7	48,8	10,2	22,2	9,04
4. klaszter	61,9	370,7	36,6	10,2	20,6	7,95
5. klaszter	57,5	520,1	43,1	13,1	15,4	8,51
6. klaszter	78,7	373,4	39,6	16,8	25,9	7,52
7. klaszter	68,5	538,8	46,9	12,3	21,8	8,51
Kifejezetten elmaradott	54,9	582,3	46,1	11,5	16,1	8,75
Országos átlag	12,1	1074,3	49,8	4,2	3,4	10,80

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

6. táblázat: A kifejezetten elmaradott településekből képzett klaszterek társadalmi-gazdasági jellemzői a 2016-os adatok alapján II. (*maximum- (pirossal) és minimumértékek (kékkel) külön jelölve*)

Table 6: The social and economic characteristics of the clusters of definitely peripheral settlements by census (2011) and other data (2016) II. (*maximum values with red and minimum values with blue colours*)

Klaszterek	Újépítési lakások aránya 2007 és 2016 között, %	Használt lakások átlagos értéke, millió HUF	Önkormányzatok egy főre jutó helyi adóbevételei 2016-ban, 1000 HUF	Gázhálózatba kapcsolt lakások aránya 2016-ban, %	Szélessávú Internet-előfizetések 100 lakosra jutó száma 2016-ban, darab	Személygépkocsi 1000 lakosra jutó száma 2016-ban, darab
1. klaszter	0,52	2,17	12,75	48,5	15,61	243,1
2. klaszter	1,10	2,39	9,70	47,6	14,05	229,2
3. klaszter	2,83	2,55	2,42	47,3	10,20	241,2
4. klaszter	0,92	1,38	6,99	14,2	4,28	177,1
5. klaszter	1,16	2,20	13,32	41,1	8,57	204,3
6. klaszter	1,61	1,76	4,37	22,6	6,85	130,8
7. klaszter	1,07	2,00	6,49	33,1	9,41	203,6
Kifejezetten elmaradott	1,02	2,23	10,32	43,8	12,24	218,0
Országos átlag	4,10	11,59	50,80	72,9	27,55	338,1

Forrás: saját szerkesztés a KSH és a TeIR adatai alapján

Az 5–7. klaszterek kifejezetten hátrányos demográfiai folyamatokat tükröznek a marginalizált roma közösségek gyors számbeli növekedésével és a szelektív migrációval (Váradi–Virág 2014;

Pénzes et al. 2018), amely tovább mélyíti a kedvezőtlen helyzetet (Miszcuk–Wesołowska, 2012). A vándorlási veszteséget meghaladó mértékű természetes reprodukció, különösen a „kifejezetten elmaradott” települések esetében népességnövekedést is eredményezhet, amely egyúttal a mélyszegénység és a halmozottan hátrányos helyzet gyors újratermelődésével járhat együtt. A helyzetet súlyosbítják az ingatlanpiaci folyamatok (Pósfai–Nagy 2017). Ezek a területeken a felsorolt folyamatok és a lakások előregedése a rendkívül alacsony ingatlanárakban is visszatükröződik, ami – ördögi kört kiváltva – hátráltatja az elmaradott településekről való kimenekülést és erősíti a marginalizációt.

Konklúziók

A komplex települési fejlettség négy különböző mérési módszerének összehasonlító elemzésével rávilágítottunk, hogy az elmaradott települések jelentős része komoly átfedést mutat az egyes lehatárolások alapján. A vizsgálat határozottan mutatott rá a fejlettségi mutatók alapján elmaradott településcsoport térbeli koncentrációjára és marginalizációjára, valamint annak tüneteként jelentkező, halmozódó súlyos társadalmi-gazdasági problémákra.

A klaszterelemzés eredményeként elkülönülő klaszterek az általános elmaradottság és a hátrányos demográfiai, társadalmi, gazdasági és infrastrukturális helyzet háttérében eltérő jellemzőket és valószínűleg eltérő pályákat vagy okokat emeltek ki (ez utóbbi kérdések további kutatásokat igényelnek). Az egyes csoportok földrajzi elhelyezkedése a nagyon élesen szétválasztható centrum-periféria kettős fogalma helyett inkább a félperiféria és a fuzzy-jellegű elmaradottság meglétét erősíti (ez véleményünk szerint nincsen ellentmondásban a térszerkezet térbeli polarizálódásának jelenségével, inkább tovább árnyalja azt). Mind a határmenti külső perifériák, mind a belső perifériák inhomogének, azaz több klaszterből álltak.

A leginkább elmaradott települések problémái szoros összefüggést mutattak a roma népesség gyors növekedésével és jelentősen emelkedő településen belüli arányával. A halmozott társadalmi-gazdasági elmaradottsággal járó szegénység és marginalizálódás különösen Északkelet- és Délnyugat-Magyarországon koncentrálódik.

A periférikus települések fejlesztése igen heterogén és komplex megközelítésmódot, ugyanakkor területileg jól célzott tervezést és beavatkozást, valamint azonnali lépéseket igényel. Érdemes megemlíteni a „Felzárkózó települések” programot (1057/2021. (II. 19.) Korm. Határozat), amely elveiben ilyen megközelítést jelent, ugyanakkor ennek eredményei rövid távon még kevésbé érzékelhetők.

Irodalomjegyzék

- 105/2015. (IV.23.) Korm. rendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről
- 1057/2021. (II. 19.) Korm. Határozat a Magyarország egyes területei közötti gazdasági egyenlőtlenség csökkentése érdekében szükséges fejlesztési program, továbbá a „Felzárkózó települések” hosszú távú programjának kiterjesztéséről
- ALPEK B. L.-TÉSITS R. (2019): A foglalkoztathatóság térszerkezeti és települési dimenziói Magyarországon. *Területi Statisztika*, 59(4), pp. 381-399.
<https://doi.org/10.15196/TS590402>
- BALOGH K.-KOVÁCH I. (2021): Az örök falu – hanyatlás és fennmaradás. A községi népesség számának változása. *Tér és Társadalom*, 35(1), pp. 29-53.
<https://doi.org/10.17649/TET.35.1.3300>
- BELUSZKY P. (2000): Egy fél siker hét stációja: avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon. In: *Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek* (szerk.: Dövényi Z.) Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 299-326.
- COPUS, A. K. (2001): From core-periphery to polycentric development: Concepts of spatial and aspatial peripherality. *European Planning Studies*, 9(4), pp. 539-552.
<https://doi.org/10.1080/713666491>

- CZIRFUSZ M. (2020): A társadalmi újratermelés magyarországi területi egyenlőtlenségei az 1970-es években. *Területi Statisztika*, 60(6), pp. 634-652.
<https://doi.org/10.15196/TS600602>
- CSATÁRI B.-KANALAS I.-KISS A. (2006): A területi konfliktusok és a perifériaproblémák általános értelmezése. In: *A periféria-képződés típusai és megjelenési formái Magyarországon* (szerk.: Kanalas I.-Kiss A.) Kecskemét: MTA RKK ATI, 5-11.
- DEMETER G. (2020): Estimating Regional Inequalities in the Carpathian Basin – Historical Origins and Recent Outcomes (1880–2010). *Regional Statistics*, 10(1), pp. 23-59.
<https://doi.org/10.15196/RS100105>
- DEMETER G.-RADICS ZS. (2009): Centrumok és perifériák a Monarchia szétesése után: az új határok racionalitásának vizsgálata gravitációs modellek alapján. *Közép-európai Közlemények*, 2(2), pp. 151-161.
- EGRI Z.-KŐSZEGI I. R. (2020): A közúti elérhetőség szerepe a kelet-magyarországi gazdasági teljesítményben és gazdaságfejlesztésben. *Területi Statisztika*, 60(6), pp. 653-687.
<https://doi.org/10.15196/TS600603>
- GYÓRI R.-MIKLE GY. (2017): A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. *Tér és Társadalom*, 31(3), pp. 143-165.
<https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2866>
- HARCSA I. (2015): A területi fejlettség és egyenlőtlenségek lehetséges értelmezései — kritikai értékelés és kutatási eredmények I. *Statisztikai Szemle*, 93(5), pp. 460-486.
- KERTESI G.-KÉZDI G. (1998): *A cigány népesség Magyarországon*. Budapest: Socio-typo
- KOCSIS K.-KOVÁCS Z. (1991): *A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza*. In: *Cigánylét*. (szerk.: Utasi Á.-Mészáros Á.) Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, pp.78-105.
- KOÓS B. (2015): A szegénység és depriváció a magyar településállományban az ezredfordulót követően – avagy kísérlet a települési deprivációs index létrehozására. *Tér és Társadalom*, 29 (1) 53-68. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2681>
- KÓTI T. (2020): A munkanélküliség és a közfoglalkoztatás területi különbségei, összefüggései Magyarországon. *Területi Statisztika*, 60(5), pp. 517-547.
<https://doi.org/10.15196/TS600501>
- KOVÁCS K. (2010): *Területi-társadalmi egyenlőtlenségek a rendszerváltozás utáni Magyarországon*. In: *Párbeszéd és együttműködés. Területfejlesztési Szabadegyetem 2006–2010*. (szerk.: Fábán A.) Sopron: Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó, 15–32.
- KOVÁCS K.-KOÓS B. (2018): *A település-állomány jólléti pozíciójának mintázatai és azok változása 1990–2016. Észak-magyarországi stratégiai füzetek*, 15(3), pp. 13-30.
- KULCSÁR L.-OBÁDOVICS CS. (2016): *Népességdinamika és társadalmi szerkezet. Területi Statisztika*, 56(4), pp. 390-414. <https://doi.org/10.15196/TS560403>
- LIPTÁK K. (2017): *Települési humán potenciál vizsgálata Magyarországon. Észak-magyarországi stratégiai füzetek*, 14(2), pp. 55-65.
- Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom* (szerk. Kocsis K.) (2021): https://www.nemzetiatalasz.hu/MNA/MNA_3_6_7.pdf
- MISZCZUK, A.-WESOŁOWSKA, M. (2012): Demographic and settlement transformations in peripheral regions (based on the example of eastern Poland). *Annales UMCS, Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia*, 67(1), pp. 141-151
- NAGY G.-KOÓS B. (2014): First results in modelling objective well-being in Hungary at lower territorial level. *Regional Statistics*, 4(2), pp. 71-86. <https://doi.org/10.15196/RS04205>
- NEMES NAGY J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- NÉMETH Á.-DÖVÉNYI Z. (2018): „Kiművelt emberfők” a térben – A diplomások területi eloszlása valóban a kiegyenlítődség irányába mutat? *Területi Statisztika*, 58(2), pp. 129-150. <https://doi.org/10.15196/TS580201>

- PAPP S.-NAGY G.-BOROS L. (2017): A kedvezményezett települések objektív életminőség alapján történő lehatárolási lehetőségei. *Területi Statisztika*, 57(6), pp. 639-664. <https://doi.org/10.15196/TS570603>
- PÉNZES J. (2011): A jövedelmi szempontból elmaradott települések területi átrendeződése a rendszerváltozás után. *Földrajzi Közlemények*, 135(1), pp. 59-69.
- PÉNZES J. (2014): Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek. Debrecen: Didakt Kiadó
- PÉNZES J. (2015): A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. *Területi Statisztika*, 55(3), pp. 206-232.
- PÉNZES J.-DEMETER G. (2021): Peripheral areas and their distinctive characteristics: The case of Hungary. *Moravian Geographical Reports*, 29(3), pp. 217-230. <https://doi.org/10.2478/mgr-2021-0016>
- PÉNZES J.-KISS J. P.-DEÁK A.-APÁTI N. (2018): Térségi sokszínűség és stabilitás: az iskolázottság települési szintű egyenlőtlenségeinek változása Magyarországon 1990–2011 között. *Területi Statisztika*, 58(6), pp. 567-594. <https://doi.org/10.15196/TS580602>
- PÉNZES J.-PÁSZTOR I. Z. (2014): Romák Magyarországon. *A földgömb*, 32(288), pp. 17-18.
- PÓSFAL Z.-NAGY G. (2017): Crisis and the Reproduction of Core-Periphery Relations on the Hungarian Housing Market. *European Spatial Research and Policy*, 24(2), pp.17-38. <https://doi.org/10.1515/esrp-2017-0007>
- SZILÁGYI D.-GERSE J. (2015): Fokról-fokra a települési lépcsőn – Társadalmi-gazdasági különbségek a településhierarchia-szintek között Magyarországon. *Területi Statisztika*, 55(2), pp. 180-198.
- SZILÁGYI F.-SÜLI-ZAKAR I.-BAKK M. (2019): Partium – Borders, Ethnic Groups and Territorial Development. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar
- SZILÁGYI, ZS. (2019): Regional Differences in Development and Quality of Life in Hungary During the First Third of the Twentieth Century. *The Hungarian Historical Review*. New Series of *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 8(1), pp. 121-152.
- TAGAI, G.-BERNARD, J.-ŠIMON, M.-KOÓS, B. (2018): Two faces of peripherality: labour markets, poverty, and population dynamics in Hungary and Czechia. *Regional Statistics*, 8(2), pp. 19-45. <https://doi.org/10.15196/RS080204>
- TÓTH B. I. (2013): Időszerű áttekintés: területi fejlettségi vizsgálatok Magyarországon az ezredforduló után. *E-conom*, 2(1), pp.76–89.
- TÓTH G. (2006): Centrum-periféria viszonyok vizsgálata a hazai közúthálózaton. *Területi Statisztika*, 46(5), pp. 476-493.
- VÁRADI M. M.-VIRÁG T. (2014): Faces and Causes of Roma Marginalization: Experiences from Hungary. In: *Faces and Causes of Roma Marginalization in Local Contexts: Hungary, Romania, Serbia*. (eds. Szalai, J.-Zentai, V.) Budapest: Central European University, pp. 35–66.
- VIRÁG T. (2006): The regional ghetto. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 12(1), pp. 51-70.

Jeneiné Gerő Henriett Emese

A tőkepiaci és az egészségügyi válság összehasonlítása, kkv-kat érintő válságkezelő intézkedések

Jelen tanulmány célja, hogy párhuzamot vonjon a 2008-as pénz és tőkepiaci és a 2019-es egészségügyi válság között. A tanulmányban megállapításra kerül, hogy a vizsgált válságok hazánkat eltérő gazdasági helyzetben találták. A pénz és tőkepiaci válság előtt az ország makrogazdasági mutatók alapján értékelt teljesítménye jóval kedvezőtlenebb volt, mint az egészségügyi válság idején. A válságra való reagálás ideje, a válságkezelő intézkedések fajtái, mértéke, nagyságrendje és azok diverzifikált, célzott alkalmazása is eltérő volt a két válság idején. Pozitív tény, hogy az egészségügyi válság idején, tanulva a korábbi válságokból és a nemzetközi szervezetek válságok tapasztalatain alapuló ajánlásából a szakpolitika már képes volt, nem csak 'védekező', hanem megelőző, komplexebb, célzottabb válsághárító intézkedések alkalmazására.

Kulcsszavak: Válság, mikro-, kis és középvállalkozások, gazdaságvédelmi intézkedések, válságkezelés, moratórium, NHP Hajrá

JEL-kód: H12

Comparison of capital market crisis and health crisis, crisis management measures for SMEs

The aim of the present study is to draw a parallel between the 2008 money and capital market crisis and the 2019 health crisis. The study states that the examined crises found Hungary in a different economic situation. Prior to the money and capital market crisis, the country's performance in macroeconomic indicators was much worse than during the health crisis. The responses to the crisis, the types, extent and magnitude of crisis management measures and their diversified, targeted application were also different during the two crises. It is a positive fact that during the health crisis, learning from previous crises and the recommendations of international organizations based on the experience of crises, the policy was already able to apply not only 'defensive' but also preventive, more complex, more targeted crisis response measures.

Keywords: Crisis, Micro, small and medium enterprises, Economic protection measures, Crisis management, moratorium, FGS GO

JEL-code: H12

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.3>

Bevezetés

A tanulmányban röviden bemutatásra kerülnek a vizsgált válságok legfontosabb állomásai, az egyes válságok legfőképpen vállalkozásokra gyakorolt hatásai, a vállalkozásokat érintő legfontosabb válságkezelő intézkedések fajtái, az egyes nemzetközi szervezetek válságkezelő eszközökkel kapcsolatos ajánlásai, a hazai mikro-, kis és középvállalkozások legfontosabb jellemzői, teljesítménymutatói, majd a tanulmány végén, részletesebben az egészségügyi válság idején alkalmazott legjelentősebb likviditásbővítő intézkedések azok eddig eredményei, tapasztalatai alapján kerülnek bemutatásra. A pénz- és tőkepiaci válságot illetően az egyik legjelentősebb dátum 2008. szeptember 15-e volt, amikor is a Lehman Brothers csődvédelmet kért. A csődvédelem bejelentése egyben szimbolikus kezdőpontja volt annak a recesszióknak, amely az egész világra továbbterjedt, és olyan országok, mint Lettország, Magyarország vagy Románia nem tudták tovább finanszírozni önmagukat, így nagyon rövid idő alatt védtelenné, azaz külső segítség nélkül fizetéseképtelenné váltak volna, ami egyet jelent az államcsőddel. Ezért

kellott az IMF és az EU segítségét kérniük (Miklós 2013, 78.). Az egészségügyi válság kiindulópontja pedig az elsőként a kínai Vuhan városában megjelent új típusú koronavírus okozta betegség volt. *Azonban mindkettő járványban közös, hogy a globalizáció és a világot átszövő nemzetközi hálózatok eredményeként mind a pénz- és tőkepiaci válság, mind a járvány gyorsan átterjedt a világ többi részébe is, nagy pusztítást hagyva maguk mögött a gazdaság, társadalom minden szegmensében.* Az eddigi válságok, és jelen korunk egészségügyi válságának eddigi tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a válság utáni talpraállás időtartama nagymértékben függ az egyes válságkezelő intézkedések bevezetésének reakció idejétől, mértékétől, komplexitásától, fókuszáltságától.

A gazdasági – pénzügyi válság kronológiája, legfőbb állomások

2007-es év: Az Egyesült Államokban nagy ingatlanirodák mentek csődbe, majd magukkal rántották a nekik hitelező bankokat is. A BNP Paribas három alapjának függesztette fel a működését.

2008-as év: A körbetartozások miatt a pénzügyi szektorokban pénzhiány uralkodott. Az ingatlanhitelezés egyre több akadályba ütközött. Magyarországon – a gazdaság nyitottsága révén – a kedvezőtlen hatások gyorsabban jelentkeztek, mint azt a hazai kutató intézetek várták (Kovács 2009). A világgazdasági válságot munkaerőpiaci válság követte. A magyar gazdaságban a foglalkoztatási válság első sokkoló hírei 2008 őszén érkeztek, elindulak a tömeges létszámleépítések, a válságra többek között több hazai nagyvállalat is, mint például a General Electric, Vegyész, Nokia, Audi, Suzuki létszámleépítéssel reagált. Mivel az autóipar erősen exportorientált ágazat, a nyugat-európai áruértékesítési nehézségek szinte azonnal megjelentek a magyar vállalatok rendelési-termelési adataiban is. A hazai gyártók termelése nem vagy kevésbé volt diverzifikált, többnyire egy-egy nagy gyártótól, és megrendeléseitől függenek (Neumann-Boda 2010, 5.). Magyarország segítségképpen 25,1 milliárd dollár hitelkeretet kapott. Az IMF-től 15,7 milliárd dollárt, az Európai Uniótól 8,1 milliárd dollárt, a Világbanktól pedig 1,3 milliárd dollárt. A csomag lényegében megduplázta az ország nemzetközi tartalékait. A kormány a válság Magyarországra nehezedő negatív hatásainak csökkentésére, 12 pontos intézkedési csomagot adott ki, melynek 2. pontja értelmében a bővítette a hazai kis- és középvállalkozások támogatására kidolgozott, 800 milliárd forintos programot (MTI 2009). A csomagot később (2019-ben) 1000 mrd forintra tovább bővítették, melynek alapján az exportra termelő vállalatok is támogatást kaphattak. A kis- és középvállalkozások fejlődésének támogatása az ÚMFT keretében jórészt a Gazdaságfejlesztési Operatív Programon (GOP) keresztül valósult meg. A kedvezőtlen makrogazdasági környezetben a vállalkozók a válság enyhítése érdekében történő erőteljesebb fellépést vártak, de a 2009-2010-es időszakban nagyobb jelentőségű intézkedésekre csak 2010 nyarától került sor. (Matolcsy 2012). A válság hatásainak enyhítését továbbá munkahelymegőrző programok, mint például az OFA Megőrzés Program, az egyes regionális munkaügyi központok munkahelymegőrző programjai, a TÁMOP programok és hagyományos aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök szolgálták (Elek-Scharle 2010).

2009-es év: 2009-ben a világ recesszióba került, a feltörekvő országok gazdasági növekedése is lassult, 2009-ben a válság magával hozta az infláció mérséklődését. A reálgazdasági kilátások tovább romlottak. A hazai ipari termelés a vártnál nagyobb mértékben esett vissza. Megszorításokkal próbálta a kormány teljesíteni a nemzetközi szervezetek, illetve hitelintézetek felé vállalt módosított deficitcél. A vállalkozásokat érintő, tervezett járuléksökkentő és közvetlen támogató intézkedések továbbvitele esetén is bizonytalanná vált azoknak a hazai gazdaság növekedését elősegítő közép-, illetőleg hosszabb távú hatása. Mivel a legnagyobb létszám-leépítést az autóipar szenvedte el, 2009 nyarán a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium közzétette az autóipari akciótervét. Ez azonban kevésbé volt munkahelymegtartó jellegű, inkább az iparági stratégiának megfelelően a magasabb hozzáadott értékű gyártás súlyát kívánta növelni. Ezért kifejezetten K+F-jellegű támogatásokat helyezett kilátásba, illetve részben a kecskeméti Mercedes-Benz-beruházás támogatását célozta. Új forrásokat nem biztosított, csak

a Nemzeti Fejlesztési Tervben már szereplő alprogramok és prioritások lebontását, illetve a Munkaerő-piaci Alap forrásainak átcsoportosítását jelentette (Neumann-Boda 2010).

2010-es év: A Kormány 2010 júniusában meghirdetett 29 pontos programja intézkedéseket fogalmazott meg egy új gazdasági rendszer kialakítására, a bürokrácia csökkentése és a kis- és középvállalkozások támogatása érdekében. Bevezette a kölcsönös felelősségvállalás elvét és intézkedéseket fogalmazott meg a szociális biztonság növelésére. (Matolcsy 2012.).

Az egészségügyi válság kronológiája, a legfontosabb állomások (Az Európai Unió Tanácsa 2021)
2019. december: A kínai Vuhan városában új típusú koronavírus okozta betegség jelent meg, és a járvány gyorsan átterjedt Kína más térségeire és a világ többi részére.

2020-as év: Észak-Olaszországban jelentősen megnőtt a COVID-19 eseteinek száma, ugyanekkor számos más uniós tagállam is fertőzött személyekről számolt be, az uniós politikai szintű integrált válsághárítási mechanizmus (IPCR) teljes körű üzemmódban aktiválásra került. Az EU új intézkedésekkel támogatja a kkv-kat, valamint fokozza az olyan termékeket és szolgáltatásokat célzó beruházásokat, amelyek az egészségügyi szolgálatok válsághárítási intézkedéseinek segítéséhez szükségesek. A pénzügyminiszterek az uniós költségvetési szabályok lazításáról állapodtak meg a COVID-19 miatt. A magyar gazdaságvédelmi mentőcsomag elsők között került bejelentésre, amely nagyságrendileg is kiemelkedett az Európai Unió országai által bemutatottakhoz képest. Magyarország már viszonylag korán, 2020 márciusában az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során teendő intézkedésekről kormányrendeletet fogadott el (Magyar Közlöny 2020). Késlekedés nélkül kerültek bevezetésre például a fizetési moratórium és különböző, vállalkozásokat segítő rendkívül kedvező feltételrendszerű további finanszírozási programok: államilag támogatott kedvezményes hitelek, garanciaprogramok. A koronavírus világjárvány gazdasági hatásainak enyhítésére, a lakosság és a vállalkozások megsegítése érdekében 2020 áprilisában több Kormányhatározat is meghirdetésre került (Magyar Közlöny 2020). 2020. június 18-án kihirdetésre került a veszélyhelyzet megszűnésével összefüggő átmeneti szabályokról és a járványügyi készültségről szóló 2020. évi LVIII. törvény, amely, a magyar lakosság és vállalkozások számára átmeneti kedvezményeket biztosított a tőkefizetés, az államháztartási szabályok alóli mentesség, az egyes adó, járulék, fizetések és könnyítések alóli mentesség, képzési kedvezmények és adminisztrációt könnyítő kedvezmények tekintetében. A vállalkozások likviditási forráshoz jutását segítő intézkedésekkel kapcsolatos eddig tapasztalatok az utolsó fejezetben kerülnek bemutatásra. A hazai gazdaságvédelmi akcióterv a GDP nagyságrendileg 18-20 százalékával egyenértékű, több mint 9 000 milliárd forintot biztosított a gazdaság védelmére. Az ország éves jövedelmének minden ötödik forintja a védekezést szolgálja. Az összesen csaknem 9200 milliárd forint értékű gazdaságvédelmi csomag nem külső segítségre épít, tehát nem növeli az ország kitettségét, hanem a vállalkozások megsegítését, így a munkahelyek megőrzését, vele a magyar emberek jövedelmének a biztosítását szolgálja (Századvég 2020). A Tanács intézkedéseket fogadott el a Covid19 elleni oltóanyag mielőbbi kifejlesztésének biztosítása érdekében. Az uniós vezetők 750 milliárd eurós helyreállítási eszközről is megállapodtak, amelynek célja, hogy segítse az EU-t a Covid19-világjárvány okozta válság leküzdésében. A csomagból 390 milliárd euró a tagállamok számára nyújtott vissza nem térítendő támogatás, 360 milliárd euró pedig kölcsön. A helyreállítási alap mellett az uniós vezetők megegyeztek a 2021 és 2027 közötti időszakra szóló hosszú távú uniós költségvetésről, amely 1 074 milliárd euróval gazdálkodik. Az uniós költségvetésen belül pénzátcsoportosítást is végrehajtottak a Covid19-válság kezelésére (5,1 milliárd euró). A Tanács 87,4 milliárd euró összegű pénzügyi támogatást hagyott jóvá 16 tagállam számára a szükséghelyzeti munkanélküliségi kockázatokat mérséklő ideiglenes támogatást nyújtó európai eszközökből (SURE) nyújtandó uniós hitelek formájában. Politikai megállapodás született az EU hosszú távú költségvetéséről és helyreállítási tervéről. Hazánk pedig újabb gazdaságvédelmi intézkedéseket, vagy a már meglévő intézkedések meghosszabbítását jelentette be (Magyar Közlöny 2020).

Mindeközben az EU hosszú távú 2021-2027 közötti költségvetése elfogadásra került és első alkalommal kapott uniós engedélyt egy Covid19-vakcina.

2021-es év: Az EU további biztonságos oldóanyagokat engedélyezett. A Tanács 2021. február 11-én elfogadta a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz létrehozásáról szóló rendeletet. A 672,5 milliárd EUR értékű eszköz – a Next Generation EU helyreállítási eszköz központi eleme.

Az összesen három biztonsági hálóval együtt (Next Generation EU (NGEU) elnevezésű, 750 milliárd eurós helyreállítási eszköz, 2021–2027-es időszakra szóló hosszú távú 1 074,3 milliárd euró uniós költségvetés, a munkavállalókat, a vállalkozásokat és a tagállamokat támogató 540 milliárd euró nagyságrendű biztonsági hálók) az uniós helyreállítási csomag összértéke 2 364,3 milliárd euró (Az Európai Unió Tanácsa 2021).

Válságkezelő intézkedések

A bankok hozzáállása a hitelezéshez fontos szempont az egyes válságok idején. A legtöbb bankot korlátozza a rendelkezésre álló tőkebázisa, a kihelyezhető finanszírozási források mennyisége, a pénzügyi szabályozási környezet, a bankszektorra vonatkozó tőkekövetelmények, és a befektetők elvárásainak való megfelelés, az anyabank saját üzletpolitikája, stratégiája. A 2008-as tőkepiaci válság idején az Európai Unióban későn ébredtek a pénzügyi felügyeletek, 2009-ben már európai nagybankokat kellett feltökésíteni, és nem az addig megszokott módon, hanem éppen a FED által teremtett, friss, amerikai forrásokból. Később, mindehhez még hozzájárult az euro-zónában kialakult, „saját eredetű” pénzügyi válság is, melyet Görögország, Írország, Olaszország, valamint kisebb mértékben Portugália és Spanyolország által felvett – részben államadósságot fedező - olcsó euro-hitelek megrendülése – részben pedig bedőlése – jelentett (Magas 2019).

Az OECD csoportosítása alapján az egyes válságintézkedések az alábbi három nagy csoportba sorolhatóak (OECD 2009):

1. a keresletösztönző intézkedések;
2. a vállalkozások hitelhez jutását javító intézkedések;
3. munkaerőpiaci intézkedések.

A 2008-as válság során Magyarországon alkalmazott intézkedések:

A 2008-as globális válság a nemzetközi együttműködést is új alapokra helyezte. Magyarország esetében a válság elhárításában, a mintegy 20 milliárd eurós készenléti-hitel szerződéssel markáns szerepet vállalt a Valutaalap az Európai Központi Bankkal és a Világbankkal együttműködve. A válsággal sújtott nemzetgazdaságokban általában az államháztartás kiadási expanziójával, a bankok állami feltökésítésével és adómérsékléssel keresték a kibontakozást. Ez azonban csak a kevésbé eladósodott és viszonylag alacsony, kézben tartható államháztartási hiánnyal rendelkező országokban jelenthetett megoldást. Mélyen eladósodottként hitelből beruházni, rendkívül kockázatos (Kovács 2009., 11.). Az egyes országok válságkezelő intézkedései nagymértékben függenek azok fiskális és monetáris politikájától. Az országok nagy része múltbeli tapasztalatai alapján mind a 2008-as, mind a 2019-es válság előtt rendelkezett a válságok kivédésére szolgáló csomagokkal, amelyek különböző arányban történő kombinációja, mind már a 2008-as, mind pedig a jelen egészségügyi válság hatásainak enyhítésére is alkalmasnak bizonyult. Ezek az intézkedések Magyarországon a vállalkozások finanszírozási forráshoz való hozzájutásának ösztönzésére, többek között a hitel és garanciaprogramok kidolgozására és kiterjesztésére, befektetések ösztönzésére (magán és kockázati tőke finanszírozás, tőkealapok létrehozása), munkahelyvédelmi programokra irányultak.

Az OECD 2009 évben ajánlásokat adott ki, amelyek alapján megállapítható, hogy rendkívül fontos szerepe van a megfelelő időben, megfelelően adott válaszoknak különösen a következő területeken: a vállalkozások számára a keresleti igényüknek megfelelő mértékű forgótőke rendelkezésre állása, a garanciaintézmények, a vállalkozások cash-flow problémáinak kezelése, az innovatív és nagy növekedési potenciállal rendelkező kkv-k támogatása, kkv-k és a kkv-k finanszírozási piacainak fejlesztése, a kkv-k és vállalkozások kompetenciáinak és információkhoz

való hozzáféréseinek fejlesztése, a kormány, a kkv-k és a pénzügyi intézmények közötti párbeszéd és konzultáció erősítése, a kkv-k és a vállalkozók finanszírozásának helyzetével kapcsolatos ismeretek bővítése (OECD 2009, 40.).

Az Európai Bizottság is megfogalmazta a 2008-as válsággal kapcsolatban jövőre vonatkozó javaslatait, ajánlásait, az erről szóló előterjesztést 2010. június végére készítette el, melyben részletesen foglalkozik a konkrét lépésekkel (Kiss 2010, 44.), amely alapján a megelőzést célzó szakaszban (prevenció) a tagországok gazdaságának külső és belső egyensúlytalanságait tekintenek át egy átfogó jelzőrendszer (scoreboard) keretében, a második lépcső (korrekció) célja, hogy biztosítsa az adott esetben szükségessé váló javaslatok betartását. A Bizottság további fontosabb javaslatai, a közös európai mentőcsomagra, a fegyelmezett fiskális politikára irányultak. A reform 4 fő területe is meghatározásra került: költségvetési fegyelem, versenyképességi felügyelet, válságkezelő mechanizmus, hatékonyabb koordináció. A 2019-ben kezdődött egészségügyi válság idején már az ezen tények ismeretében és mérlegelésével kerültek bevezetésre válságelhárító, válságkezelő intézkedések, programok.

A 2019 évi válság során alkalmazott legfontosabb hazai gazdaságvédelmi intézkedések

Az új koronavírus-járvány 2020-ban speciális helyzetet teremtett, amelyre a kormányzat a költségvetés jelentős átalakításával és *háromlépcsős Gazdaságvédelmi Akcióterv meghirdetésével reagált* (Pénzügyminisztérium, 2021). A következőkben a szempontjából legfontosabb intézkedések kerülnek felsorolásra,

- fizetési (hitel)moratórium
- gazdaságélénkítés, likviditásbővítés
- adó- és járulékkönnyítések
- bértámogatás a válsággal leginkább sújtott ágazatoknak
- beruházás ösztönzés ágazati, területi fókusszal
- innováció és kutatás-fejlesztés támogatása
- vállalkozások nemzetközi piacra lépésének ösztönzése
- vállalkozásfinanszírozás
- hitel, garancia, tőkeprogramok
- adminisztratív intézkedések a vállalkozások védelmében
- külföldi ellenséges felvásárlók elleni védelem
- exportvédelem

A sikeres válságkezelési gyakorlatok lényege, hogy a gazdaság összehúzódása, az egyes szektorok outputvesztése esetén az államnak központilag költenie szükséges, ellensúlyozva ezáltal az elmaradó keresletet (Magas 2019). *Megállapítható, hogy az egészségügyi válság gazdasági hatásainak enyhítésére a fentiekben jelzett, az OECD és más nemzetközi, európai és hazai tanulmányok által a 2008-as világgazdasági válság tapasztalatain alapuló jövőbeni ajánlások a szakpolitika által figyelembe vételre kerültek és konkrét intézkedésekben is testet öltöttek.*

A vállalkozások legfontosabb jellemzői a vizsgált válságok idején

Hazánkban a mikro-, és kisvállalkozások a vállalkozási szférában foglalkoztatottak több mint kétharmadának biztosítanak munkalehetőséget. A hozzáadott érték több mint 50, a nettó árbevétel szintén több mint 50, a nemzetgazdasági beruházások 30%-ával járulnak hozzá a vállalkozások összeteljesítményéhez. Magyarországhoz hasonlóan az EU vállalatait is 99%-ban a mikro-, valamint a kis- és középvállalkozások alkotják. Létszám-kategóriák szerint, 2018-ban a vállalkozások 99,8%-a a mikro-, kis és középvállalkozási kategóriába tartozott, amelyen belül a mikrovállalkozások aránya 94,1% volt, mely érték az Európai Unió tagországaira is jellemző, az EU átlagával összehasonlítva a vállalkozások legfontosabb mutatóit egyedül a hozzáadott érték tekintetében van némi lemaradásunk. [1. táblázat].

1.táblázat: Magyarországi üzleti vállalkozások darabszáma, foglalkoztatottjainak száma, az általuk előállított hozzáadott érték összege 2018-ban

Table 1 Number of Hungarian enterprises, number of employees, amount of value added in 2018

Méret	Vállalkozások száma			Foglalkoztatottak száma			Hozzáadott érték		
	Magyarország		EU-28	Magyarország		EU-28	Magyarország		EU-28
	db	megoszlás (%)	megoszlás (%)	db	megoszlás (%)	megoszlás (%)	milliárd euro	megoszlás (%)	megoszlás (%)
mikro	548	94,10	93,00	908	32,60	29,70	13,00	18,70	20,80
kis	28	4,90	5,90	532	19,10	20,10	11,90	17,20	17,60
közép	4	0,80	0,90	459	16,50	16,80	12,70	18,30	18,00
kkv	581	99,80	99,80	1 899	68,30	66,60	37,70	54,10	56,40
nagyvállalat	990	0,20	0,20	882	31,70	33,40	31,90	45,90	43,60
Összes:	582	100,0	100,0	2 782	100,0	100,0	69,60	100,0	100,0

Forrás: Hungary – Small Business Act Fact Sheet alapján saját szerkesztés (European Commission 2019)

A vállalkozások méretkategóriák szerinti megoszlása a vizsgált válságok idején nem vagy csak minimálisan változott, az összes vállalatnál belül a kkv-k tették ki a vállalkozások 99,9%-át. 2008-ról 2019-re 3,39 és 2,69%-al nőtt a kkv-k által foglalkoztatottak, valamint az általuk előállított bruttó hozzáadott érték aránya, az árbevétel és az export árbevétel tekintetében az elmozdulás azonban negatív irányú (2,97%; 4,26%) volt. A vállalkozások foglalkoztatotti adatait illetően számbeli dominanciájukból következően a mikrovállalkozások szerepe 2019-re még hangsúlyosabbá vált, közel 40%-ot tett ki a vállalkozásokon belül arányuk, ugyanez a 2008-as válság idején még 26,8% volt. A kkv-k vizsgált válságok idején betöltött szerepét és jelentőségét legfontosabb mutatóikkal a 2. táblázat szemlélteti.

2. táblázat: A vállalkozások helyzetét jellemző fontosabb mutatók megoszlása vállalati méretkategóriák szerint* 2008, 2009, 2019 (százalékban)

Table 2. Distribution of the most important indicators of the enterprises by enterprise size categories 2008, 2009, 2019 (percentage)

Év	Vállalati méretkategória	Vállalkozások száma	Foglalkoztatottak létszáma	Árbevétel	Export árbevétel	Bruttó hozzáadott érték
2008	mikro	94,92	26,83	22,81	11,48	19,09
	kis	4,22	22,28	17,64	9,83	16,99
	közép	0,73	19,76	21,21	15,02	19,46
	kkv összesen	99,87	68,87	61,66	36,33	55,53
	nagy	0,13	31,13	38,34	63,67	44,47
	összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
2009	mikro	95,25	27,80	22,90	10,86	19,91
	kis	3,94	22,23	17,48	11,44	16,41
	közép	0,68	19,69	20,38	17,43	19,92
	kkv összesen	99,88	69,72	60,76	39,73	56,24
	nagy	0,12	30,28	39,24	60,27	43,76
	összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
2019	mikro	95,42	38,18	20,29	6,49	23,95
	kis	3,83	18,52	17,86	8,28	17,06
	közép	0,62	15,57	20,54	17,31	17,22
	kkv összesen	99,87	72,26	58,69	32,08	58,23
	nagy	0,13	27,74	41,31	67,92	41,77
	összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés, 2019. év: előzetes adatok

2008 végén a világméretű pénzügyi és gazdasági válságot munkaerő piaci válság követte, a magyar gazdaságban a foglalkoztatási válság első jelei 2008 őszén jelentkeztek. Hazánkban a helyzet azért volt sajátos, mert a munkaerőpiaci válság az akkori elmúlt két évtized már második foglalkoztatási sokkjá volt, már a válság előtti években is a magyar foglalkoztatási ráta a legalacsonyabbak közé tartozott az EU-ban. A válságra a vállalkozások jelentős része – ahogy ilyen helyzetben lenni szokott - létszámcsökkentéssel reagált. 2008-ról 2009-re a 0-1 fős, és a mikrovállalkozásoknál foglalkoztatottak száma 4, illetve 5,1%-al, a kis-, és a középvállalkozásoknál foglalkoztatottak méretkategóriánként több mint 8%-al, a nagyvállalkozásoknál foglalkoztatottak száma pedig közel 11%-al csökkent. 2008-ról 2009-re a vállalkozások száma is – az 1 fős vállalkozások kivételével – csökkent, a válság hatására a visszaesés mértéke minden létszám-kategóriában 8% feletti volt, a 250 fő feletti (nagyvállalati) létszám-kategóriában a csökkenés mértéke 10,5 %-os volt. A vállalkozások és a foglalkoztatottak számának csökkenő tendenciája 2010 évben is folytatódott (3. táblázat). *Mindkét válság a vállalkozások, különösen a kkv-k foglalkoztatotti adatainak csökkenését eredményezte.*

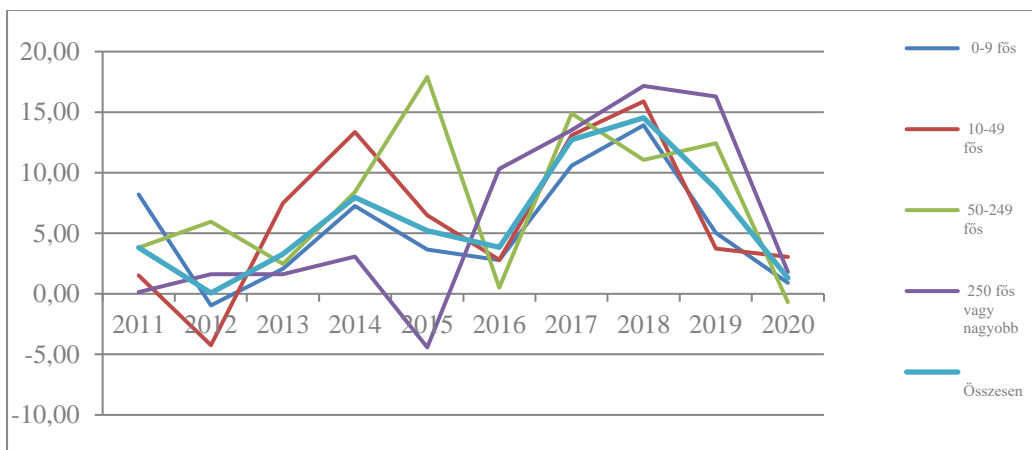
3.táblázat: A vállalkozások és foglalkoztatottak számának változása a pénz- és tőkepiaci válság hatására (előző év=100%)

Table 3. Changes in the number of enterprises and employees as a result of the money and capital market crisis (previous year = 100%)

Évek (változás előző évhez képest)	Létszámkategória	Vállalkozások száma	Foglalkoztatottak létszáma
2008/2009	0 - 1 fő	0,78	-4,01
	2 - 9 fő	-8,31	-5,14
	10 - 49 fő	-8,46	-8,47
	50 - 249 fő	-8,42	-8,63
	250 és afelett	-10,50	-10,78
Összesen		-2,11	-8,28
2009/2010	0 - 1 fő	-0,87	-1,82
	2 - 9 fő	4,16	0,92
	10 - 49 fő	0,22	-1,23
	50 - 249 fő	-3,37	-2,78
	250 és afelett	1,20	1,38

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A vállalkozások árbevétele a 2008-as válságot követő években, 2012-ig erősen csökkent, sőt negatívra is fordult a mikro-, és kisvállalati méretkategóriában, egyedül a középvállalati méretkategóriában volt tapasztalható 5% körüli növekedés. 2015-ig ezt követően lassú ütemben növekedett, majd a 2015 óta tartó növekedés üteme minden létszámkategóriában csökkent 2019-re, sőt a KSH 2020 évi előzetes adatai alapján a középvállalati létszámkategóriában negatívra fordult (1. ábra).

1.ábra: A vállalkozások árbevételének alakulása létszámkategóriánként
 Figure 1. Changes in the turnover of enterprises by number of employees

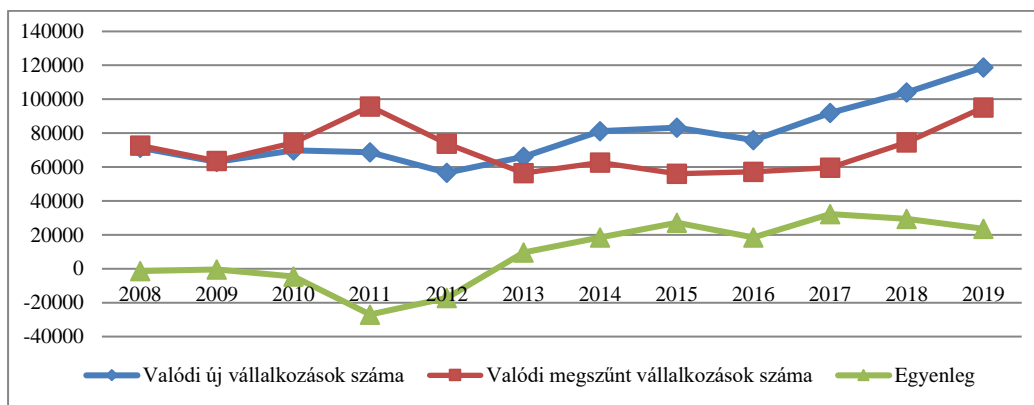
Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A pénz- és tőkepiaci válság idején (2008-2010) a legtöbb vállalkozás a kereskedelem, gépjárműjavítás nemzetgazdasági ágakban tevékenykedett, arányuk 20% körüli vagy a feletti, ezt követte a szakmai, tudományos, műszaki tevékenység 15 % feletti aránnyal. Ebben az időszakban a további jelentősebb ágazatok: az építőipar, a feldolgozóipar voltak. (KSH 2012). Az ipari termelés volumene a 2009. évi visszaesést követően 2010-ben és 2011-ben számottevően emelkedett, majd 2012-ben ismét mérséklődött. 2013 óta viszont évről évre – jellemzően az EU átlagát meghaladó mértékben – nőtt az ipar kibocsátása. Az emelkedő tendencia 2019-ben is folytatódott, és 5,4%-kal haladta meg az egy évvel korábbi magas bázist. Az ágazat 2019-ben a bruttó hozzáadott érték mintegy negyedét állította elő. A pénz- és tőkepiaci válság legnagyobb mértékben az ipar, az exportorientált feldolgozóipar, építőipar, kisebb mértékben pedig szolgáltatásokat és az agrárágazatot érintette. A járműgyártás a 2008–2009-es recessziót megelőző és azt követő években a növekedés motorjának számított. A német járműipar legfontosabb vállalatai meghatározó szerepet játszottak a magyar iparban, a legnagyobb árbevétellel, és exportértékesítéssel rendelkező magyarországi vállalatok közé tartoztak, azonban ezt az ágazatot sem kímélte a válság, a létszámleépítések a legnagyobb autóiipari vállalatokat is érintették 2008 utolsó negyedétől (lásd első fejezetben). 2016–2018 között az ágazat jelentősen veszített lendületéből, és ebben az időszakban már lassította, visszafogta az ipar bővülését. Az iparág 2019-ben dinamizálódott újból, kibocsátása 9,8%-kal haladta meg az egy évvel korábbit. (KSH 2020., 89.) 2019-re az építőipar nemzetgazdaságon belüli súlya is emelkedett, a bruttó hozzáadott érték 6,5%-át adta, teljesítmény bővülése a GDP 4,9%-os volumennövekedéséhez jelentősen hozzájárult. A koronavírus okozta járvány a vásárlási szokásokat is felborította, az élelmiszer és élelmiszer jellegű vegyes üzletek felfutó forgalma mellett (13%-os volumennövekedés) a nem élelmiszertermékeké is emelkedett (0,3%-kal) 2020 I. negyedév végére az egy évvel korábbihoz képest, tovább emelkedett az internetes kereskedelem forgalma is. A Covid-19-járvány miatti az áruszállítás teljesítménye 2020 I. negyedévében 12%-kal maradt el az egy évvel korábbitól, amihez hasonló mértékű csökkenés utoljára 2009-ben volt tapasztalható. A szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás ágban megvalósult beruházások teljesítménye 2019-ben 32%-kal meghaladta a 2018. évi volument. Az ágazatban a létszám 6,7 ezer fővel több volt a 2018. évinél, és 25%-kal meghaladta a 2010. évit. A válság hatása 2020 tavaszától jelentkezett a leginkább ebben az ágazatban. 2020. március végére szinte az összes kereskedelmi szálláshely bezárt a járvány terjedése elleni intézkedések következtében, amely megakasztotta a turizmus hosszú ideje tartó lendületét. A szálláshelyek összes bruttó árbevétele márciusban folyó áron 60%-kal maradt el az egy évvel korábbi értéktől. A vendéglátóhelyek forgalma 43%-kal volt kisebb,

mint 2019 márciusában. (KSH 2020., 117.) Az egészségügyi válság eredményeként a területi ágazati hatásokat vizsgálva a turisztikai célterületek problémái emelhetőek ki, ahol a járvány miatt visszaeső turizmus következtében a szezonális és az állandó foglalkoztatás is veszélybe került (Czirfusz 2021). *Az egészségügyi válság hatására a turizmushoz, vendéglátáshoz és idegenforgalomhoz köthető nemzetgazdasági ágak, valamint a személyes jelenlétet igénylő szolgáltatások lendülete csökkent leginkább.*

Az új és megszűnt vállalkozások

A 2008-évi válságot követően 2012-ig csökkent az új vállalkozások létrejöttének üteme, ez a csökkenő tendencia leginkább a legkisebb vállalati létszámkategória esetében volt tapasztalható. Ezzel párhuzamosan ugyanebben a vizsgált időtartamban a megszűnt vállalkozások száma pedig nagyobb ütemben nőtt, a legtöbb vállalkozás a mikrovállalati méretkategóriában szűnt meg. Az újonnan létrejött és a megszűnt vállalkozások számának egyenlege 2012-ig negatív volt (17 ezer fölött). 2013-tól az újonnan létrejött vállalkozások száma növekvő tendenciát mutatott, ezzel párhuzamosan a megszűnt vállalkozások éves darabszáma pedig stagnált, majd 2018-tól nőtt, és 2020-ra pedig elérte a 104 ezret, melyből a legkisebb, 1-4 fős létszám-kategóriában a megszűnt vállalkozások száma 103 ezer darab volt. 2019-ig azonban az újonnan alakult és a megszűnt vállalkozások egyenlege pozitív volt.

2.ábra: Az új és a megszűnt vállalkozások egyenlege (2008-2019) db

Figure 2. Balance of new and closed enterprises (2008-2019)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

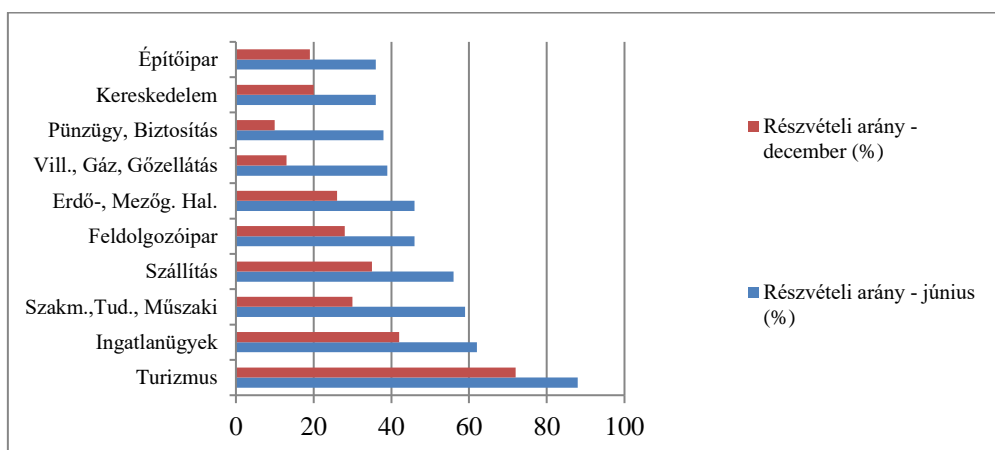
Az egészségügyi járvány harmadik hulláma ellenére nőtt az új vállalkozások száma. A járvány okozta 2020. áprilisi mélypont ellenére, 2021 áprilisában több mint kétszeresére ugrott a cégalapítási kedv. A 2019 évihez képest, pedig 8,7%-al több vállalkozást jegyeztek be. Az új alapítások háromnegyedét adó önálló vállalkozások adták, melyek száma visszafogottan emelkedett, a társas vállalkozások körében nagyobb mértékű volt az emelkedés. (KSH 2021).

A fizetési moratórium és a Növekedési Hitelprogram Hajrá (NHP Hajrá) hatása a hazai vállalatokra

A drasztikusan visszaeső hitelkínálat válsághelyzetben jelentősen ronthatja a vállalatok hitelhez jutási lehetőségeit, számottevően visszavetve így a reálgazdaság kilábalási ütemét. A 2020., valamint a 2021. évi hazai hitelállomány bővüléséhez azonban jelentősen járultak és járulnak hozzá a jegybanki és állami hitelprogramok⁴, valamint a fizetési moratórium. 2020. év során a

⁴ Az államilag támogatott hitelprogramok költségvetési kamattámogatás, kezességi díjtámogatás, vagy egyéb költségtámogatás mellett biztosítanak kedvezményes finanszírozási forráshoz jutást a hazai vállalkozások számára. Az államilag támogatott hitelprogramok (Széchenyi Kártya Program válságtermékei, EXIM és MFB válságtermékei) mögött

vállalati hitelállomány 9,4 százalékkal nőtt, amely érték európai uniós összehasonlításban is magasnak számít. Ebben nagy szerepe volt a fizetési moratórium törlesztéseket visszafogó hatásának, melynek révén olyan vállalkozások is finanszírozáshoz jutnak, akik a program hiányában, a hitelfeltételek szigorodása miatt egyébként nem jutnának új forrásokhoz. A gazdaság élénkülésével párhuzamosan azonban fokozatosan csökken a moratóriumban lévő vállalati hitelállomány, míg 2020 júniusában a vállalati hitelállomány 48 százaléka volt moratóriumban, addig év végére 29 százalékra csökkent az arányuk, így nagyjából 2 700 milliárd forintnyi vállalati hitel volt moratóriumban. Hasonlóan a teljes vállalati hitelállomány ágazati eloszlásához, a moratóriumban lévő hitelállomány legnagyobb részét is az ingatlanügyletek ágazatban (30%) tevékenykedő vállalatok adják, amit a feldolgozóipar (25%), majd a kereskedelem és gépjárműjavítás (11%) követ. A moratóriumot legnagyobb arányban igénybe vevő vállalkozások jellemzően a szálláshely szolgáltatás, vendéglátás és a művészet, szórakoztatás, szabadidő nemzetgazdasági ágakba, tehát az egészségügyi válság által leginkább érintett ágazatokba tartoznak (3. ábra). Az előzőekben már említett államilag támogatott hitelprogramok mellett az MNB által indított NHP Hajrá szerepe volt a legkiemelkedőbb, mivel a koronavírusjárvány kezdete óta a kkv szektor hitelezésének elősegítésére szánt Program 3 000 milliárd forintos keretösszegének - a válság elhúzódására való tekintettel a Program keretösszegét kétszer, 2020 novemberében és 2021 áprilisában is megemelték - 2021. júniusi kimerüléséig a kkv hitelkibocsátás kétharmada a program keretein belül valósult meg.

3.ábra: A moratóriumban lévő vállalati hitelállomány részaránya ágazatonként

Figure 3. Proportion of corporate loans in moratorium by sectors

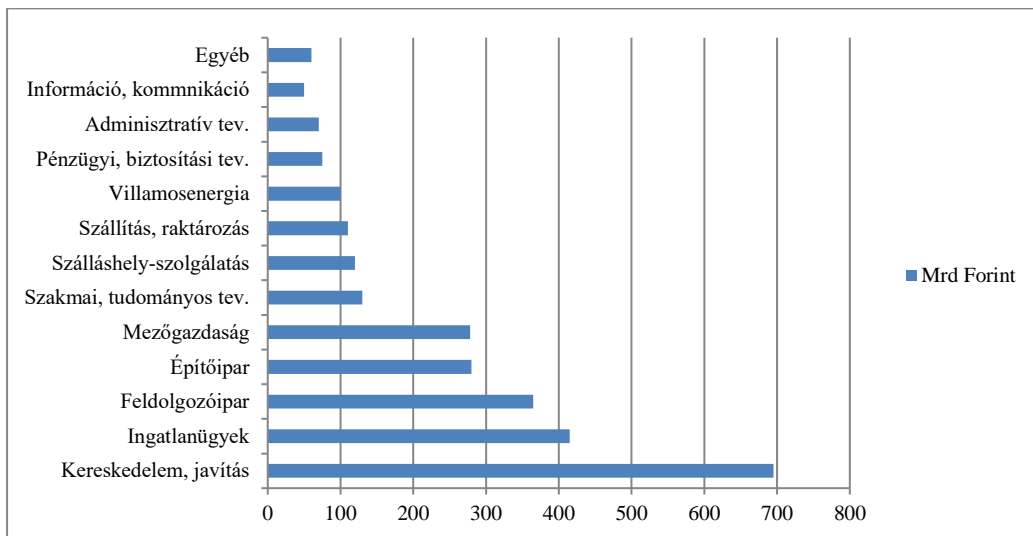
Forrás: MNB, Pénzügyi Stabilitási Jelentés alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: A tíz legnagyobb vállalati hitelállománnyal rendelkező ágazat a hitelintézeti szektor adatai alapján.

Az MNB által végzett felmérés a támogatott hitelprogramok számottevő létszámbővítő hatását azonosította. A támogatott hitelt igénybe vevő, öt főnél nagyobb vállalatok 4 százalékkal több munkavállalót foglalkoztattak 2020 végén, mint a hitelprogramokat igénybe nem vevő hasonló vállalatok. A hatás legerősebben az NHP Hajrá konstrukcióban részt vevő, a beruházási hitelt felvevő, illetve a kisvállalatok esetében mutatható ki. A létszámbővülés valószínűsíthetően jelentős részben a programok hitelkeresletet és -kínálatot bővítő hatása miatti addicionális hitelfelveteleknek tulajdonítható. (MNB 2021, 35.,36) Az NHP Hajrá keretében - 2021. júliusi MNB közlemény alapján - több mint 40 ezer vállalattal kötöttek a Programban részt vevő hitelintézetek hitel vagy lízingszerződést. A megkötött szerződések 37 %-a új beruházási hitel

nagyrészt az MNB NHP Hajrá refinanszírozási forrása állt, amelynek 3 000 milliárd forintos kerete 2021 júniusában merült ki.

vagy lízing, 53%-a forgóeszközhitel 10%-át pedig korábbi beruházási hitelek kiváltására használták fel a vállalkozások. Az alábbi ábra ágazatok szerint mutatja be a hitelprogram keretében igényelt hitelek nagyságrendjét. Mint látható a Programot igénybe vevő legtöbb vállalkozás az egészségügyi válság által leginkább sújtott, személyes jelenlétet igénylő kereskedelem, javítás ágazatból került ki, de jelentős volt az ingatlanügyek, feldolgozóipar építőipar, mezőgazdaság és szálláshely-szolgáltatásban tevékenykedő vállalkozások hiteleinek nagyságrendje is (4. ábra).

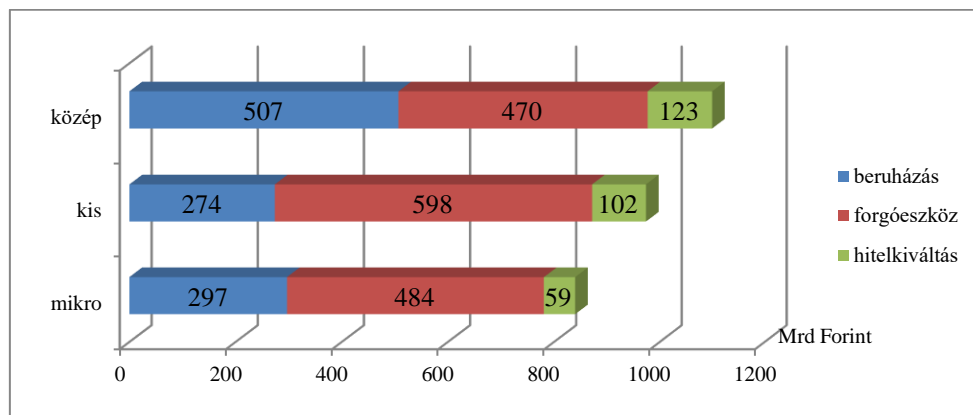

4.ábra: Az NHP Hajrá ágazati megoszlása

Figure 4. Sectoral Distribution of the FGS GO

Forrás: MNB, MNB Közlemény az NHP Hajrá igénybevételéről, 2021. július alapján saját szerkesztés

Ami az NHP Hajrá hitelek vállalati méretkategóriák szerinti megoszlását illeti, mind a beruházási, mint a forgóeszköz hiteltípus népszerű volt a kvv-k körében. A mikro-, kis és középvállalkozások által igénybevett hitelek nagyságrendjét – beleértve a lízinget is – az alábbi ábra mutatja (5. ábra).

5.ábra: Az NHP Hajrá megoszlása vállalati méretkategóriánként és főbb hiteltípusonként

Figure 5. Distribution of FGS Go by company size category and main loan type

Forrás: MNB, MNB Közlemény az NHP Hajrá igénybevételéről, 2021. július alapján saját szerkesztés

A vállalkozások 40%-a a Közép-Magyarországi Régióban található, elsősorban Budapesten. A központi régió szerepe a működő vállalkozások számát és megoszlását, jövedelemtermelését, teljesítményét tekintve több más gazdasági, társadalmi mutatóhoz hasonlóan kiemelkedő. Az NHP Hajrá keretében a vállalkozások által igénybe vett hitelek nagy százaléka is ebből a régióból származik (47%), ezt követi az Észak-Alföldi, és a Dél Alföldi régió, 14, illetve 11%-al, a többi négy régió egyenlő arányban 7-7%-al részesült a Programból. (MNB 2021).

Összegzés-konklúziók

Mint jelen tanulmányban több alkalommal is megfogalmazásra került, a kis és középvállalkozások sokkal érzékenyebbek a válság hatásaira és nagyobb a válság hatásának való kitettségük is. Méretüknél fogva (OECD 2009): tevékenységüket nem tudják tovább csökkenteni, nem tudják diverzifikálni tevékenységüket, mivel nem, vagy nagyon nehezen tudnak forrást szerezni a tőkepiacokról, ezért hitelre szorulnak (hitelbesorolásuk azonban alacsony, vagy rosszabb esetben nincs), finanszírozási forráshoz való hozzájutásuk nehézkes. A csökkenő kereslet miatt megroggyant magyar kisvállalatokat mélyütesként érte a 2008-ban kiszélesedő pénzügyi válság. A fokozódó láncartózkodás okozta likviditási problémák, a drasztikusan visszaeső és szigorodó hitelfelvételi lehetőségek és a pénzügyi nehézségek tovább mélyítették a szektor válságát (Szabó-Farkas, 2011). Az egyes válságok hazánkat eltérő gazdasági helyzetben találták, bár a vállalkozások méretkategóriák szerinti megoszlása a vizsgált válságok idején nem vagy csak minimálisan változott, addig az egyes válságok által sújtott ágazatok tekintetében eltérés mutatkozik. A pénz- és tőkepiaci válság legnagyobb mértékben az ipar, az exportorientált feldolgozóipar, építőipar, kisebb mértékben pedig szolgáltatásokat és az agrárágazatot érintette, míg az egészségügyi válság hatására a turizmushoz, vendéglátáshoz és idegenforgalomhoz köthető nemzetgazdasági ágak, valamint a személyes jelenlétet igénylő szolgáltatások lendülete csökkent leginkább. A vizsgált válságok tekintetében azonos, hogy az egyes válságok által sújtott ágazatokban tevékenykedő vállalkozások árbevétele és foglalkoztatottainak száma csökkent a leginkább, valamint likviditási forrásszükségletük jelentősen nőtt, azonban az újonnan alakult és megszűnt vállalkozások számának egyenlege - főként a jegybanki és államilag támogatott hitelprogramok valamint moratórium hatására - nem süllyedt negatív tartományba az egészségügyi válság idején. A pénz- és tőkepiaci válság előtt az ország makrogazdasági mutatók alapján értékelt teljesítménye jóval kedvezőtlenebb volt, mint az egészségügyi válság idején. A válságra való reagálás, a válságkezelő intézkedések fajtái, mértéke, nagyságrendje is eltérő volt a két válság idején. Pozitív tény, hogy az egészségügyi válság idején, tanulva a korábbi válságokból és a nemzetközi szervezetek válságok tapasztalatain alapuló ajánlásaiból a szakpolitika már képes volt, nem csak 'védekező', hanem megelőző, komplexebb, célzottabb és diverzifikáltabb válságkezelő, válságelhárító intézkedések alkalmazására. A világgazdasági válság kezelésének maradandó, globális tanulságként lehet értékelni azt a mozzanatot, hogy az output-vesztést enyhítő, megelőző beavatkozások fennmaradtak, és a gazdaságban lezajlott jelentős állami költési-hitelezési stimulus nagymértékben segítette a nemzetközi és hazai konjunktúra szinten tartását (Magas 2019). Bár az egészségügyi válság idején alkalmazott beavatkozások hatásainak és számszerűsíthető eredményeinek egy része csak később jelentkezik, azonban a jelenlegi tapasztalatok alapján kijelenthető, hogy az intézkedések nagy része célt ért, a vállalkozások terhein könnyített, finanszírozási forrásokhoz való hozzájutását segítette és nélkülük gazdasági visszaesés is nagyobb lett volna. Nem vitatható el az a tény, hogy a válságelhárító, válságkezelő intézkedések - mint azonnal bevethető eszközök - és azok gyakorlati tapasztalatai az eseteleges jövőbeni válságok kezelését, tompítását szolgálják.

Irodalomjegyzék

- Az Európai Unió Tanácsa (2021): Covid19: a negatív gazdasági következményekre adott uniós válasz Letölthető: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/covid-19-economy/>
- Az Európai Unió Tanácsa (2021): Időrendi áttekintés – a Covid19-cel kapcsolatos tanácsi intézkedések Letölthető: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/coronavirus/timeline/>
- CZIRFUSZ M. (2021): A COVID-19-válság és a térbeli munkamegosztás változásai Magyarországon, Területi Statisztika, 2021, 61(3): 320–336; <https://doi.org/10.15196/TS610303>
- ELEK P.-SCHARLE Á. (2010): Válságintézkedések a Munkapiacra, Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, in: Munkaerőpiaci Tükör, 78-84.
- European Commission (2019): SBA Fact Sheet, Hungary, European Commission, 2019.,2.,
- KISS G. (2010): Az európai válságkezelés tapasztalatai: a gazdaságpolitikai koordináció megújítása, Budapest, Magyar Nemzeti Bank, in: MNB Szemle, 40.
- KOVÁCS Á. (2009.): Gazdasági és Államháztartási perspektívák 2009' - a gazdasági racionalitás és a megvalósíthatóság, Miskolc, Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, in: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek VI. évfolyam 2. szám, 5-28. Letölthető: <https://gtk.uni-miskolc.hu/files/277>
- KOVÁCS Á. (2009.): Gazdasági és Államháztartási perspektívák 2009' - a gazdasági racionalitás és a megvalósíthatóság, Miskolc, Észak-magyarországi Regionális Kutatásokért Alapítvány, in: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek VI., 2., 5-28., 11. Letölthető: <https://gtk.uni-miskolc.hu/files/277>
- KSH (2012): Vállalkozások demográfiája, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, in: Statisztikai Tükör, VI., 34.
- KSH (2020.): Magyarország 2019., Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 89., Letölthető: <http://www.ksh.hu>
- KSH (2020.): Magyarország 2019., Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 117., Letölthető: <http://www.ksh.hu>
- KSH (2021): Az új bejegyzésű gazdasági szervezetek száma havonta, gazdálkodási forma szerint, Budapest, Központi statisztikai Hivatal, Letölthető: https://www.ksh.hu/stadat_files/gsz/hu/gsz0058.html?utm_source=kshhu&utm_medium=banner&utm_campaign=theme-gazdasagi-es-nonprofit-szervezetek
- Letölthető: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/valldemog/valldemog10.pdf>
- MAGAS I. (2019): Tíz évvel a világgazdasági válság után, Budapest, Állami Számvevőszék, in: Pénzügyi Szemle 2019., 64.,1, 94-110.
- MAGAS I. (2019): Tíz évvel a világgazdasági válság után, Budapest, Állami Számvevőszék, in: Pénzügyi Szemle 2019., 64.,1, 94-110. Letölthető: http://real.mtak.hu/112296/1/magas-2019-1-mpdf_20190413133317_25.pdf
- MAGAS I. (2019): Tíz évvel a világgazdasági válság után, Budapest, Állami Számvevőszék, in: Pénzügyi Szemle 64., 1., 94-110.
- Magyar Közlöny (2020): a Gazdaságvédelmi Akcióterv keretében a koronavírus világválság mikro-, kis- és középvállalkozásokra, valamint nagyvállalatokra gyakorolt gazdasági hatásainak mérséklése érdekében az MFB Magyar Fejlesztési Bank Zártkörűen Működő Részvénytársaság és a Garantiqa Hitelgarancia Zártkörűen Működő Részvénytársaság által megvalósítandó garanciakonstrukciókkal kapcsolatos intézkedésekről szóló 1170/2020. (IV. 21.) Korm. határozat, Budapest, Magyar Közlöny, 2020. 82., 2148-2150
- Magyar Közlöny (2020): a Gazdaságvédelmi Akcióterv keretében a koronavírus világválság mikro-, kis- és középvállalkozásokra, valamint nagyvállalatokra gyakorolt gazdasági hatásainak mérséklése érdekében az MFB Magyar Fejlesztési Bank Zártkörűen Működő Részvénytársaság által megvalósításra kerülő hitelkonstrukciókkal kapcsolatos

- intézkedésekről szóló 1171/2020. (IV. 21.) Korm. határozat, Budapest, Magyar Közlöny, 2020. 82., 2151-2152
- Magyar Közlöny (2020): a Gazdaságvédelmi Akcióterv keretében a koronavírus világvárvány mikro-, kis- és középvállalkozásokra gyakorolt gazdasági hatásainak mérséklése érdekében létrehozandó Széchenyi Kártya Program hitelkonstrukciókról szóló 1194/2020. (IV. 30.) Korm. határozat, Budapest, Magyar Közlöny, 2020. 96., 2372-2375
- Magyar Közlöny (2020): a Gazdaságvédelmi Akcióterv keretében a koronavírus világvárvány mikro-, kis- és középvállalkozásokra, valamint nagyvállalatokra gyakorolt gazdasági hatásainak mérséklése érdekében a Magyar Export-Import Bank Zártkörűen Működő Részvénytársaság és a Magyar Exporthitel Biztosító Zártkörűen Működő Részvénytársaság által megvalósításra kerülő hitel-, garancia- és biztosítási konstrukciókkal kapcsolatos intézkedésekről szóló 1185/2020. (IV. 27.) Korm. határozat, Budapest, Magyar Közlöny, 2020. 89., 2258
- Magyar Közlöny (2020): a hiteltörlesztési moratórium veszélyhelyzettel kapcsolatos különös szabályainak bevezetéséről szóló 637/2020. (XII. 22.) Korm. rendelet, Budapest, Magyar Közlöny, 2020. 287., 10472.
- Magyar Közlöny (2020): az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során teendő intézkedésekről szóló 41/2020. (III. 11.) Korm. rendelet, Budapest, Magyar Közlöny, 2020., 40.
- MATOLCSY GY. (2012): J/8112. számú jelentés, a kis- és középvállalkozások 2009-2010. évi helyzetéről, gazdálkodási feltételrendszeréről, a vállalkozásfejlesztés érdekében megtett intézkedésekről, valamint a kis- és középvállalkozások részére nyújtott állami támogatások eredményeiről, Budapest, Magyarország Kormánya
- MATOLCSY GY. (2012): J/8112. számú jelentés, a kis- és középvállalkozások 2009-2010. évi helyzetéről, gazdálkodási feltételrendszeréről, a vállalkozásfejlesztés érdekében megtett intézkedésekről, valamint a kis- és középvállalkozások részére nyújtott állami támogatások eredményeiről, Budapest, Magyarország Kormánya
- MIKLÓS G. (2013): A magyar eladósodás és válság hatásai, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, in: Köz-Gazdaság, VIII. évfolyam, 1. szám, 77-86. Letölthető: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1228/1/kg_2013n1p77.pdf
- MNB (2021): MNB Közlemény az NHP Hajrá igénybeviteléről, 2021. július, Letölthető: <https://www.mnb.hu/letoltes/nhphajra-julius-hu-1.pdf>
- MNB (2021): Pénzügyi Stabilitási Jelentés, Magyar Nemzeti Bank, 35., 36., 2021. június Letölthető: <https://www.mnb.hu/letoltes/penzugyi-stabilitasi-jelentes-2021-junius.pdf>
- MTI (2008): A miniszterelnök 12 pontja, Budapest, Heti Világgazdaság on-line Letölthető: https://hvg.hu/itthon/20081011_12_pont_penzugyi_valsg_gyurcsany
- NEUMANN L.-BODA D. (2010): A válság hatása a vállalatok munkaerő gazdálkodására, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, in: Válság a munkaerőpiacon - és azután című konferencia, Szirák, 2010, november 5-6., 5.
- NEUMANN L.-BODA D. (2010): A válság hatása a vállalatok munkaerő gazdálkodására, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, in: Válság a munkaerőpiacon - és azután című konferencia, Szirák, 2010, november 5-6., [Letölthető: http://econ.core.hu/file/download/szirak2010/Boda_Neumann.pdf](http://econ.core.hu/file/download/szirak2010/Boda_Neumann.pdf)
- OECD (2009): The Impact of the Global Crisis on SME and Entrepreneurship Financing and Policy Responses Letölthető: <https://www.oecd.org/cfe/smes/43183090.pdf>
- OECD (2009): The Impact of the Global Crisis on SME and Entrepreneurship Financing and Policy Responses, 40. Letölthető: <https://www.oecd.org/cfe/smes/43183090.pdf>
- OECD (2009): The Impact of the Global Crisis on SME and Entrepreneurship Financing and Policy Responses, Letölthető: <https://www.oecd.org/cfe/smes/43183090.pdf>

- Pénzügyminisztérium (2021): Magyarország Konvergencia Programja, 2021-2025, Budapest, Pénzügyminisztérium Letölthető: <https://kormany.hu/dokumentumtar/magyarorszag-konvergencia-programja-2021-2025>
- SZABÓ J.-FARKAS SZ. (2011): A válság hatásai a magyar kis- és középvállalati szektorban, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, in: Vezetéstudomány, Budapest Management Review XLII., 9., 29-39. Letölthető: <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2630/1/vt2011n9p29-39.pdf>
- Századvég (2020): A magyar gazdasági mentőcsomag európai viszonylatban is kiemelkedő elszántságot tükröz, Budapest, Századvég Gazdaságkutató Letölthető: <https://www.vg.hu/gazdasag/gazdasagi-hirek/a-magyar-gazdasagvedelmi-akcioterv-kiemelkedo-2176932/>

Molnár Tamás – Dániel Zoltán András

Válságok a hazai munkaerőpiacon – regionális aspektusból

Az elmúlt három évtizedben a hazai munkaerőpiac jelentős változásokon ment keresztül. A rendszerváltás, az Uniós csatlakozás, a különböző foglalkoztatási és munkahelyteremtési programok egyaránt nyomot hagytak a hazai munkavállalói statisztikákban. Tanulmányunkban az elmúlt időszak két nagy gazdasági válságát és azok hazai munkaerőpiacra gyakorolt hatásait elemezzük, regionális perspektívából. A vizsgált munkanélküliségi ráta változásának szakaszai, ennek okai megmutatták, hogy a két válság különböző módon, mértékben és ideig volt hatással az egyes térségek foglalkoztatási helyzetére.

*Kulcsszavak: válság, munkaerőpiac, munkanélküli ráta, NUTS 2 régió
JEL kód: J11, R23*

Crises in the Hungarian labour market - a regional perspective

The Hungarian labour market has undergone significant changes over the past three decades. The change of regime, EU accession, and various employment and job creation programmes have all left their mark on domestic employment statistics. In our study, we analyse the two major economic crises of the past period and their impact on the domestic labour market from a regional perspective. The phases of change in the unemployment rate under study and the reasons for this change have shown that the two crises have affected the employment situation in the different regions in different ways, to different degrees and for different periods of time.

*Keywords: crisis, labour market, unemployment rate, NUTS 2 region
JEL code: J11, R23*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.4>

Bevezetés

A rendszerváltás óta eltelt időszak során a hazai munkaerőpiac jelentősen megváltozott. A munkaerőpiacra hatást gyakorolt a rendszerváltás, a privatizáció, az Uniós csatlakozás előtti és az azt követő külföldi tőke beáramlás, az állami önálló, vagy társfinanszírozott különböző foglalkoztatási és munkahelyteremtési programok. Tanulmányunkban röviden ismertetjük a munkaerőpiac alakulását Magyarország NUTS 2 szintű térségeiben. Ezt követően a hivatalos statisztikák hosszú idősorait felhasználva elemezzük a 2008-as gazdasági válság és a 2020-as, koronavírus által okozott, gazdasági visszaesés hatásait. Az idősor adatai alapján strukturális törések voltak láthatók, ezért az idősorokat szakaszoltuk. Az elemzést dekompozíciós idősor vizsgálattal végeztük, a legmegfelelőbb illeszkedésű trendek számításával. A szezonaritást a szezonindexek alkalmazásával a fentiek figyelembevételével számszerűsítettük.

Magyarország munkaerőpiaca a rendszerváltást követően

A rendszerváltást követő évek társadalmi és gazdasági folyamatainak meghatározó jellemzője a tömeges és tartós munkanélküliség kialakulása volt. A foglalkoztatás gyors csökkenése és a munkavállalók egyes csoportjainak hosszabb, rövidebb vagy akár végleges kirekesztése a munkaerőpiacról nem egyformán érintette az ország különböző régióit. Az első években szélsőségesen nagy regionális különbségek voltak megfigyelhetők, aminek oka a rendszerváltás időszakában a rövidtávú speciális tényezőkre vezethető vissza (Ábrahám-Kertesi, 1996). A nyílt

munkanélküliség kialakulását nemzetközi összehasonlításban a helyi munkaerőpiacok jellemzőinek jelentős eltérései kísérték. Ezek a különbségek az iskolai végzettségi szint növekedésével általában eltűnnek, a magasabb iskolai végzettség pozitívan hat a vállalkozások, és még inkább a külföldi vállalkozások betelepülésére. A rendszerváltás időszakában a privatizáció a külföldi tulajdonú vállalatoknál a munkaerő megtartásának és növekedésének gyenge ütemét eredményezte. A piacgazdaság első tíz évének eredményeként 1998-ban a vállalati szektorban a munkavállalók egyharmada külföldi tulajdonú vállalatoknál dolgozott. A külföldi tulajdon aránya a foglalkoztatásban egyes ágazatokban 80% fölé emelkedett. (Adler 2010). Az Unió csatlakozás környékére a kistérségek közötti munkaerőpiaci különbségek jelentősen megnöttek. A rendszerváltást követő időszakból a legjobban a főváros és a megyei központok térségei (beleértve az ingázó övezeteket), valamint jobban az ipar-, kevésbé jobban a fürdővárosok jöttek ki jól (Bihari-Kovács, 2006).

A 2008-as válság és következményei

2007 és 2011 között a globális munkanélküliség 27 millió fővel 200 millióra nőtt. Ez kevesebb, mint amennyit az ILO 2009-ben várt (az akkori legrosszabb forgatókönyv 230 millió munkanélkülről szólt). A munkanélküliség vártnál kisebb mértékű növekedése a kormányzati politikáknak köszönhető, mind az automatikus stabilizátorok, mind a foglalkoztatás védelmét szolgáló extra kiadási programok révén. A munkanélküliségi ráta a munkanélküliek számának a foglalkoztatottak és munkanélküliek (a gazdaságilag aktív népesség) összlétszámához viszonyított aránya. A válság előtt (2007-ben) globálisan 5,5 százalékot ért el, 2009-ben 6,2 százalékra, 2011-ben pedig 6 százalék körülire emelkedett (Artner, 2012).

Közvetlenül a rendszerváltás után a munkanélküliség és a munkaerőpiaci foglalkoztatási ráták regionális különbségei a szocialista időszak alatt kialakult eltérő ipari struktúrákra, oktatási színvonalra és infrastruktúrára vezethetők vissza. Kisebb mértékben az etnikai struktúrában, a változó kultúrában és az urbanizáció különböző szintjeiben is vannak különbségek.

A foglalkoztatás és a munkanélküliség területi különbségei a rendszerváltást követő években nőttek, és ez a tendencia az ezredforduló óta sem változott: az ország továbbra is erősen polarizált. Kialakult egy viszonylag jól fejlett Közép- és Nyugat-dunántúli régió, és egy alacsony foglalkoztatottságú, merev foglalkoztatási struktúrájú Dél-dunántúli, alföldi és Észak-magyarországi régió. A regionális egyenlőtlenségek a foglalkoztatási ráták regionális különbségeiben is megmutatkoztak, amelyek 46,9% és 63% között mozogtak.

A regisztrált munkanélküliek átlagos száma 2008-ban mintegy 442 ezer fő volt, az álláskereső, a 15-64 éves népesség 6%-át tették ki. Ezek a számok folyamatosan romlottak - talán átmeneti javulással 2010 őszén - egészen 2011 februárjáig, amikor közel 682 ezer ember volt munkanélküli, ami több mint 13%-os munkanélküliségi rátát jelentett (Dabasi-Halász, 2011).

A válság munkaerőpiaci hatása térben eltérő mértékben és intenzitással volt érezhető. Kezdetben az exportorientált (ipari) vállalkozások területén a legfejlettebb vidéki területek, beleértve az ingázó erőforrás területeket is, szenvedtek a legtöbbet. Később azonban az általános hatások (devizaválság, hitelszűke, belső kereslet visszaesése) következtében a munkanélküliség növekedése is általános jelenséggé vált, és az elmaradottabb, kezdetben kedvezőtlenebb munkaerőpiaci helyzet még a kezdetben rosszabb foglalkoztatási feltételekkel jellemezhető régiókban is. A földrajzi elhelyezkedés és a településszerkezet kevésbé differenciálta a változásokat. Összességében a válság mélypontjáig a munkaerőpiaci kettősség térbeli eloszlásában némi enyhülés volt tapasztalható, ami térbelileg is megragadható. Csak az ország fejlettebb régiói közül egy helyzete javult, míg a főváros - és a nagyvárosi agglomeráció - és az ország többi része egyáltalán nem tűnt el. Ráadásul az egyenlőtlenségek valószínűleg csak átmenetileg csökkentek (Lőcsei, 2010).

Az Unió csatlakozás ellenére a munkaerőpiaci problémák tovább erősödtek. 2008-ra a rendszerváltáskori regionális különbségek tovább fokozódtak, növekedtek az egyenlőtlenségek. (Lipták 2013 és 2014)

Magyarország - ellentétben például a termelékenységet növelő észtekkel - teljesen más stratégiát választott. Magyarországon különös figyelmet fordítottak a makrogazdasági egyensúlytalanságok kockázataira. A 2010 utáni gazdasági stratégia a makrogazdasági egyensúly helyreállítására és a foglalkoztatás növelésére összpontosított. Az egyensúly helyreállításában kulcsszerepet játszott a független monetáris politika rendelkezésre állása, amely a kamatlábak csökkentésével egyrészt olcsó forrást biztosított a beruházásokhoz, másrészt hozzájárult a forint árfolyamának gyengüléséhez, ezáltal növelte az export költségversenyképességét és javította a fizetési mérleget (Gyórfy, 2021). A foglalkoztatást az adórendszer és a szociális támogatások reformja, valamint a munkaerőpiac deregulációja növelte, ami szintén hozzájárult a költségvetési kiigazításhoz. A válságot követően a gazdaság növekedése miatt jelentősen nőtt a foglalkoztatottság Magyarországon. A foglalkoztatási ráta a 2011-2013-as mélypontról (48%), 2019-re már 60% fölé kúszott. Sok szektorban és térségben ez munkaerőhiányhoz vezetett. A munkaerőhiány okai a szakképzett munkaerő hiánya, a munkaerő mobilitás és ehhez kapcsolódóan az Európán belül tapasztalható bérkülönbségek, valamint a technológia gyors fejlődése (Antalik et al, 2020).

Koronavírus járvány a magyar munkaerőpiacon

Napjaink egyik legnagyobb kihívása a Covid-19 járvány által okozott gazdasági visszaesés hatékony kezelése. A Covid-19, hivatalos nevén a SARS-CoV-2 vírus által okozott új típusú koronavírusjárvány 2019 decemberében kezdődött a kínai Vuhan városában, és cseppfertőzés útján terjedt el világszerte. A Covid-19 járvány kezdetben Kínára lokalizálódott, majd az emberek mozgásával gyorsan terjedt a világban (Daniel et al, 2021). Az egészségügyi kockázatok mellett a koronavírusjárvány a legnagyobb hatással a nemzetek gazdaságára volt. A nemzeti kormányok által bevezetett szigorú védelmi intézkedések miatt 2020 első felében a gazdasági tevékenység világszerte szinte teljesen leállt. A koronavírus miatt az Európai Unióban a gazdasági növekedés 2020-ban lelassult, és még 2021-ben sem tért magához. Az Európai Bizottság jelentése szerint az EU gazdasága 2020-ban 6,3%-kal, 2021-ben pedig 3,8%-kal zsugorodott. A koronavírus hatása sokféleképpen érezte hatását az EU munkaerőpiacán, így voltak olyan ágazatok, amelyek kénytelenek voltak bezárni vagy recesszióba kerültek, főként azok a gazdasági tevékenységek és ágazatok, amelyek a termeléshez személyes jelenlétet igényelnek, vagy amelyek nagymértékben függenek a globális ellátási láncokból származó inputoktól (Wolski-Wruuck, 2020). Emellett voltak olyan ágazatok, ahol a hagyományos munkát távmunkával helyettesítették, és így a digitalizációnak köszönhetően fenn tudták tartani a működés folyamatosságát, csökkentve ezzel a munkanélküliség kockázatát. Végül voltak olyan ágazatok (pl. e-kereskedelem, IT, élelmiszerfeldolgozás), amelyekre a devizaválság pozitívan hatott, mivel megnőtt a kereslet a szolgáltatások vagy termékek iránt ebben az ágazatban. Ebből következik, hogy az ágazati kitétség és a gazdasági tevékenységek közötti különbségek olyan strukturális tényezők, amelyek befolyásolják az egyének munkanélküliséggel kapcsolatos aggodalmait és kockázatait (Karácsony- Pásztó, 2021).

A globalizációt, amely főként a piaci koordináció keretében zajlott, az elmúlt hónapokban a deglobalizáció váltotta fel, új szabályozásokkal, korlátozásokkal, zárt gazdaságokkal és nemzeti gazdaságfejlesztési intézkedésekkel és programokkal a válság kezelésére. A munkaerőpiac szempontjából a vírusválság első hullámát övező egyik kulcskérdés, hogy meddig tartanak ezek a lépések és folyamatok, és hogy a válság elmúltával visszatér-e a világ a megszokott kerékvágásba. Számos érv szól a deglobalizáció és/vagy a reglobalizáció mellett és ellen, de úgy véljük, hogy az elmúlt hónapok válsága nem múlik el nyomtalanul, és a jövő valószínűleg a deglobalizáció és a reglobalizáció keveréke lesz (Zádori et al, 2020).

A KSH (2020) munkaerőpiaci adatai szerint a magyarországi munkaerőpiaci mutatók az elmúlt években javuló tendenciát mutatnak, a gazdasági aktivitás és a foglalkoztatás 2011 óta folyamatosan növekszik. A foglalkoztatottak száma 2019 utolsó negyedében 4 520 000 fő volt, a foglalkoztatási ráta 70%-os volt. Ez 10 év alatt 15 százalékpontos növekedést jelent. 2019-ben

csökkent a közfoglalkoztatottak száma, míg az elsődleges munkaerőpiacon foglalkoztatottak száma nőtt. Több ember dolgozott külföldön, mint az előző évben.

Összesen közel 100 munkáltató jelentett be csoportos létszámleépítést 2020 április és 2020. július vége között, ami több mint 7000 munkavállalót érintett a koronavírusjárvány miatt (Tóth et al, 2021). A vendégéjszakák számának 99%-os csökkenéséről és a bevételek 97%-os visszaeséséről számoltak be 2020 áprilisában. A visszaesést egyértelműen a járványhelyzettel magyarázzák (Daniel, 2021).

A tragédiák és az okozott károk mellett a Covid-19 koronavírus a tanulásról és az alkalmazkodásról is szól. Pontosabban arról kell szólnia. A tudósok és kutatók felelőssége, hogy feltárják a rendelkezésre álló adatokat, elemezzék azokat, levonják a tanulságokat, és előrejelzésekkel, tanácsokkal segítsék a döntéshozókat. Ehhez természetesen meg kell találni a megfelelő kérdéseket, adatgyűjtési és elemzési lehetőségeket, módszereket (Balogh et al, 2020). A munkaerőpiac igyekezett alkalmazkodni a körülményekhez, ez a home office-ra való áttérés gyorsaságában is tetten érhető. A távmunkába végezhető feladatok részben meg is maradtak a lezárásokat követően is, erre a munkavállalók részéről mutatkozik is hajlandóság (Lipták, 2020). Ennek mértéke, és megvalósítása nagymértékben függ attól, hogy a szervezet domináns szervezeti kultúrája (Balogh et al, 2012) hogyan jelenik meg az adott munkaerőpiac kínálati oldalán. A korábbiaktól eltérően a jelenlegi válságot külső tényező, a járvány (pandémia) okozta. Míg a 2020 novemberi korlátozások közvetlen hatása elsősorban a turizmus, a vendéglátás, a szállodaipar és a rendezvényszervezés ágazatában volt érezhető, a közvetett hatások szélesebb körűek. A gazdasági szervezetek és a háztartások bizonytalan pénzügyi helyzete visszafogó hatással lehet a foglalkoztatásra, a beruházási és fogyasztási döntésekre. Összességében a vállalkozások által bevezetett munkaidő rövidítés (Balleer et al, 2016), az állami bérkompenzáció és az adókedvezmények segíthetnek a munkaerő megtartásában, de jelentős javulás csak a járvány elmúltával várható (Csehne Papp, 2021).

Anyag és módszer

A szerzők a hazai munkanélküliségi adatokat vizsgálták negyedéves bontásban NUTS 2. régiók szerint. A célja ennek az volt, hogy egyrészt a régiókat összehasonlítsák, másrészt a viszonylag hosszú idősorok esetén a szezonaritást mérhetővé tegyék, illetve a két válság (2008-as pénzügyi és a 2019-es Covid) közötti esetleges különbségekre is fényt derítsenek, ha van ilyen különbség a munkanélküliség aspektusából.

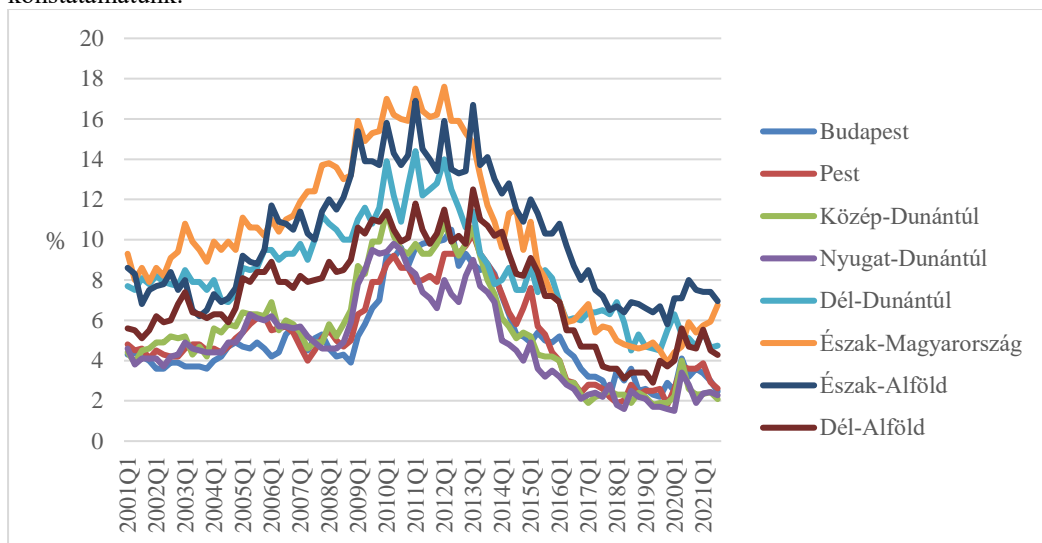
A számítások módszertanát, az úgynevezett dekompozíciós (determinisztikus) idősor-vizsgálat jelentette, ahol az idősor értékeit a tartós alapidányzat (trend), a periodikus ingadozás (ami vagy ciklikusság, vagy szezonaritás), valamint a véletlen hatás alakítja (Molnár, 2007). A tartós alapidányzat számszerűsítésénél a szóba jöhető függvénytypusok közül a lineáris trend mutatta a legjobb illeszkedést. A futtatott modellek szignifikanciája minden esetben megfelelő volt (5% alatti elsőfajú hiba volt jellemző), ezt variancia-analízis (ANOVA) tesztelték a szerzők, ezért ezt a függvénytypust specifikálták. A periodikus ingadozások közül a ciklikusság számszerűsítését elvetették, mert ahhoz nem elég hosszú idősorral dolgoztak, így az éven belüli ingadozást, a szezonaritást vizsgálták. Ezt a multiplikatív idősor-modell alapján szezonindexekkel mérték, amelyek százalékosan mutatja meg a trendtől való átlagos eltérést negyedévenként.

Az idősorokat táblázatos formában a KSH honlapjáról töltöttük le, és ezekből – Excel segítségével – illesztettünk lineáris trendfüggvényeket, majd a kapott eredeti és kapott függvényértékek hányadosaiból állítottuk elő régióként és szakaszonként a szezonindexeket. A szakaszolásra azért volt szükség, mert minden régió esetében megfigyelhető volt egy kezdeti emelkedő szakasz, ezután egy többé-kevésbé változatlan munkanélküliségi rátát mutató periódus (ezt neveztük platófázisnak), majd ezután egy csökkenő tendencia.

Az összehasonlíthatóság kedvéért a teljes vizsgált időszakra vonatkozóan a nyolc tervezési-statisztikai régóra bontották a szerzők az ország területét, attól függetlenül, hogy az csak 2018. január 1-én lépett hatályba [1011/2013. (I. 16.) Korm. határozatnak, NGM tanulmány, 2015.)

Eredmények

Az 1. számú ábrán látható, hogy a régiók munkanélküliségének alakulása közel azonos jellemzőket mutat. A vizsgált időszak első felében, 2001-től emelkedő tendencia figyelhető meg minden régióban, majd ezt követően egy hektikus „platófázis” jellemző, ami után csökkenést konstatálhatunk.

I.ábra: A hazai NUTS 2 régiók munkanélküliségi rátáinak alakulása 2001 és 2021 között

Figure 1: Unemployment rates in NUTS 2 regions in Hungary between 2001 and 2021

Forrás: A szerzők saját szerkesztése

Az is látható, hogy régióként kissé eltérnek a munkanélküliségi csúcspontok, amit az 1. számú táblázatban közlünk.

1.táblázat: A hazai régiók munkanélküliségi rátáinak maximuma 2001 és 2021 között
Table 1: Maximum unemployment rates in domestic regions between 2001 and 2021

RÉGIÓ	MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA MAXIMUMÁNAK IDŐPONTJA
Budapest	2012. II. negyedév
Pest	2013. I. negyedév
Közép-Dunántúl	2010. I. negyedév
Nyugat-Dunántúl	2010. III. negyedév
Dél-Dunántúl	2011. I. negyedév
Észak-Magyarország	2012. I. negyedév
Észak-Alföld	2011. I. negyedév
Dél-Alföld	2013. I. negyedév

Forrás: A szerzők saját szerkesztése

Az első lényeges dolog, ami a számadatokból látszik, hogy a munkanélküliségi ráták maximuma minden régióban a 2010 és 2013 közötti időszakban jelentkezett. Tehát, elsősorban a 2008-as pénzügyi és gazdasági világválsághoz köthető, és nem a Covid-19 okozta recesszióhoz.

A következő megfigyelésünk, hogy az úgynevezett platófázis, eltérő időszakban és eltérő hosszúsággal jelentkezik a különböző régiókban. Ezt mutatjuk be a 2. számú táblázatban.

2. táblázat: A munkanélküliségi ráták maximumának mértéke és időintervalluma a NUTS 2. régiókban

Table 2: Maximum unemployment rates and time intervals in NUTS 2 regions

régió	platófázis kezdete, negyedév	a platófázis kezdetének munkanélküliségi rátája, %	platófázis vége	a platófázis végének munkanélküliségi rátája, %	platófázis hossza, negyedév
Budapest	2010. I.	9,2	2012. II.	10,5	10
Pest	2010. II.	9,2	2013. I.	10,3	12
Közép-Dunántúl	2010. I.	11,4	2013. I.	10,6	13
Nyugat-Dunántúl	2009. IV.	9,3	2013. I.	9,0	14
Dél-Dunántúl	2010. I.	13,9	2012. I.	14,0	9
Észak-Magyarország	2009. I.	15,9	2012. I.	17,6	13
Észak-Alföld	2009. I.	15,4	2013. I.	16,7	17
Dél-Alföld	2009. II.	10,6	2013. I.	12,5	16

Forrás: A szerzők saját számítása és szerkesztése

A 2. számú táblázatban látható adatok rámutatnak arra, hogy a fejletlen régiók (Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld) eleve magasabb munkanélküliségi rátával érték el a tetőpontot, illetve, hogy a magas munkanélküliségi adatok hosszabb ideig sújtották azokat (2. számú táblázat utolsó oszlopa).

Az elemzés fontos összetevője volt a szezonális vizsgálata régióként. Mivel a munkanélküliségi adatok úgynevezett strukturális törést mutattak, ezért a determinisztikus trendszámítás esetén - a jobb illeszkedés és a megfelelő szignifikanciaszint elérése érdekében - szakaszolni kellett az adatbázist. A munkanélküliségi ráták maximumáig feltételezték a szerzők az első, emelkedő szakaszt, majd ezután a második, csökkenő tendenciájú szakaszt. Az utólagos specifikáció (függvénytípus kiválasztás) alapján megfelelő volt a lineáris trend alkalmazása. Minden egyes esetben (ez nyolc régióval, régióként kettő, azaz összesen 16 függvény számszerűsítése esetén) szignifikáns eredményeket mutatott, mind a függvény, mind azok paramétereinek (α és β) esetén. Ezt még az sem kérdőjelezi meg, hogy az illesztési hibák ugyan még elfogadható szinten alakultak (30% alattiak), de az ideális, 10% alatti relatív illesztési hibát, csak kevés helyen találtunk. Ennek oka az volt többnyire, hogy a platófázis általában elhúzódozó volt, ami rontotta a függvények illesztési adatait.

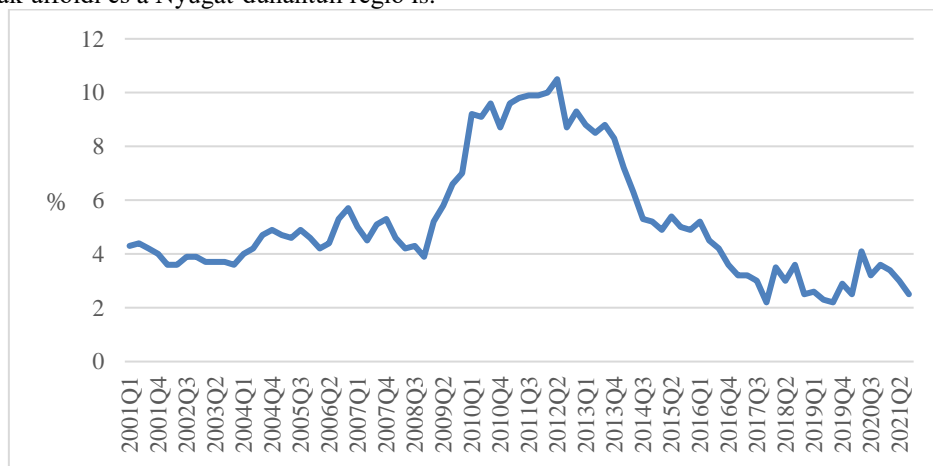
A trendfüggvények alapján lehetővé vált a szezonindexek számítása. Ezek mutatták a tartós alapirányzattól való átlagos relatív eltérés mértékét negyedévenként. Ezeket a 3. számú táblázat tartalmazza.

3.táblázat: A munkanélküliségi ráta szezonindexek alakulása a hazai NUTS 2. régiókban
 Table 3: Evolution of unemployment rate seasonal indices in the domestic NUTS 2 regions

régió/szezonok		I.	II.	III.	IV.
Budapest	felszálló ág	1,009	0,987	1,009	0,970
	leszálló ág	0,995	1,029	1,019	0,953
Pest	felszálló ág	1,028	0,981	0,989	0,975
	leszálló ág	0,982	0,997	1,039	1,039
Közép-Dunántúl	felszálló ág	1,076	0,923	0,989	0,963
	leszálló ág	1,041	1,101	1,122	0,990
Nyugat-Dunántúl	felszálló ág	1,030	0,981	0,992	0,957
	leszálló ág	0,999	1,032	1,078	0,962
Dél-Dunántúl	felszálló ág	1,060	0,980	0,962	0,985
	leszálló ág	1,057	0,987	0,982	0,978
Észak-Magyarország	felszálló ág	1,060	0,988	0,985	0,962
	leszálló ág	0,988	1,002	1,064	0,945
Észak-Alföld	felszálló ág	1,091	0,985	0,944	0,959
	leszálló ág	1,041	0,996	1,005	0,943
Dél-Alföld	felszálló ág	1,071	0,982	0,959	0,971
	leszálló ág	1,007	0,997	1,000	0,937

Forrás: A szerzők saját számítása és szerkesztése

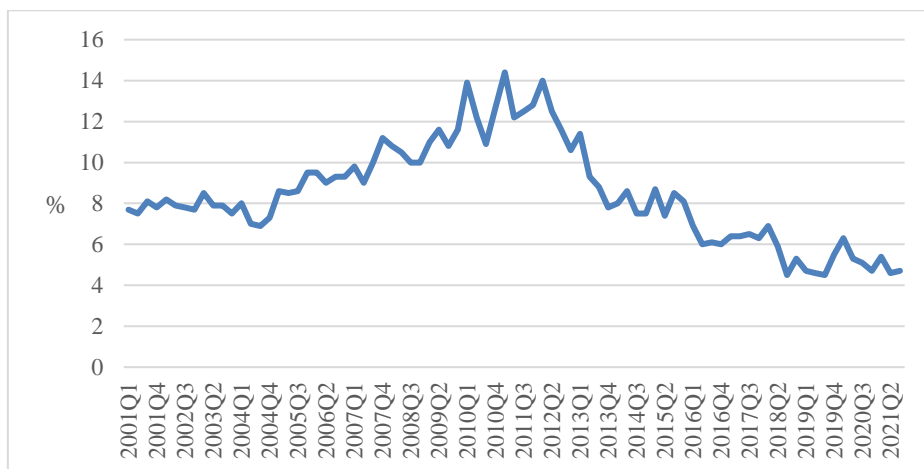
Az időszak végére különbözőképpen reagáltak a régiók, ami valószínűleg a Covid-19 járvány hatásának tudható be. A régiók munkanélküliségi rátájának csökkenő tendenciája megtorpant, illetve elkezdett fűrészfog-szerűen emelkedni, kiugrott az értékük. Ebben a tekintetben 3 csoportot különböztethetünk meg. Az első csoportba a fejlettebb régiók tartoznak, ebből egy régiót emeltek ki a szerzők a 2. számú ábrán Budapest munkanélküliségi rátájának alakulását mutatják be. Látható, hogy 2020. II. negyedévében egy lokális maximum alakult ki (4,1%), de ezek után csökkent a mutató értéke. Ehhez hasonló tulajdonsággal bír még a pesti, a Közép-dunántúli, az Észak-alföldi és a Nyugat-dunántúli régió is.

2.ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása Budapesten 2001 és 2021 között negyedévente
 Figure 2: Quarterly evolution of the unemployment rate in Budapest between 2001 and 2021

Forrás: A szerzők saját szerkesztése

A második csoportba olyan régiók tartoznak, amelyek esetén az időszak végi munkanélküliségi ráta dupla csúccsal jelentkezik. A 3. számú a Dél-dunántúli régió munkanélküliségi rátájának ábrája látható, ahol 2020 I. negyedév (6,3%) és 2021. I. negyedévében (5,4%) jelentkezik kiugrás a munkanélküliség tekintetében. Ugyanezt jelenséget figyelték meg a szerzők a Dél-alföldi régió tekintetében is.

3.ábra: A Dél-dunántúli régió munkanélküliségi rátájának alakulása a vizsgált időszakban
 Figure 3: Evolution of the unemployment rate in the South Transdanubian region in the period under review

Forrás: A szerzők saját szerkesztése

Végül egyetlen olyan régió (Észak-Magyarország) alkotja a harmadik csoportot, ahol a vizsgált időszak végének munkanélküliségi rátája emelkedő tendenciát mutat. (4. számú ábra)

4.ábra: Az Észak-magyarországi régió munkanélküliségi rátájának alakulása 2001 és 2021 között

Figure 4: Evolution of the unemployment rate in the Northern Hungary region between 2001 and 2021

Forrás: A szerzők saját szerkesztése

Összefoglalás

A régiós szintű munkanélküliségi adatokat elemezve a következő következtetéseket állapítják meg a szerzők.

A vizsgált időszakban kitört két válság – a 2008-as pénzügyi-gazdasági és a 2020-ban hazánkat elérte Covid-19 okozta – közül az elsőnek volt nagyobb szerepe. A pénzügyi-gazdasági válság magas szintű munkanélküliséget eredményezett, még a fejlett régiók esetén is jelentős volt a munkanélküliség, például Budapesten 10,5%, Közép-Dunántúlon 11,4%, Nyugat-Dunántúlon 9,8% volt a munkanélküliségi ráta. A fejletlen régiók esetén még ezeknél is magasabb értékeket (Észak-Magyarországon 17,6% és Észak-Alföldön 16,7%) konstatálhattunk. A koronavírus járvány hatására is jellemző a térbeli egyenlőtlenség (Uzzoli et al., 2021)

A platófázis a fejletlen régiókban hosszabb ideig tartott, mint a fejlettebb régiókban.

Az úgynevezett platófázis után minden régióban javultak a munkanélküliségi adatok. Az illesztett függvények β paramétereit vizsgálva minden régióra az volt a jellemző, hogy a csökkenés nagyobb mértékű volt, mint a felszálló ágakban tapasztalt növekedés.

A szezonindexek számszerűsítése esetén azt figyelhető meg, hogy a felszálló ágban minden régióban 1 felett volt az index mértéke, a leszálló ágban ilyen szabályszerű jelenséget nem tapasztaltak a szerzők.

A Covid-19 okozta munkanélküliségi ráta emelkedés alapján 3 csoportra lehet osztani a régiókat. A fejlett régióknál, egy helyi maximum után, tovább csökkent a mutató értéke, a közepesen fejletteknél két csúcs után konstatálhatunk csökkenést, míg a harmadik csoportba egyedülként bekerülő Észak-magyarországi régióban ismét emelkedő tendenciát mutatott a munkanélküliségi ráta, a vizsgált időszakban.

Ez köszönhető lehet annak is, hogy a közfoglalkoztatottak száma a tervekkel szemben nem nőtt, illetve, hogy a munkahelymegtartó támogatások inkább a prosperáló vállalkozásokhoz, térségekbe jutott (Czirfusz, 2021).

Elmondható, hogy a válság különböző hatása betudható volt az adott válság jellegének (likviditási-strukturális vs. lezárások), illetve annak, más gazdasági állapotban érte a válság a hazai munkaerőpiacot. A nagyobb problémát az okozza, hogy a jelen helyzetben sérülékeny gazdaság még magához sem térhetett, de már kopogtat a következő – megjósolhatatlan következményekkel bíró – gazdasági válság, ami a néhány hete kezdődött orosz-ukrán konfliktus, és a rá adott válaszok eredménye.

Köszönetnyilvánítás

A kutatást a Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Kar Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Kutatóközpontja támogatta (PE-GTK-GSKK A095000000-6 sz.).

Irodalomjegyzék

- ADLER J. (2001): A regionális foglalkoztatási jellemzők alakulása a '90-es években., in: OFA kutatási évkönyv 2., szerk: Pongrácz László, ISBN 963 00 7702 7
- ANTALIK I.-CSAPÓ I.-KARÁCSONY P.-KOVÁCS Á.-POÓR J. (2020): A magyarországi munkaerőpiac átalakulásának okai egy hazai empirikus kutatás tükrében, *Opus et educatio*, 7/4, 27. szám <https://doi.org/10.3311/ope.407>
- ARTNER A. (2012): Globális munkaerő-piaci és profittendenciák, In: Farkas, P; Meisel, S; Novák, T (szerk.) A változó világgazdaság - útkeresések, tapasztalatok és kilátások: 1.kötet: Globális kérdések Budapest, Magyarország: Világgazdasági Kutatásokért Alapítvány, MTA KRTK Világgazdasági Intézet (2012) 198 p. pp. 140-156. , 17 p.
- BALLEER, A.-GEHRKE, B.-LECHTHALER, W.-MERKL, C. (2016): Does short-time work save jobs? A business cycle analysis. *European Economic Review*, 84. 99-122.
- BALOGH Á.-BOGDÁNY E.-CSERHÁTI G.-CSIZMADIA T.-POLÁK-WELDON R. (2012): Keresleti-kínálati diszharmonia a szervezeti kutúra tükrében, *Vezetéstudomány*, XLIII. ÉVF. 2012. 6. SZÁM / ISSN 0133-0179
- BALOGH G.-KIRÁLY ZS.-KÓPHÁZI A.-KUN A. I.-POÓR J. (2020): A magyarországi országos KoronaHR kutatási projekt céljai, módszerei és első tapasztalatai, *Új munkaügyi szemle*, 2020/4

- BIHARI ZS.-KOVÁCS K. (2006): Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom* 4 (2006), p. 49–67.
<https://doi.org/10.17649/TET.20.4.1077>
- CZIRFUSZ M. (2021): A COVID-19-válság és a térbeli munkamegosztás változásai Magyarországon, *Területi Statisztika*, 2021, 61(3): 320–336;
<https://doi.org/10.15196/TS610303>
- CSEHNÉ PAPP I. (2021): A válság különböző kontextusai, *Új munkaügyi szemle*, 2021/1
- DABASI-HALÁSZ ZS. (2011): A gazdasági válság hatása 2008-2011 között a munkaerőpiac területi különbségeire hazánkban, *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek VIII. évf.* 2011/2
- DÁNIEL Z. A. (2021): Pre-crisis financial reserves for smes operating in vulnerable sectors, In: Georgehe, Pop (szerk.) *Global Challenges - Local Answers. Interdependencies or Slobalisation? Miercurea Ciuc, Románia: Sapientia Hungarian University of Transylvania* (2021) 1,337 p. pp. 236-247, 12 p.
- DÁNIEL Z. A.-MOLNÁR T.-MOLNÁRNÉ BARNA K. (2021): Koronavírus-járvány a V4-országokban – társadalmi, gazdasági hatások, regionális összefüggések, kormányzati beavatkozások, *TERÜLETI STATISZTIKA* 61: 5 pp. 555-576., 22 p.
<https://doi.org/10.15196/TS610501>
- GYÖRFFY D. (2021): Felzárkózási pályák Kelet-Közép-Európában két válság között, *Közgazdasági Szemle*, LXVIII. évf., 2021. január (47–75. o.),
<http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2021.1.47>
- KARÁCSONY P.-PÁSZTÓ V. (2020): Az Európai Unió munkaerőpiaci helyzetének elemzése a koronavírus-válság idején, *Európai Tükör* 2021/2. <https://doi.org/10.32559/et.2021.2.6>
- Korm. határozat (2013): A Közép-magyarországi régió esetleges kettéválasztásának lehetőségéről szóló 1011/2013. (I. 16.) Korm. határozat
- LIPTÁK K. (2013): A magyarországi kistérségek munkaerő-piaci alakulását magyarázó tényezők vizsgálata *Journal of Central European Green Innovation* 1 (1):83–96.
- LIPTÁK K. (2014): Változó munkaerőpiac? Munkaerő-piaci előrejelzés Észak-Magyarországon, *Területi statisztika*, 2014, 54(3), 220-236
- LIPTÁK K. (2020): Maradj otthon, dolgozz otthon! – A koronavírus-járvány hatása a távmunkára Észak-Magyarországon, *Területi Statisztika*, 2021, 61(2): 153–169;
<https://doi.org/10.15196/TS610202>
- LŐCSEI H. (2010): A gazdasági világválság hatása a munkanélküliség területi egyenlőtlenségeire, *Munkaerőpiaci Tükör* 2010, OFA
- MOLNÁR T. (2007): *Egyszerűen Statisztika. Egyetemi jegyzet. Perfekt Kiadó, Budapest.* ISBN 978-963-394-716-6.
- Nemzetgazdasági Minisztérium tanulmány (2015): A Közép-magyarországi régió esetleges kettéválasztásának lehetőségéről szóló vizsgálat, Budapest, Területfejlesztési és Tervezési Főosztály
- TÓTH A.-SZABÓ SZ.-KÁLMÁN B.-POÓR J. (2021): A foglalkoztatottság alakulása a magyar gazdaság szektoraiban a covid-19 járvány következtében, *Új munkaügyi szemle*, 2021/1
- UZZOLI A.-KOVÁCS S. ZS.-PÁGER B.-SZABÓ T. (2021): A hazai COVID-19 járványhullámok területi különbségei *Területi Statisztika* 61 (3): 291–319.
<https://doi.org/10.15196/TS610302>
- WOLSKI, M.-WRUUCK, P. (2020): COVID-19 and the EU labour market: Corporate health matters. *Vox. eu*
- ZÁDORI I.-NEMESKÉRI ZS.-SZABÓ SZ. (2020): Deglobalizáció vagy reglobalizáció? Munkaerőpiac a vírus előtt, alatt és után, *Új munkaügyi szemle*, 2020/3

Greutter Zoltán – Greutter-Gregus Éva – Hajdú Dávid

Szakmai képzéseken résztvevő nappali tagozatos tanulók jövőbeni tervei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

Napjainkban egyre kevesebb szakmunkás van, így egyre nagyobb szükség van a szakmai végzettséggel rendelkező szakmunkásokra. A kutatásunk ebből az eszméből kiindulva a jelenleg szakmai végzettséget tanulók körében folytattuk le. A kérdőíves vizsgálatban összesen 126 fő vett részt, amelyben a jövőben munkavállalói terveikkel kapcsolatos kérdésekre adtak választ. Nagyarányban külföldi munkavégzésben látják a jövőt, mely leginkább a szakmai végzettséggel rendelkezőkre és az általános iskolai végzettséggel rendelkezőkre volt jellemző. Hasonlót tapasztaltunk a legalacsonyabb bérigény megadásánál is, ahol is az iskolai végzettséggel fordítottan arányosan jelent meg a bérigény, azaz minél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik a tanuló, annál magasabb fizetésért lenne hajlandó munkába állni.

*Kulcsszavak: humán erőforrások, szakmai oktatás, külföld, jövőben célok
JEL-kód: I26, J24, M53*

Future plans of full-time students participating in vocational training in Borsod-Abaúj-Zemplén county

In today's Hungary, there are fewer and fewer skilled workers, so there is an increasing need for skilled workers with vocational qualifications. With this in mind, we conducted our research among people currently studying for a vocational qualification. A total of 126 people participated in the questionnaire survey, answering questions about their plans for employment in the future. A large majority saw their future as working abroad, which was most common among those with vocational qualifications and those with primary education. A similar pattern was found for the lowest wage demand, where the wage demand was inversely proportional to the level of education, i.e. the lower the level of education, the higher the wage demand.

*Keywords: human resources, vocational education, abroad, future goals
JEL-code: I26, J24, M53*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.5>

Irodalmi áttekintés

A XXI. században az Európai Unió és tagországain belül jelentős fejlettségbeli különbségeket figyelhetünk meg. Ez a különbség megfigyelhető regionális szinten is a városi és vidéki területek összehasonlításakor (Koncz et al., 2018; EC, 2022; Paola and Lewis, 2019). A globalizációs folyamatok pedig csak tovább fokozzák, hogy térben és időben folyamatosan újrendeződnek a gazdasági és társadalmi folyamatok (Youngs and Ülgen, 2022). Az időben és térben lezajló területi egyenlőtlenségi folyamatok és ezek térszerkezeti változásokra gyakorolt hatásának átfogó megismerése lehetőséget teremthet a hátrányos helyzetből való kilépésre (Di Blasio, 2021). Ebben a pluralisztikus viszonyrendszerben az adott régió fejlesztésére, megújítására és az endogén potenciálok kiaknázására kell alapozni. A területi egyenlőtlenségek csökkentésére nincs egységes megoldás, ezért fontos a természeti és gazdasági tényezők mellett a hátrányos helyzet alakulásának megértése és elemzése, mely nem történhet meg a társadalmi folyamatok részletes vizsgálata nélkül (Káposzta, 2014; Lipták, 2007).

Magyarországon a rendszerváltás óta a közoktatás és a szakképzési rendszer folyamatos változásokon megy át. Jellemzően törvényalkotási ciklusonként módosulnak rendeletek,

törvények, változnak a szakmai és vizsgakövetelmények, valamint néhány évente új képzési jegyzék jelenik meg (Rajnai, 2013). Ezzel párhuzamosan a bizonytalan gazdasági háttér, folyamatosan változó munkaerőpiacot eredményezett. A felsőoktatás expanziójának és az érettségit adó képzési formáknak köszönhetően az oktatási rendszeren belül csökkent a szakképzés fajsúlya. E folyamat következménye, hogy miközben a szakiskolában tanulónak korszerű technológiákat kellene elsajátítaniuk a 15 évesek 60%-a funkcionális analfabéta (Tóth, 2016).

Az oktatás és képzés ma már nemcsak egy nemzet belügye, hanem az európai uniós tagállamok versenyképességi tényezője (Hajdú - Koncz, 2021).

Sok kritika érte a középfokú szakképzést 2016 előtt, mert a képzés sem tartalmában, sem szakmaszerkezetében nem tudott megfelelni a munkaerőpiac elvárásainak megfelelni. Illetve megfogalmazódott az igény a jelenlegi német mintájú duális képzésre, mely ötvözi a régi magyar hagyományokat (Györi, 2019.).

További probléma volt, hogy a középiskolai tanulmányaikat befejező tanulók döntő többsége nem kapta meg a képzés során a mai, korszerű gyakorlati ismereteket, továbbá a lemorzsolódás és a pályaelhagyók aránya is magas volt. Eközben több szakmában is munkaerőhiány mutatkozott. Ez a komplex probléma, nem csak az oktatási rendszer gyengesége, gondja, hanem a fizikai munka társadalmi presztízsének alacsony foka, a regionális szegmentáltság, az európai munkaerőpiacok elszívó hatása stb. (Vámosi, 2016).

A középfokú szakképzésben struktúramódosítás zajlott le 2016-ban. Szakközépiskolák helyett duális képzés keretein belül szakgimnáziumokban, illetve technikumban szerezhetnek a tanulók érettségit és tehetnek szakmai vizsgát. A gyengébb kompetenciákkal rendelkezők szakképző iskolákban tanulhatnak szakmát (Mártonfi, 2019).

Az egyén és az ország számára hangsúlyos, hogy az iskolapadból kilépő fiatalok versenyképes-, munkaerő-piaci szempontból releváns szaktudással rendelkezzenek, mellyel sikeresen el tudnak helyezkedni az elsődleges munkaerőpiacon (Pogátsnik, 2014).

A megfelelő pályaválasztás napjainkban már nem egy egyszerű döntést jelent, már nem egy életre szóló választás, hanem egy belső motiváció, mely ideális esetben megfelel a személyiségjellemzőinknek és a környezet elvárásainak is, például az aktuális munkaerőpiacnak is. A jelenlegi globalizációs helyzetben az életpályánk során többször adódhat olyan alkalom, hogy külső körülmények, vagy belső motiváció miatt változtatni kényszerülünk (Borbély-Peczé et al., 2020).

A rendszerváltás óta nem csak az oktatás, szakképzés területén történt jelentős strukturális átalakulás, hanem a munkaerőpiacon is. Csökkent a feldolgozóipari termelés és ennek következtében a létszám is, ezzel párhuzamosan az építőiparban, a szolgáltatói szektorban jelentős létszámbeli növekedés zajlott (Sikora, 2003). Ez a gazdasági, munkaerőpiaci átalakulás inkább a magas képzetteknek kedvezett. A globalizáció hatására bekövetkezett szektorális átrendeződéstől várták azt a megoldást, hogy az alacsonyán képzetteknek is munkalehetőséget biztosít, azonban ez nem valósult meg teljes mértékben. A változások hatására a munkaerő minősége és mennyisége iránti igény is megváltozott (Dabasi-Halász et al., 2017).

A hátrányos helyzet csökkentésében a társadalmunk legfontosabb eszköze a humántőkébe történő befektetés a képzés és az oktatás révén. Az oktatás során nem csak az ismeretanyag átadása az egyetlen cél, hanem a munkavállalói társadalomba történő integrálás is. Ezáltal kialakul az egyénben egy hasznosságérzet is egy jövőkép mellett. A társadalom peremére sodródott hátrányos helyzetűek csoportja képzettségi nehézségekkel küzdenek, ennek következménye, hogy a munkaerőpiacon is labilis a helyzetük. Ennek a veszélye az, hogy az életformává vált munkanélküliséget továbbadják a soron következő generáció számára is (Hajdú - Koncz, 2021).

A fenntartható fejlődés három építőeleme a humán, a természeti és a gazdasági erőforrások közül a fiatalság adja a humán erőforrás meghatározó részét. A természeti és a gazdasági erőforrásokra is kihat a fiatalok viselkedése és ezzel a teljes fenntarthatóságra. Ezért az őket megelőző generáció felelősége, hogy a mai fiatalok hogyan alakítják a jövőt. (Dabasi-Halász - Hegyi-Kéri 2015).

Napjaink globális gazdasági változásainak eredménye, hogy a magyarországi városokon kívül jelentős gazdasági és társadalmi erózió megy végbe. A helyi közösségek elveszítették

közösségmegtartó intézményeiket, iskoláikat. Mindezek mellett a városok, regionális központok erőforrás elszívása társadalmi, szociális, foglalkoztatási kiszolgáltatottsága egyre erősödött. A mai közgondolkodásban a falusi élet egyenlő lett a hátrányos helyzettel (Káposzta, 2014).

Az oktatáshoz való hozzáférés területileg sem egyenlő mértékű, ugyanis sokkal rosszabbak az esélyei egy periférikus kis községben élőknek, mint egy városi lakónak. Mindez a jelenség regionálisan is megfigyelhető, sőt még egy adott településen belül is hatalmas különbségek lehetnek (Hajdú-Koncz, 2021).

Ennek okán megjelenik a fiatalok migrációja a városokba irányulva, egyrészt a jobb oktatás elérése céljából, másrészt pedig a jövőbeni magasabb jövedelem reményében. Problémaként jelenik meg viszont, hogy a helyben maradtak képzettségi szintje egyre alacsonyabb lesz, melynek következménye, hogy pályaképük ambíciók nélkülivé válik, a periférikus térségek még inkább hátrányos helyzetbe kerülnek (Káposzta, 2014).

Így a fiatalok migrációja nem csak gazdasági és társadalmi előnyökkel, hanem komoly hátrányokkal is járhat, ezért fontos a vándorlásnak az okait, ok-okozati összefüggéseit folyamatosan kutatni és elemezni. Például míg a 21. század előtti migráció még egy különleges, egyszeri esemény volt az ember életében, addig az élethelyzetek és a technológiák megváltozásával napjainkban a migráció egy rendszer lett, ráadásul, ha az egyén már fiatal korában megtapasztalja a mobilitásban rejlő potenciát, a későbbiekben sokkal nagyobb lehet az esélye a vándorlásának (Dabasi-Halász et al., 2017). A fiatalokra jellemző, hogy a migrációjukat nem csak a reálbérek befolyásolják, hanem a munkahelyi és lakhatási körülmények, létfenntartási költségek, bérleti díjak, szabadidő eltöltésének lehetőségei is (Káposzta, 2014). Viszont a célterület kiválasztása esetében, legyen az a közelben lévő nagyváros vagy egy távolabbi ország, már nem jellemző ilyen nagymértékű tudatosság, leginkább egy kínálkozó alkalom esetén hozzák meg a döntést a fiatalok (Dabasi-Halász et al., 2017).

Kelet-Európára, így Magyarországra is az a jellemző, hogy amíg egyre növekvő számban fogad magasanképzett külföldi munkavállalókat, a küldő jelleg erősebben érvényesül (Mélypataki-Lipták, 2020). A migrációs trend 2006 óta folyamatosan emelkedik, sőt 2010-2013 között tovább is gyorsult (Hárs, 2018). A migrációs terveket nem minden esetben követi cselekvés is, azonban az elvándorlási szándék egy lehetséges későbbi migráció fontos indikátora. Az elvándorlási szándékek vizsgálata fontos ismereteket adhatnak a később kivándoroltak demográfiai adatairól, motivációjukról és kivándorlás előtti helyzetükről (Szűcs-Koncz, 2018). 2013-ban a teljes népesség 16%-a tervezett külföldön munkát vállalni, míg a 18-40 év közötti korosztály 33%-a gondolta úgy, hogy Magyarországon kívül szeretne dolgozni. (Dabasi-Halász - Hegyi-Kéri 2015). Az elvándorlás következményei és hatásai rövidtávon ellentmondásosak, hosszútávon munkaerőhiány alakulhat ki, valamint csökken a munkaképes és szakképzett fiatalok száma (Hárs, 2018). Jelenleg a külföldön tanuló, vagy dolgozó magyarok arányát csak becsülni lehet. Hozzávetőlegesen a munkaerőpiac 8-10%-a lehet. Népszerű célpont Ausztria, Németország, és az Egyesült-Királyság, ahol már több ezer fős magyar diaszpórák alakultak ki (Siskáné et al., 2017).

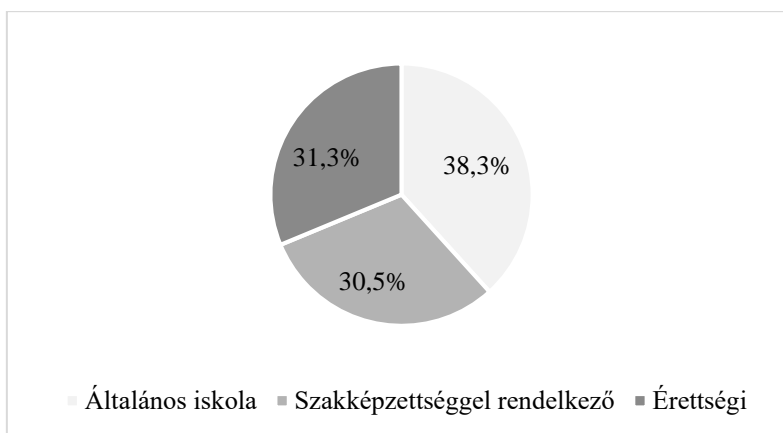
Anyag és módszer

A primer kutatás megalapozásaként a témakörben elérhető hazai és nemzetközi szakkönyveket és folyóiratcikkekét tekintettük át. A 13 kérdésből felépülő kérdőívünket Borsod-Abaúj-Zemplén megyén belül Miskolcon töltöttük ki szakmai képzést tanuló szakközépiskolásokkal 2022 februárjában. A képzéseken résztvevők személyes, a munkavilágába történő belépésükre és a jövőben céljaikra, terveikkel kapcsolatos kérdéseinkre válaszoltak. A papír alapú kérdőívet 128 fő töltötte ki, a kérdőív kitöltését személyesen felügyeltük, az összes kitöltő férfi volt. A vizsgálatba bevont személyek lakóhelyét tekintve a megye 32 települését ölelte fel, amelyek a megye 16 járásból 10-ben helyezkednek el. A kitöltők 35,9%-a volt városlakó, a legtöbb válaszadó (34 fő) a megyeszékhely lakója volt.

A kérdőíves adatbázis létrehozását és kiértékelését Microsoft Office 2013 és IBM SPSS Statistics 25 programok segítségével végeztük el. A kérdőívben a kérdésekhez kapcsolódóan megfogalmazott válaszokra adott említésszámok összevetésén és megoszlásán túl megvizsgáltuk az egyes változók közötti kapcsolatokat is. A változók döntő többségének alacsony mérési szintje (nominális és ordinális skála) miatt ez elsősorban keresztábra elemzéssel történt.

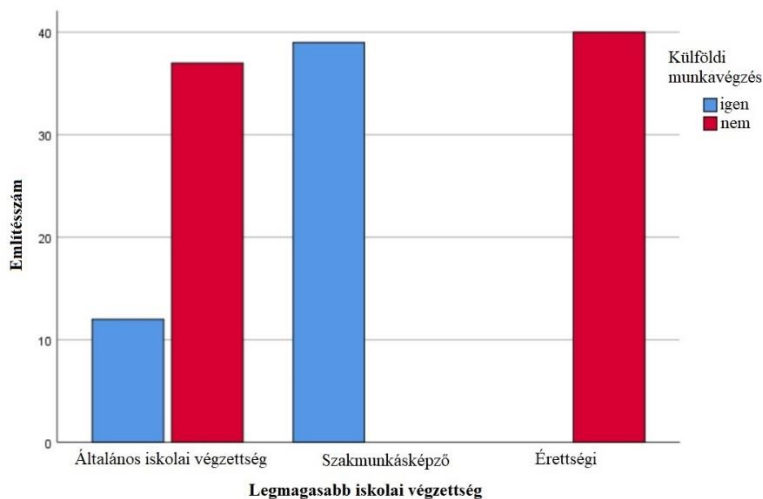
Eredmények

A megkérdezettek a 14-22 éves korcsoportban helyezkedtek el, a legnagyobb arányban a 16 évesek 35,9%, majd a 19 évesek 21,88% voltak. A kérdőívet kitöltők két képzés típusban tanultak. Hegesztő képzésben vettek részt a megkérdezettek 68,7%-a, míg Épületgépész technikus képzésen a megkérdezettek 31,3%-a. A két képzés közötti legnagyobb különbség a bemeneti feltételen alapszik, azaz az Épületgépész technikus képzés elkezdéséhez érettségi, míg a Hegesztő képzéshez befejezett általános iskolai végzettség szükséges. A szakmai képzésben résztvevő hozzávetőlegesen azonos arányban oszlottak meg a legmagasabb iskolai végzettségeket tekintve. A legnagyobb arányban az általános iskolai végzettséggel rendelkezők voltak, míg a legkisebb arányban a szakmai végzettséggel rendelkezők voltak (1. ábra).

1. ábra: A megkérdezettek iskolai végzettség szerinti eloszlása
Figure 1: Distribution of respondents by educational attainment
 Forrás: Kérdőíves vizsgálat alapján (2022) saját szerkesztés

A megkérdezettek 54,6%-a szeretne elhelyezkedni a jelenleg tanult szakképesítéssel, a Hegesztő képzésben tanulók 60,1%-a nem szeretne a jelenleg tanult ismeretekkel munkába állni a jövőben. A külföldi munkavállalás a szakmával rendelkezők 100%-ára és az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezőkre, azaz a Hegesztő képzéseken résztvevőkre volt jellemző. Az Épületgépész technikus képzésen tanulók között egyetlen egy tanuló sem szeretne külföldön elhelyezkedni. A Hegesztő képzéseken résztvevők 42% csak külföldi munkavállalásban látja a jövőjét (2. ábra).

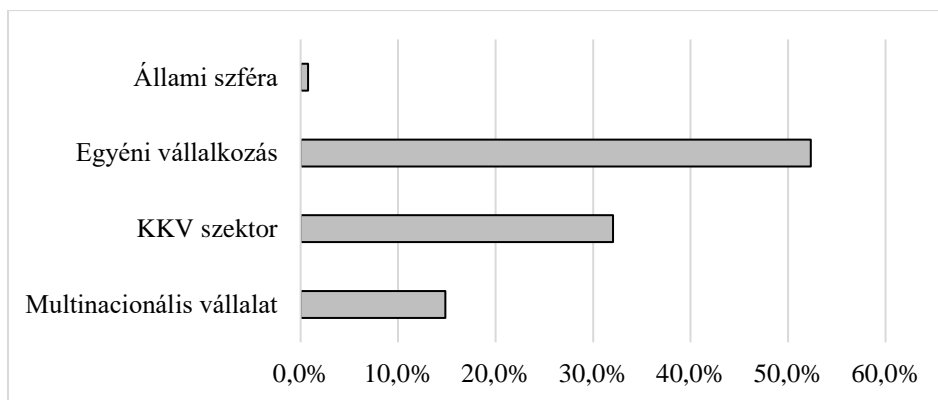

2. ábra: Kapcsolat a legmagasabb iskolai végzettség és a külföldi munkavállalás között

Figure 2: Relationship between highest educational attainment and working abroad

Forrás: Kérdőíves vizsgálat alapján (2022) saját szerkesztés

A kérdőívet kitöltők legnagyobb arányban (52,3%) egyéni vállalkozást szeretne elindítani az iskolapadból kilépve. A KKV szektor is népszerű volt a tanulók számára, azonban a multinacionális vállalatnál való jövőben elhelyezkedést csupán 14,8%-uk jelölte meg, állami szférában való elhelyezkedést csupán 1 fő jelölte meg a csoportból (3. ábra).

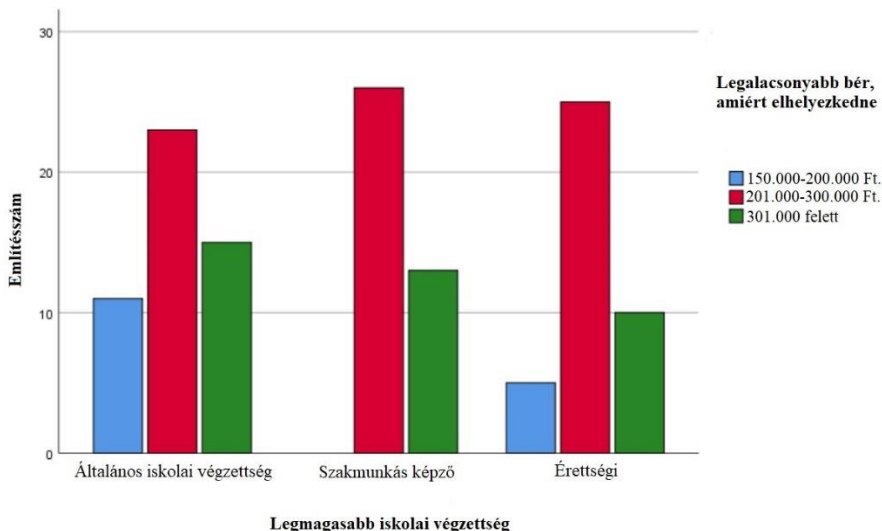

3. ábra: A megkérdezettek szektoronkénti elhelyezkedési tervei

Figure 3: Employment plans of respondents by sector

Forrás: Kérdőíves vizsgálat alapján (2022) saját szerkesztés

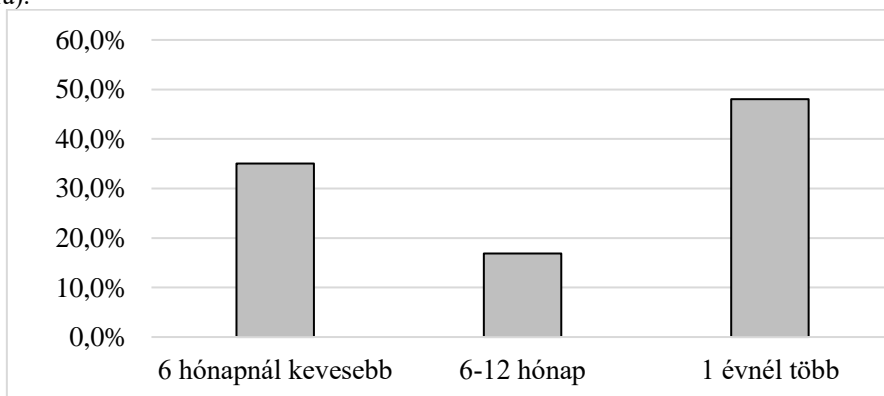
A kérdőívet kitöltők között egy válaszadó sem volt, aki 150 ezer forint alatti bérezés mellett munkába állna a jövőben. Mindössze a válaszadók 12,5%-a jelölte meg a 150.000-200 bérsávot. A legnagyobb arányban (57,8%) a 201.000-300.000 forint közötti bérintervallumot jelölték meg, mint a legalacsonyabb bérigényt, 29,6%-uk pedig csak 300 ezer forint feletti bérért lenne hajlandó munkába állni. Az 4. ábra is kitűnően szemlélteti, hogy minél alacsonyabb a tanuló iskolai végzettsége annál nagyobb arányban jelölték meg a legmagasabb bérköltséget. Ugyanakkor az is jól látható, hogy a szakmával rendelkezők egyike sem dolgozna 200.000 forint alatti havi összegért (4. ábra).

4. ábra: Kapcsolat a legmagasabb iskolai végzettség és a fizetési igény között
 Figure 4: Relationship between highest educational attainment and wage demand
 Forrás: Kérdőíves vizsgálat alapján (2022) saját szerkesztés

A mobilitást vizsgálva a kérdőívet kitöltők 94,5%-a 10 kilométernél többet is utazna a jövőbeni munkahelyére. A legnagyobb arányban (43,8%) 30-50 kilométer közötti intervallumot jelölték meg, míg 15,6%-uk 80 kilométernél is hosszabb távot tenne meg a mindennapos munkavégzés következtében. Ágazati szinten legtöbben (52,6%) Építőiparban szeretnének elhelyezkedni, majd 28,1%-uk a Mezőgazdasági ágazatban, míg Gépgyártásban 8,7%-uk.

A nappali tagozatos jogviszony mellett 45,3%-uk vállal munkát. A legtöbben (41,3%) heti rendszerességgel, havonta 29,3% és napi gyakorisággal a 29,3%-uk vállal munkát, a legtöbben építőiparban hétvége a fővárosban. A megkérdezett tanulók 60,1%-ának van szakmai tapasztalata, 76%-uknak abban a munkakörben, amit jelenleg is tanulnak. A szakmai tapasztalat időtartamát vizsgálva a legnagyobb arányban 1 évnél hosszabb idejű szakmai tapasztalattal rendelkeztek, 64,9%-uk fél évnél hosszabb távon dolgozott már a jelenleg is tanult szakmájában. A 6 hónapnál rövidebb szakmai tapasztalattal rendelkezők 35,1%-os aránnyal voltak a mintában (5. ábra).

5. ábra: A megkérdezettek szakmai tapasztalatai
 Figure 5: Respondents' professional experience
 Forrás: Kérdőíves vizsgálat alapján (2022) saját szerkesztés

Keresztábra-elemzés segítségével megvizsgáltuk, hogy a szakközépiskolai és a technikus szint között milyen különbség mutatkozik abból a szempontból, hogy a tanulók a nappali tagozatos jogviszony mellett vállalnak-e munkát. Az elemzések során fény derült arra, hogy a magasabb szintű képzés esetében nagyobb arányban nem vállalnak munkát a megkérdezett tanulók az iskola mellett, amit a Khí-négyzet próba is igazolt ($\chi^2=12,506$; $df=3$, $p=0,000$). Azonban akik vállalnak, azok nagyobb gyakorisággal, akár minden nap is dolgoznak a nappali tagozatos jogviszony mellett. Az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők hétvége vagy havonta pár alkalommal dolgoznak leginkább.

Összefoglalás

A nappali tagozatos szakmai képzésben résztvevők, majdnem fele nem szeretne elhelyezkedni a jelenleg tanult szakmai végzettséggel, melynek legfőbb oka számukra, hogy nem a szakma iránti tanulási vágyból, hanem az általuk leginkább mondott havi ösztöndíj összege befolyásolta a tanulási hajlandóságukat. A keresztábra elemzésnél szembetűnő volt, hogy minél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik a tanuló, annál inkább külföldön képzei el a jövőjét, ez a legmarkánsabban azoknál jelent meg, akik már rendelkeznek szakmai végzettséggel.

A tanulók az egyéni vállalkozói létben és kis- és középvállalkozásoknál látják leginkább a jövőt, a multinacionális nagyvállalatoknál csak elvétve szeretnék munkát vállalni. A mintában egyértelműen kirajzolódott, hogy erőteljesen mobilisak, legtöbbjük 50 kilométernél is többet utazna naponta a munkába járás miatt.

A fizetési igény tekintetében is megmutatkozott, hogy az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők szeretnék a legtöbbet keresni havonta. A szakmai végzettséggel rendelkezők egyike sem vállalna munkát 200 ezer forint alatti havi fizetésnél.

A tanulók majdnem fele vállal munkát az iskola mellett, már többjüknek 1 évnél is nagyobb szakmai tapasztalata van. Legnagyobb arányban építőipari munkákat vállalnak hétvége Budapestén.

Véleményünk szerint a legnagyobb problémát az jelenti a szakmai képzésekben tanulóknál, hogy irreális bérigényt tűznek ki maguk elé, úgyhogy a megkérdezettek majdnem fele nem is abban a szakmában képzei el a jövőjét, amit jelenleg tanul. Ebben megoldást jelenthetne a gyakorlati képzőhelyek szoros bevonása a képzésekbe, hiszen a gyakorlati oktatás során kirajzolódik, ha egy tanuló egyáltalán nem ebben a szakmában képzei a jövőjét.

Irodalomjegyzék

- BORBÉLY-PECZE T. B.-SUHAJDA CS. J.-KENDERFI M.-TAJTINÉ LESÓ GY.-JUHÁSZ Á. (2020): Pályakonstrukció és pályaalakultság – Egyazon életpálya két olvasata. Új Pedagógiai Szemle 70(9-10), pp. 13-33.
- DABASI-HALÁSZ ZS.-HEGYI-KÉRI Á. (2015): „Fel/eltörekvő” generáció migrációja Miskolcon. Észak-Magyarországi Stratégiai Füzetek 12(1), pp. 17-26.
- DABASI-HALÁSZ ZS.-LIPTÁK K.-HORVÁTH K. (2017): „Különlegesnek lenni.” Középközépképzés tanulási célú mobilitását meghatározó attitűdök, motivációk. Tér és Társadalom 31(4), pp. 53-75. <https://doi.org/10.17649/TET.31.4.2893>
- DI BLASIO B. (2021): Oktatás és globalizáció: Sérülékeny társadalmi csoportok. Közösségi Kapcsolódások - tanulmányok kultúráról és oktatásról 1(1-2), pp. 21–30. <https://doi.org/10.14232/kapocs.2021.1-2.21-30>
- GYŐRI Z. (2019): Változások a hazai szakképzésben 2004-2019. Educatio 28(1), pp. 105–120. <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.1.8>
- HAJDÚ D.-KONCZ G. (2021): Megélhetési tanulók a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei felnőttképzésben. Területi Statisztika 61(2), pp. 229-254. <https://doi.org/10.15196/TS610206>

- HÁRS Á. (2018): Növekvő elvándorlás – lehetőségek, remények, munkaerőpiaci hatások. In: Társadalmi Riport 2018, pp. 81-105.
- KÁPOSZTA J. (2014): Területi különbségek kialakulásának főbb összefüggései. *Gazdálkodás* 58(5), pp. 399-412.
- KONCZ G.-SZÜCS A.-KOVÁCS E. (2018): Vidéki települések fejlesztésének kihívásai Magyarországon és Romániában, In: Egri, Zoltán; Paraszt, Márta (szerk.) *Magasabb (helyi) hozzáadott érték, mint a vidék kitörési lehetősége – II. Nemzetközi Vidékfejlesztési Tudományos Konferencia: Lektorált tudományos kiadvány*, Szarvas, Magyarország: Szent István Egyetem Agrár- és Gazdaságtudományi Kar (2018), pp. 333-338.
- LIPTÁK, K. (2007): Kistérségi szintű HDI becslés az Észak-magyarországi régióban. In: Karajz, S. (szerk.) *Doktoranduszok Fóruma*, Miskolc, pp. 1-7.
- MÁRTONFI GY. (2019): Tanügyirányítás és struktúraváltás a hazai szakképzésben 2010 után. *Educatio* 28(2), pp. 240–254. <https://doi.org/10.1556/2063.28.2019.2.3>
- MÉLYPATAK G.-LIPTÁK K. (2020): Munkajogi és gazdasági kihívások a jövő munkaerőpiacán. *International Journal of Engineering and Management Sciences* 5(1), pp. 116–130. <https://doi.org/10.21791/IJEMS.2020.1.10>
- PAOLA A.-LEWIS D. (2019): The EU regional competitiveness index 2019, Publications Office of the European Union, Luxemburg
- POGÁTSNIK M. (2014): Fiatalok pályaválasztási motivációinak vizsgálata az érettségit követő szakmai képzésekben In: *EDU Szakképzés és Környezetpedagógia Elektronikus Szakfolyóirat* 4(1), pp. 14-22.
- RAJNAI J. (2013): Közoktatás-politikai irányváltások és tendenciák a rendszerváltás utáni Magyarországon. In: Karlovitz, J T; Torgyik, J (szerk.) *Vzdelávanie, výskum a metodológia = Oktatás, kutatás és módszertan: Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia Komárno, Szlovákia: International Research Institute*, pp. 100-108.
- SIKORA G. (2003): Munkaerőpiaci változások, munkahelyteremtés és rombolás a rendszerváltástól napjainkig. In: Illés, I; Kocziszky, Gy; Polzer, H; Tóthné, Szita K; Zsúgyel, J (szerk.) *Tudásalapú társadalom, tudásteremtés, tudástranszfer, értékrendváltás: IV. Nemzetközi tudományos konferencia előadásai*, Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, (2003) pp. 138-145.
- SISKÁNÉ SZILASI B.-HALÁSZ L.-GÁL-SZABÓ L. (2017): A magyar fiatalok erősödő kivándorlási szándékának kiváltó okai és jellemzői. *Tér és Társadalom* 31(4), pp. 131–147. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.31.4.2885>
- SZÜCS A.-KONCZ G. (2018): Szuburbanizációs folyamatok vizsgálata a Gyöngyösi járás területén. *Studia Mundi - Economica* 5(1), pp. 45-58. <https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2018.05.01.45-58>
- TÓTH P. (2016): Változó szakképzés, változó pedagógiai környezet. *Opus et Educatio* 1(1), pp. 32-47.
- VÁMOSI T. (2016): A középfokú szakképzésben tanulók átmenete a munka világába; a munkahelyi elvárásokra és kiválasztási folyamatra való felkészítés vizsgálata. In: Karlovitz, J. T. (szerk.) *Tanulás és fejlődés*, pp. 265-271

Internetes hivatkozások

- European Commission (2022): *New Cohesion Report*, 2022. February 9., https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_762
- YOUNGS, R.-ÜLGEN, S. (2022): *The European Union's Competitive Globalism*, Carnegie Europe, 2022. February 17., <https://carnegieeurope.eu/2022/02/17/european-union-s-competitive-globalism-pub-86329>

Lipták Katalin – Siposné Nándori Eszter – Suhányiová Alzbeta – Suhányi Ladislav

Önkormányzati vélemények a közfoglalkoztatásról Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

A munkaerő-piaci problémák, különösen a magas munkanélküliség problémájának megoldására született meg és vált egyre népszerűbbé az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközökhöz tartozó közfoglalkoztatás. Válsághelyzetben a közfoglalkoztatási programok szerepe mindig megnő, így volt ez a 2008-as gazdasági válság után is és a COVID-19 járvány hatásaként is érzékelhető a közfoglalkoztatás szerepének erősödése. A jelenleg működő közfoglalkoztatási program azonban csak részben nyújt segítséget a munkaerőpiaci problémák kezelésére, periférikus (aprófalvas) térségekben gyakran ez az egyetlen munkalehetőség. Cikkünkben arra keressük a választ, hogy a munkanélküliség problémájára milyen megoldásokat tud adni a közfoglalkoztatás. Vizsgálatunkat Borsod-Abaúj-Zemplén megye településeinek önkormányzataihoz eljuttatott kérdőíves felmérés segítségével végeztük.

*Kulcsszavak: közfoglalkoztatás, munkanélküliség, Borsod-Abaúj-Zemplén megye
JEL-kód: R23*

Municipal opinion on public employment in Borsod-Abaúj-Zemplén County

Public employment as a tool of active employment policy was born and has become increasingly popular as a solution to labour market problems, especially high unemployment. In crisis situations, the role of public employment programmes always increases, as it was the case after the economic crisis of 2008 and as a result of the COVID-19 epidemic. However, the current public employment programme only partially addresses labour market problems and is often the only source of employment in peripheral (small rural) areas. In this article, we look at how public employment can provide solutions to the problem of unemployment. Our research was carried out by means of a questionnaire survey sent to the municipalities of Borsod-Abaúj-Zemplén county.

*Keywords: public employment, unemployment, Borsod-Abaúj-Zemplén county
JEL code: R23*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.6>

Bevezetés - a jóléti államok jellemvonásai

A jóléti rendszerek tipizálásánál leggyakrabban Gøsta Esping-Andersen dán szociológus elméletét tekintjük kiindulási pontnak. Andersen 1990-ben írta meg a "Jóléti kapitalizmus három világa" című könyvét, amelyben a jóléti államnak tipológiáját tekintve három fő típust különböztetünk meg: (1) liberális jóléti állam, (2) koprativista jóléti állam, (3) szociáldemokrata jóléti állam. Azóta sokat változott és fejlődött a jóléti államok tipizálása és Esping-Andersent sokat kritizálták a fenti csoportosítások miatt.

A liberális jóléti államra (angolszász országok, USA, Kanada) jellemző, hogy a segítségnyújtás szigorúan a rászorultsági elven működik, a segélyek alacsonyak, a rászorultságot szigorúan igazolni kell (stigmatizáló hatásúak a segélyek), a piac nagy szerepet kap, az állam szerepe másodlagos, segélyezés jár a szegényeknek, a piacon vásárolt, de adókedvezményekkel támogatott ellátás jár a gazdagabbaknak. Az állam igyekszik a lehető legkisebb mértékben beleavatkozni a piaci folyamatokba. Ennek a szemléletnek a legnagyobb előnye az, hogy a munkát terhelő adók és járulékok alacsony szinten vannak. Hátránya viszont, hogy a redisztribúció szintje is alacsony, a jövedelmi egyenlőtlenségeket mérsékelni képes szociális ellátásokra keveset költ az állam. Ebben a modellben a szociális transzferek nem járnak alanyi jogon, azokat csak a

társadalom leginkább rászoruló tagjai vehetik igénybe, és ők is csak nagyon jelképes szinten. Mindenki másnak piaci alapon kell megoldania a szociális biztonságát, lényegében magántulajdonban lévő egészség- és nyugdíjbiztosítókkal szerződve kell önmagáról gondoskodnia. A szociális intézményrendszer nagyrészt tehát magánvállalatok működtetik, az állami egészségügy és oktatás gyenge lábakon áll. Továbbá a liberális modell szinte semennyit sem költ családtámogatásra. A piacközpontú gondolkodásmód erősen visszatükröződik a munkaviszonyt érintő kérdésekben is. A munkavállalók jogai nem túl erősek, ahogy a szakszervezetek szerepe is csekély. Az állam sokkal inkább a munkáltatók érdekeit érvényesíti a foglalkoztatási szabályokban. (Esping-Andersen, 2002)

A korporativista jóléti állam Németországra, Ausztriára, Olaszországra jellemző, két altípusa létezik; a kontinentális és a mediterrán modell. A kontinentális modellt közepes mértékű redisztribúció jellemzi; a liberális modellhez képest lényegesen többet, a szociáldemokrata modellhez képest viszont lényegesen kevesebbet költ jóléti kiadásokra. A társadalom segítségre szoruló tagjai (a fogyatékkal élők, a hajléktalanok, a betegek, az idősek, valamint más hátrányos helyzetű csoportok tagjai) viszonylag alacsony összegű ellátásban részesülnek. Vagyis a konzervatív modell elengedi a legszegényebbek kezét és elsősorban a közép-, valamint felsőosztályra koncentrál. Ennek a legmélyén a protestáns etika állhat, amely a munkát, a szorgalmat, a teljesítményt sokkal fontosabbnak ítéli, mint a szolidaritást. Ezért a konzervatív modell kereszténydemokrata modellnek is nevezhető. Az összességében közepes mértékű jóléti kiadások egyben közepes mértékű közteherviselést is jelentenek. (Csaba – Tóth, 1999)

A kontinentális modellben az alapvető munkavállalói jogokat az állam erősen védi, de a munkabérek, a munkakörülményeket, valamint a munkavégzés egyéb részleteit érintő kérdésekben igyekszik a munkáltatók és munkavállalók közötti megegyezésre, még inkább a szakszervezetekre bízni a döntést. Egy ilyen jóléti rendszerben a szakszervezetek szerepe igen erős, például a dolgozók nagy százaléka kollektív szerződés alapján van foglalkoztatva. Mivel a kontinentális modell egyértelműen a bismarcki modellre épül, így legtipikusabb változata Németországban figyelhető meg. Ehhez nagyon hasonló rendszer működik viszont Ausztriában, Belgiumban, Franciaországban is. Ez a modell leginkább a kontinentális Európában terjedt el, innen származik az elnevezése is. (Tomka, 2015)

A szociáldemokrata jóléti államokban (pl. Skandináv államok) magas színvonalú, mindenkire kiterjedő, univerzális ellátórendszer jellemző, amely a közép-osztály igényeit is kielégíti. Függetlenül a piactól és a családtól is, az állam közvetlen felelősséget vállal azokért, akik nem tudnak önmagukról gondoskodni. Fenntartása alapvetően drága, de növeli a szolidaritást.

A konzervatív modellhez hasonlóan a szociális juttatások alanyi jogon mindenkinek járnak, ebben a modellben viszont az ellátások összegei nem függenek szorosan össze a jövedelemmel. A legalacsonyabb és legmagasabb keresetű emberek juttatásai közel azonos összegűek, ezáltal a szociáldemokrata modell erősen nivellál, igyekszik kiegyenlíteni a piaci jövedelmek egyenlőtlenségeit. Ebbe beletartozik az is, hogy a társadalom hátrányos helyzetű tagjait relatíve nagyobb összegű támogatásokkal segíti. (Zombori, 1997) A jóléti állam ezen típusa az anyagi támogatás mellett nagy hangsúlyt fektet a természetbeni juttatásokra is. Vagyis az államnak erős a szolgáltatói szerepe, például magas színvonalú oktatási és egészségügyi rendszert tart fenn. Továbbá a konzervatív modellhez képest kevésbé szabályozza a munkaerőpiacot, a munkáltatók és munkavállalók közötti jogviszony részleteit. Ezt a feladatot sokkal inkább a szakszervezetekre bízta. (Tomka, 2015)

A jóléti állammal szemben kritikák is azonosíthatók. Az igazságosság nem az egyetlen erénye az államnak. A jóléti állam ellenzőinek érvei az állami beavatkozással szemben, hogy a gazdaság szereplői számára nem ad elég ösztönzést, mivel sikertelenségük ellenére is biztosít egy garantált jövedelem szintet. Az állami redisztribúcióhoz kapcsolódó bürokrácia költségei magasak. Az állami beavatkozás árakra gyakorolt torzító hatása erősen megjelenik. (Csaba – Tóth, 1999)

A jóléti állam elleni egyik érv, hogy elmossa a köz- és magánszféra közötti határvonalat. A jóléti állam csökkenti egyesek autonómiáját, ugyanakkor hozzájárul mások autonómiájához. Akkor lenne hatásos az érv, ha azt lehetne bizonyítani, hogy több ember autonómiáját korlátozza, mint

akiét előmozdítja, vagy egyesek autonómiáját nagyobb mértékben korlátozza, mint ahogy másokét előmozdítja. Ezt az érvelést folytatva az érvelés alapja a tulajdonjog lesz. A tulajdonjog ilyen erős indokoltságát azonban egyik kritikus sem tudta megalapozni.

A közfoglalkoztatás történeti áttekintése és jellemzői

A szociálpolitikára és a foglalkoztatáspolitikára mindig nagy figyelem irányul. Ahogy a jóléti államok különböző modelljei különböző módon kezelik a fennálló társadalmi és gazdasági problémákat, úgy a hazai foglalkoztatáspolitikai is sajátos megoldást dolgozott ki. A jelenleg működő nemzeti közfoglalkoztatási program nem új találmány, már a rendszerváltás előtt is működött és úgy vélem a jövőben a magyarországi munkaerőpiaci problémák kezelésében továbbra is szükség lesz erre az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközre, különösen azokban a térségekben és azokon a településeken, ahol nincs más munkalehetőség és így az önkormányzat – az állam segítségével – tud foglalkoztatónak megjelenni.

Magyarországon a közfoglalkoztatás nem újkeletű, már a rendszerváltás előtt működött, de valódi szerepét csak a rendszerváltás utáni magas munkanélküliséggel sújtott időszakban töltötte be. A közfoglalkoztatás eredeti célja a köz érdekét szolgáló állami-önkormányzati feladatok és fejlesztések, közös költségek munkával való megváltása volt. A közfoglalkoztatási programok 1987 óta működnek, más-más néven, de hasonló tartalommal. Három foglalkoztatási formából alakult ki, a közhasznú munkából, a közcélú munkából, valamint a közmunkaprogramból. A közhasznú foglalkoztatás a munkanélküliség alternatívájaként volt ismert. Ahogy Frey fogalmaz: „az állástalanok munkaerő-piaci reintegrációját átmenetileg biztosító kényszermegoldás, amely a piaci erők természetes munkahelyteremtő képességének az elégtelensége miatt hozott létre közpénzek támogatásával pótlólagos munkaalkalmat a közületi és nonprofit szektor közérdekű feladatainak ellátásra.” (Frey, 1993: 30)

A klasszikus közmunka program (melyet 1996-ban vezettek be) azt a cél szolgálta, hogy a munkából kieső emberek számára valamilyen hasznos, társadalmilag is elfogadható munkát biztosítson. A közmunka programok ösztársadalmi szintű elfogadása elégséges volt és valóban látható eredményeket értek el, főleg kisebb településeken (Csoba, 2010a). A közcélú munkavégzés 1997-ben került bevezetésre. Ezek olyan támogató szolgáltatások, aktív szociálpolitikai és foglalkoztatáspolitikai eszközök voltak, melyek elősegítették a tartós munkanélküliek társadalmi integrációját. (Csoba, 2010b)

A közfoglalkoztatottak létszámában az igazi áttörést a 2009-ben létrehozott „Út a munkához program” hozta meg. A program a 2008-as gazdasági válságra volt reakció, mint a hazai válságkezelés egyik legfontosabb eszköze. A program fő célja az volt, hogy a leghátrányosabb helyzetű kistélepüléseken élő, valamint alacsony iskolai végzettséggel rendelkező munkanélkülieket jövedelemhez juttassák és visszavezessék őket az elsődleges munkaerőpiacra (Novoszát, 2018). Az „Út a munkához” program két évig, 2011-ig működött, semmi esetre sem lehet sikertelennek tekinteni, de a hozzá fűzött reményeket nem tudta teljesíteni. A program előnyei közé sorolhatók, hogy a korábbiaknál nagyobb ösztönzést adott a munkavállalásra (a szociális segélynél nagyobb a kereset); erősödött a munkára való szocializáció, a szülő példát mutatott a gyerekeknek; figyelembe vette a program a területi különbségeket. A programnak számos hátránya is azonosítható, csak átmeneti (kb. 3 hónapos) megoldást nyújtott az egyénnek, a rövid foglalkoztatás után az egyén és a család visszazuhant a korábbi állapotba. Rejtett önkormányzati finanszírozást jelentett, de a célcsoport szűkítése miatt a magasabb kvalifikációt igénylő közfeladatok ellátásába már kevésbé voltak bekapcsolhatók. A programba való bekerülésnél a kiválasztás iratlan szabályai rontották a nők esélyegyenlőségét (egy családon belül a férfi élvez elsőbbséget), a program nem mérsékelte a települések közötti területi egyenlőtlenségeket. A közfoglalkoztatás nem töltötte be munkaerő-piaci reintegrációs szerepét, mivel a közmunkások munkatapasztalata nem volt elég az elsődleges munkaerőpiacra. A tartós munkanélküliek továbbra is a segélyezési és a munkanélküliségi csapdába kerültek, tartósította a segély függőséget. A közfoglalkoztatás szervezői a települési önkormányzatok, akinek korlátozottak a szabad

erőforrásaik és sokszor teher a számukra a közfoglalkoztatás irányítása, kivitelezése az adott településen. (Bass, 2010; Csoba, 2010a; Váradi, 2010; Virág – Zolnay, 2010; G. Fekete et al., 2011)

2011. január 1-től teljes mértékben átalakult a közfoglalkoztatás rendszere. Megszűnt a fentiekben említett közhasznú munkavégzés, közmunka program és a közcélú munka, helyette pedig egy egységes közfoglalkoztatási rendszer jött létre, amely már a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozik.

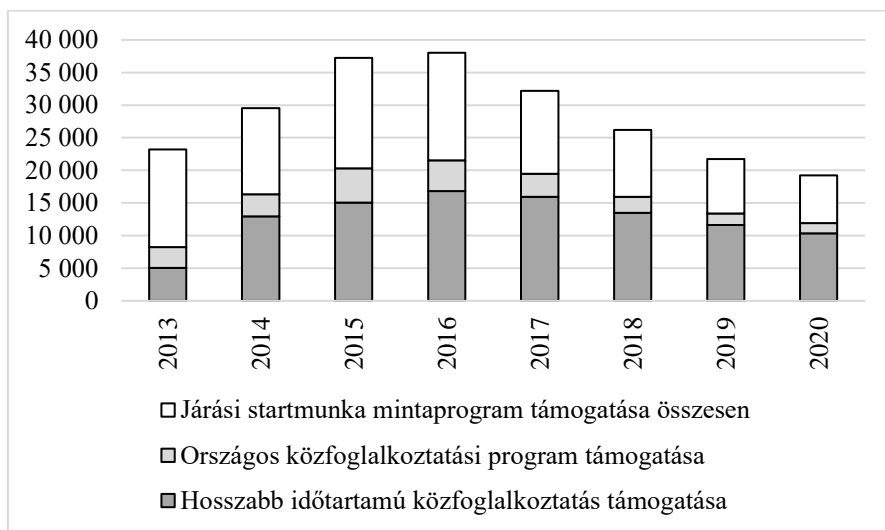
A 375/2010 (XII. 31) Korm. rendelet az alábbi közfoglalkoztatási támogatási formákat különítette el. A rövid időtartamú közfoglalkoztatás esetében a jogviszony legfeljebb 4 hónapra szól, és napi 4 órás munkaidőre létesítik. Azt a személyt lehet ebben a formában foglalkoztatni, aki foglalkoztatást helyettesítő támogatásban vagy rehabilitációs ellátásban részesül, menekültként kérelmet nyújtott be, vagy 3. országbeli állampolgárként kijelölt helyen tartózkodik. A hosszabb időtartamú közfoglalkoztatás maximum 12 hónapra szól, a munkaidő hossza 4-8 óra lehet. Ennél a támogatási típusnál azzal a hátrányos helyzetű emberrel is létesíthető jogviszony, akinél a rehabilitációs szakértői szerv legalább 40%-os mértékű egészségkárosodást állapított meg, vagy aki vakok személyi járadékában vagy fogyatékosági támogatásban részesül. Az országos közfoglalkoztatási programokban a foglalkoztatás az Országgyűlés vagy a Kormány által meghatározott cél elérésére irányul. A munkát az országos hatáskörrel rendelkező közfoglalkoztatók biztosítják, álláskeresők, foglalkoztatást helyettesítő támogatásra jogosult személyek, rehabilitációs ellátásban részesülő személyek közreműködésével. A kistérségi startmunka mintaprogramok a hosszabb időtartamú közfoglalkoztatási programok mintaprogrammá nyilvánított típusai. Ezek speciális, a települések fejlesztésével kapcsolatos feladatok ellátására irányulnak. Támogatásuk maximum 12 hónap időtartamra szólhat, a munkaidő pedig napi 4-8 órás. A közfoglalkoztatás mobilitását szolgáló program: Ebben az esetben annak a közhasznú kölcsönzőnek nyújtható támogatás, aki foglalkoztatást helyettesítő támogatásban vagy rehabilitációs ellátásban részesülő személy legalább 60 nap és legfeljebb 11 hónap időtartamra szóló foglalkoztatását vállalja. A vállalkozások részére nyújtható támogatás: A járási hivatal által kiközvetített személy legfeljebb 8 hónapos időtartamban, munkaviszony keretében történő alkalmazására is lehet támogatást nyújtani, ez azonban nem minősül közfoglalkoztatásnak. Speciális közfoglalkoztatási programok is léteznek, a foglalkoztatásba mentális, szociális vagy egészségügyi okokból be nem vonható álláskeresők foglalkoztathatóságát szeretné fejleszteni úgy, hogy számukra a foglalkoztatás mellett munkaerő-piaci, szociális és egészségügyi szolgáltatásokat is nyújt. (Novoszáth, 2018)

A jogalkotó 2011-től kibővítette a közfoglalkoztatók körét (közfoglalkoztató lehet a 2011. évi CVI. törvény alapján): helyi és nemzetiségi önkormányzat, valamint ezek jogi személyiséggel rendelkező társulása, költségvetési szerv, egyházi jogi személy, közhasznú jogállású szervezet, civil szervezet, például a közalapítvány és az alapítvány. Állami és önkormányzati tulajdon kezelésével és fenntartásával megbízott gazdálkodó szervezet, vízi társulat, erdőgazdálkodó, szociális szövetkezet, vasúti pályahálózat-működtető szervezet, kötelező önkormányzati feladat ellátásában közreműködő, törvény alapján kijelölt közérdekű szolgáltató. A szervezetek akkor válnak közfoglalkoztatóvá, amikor megkötik az illetékes hatósággal a közfoglalkoztatás támogatására vonatkozó szerződést. Közfoglalkoztatott az lehet, aki munkaviszonyt létesíthet továbbá a 16. életévét betöltötte, és a járási hivatalban regisztrált álláskereső vagy a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól szóló törvény szerinti rehabilitációs ellátásban részesülő személy.

A közfoglalkoztatás hatásainak vizsgálata nélkül nehéz megítélni annak sikerességét vagy sikertelenségét. Váradi (2016) szerint a közfoglalkoztatásban résztvevőkre és a velük egy háztartásban élőkre gyakorolt közvetlen pozitív hatások a következők: a rendszeres jövedelem miatt javul a közfoglalkoztatottak életminősége és szubjektív jóléte; jobban figyelnek egészségügyi állapotukra, egészségvédő fogyasztási cikkeket is vásárolnak a magasabb jövedelem miatt. Koltai (2018) szintén az előnyeit emelte ki a közfoglalkoztatásnak, vagyis a megnövekedett helyi jövedelem hatására a településen is megnövekedhet a vásárlóerő; a közfoglalkoztatás

keretében a települési infrastruktúra fejlesztése az idegenforgalomra is hatással lehet. Továbbá a közfoglalkoztatási programok hozzájárulhatnak a település önellátó kapacitásainak bővítéséhez, a társadalmi vállalkozások indításához; a helyben termelt élelmiszereket felhasználják a helyi intézmények étkeztetéseihez. Fontos hatás, hogy ahol a munkanélküliség a közfoglalkoztatás hatására csökken, ott megfigyelhető módon csökkennek a települési konfliktusok, javul az állampolgárok közötti kohézió. A közfoglalkoztatásnak számtalan előnye és hátránya van, de a perifériákon, ahol szinte nincs is más munkalehetőség, még mindig jobb a semminél és azoknak az embereknek ez a kiutat jelentheti a kilátástalan helyzetből és sokszor a mélyszegénységből és a nyomorból. A közfoglalkoztatottak kis aránya tud csak elhelyezkedni az elsődleges munkaerőpiacon, nagy a valószínűsége, hogy továbbra is a közfoglalkoztatásban maradnak, ott ragadnak (Váradi 2010). Több felmérés és kutatás is arra az eredményre jutott, hogy a közfoglalkoztatottak bére nem megfelelő színvonalú, a mélyszegénységből csak a szegénység szintjére emeli ki őket és ez is csak pár hónapig tartó jövedelem. Bekerülnek ezek az emberek egy szegénységi csapdába. A közfoglalkoztatás sajnos a szakvégzettségükön sem tud javítani és az a munka, amit végeznek, gyakorta nem értékteremtő. (G. Fekete et al., 2011; Tésits – Alpek, 2015; Lipták, 2020)

Az 1. ábra a közfoglalkoztatottak létszámát mutatja az egyes közfoglalkoztatási típusok szerint. A megyében 2015-ben és 2016-ban volt a legmagasabb a közfoglalkoztatottak létszáma, azóta folyamatosan csökken.

1. ábra: Közfoglalkoztatottak létszámának alakulása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében
 Figure 1: Evolution of the number of public employees in Borsod-Abaúj-Zemplén county
 Forrás: <http://kozfoglalkoztatatas.bm.hu/> alapján saját szerkesztés

Primer kutatás és az eredmények értékelése

A közfoglalkoztatási helyzet megítélésére önkormányzatokat kértünk meg. Kérdőíves felméréssel dolgoztunk, a lekérdezés 2020 tavaszán valósult meg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A kérdőívet minden települési önkormányzatra vagy körjegyzőségre eljuttattuk, végül 43 válasz érkezett vissza. A kérdőív 14 kérdést tartalmazott, többek között a közfoglalkoztatás hosszára, annak bevezetési idejére és a közfoglalkoztatottak foglalkoztathatóságára fókuszáltak a kérdések. A felmérés célja a munka világából kiszorultak foglalkoztathatóságáról alkotott helyzetkép ismertetése és a foglalkoztathatósági kapacitás felmérése települési szinten, valamint a közfoglalkoztatás megítélése. A minta megoszlása az alábbi táblázatban látható.

1.táblázat: A kérdőíves felmérésben bevont települések száma (db) a 2020. évi lakosságszámok alapján

Table 1: Number of municipalities covered by the questionnaire survey (number) based on 2020 population figures

	1-499	500-999	1.000-2.999	3.000-9.999	10.000-29.999	30.000-99.999	100.000-	Összesen
2020. évi felmérés	12	9	13	7	2	0	0	43

Forrás: Saját szerkesztés

A kérdőív elején a munkanélküliségi ráta becsülésére kértük meg a válaszolókat. A becült adatoknak a nyilvántartott álláskeresők tényleges arányával való összevetésére korrelációs számítás végeztünk, melynek eredménye alapján megállapítható, hogy az önkormányzatok tisztában vannak a településük munkanélküliségi helyzetével és jól becsülték meg a munkanélküliségi ráta értékét.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a magasabb munkanélküliséggel rendelkező településeken nagyobb-e a közfoglalkoztatottak aránya, vagyis képes-e a közfoglalkoztatás lépést tartani a munkaerő-piaci gondok súlyosságával. A korrelációs együttható értéke és a hozzá kapcsolódó szignifikancia szint (2. táblázat) alapján látható, hogy a két változó közötti kapcsolat már 1%-on is szignifikáns, a nyilvántartott álláskeresők magasabb aránya a közfoglalkoztatottak magasabb arányával jár együtt.

2. táblázat: Pearson-féle korrelációs együtthatók a munkanélküliek becült aránya, a nyilvántartott álláskeresők becült aránya és a közfoglalkoztatottak aránya között (zárójelben a szignifikancia-szint)

Table 2: Pearson's correlation coefficients between the estimated unemployment rate, the estimated rate of registered jobseekers and the rate of public employment (significance level in brackets)

	Becült munkanélküliségi ráta	Közfoglalkoztatottak aránya
A nyilvántartott álláskeresők tényleges aránya a munkavállalási korú népesség százalékában	0,425** (0,004)	0,392** (0,009)

** 1%-os szignifikancia-szinten szignifikáns kapcsolat

Forrás: Saját szerkesztés

A közfoglalkoztatás kiterjedtsége a nyilvántartott álláskeresők aránya szerint a korrelációs együtthatóval meghatározott kapcsolatnak megfelelően egyértelmű összefüggést mutat (3. táblázat)⁵. Az álláskeresők legmagasabb arányával rendelkező településeken gyakran a népesség több mint 10%-a érintett a közfoglalkoztatásban. A nyilvántartott álláskeresők 20%-nál magasabb arányával bíró települések háromnegyedében a közfoglalkoztatottak aránya meghaladja a 10%-ot (Prügyön 10,55%, Tiszacsermely 13,16%, Lácacséknél 11,76%), és a maradék 25%-ában is 5% fölött marad. A 15 és 20% közötti nyilvántartott álláskeresővel rendelkező valamennyi településen meghaladja a 2,5%-ot a közfoglalkoztatottak aránya és ezen települések nagy részében még az 5%-ot is. Az alacsonyabb, 5-15% közötti álláskeresővel rendelkező települések harmadában a közfoglalkoztatottak aránya 2,5% alatt marad.

3.táblázat: A megkérdezett településeken a közfoglalkoztatásba bevontak népességen belüli aránya (%) a nyilvántartott álláskeresőkhöz viszonyítva

⁵ A kérdőív erre vonatkozó kérdése: „Átlagosan évente hány embert foglalkoztattak eddig?”

Table 3: Population share of those in public employment in the surveyed municipalities (%) based on the share of registered jobseekers

Település kategória a nyilvántartott álláskeresők aránya alapján	1% alatt	1,01-2,50% között	2,51-5,00% között	5,01-10,00% között	10,01-20,10% között
0,0-5,0	0	0	0	100	0
5,1-10,0	13,3	20,0	46,7	13,3	6,7
10,1-15,0	18,2	18,2	36,4	27,3	0
15,1-20,0	0	0	16,7	58,3	25,0
20,1-	0	0	0	25,0	75,0
Összesen	9,3	11,6	30,2	32,6	16,3

Forrás: Saját szerkesztés

A foglalkoztathatóság megítélése⁶ a munkanélküliségi ráta nagysága alapján nem mutat egységes mintázatot. A nyilvántartott álláskeresők tényleges aránya, mint folytonos változó és a foglalkoztathatóság dimenziói, mint diszkrét változók közötti kapcsolatot a Pearson-féle khi-négyzet statisztikával vizsgáltuk. A foglalkoztathatóság egyik dimenziójában sem jelenik meg szignifikáns eltérés az egyes településcsoportok között. A khi-négyzet statisztika szignifikancia szintjei (4. táblázat) alapján megállapítható, hogy a települések munkanélküliségi rátája és a foglalkoztathatóság megítélése között nincs szignifikáns kapcsolat. Mindebből arra következtethetünk, hogy a magas munkanélküliség oka nem az alacsony foglalkoztathatóság, hanem valamilyen más körülmény (például a munkalehetőségek hiánya).

4.táblázat: A válaszadó települések átlagos pontértékei a munkanélküliek foglalkoztathatóságára vonatkozóan a nyilvántartott álláskeresők aránya alapján

Table 4: Average score of the responding municipalities on the employability of the unemployed based on the share of registered jobseekers

Település kategória a nyilvántartott álláskeresők aránya alapján	Egészségi állapot	Iskolai végzettség	Munka-tapasztalat	Megbíz-hatóság	Munkához való hozzáállás
0,0-5,0	2,00	3,00	2,00	2,00	3,00
5,1-10,0	2,60	1,87	2,20	2,53	2,33
10,1-15,0	2,36	2,00	1,91	2,09	2,18
15,1-20,0	2,42	2,00	2,08	2,25	2,08
20,1-	3,00	1,75	2,00	2,25	2,23
Pearson-féle χ^2 (szig.)	7,581 (0,817)	15,987 (0,192)	9,018 (0,701)	7,389 (0,831)	9,682 (0,644)

Forrás: Saját szerkesztés

A közfoglalkoztatás hossza⁷ és a nyilvántartott álláskeresők aránya között szignifikáns az összefüggés (a khi-négyzet próba szignifikancia szintje 2,3%). Az 5. táblázat adatai alapján

⁶ A kérdőívben a következő kérdés vonatkozik a foglalkoztathatóságra: „Milyen a munkanélküliek munkavégző képessége az Ön településén?” Szempontok: egészségi állapot, iskolai végzettség, munkatapasztalat, megbízhatóság, munkához való hozzáállás. Értékelje 1-től 4-ig, ahol 1: leggyengébb, 4: legerősebb.

⁷ A kérdőívben erre vonatkozó kérdés a következő: „Átlagosan hány hónapig alkalmazták az egyes személyeket közfoglalkoztatottként?”

megállapítható, hogy a két változó közötti kapcsolat fordított irányú. A 10%-nál kevesebb nyilvántartott álláskeresővel rendelkező településeken a legtöbb közfoglalkoztatott 10 hónapnál tovább áll alkalmazásban, míg azokon a településeken, ahol az álláskeresők aránya a 20%-ot is meghaladja, a közfoglalkoztatottak felét már csak 4-6 hónapig foglalkoztatták. A mintában szereplő települések mintegy harmada tesz valamit a közfoglalkoztatottak további foglalkoztathatóságának javítása érdekében (többek között támogatja az általános iskola befejezését, szakmai képzéseket szerveznek, mentális gondozással segítik a közfoglalkoztatásban résztvevőket). A képzéseknek és továbbképzéseknek kiemelt szerepe van a megye esetében (Hajdú, 2020). Ezek a fajta tevékenységek leginkább a nyilvántartott álláskeresők alacsonyabb arányával jellemző településeken fordulnak elő és az álláskeresők arányának emelkedésével egyre ritkábbá válnak. A 20%-nál több álláskeresővel rendelkező településeken azonban már magas (75%) az ilyen jellegű tevékenységet folytató önkormányzatok aránya (5. táblázat)

5.táblázat: Közfoglalkoztatásba bevontak átlagos foglalkoztatási idejének megoszlása (%) a nyilvántartott álláskeresők aránya alapján

Table 5: Distribution of average length of time in employment of those in public employment (%) by share of registered jobseekers

Település kategória a nyilvántartott álláskeresők aránya alapján							Azon települések aránya, amelyek tesznek a közfoglalkoztatottak foglalkoztathatóságának javításáért
	< 1 hónap	1-3 hónap	4-6 hónap	7-9 hónap	10-12 hónap	>12 hónap	
0,0-5,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0	100,0
5,1-10,0	0,0	6,7	0,0	13,3	60,0	20,0	46,7
10,1-15,0	0,0	0,0	0,0	18,2	54,5	27,3	27,3
15,1-20,0	0,0	0,0	0,0	25,0	66,7	8,3	8,3
20,1-	0,0	0,0	50,0	0,0	50,0	0,0	75,0
Összesen	0,00	2,33	4,65	16,28	58,14	18,60	34,9
Pearsons χ^2 (szig.)	29,102 (0,023)						-

Forrás: Saját szerkesztés

A közfoglalkoztatás eredményeit két vonatkozásban vizsgáltuk. Egyrészt az érintett családok szempontjából, másrészt az önkormányzat szempontjából. Előbbi esetben a nyilvántartott álláskeresők aránya alapján kialakított települési kategóriák között egyik dimenzió esetében sem mutatkozott szignifikáns eltérés (6. táblázat első két oszlopa). A közfoglalkoztatás eredményeit a családok szempontjából jelen kérdőív mellett a jövőben az érintett családok megkérdezésével is célszerű lenne megvizsgálni, hiszen számos szempontot (mint amilyen a családok anyagi helyzetével kapcsolatos értékelések) maguk az érintettek tudnak legjobban megítélni.

A közfoglalkoztatás eredményei az önkormányzat vonatkozásában változatosabb képet mutatnak (6. táblázat utolsó két oszlopa). Három vizsgált dimenzió mentén (intézményekben el tudják látni azokat a munkákat, amikre eddig nem volt lehetőség; idényjellegű feladatokat látnak el; értékteremtés) a közfoglalkoztatás eredményességét jelentősen befolyásolja az adott településen a nyilvántartott álláskeresők aránya.

6. táblázat: A közfoglalkoztatás eredményeinek értékelése a nyilvántartott álláskeresőök alapján kialakított településkategóriák alapján

Table 6: Evaluation of the results of public employment by municipality categories based on registered jobseekers

Család szempontjából		Önkormányzat szempontjából	
dimenziók	Pearson-féle χ^2 (szig.)	dimenziók	Pearson-féle χ^2 (szig.)
segély helyett munkabért kapnak a résztvevők	9,395 (0,669)	önkormányzat vagyont gyarapítják	18,837 (0,093)
anyagi problémák csökkennek	11,438 (0,492)	közterület, árkok rendben tartása	7,129 (0,523)
állandó jövedelemre tesznek szert	4,908 (0,767)	csökken a költségvetésben a segélyre fordítandó keret	17,077 (0,147)
családok megélhetése javult	14,939 (0,245)	intézményekben el tudják látni azokat a munkákat, amikre eddig nem volt lehetőség	22,133 (0,036)
a család megfelelő anyagi forráshoz jut	14,861 (0,249)	idényjellegű feladatokat látnak el	25,680 (0,012)
megélhetést biztosít	13,107 (0,361)	település szépítése	15,472 (0,217)
önbecsülés javulása	14,789 (0,253)	több felújítás elvégzése	14,845 (0,250)
gyermekek számára pozitív példa	11,707 (0,469)	innovatív közfoglalkoztatási feladatok ellátása	17,511 (0,131)
visszaszoknak a munkához	14,543 (0,267)	csökken a segélyezetttek száma	12,294 (0,422)
munkamorál kialakulása	13,225 (0,353)	értékteremtés	27,336 (0,034)
nő az egyén felelősségtudat	13,486 (0,335)	munkát ad a rászorult embereknek	6,397 (0,603)
átmenetileg megoldódnak anyagi gondjaik	17,258 (0,140)	a munkaerőpiacról kivonultaknak átmeneti megoldás	4,202 (0,980)

Vastagon szedve azok a dimenziók, ahol az összefüggés szignifikáns

Forrás: Saját szerkesztés

Az értékteremtést azokon a településeken értékelték magasabb pontszámmal, ahol alacsonyabb a nyilvántartott álláskeresőök aránya. Az értékteremtést a maximális 4 ponttal értékeltő önkormányzatok közel 70%-ában 10% alatt marad a nyilvántartott álláskeresőök aránya, míg az egyetlen település, amelynek az önkormányzata az értékteremtést, mint eredményt a legalacsonyabb 1-es pontszámmal értékelt, a legmagasabb munkanélküliségi rátával a mintába került Lácacséke. Ehhez hasonlóan a másik két szignifikáns szempontnál is megfigyelhető az, hogy a nyilvántartott álláskeresőök arányának emelkedésével az önkormányzatok egyre alacsonyabb pontszámmal értékelték a közfoglalkoztatás eredményességét. Vagyis a magasabb munkanélküliségű településeken kevésbé jellemző az, hogy a közfoglalkoztatás keretében az intézményekben el tudják látni azokat a munkákat, amikre eddig nem volt lehetőség és az is, hogy idényjellegű feladatokat látnának el.

Összegzés

A települési önkormányzatokkal készített kérdőíves felmérés bebizonyította, hogy a közfoglalkoztatás nagyobb arányban van jelen a hátrányos helyzetű, leszakadó térségekben, ami

arra utal, hogy a közfoglalkoztatásra valóban ott van szükség, ahol magas a munkanélküliség. Megállapítható, hogy közfoglalkoztatás nélkül komoly munkaerő-piaci gondok lennének, a perifériákon mindenképpen szükséges fenntartani ezt a foglalkoztatáspolitikai megoldást. Ezek a településeken kis mértékben, de javulnak a foglalkoztatási adatok. A közfoglalkoztatottak a munka szocializációs hatásaként újra megszokják, hogy nem a segély az egyetlen megoldás. A munkavállalás révén mintát mutatnak a fiatalabb generáció számára. Az értékteremtő közfoglalkoztatás egy követendő jó gyakorlat, amely a megye néhány kisebb településén példaértékű és ország szerte ismert (pl. Hernádszentandrás a BioSzentandrás program vagy az ináncsi tésztakészítő üzem). A kormányzat igyekszik tudatosan csökkenteni a közfoglalkoztatásra fordítható támogatások összegét és ezzel arra ösztönözi a munkanélkülieket, hogy ne az államtól, ne az önkormányzattól várják a foglalkoztatási nehézségek megoldását, hanem igyekezzenek munkát keresni az elsődleges munkaerőpiacon. További vizsgálat tárgyát képezheti a közfoglalkoztatottak elsődleges munkaerőpiacra való visszatérésének az aránya.

Köszönetnyilvánítás

Jelen publikáció az Innovációs Technológiai Minisztérium, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Hivatal által támogatott NLP-08 azonosító számú "Társadalmi Innovációs Nemzeti Laboratórium" című projekt keretében jött létre.

Irodalomjegyzék

- 375/2010. (XII. 31.) Korm. rendelet a közfoglalkoztatáshoz nyújtható támogatásokról
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1000375.kor> (letöltés ideje: 2021. április 15.)
- BASS L. (2010): Az „Út a munkához” program hatása – egy kérdőíves felmérés tapasztalatai. *Esély*, 21(1), pp. 46-64.
- CSABA I.-TÓTH I. GY. (1999): A jóléti állam politikai gazdaságtana. Osiris Kiadó, Budapest
- CSOBA J. (2010a): A közfoglalkoztatás régi-új rendszere. Útközben az „Út a munkához” programban. *Esély*, 21(1), pp. 4–24.
- CSOBA J. (2010b): „Segély helyett közmunka” A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. *Szociológiai Szemle*, 12(1), pp. 26–50.
- ESPING-ANDERSEN, GÖSTA (2002): Towards the Good Society, Once Again?
<https://doi.org/10.1093/0199256438.003.0001>
- FREY M. (1993): A közhasznú foglalkoztatás munkaerő-piaci hatásai. *Munkaügyi Szemle*, 5., pp. 30–37.
- G. FEKETE É.-DABASI-HALÁSZ ZS.-SZÉP T.-LIPTÁK K.-OSGYÁNI G.-BAKSA S.-KISPATAKI CS. (2011): Önkormányzatok és civil szervezetek helyi foglalkoztatási kapacitásainak növelési lehetőségei. kutatási zárótanulmány, Miskolc
- HAJDÚ D. (2020): A munkanélküliség és felnőttképzés területi eloszlása az Észak-magyarországi régióban. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 17(2), pp. 62-69.
<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2020.14>
- KOLTAI L.-BÖRDŐS K.-CSOBA J.-HERCZEG B.-HAMZA E.-MEGYESI B.-NÉMETH N.-RÁCZ K.-SZABÓ D.-VÁRADI M. M. (2018): A közfoglalkoztatás hatása a helyi gazdaságra, a helyi társadalomra. Hétfi Kutatóintézet, Budapest
- LIPTÁK K. (2020): A közfoglalkoztatás jelentősége Borsod-Abaúj-Zemplén megye rurális településein. *Tér és Társadalom*, 34(4), pp. 100–121.
<https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3299>
- NOVOSZÁTH P. (2018): Az egységes közfoglalkoztatási rendszer létrejötte, főbb jellemzői Magyarországon.
http://www.kozszov.org.hu/dokumentumok/UMK_2018/kulonszam/04_kozfoglalkoztatasi_rendszer.pdf (letöltés ideje: 2021. április 15.)

- TÉSITS R.-ALPEK B. L. (2015): A közfoglalkoztatásban részt vevők esélyei és preferenciái: A közfoglalkoztatás területileg eltérő lehetőségei Magyarországon. *Szociálpedagógia*, 3(1-2), pp. 110–115.
- VÁRADI M. M. (2010): A közfoglalkoztatás újtjai és útvesztői egy aprófalvas kistérségben. *Esély*, 21(1), pp. 79–100.
- VÁRADI M. M. (2016): Értékteremtő közfoglalkoztatás periferikus vidéki terekben. *Esély*, 27(1), pp. 30–56.
- VIRÁG T.-ZOLNAY J. (2010): Csapdába került önkormányzatok, csapdában tartott szegények – közfoglalkoztatás a Csereháton. *Esély*, 21(1), pp. 119–130.
- ZOMBORI GY. (1997): *A szociálpolitika alapfogalmai*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület Kiadó, Budapest

Árvai Andrea – Bogárdi Tünde

Generációk a segélyezés csapdájában - Az ózdi járásban végzett kérdőíves felmérések eredményei

Ózdon és térségében a rendszerváltozás óta a mai napig nem megoldott kérdés a munkahelyek megszűnése, a tartós munkanélküliség, valamint az ezzel összefüggő problémák kezelése. Az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező aktív korúak munkaerő-piaci lehetőségei igen csak korlátozottak, a segélyezett aránya jelentősen meghaladja az országos átlagot. Tanulmányunk célja annak vizsgálata, hogy 1) milyen a segélyben részesülők élethelyzete (családi háttér, anyagi helyzet) és jövőképe; valamint 2) az ellátórendszer ügyintézői hogyan látják a segélyezettek helyzetét és a segélyezési rendszert. Ennek vizsgálatára 2021-ben kérdőív segítségével megkérdeztünk egyrészt több mint 100, az ózdi térségben élő, aktív korúak ellátásában részesülőt; másrészt pedig az Ózdi Járási Hivatal Hatósági Osztályán dolgozó szociális ügyintézőket.

*Kulcsszavak: szegénység, tartós munkanélküliség, segélyezés, szociálpolitika, Ózd
JEL – kód: I32, I38, J64*

Generations trapped in aid - Results of the questionnaire surveys conducted in the Ózd district

Loss of jobs, long-term unemployment and related problems have not been resolved in Ózd and its region since the change of regime. Labor market opportunities for the active age group with a low level of education are very limited, and the proportion of aid beneficiaries is significantly higher than the national average. The aim of our study is to examine 1) the life situation (family background, financial situation) and vision of the beneficiaries; and 2) how the administrators of the care system see the situation of the beneficiaries and the relief system. In order to examine this, in 2021 we conducted a questionnaire survey to interview more than 100 people receiving care for the active elderly living in the Ózd region; on the other hand, we asked the social administrators working in the Authority Department of the Ózd District Office. Based on our research results, the following consequences can be drawn, among other things: aid as a means of alleviating poverty is only a temporary solution, not suitable for the permanent eradication of poverty. It is a fact that the aid system has tried to adapt to the current economic and social situation year by year, but as the research also reveals, it is still not suitable for preventing people living on relief from slipping further down. The vast majority of administrators interviewed are committed to tightening up the aid system, nevertheless it is important that this should serve as an incentive to integrate aid recipients into the world of work.

*Keywords: poverty, long-term unemployment, aid, social policy, Ózd
JEL – code: I32, I38, J64*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.7>

A segélyezési rendszer

A segély olyan szociális transzferjövedelem, amely pénz vagy különféle javak adását jelenti a valamilyen okból kifolyólag szükséglet szenvedők számára, vagyis a szegénység enyhítésére szolgál azoknak, akiknek a megélhetésükhöz szükséges minimális jövedelemmel sem rendelkeznek. (Tausz 2017) Ez a szükséghelyzet jelentkezhet váratlanul is, de fennállhat hosszú időn keresztül és háttérben olyan társadalmi-gazdasági okok állhatnak, melyek az adott probléma komplex kezelését teszik szükségessé. Ilyen problémák közé tartozik például a munkanélküliség is. „A jövedelmi-vagyoni rászorultságot célzó szolgáltatások a kliens alacsony jövedelméből

fakadó hátrányokat igyekeznek kompenzálni, és általában kiegészülnek pénzbeli juttatással.” (Czibere-Mester 2020, 434)

Magyarországon a '90-es években bekövetkezett nagy méretű „gazdasági-társadalmi átalakulással megjelenő egyre sokrétűbb szociális problémák átfogó kezelésének igénye váltotta ki” (Czibere-Mester 2020, 435) 1993-ban a szociális törvény megalkotását. A törvény eredetileg helyi szinten, az önkormányzatokon keresztül kívánt segítséget nyújtani az igénybe vevőknek, azonban az évek során többször és jelentős mértékben átalakult, a folyamatosan változó társadalmi szükségleteknek megfelelően, „így alakult ki mára egy széttagolt és színes ellátórendszer” (Czibere-Mester 2020, 435). A 2000-es években elkezdődött a szociális igazgatási rendszer átalakítási folyamata, amely mostanra egy olyan vegyes igazgatási rendszert hozott létre, melynek egyik szereplője a járás, a másik szereplője a települési önkormányzat, míg az előbbi normatív, központi szabályozású támogatások elbírálására jogosult állami szerv, addig a helyi önkormányzatok saját hatáskörben dönthetnek a segélyek szabályozásáról. Azaz „2010 óta az eddig erősen decentralizált közszolgáltatási rendszer központosítása zajlik.” (Mózer-Tausz-Varga 2015, 48). A 2013. évben a járási hivatalok kialakításával a bürokráciacsökkentés és a közigazgatás hatékonyságának a növelése volt a cél. A segélyezési rendszer 2015. évben történő átalakításának célja, hogy az „új támogatási rendszer igazságosabbá és átláthatóbbá váljon, valamint előzze meg a korábban gyakran tapasztalt, segélyekkel való visszaéléseket” (Mózer-Tausz-Varga 2015, 47). Az „új segélyezési rendszer önmagában az alacsony jövedelmet vagy a jövedelemhiányt nem ismeri el a segélyre jogosultságot teremtő tényezőnek.” (Mózer-Tausz-Varga 2015, 49)

A természetbeni és a pénzbeli ellátások rendszere jelentős mértékben átalakult 2015. március 1-jén. A módosítást a jogalkotó azzal indokolta, hogy a segélyezési rendszer egy áttekinthetőbb ellátórendszerre alakuljon át. Az átalakítás egyik fontos eleme, hogy az önkormányzat és az állam segélyezéssel kapcsolatos feladatai elkülönüljenek, és ennek megfelelően a finanszírozási rendszer is átalakult. Az önkormányzatok által kötelező ellátások meghatározásra kerültek és elő lett írva, hogy melyek azok az élethelyzetek, amelyek esetében az ellátásokat kötelezően nyújtania kell a települési önkormányzatoknak. A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény célja a szociális biztonság megteremtése és megőrzése érdekében meghatározza az állam által biztosított egyes szociális ellátások formáit, szervezetét, a szociális ellátásokra való jogosultság feltételeit, valamint érvényesítésének garanciáit. A hátrányos munkaerő-piaci helyzetű aktív korú személyek és családok részére nyújtott ellátás a szociális törvény jelen rendelkezés szerint az aktív korúak ellátása. Ahogy Tausz meghatározza a „segély rászorultság alapú”, tehát az adott háztartás jövedelmi és vagyoni helyzetét vizsgálni kell, és ettől függ az ellátás megállapítása. (Tausz 2017, 316)

Ha az ember élete során olyan élethelyzetbe kerül (akár önhibáján kívül), amikor megélhetését biztosító jövedelemmel nem rendelkezik, abban az esetben nyújt segítséget a szociális törvény alapján az aktív korúak ellátása, ezen belül a foglalkoztatást helyettesítő támogatás. Ez utóbbi „megőrizte fegyelmező eszköz jellegét” (Mózer-Tausz-Varga 2015, 50), azaz a jogosultsági feltételeket kritériumokhoz köti, például az előzetes együttműködéshez, egyidejűleg egy családban csak az egyik fél jogosult a foglalkoztatást helyettesítő támogatásra, vagyis ez esetben, ha a család mindkét tagja jogosult lenne a támogatásra, mert egyikük sem rendelkezik jövedelemmel, akkor az egyik családtag ellátatlan marad. Az aktív korúak ellátása a munkaképes embereket a „segélyezés-közfoglalkoztatás-segélyezés körforgásba kényszeríti”. (Mózer-Tausz-Varga 2015, 51) A szociális törvény előírja, hogy egy családban csak egy személy jogosult foglalkoztatást helyettesítő támogatásra, a törvény ezen szigorú rendelkezése ellentmondásban áll azzal, hogy a támogatás célja a rászorult emberek létfenntartásának biztosítása, de ha egy családban két jövedelemmel nem rendelkező személy közül csak egy kaphat támogatást, akkor a tényleges funkcióját nem igazán képes betölteni. A segélyezés hatékonysága szempontjából tehát felvetődik a kérdés, hogy minden rászoruló kap-e segítyt. A fent leírtak alapján egyértelműen megállapítható, hogy sajnos vannak olyan személyek, akiket a törvény kizár a minimális ellátásból is, de sokakat az informálatlanság is megakadályoz abban, hogy a segélyezési igényüket

benyújtásuk az illetékes járási hivatalhoz. Továbbá a segélyezési szabályok, az előírt rendelkezések is megnehezítik a legszegényebbek pénzbeli ellátáshoz jutását.

Rendkívül alacsony az aktív korúak ellátásának havi összege. Az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 80%-a, azaz jelenleg 22.800 Ft/hó, és ez az összeg 2008 óta változatlan. A segélyek összege évek óta nem tart lépést a növekvő szükségletekkel és az inflációval sem. (Mózer-Tausz-Varga 2015) A jogalkotó azért határozta meg ilyen alacsony összegben a foglalkoztatást helyettesítő támogatás összegét, hogy munkára ösztönözze a segélyben részesülőket. Szándéka az volt, hogy a munkával megszerezhető jövedelem és a segély összege között lényeges különbség legyen.

Azok az aktív korú személyek, akik munkaképesek, azok esetében a „minimumjövedelem-juttatásokat” összhangba kell hozni a nyílt munkaerőpiacra való belépésre. (Kovács-Lakner 2018, 135) A foglalkoztatást helyettesítő igénybevétel szempontjából fontos az „érdemesség elvének érvényesülése, amelynek elsődleges eszköze az ún. munkateszt” (Hoffman-Gellérné Lukács 2020, 111). Ez azt jelenti, hogy a támogatásban részesülőnek kötelezettségei vannak, egyrészt együtt kell működnie a foglalkoztatási szervvel, valamint köteles a foglalkoztatási szerv által felajánlott munkát elfogadni. A támogatás megállapítását követő egy éven belül köteles legalább 30 nap időtartamban közfoglalkoztatás vagy egyéb munkaerő-piaci programban, képzésben részt venni. „Szintén az érdemesség elvének érvényesülését mutatja” (Hoffman-Gellérné Lukács 2020, 111), hogy szankciót von maga után és egy évig nem jogosult az ellátás megállapítására, ha a felajánlott munkát nem fogadja el, az állami foglalkoztatási szervvel nem működik együtt (nem jár jelentkezni, bejelentési kötelezettségének határidőn belül nem tesz eleget) vagy rendkívüli felmondással szünteti meg a foglalkoztatója a munkaviszonyát. (Hoffman-Gellérné Lukács 2020) A fent említett „érdemesség” és „szankciók” mind nehezebb élethelyzetbe sodorják a már amúgy is kilátástalan helyzetbe került embereket. Mint tudjuk, a törvény nem tudása nem mentesít a jogszabályi előírások alól. Sok esetben a munka nélkül maradtak nincsenek tisztában a lehetőségeikkel, sem a kötelezettségeikkel azzal kapcsolatban, hogy ellátásban részesüljenek – segély – és így még nehezebb élethelyzet állhat elő. Ha az érintett elfelejt együttműködni a munkaügyi osztállyal, és egy évig nem jogosult az aktív korúak ellátására, ebben az esetben a teljes anyagi ellehetetlenülés szélére kerülhet egy egész háztartás, család. Ezek az intézkedések csak még nagyobb mértékben hozzájárulnak a szegénység fenntartásához.

Indokolt továbbá kitérni arra, hogy mindeddig csak a szegénység enyhítésének eszközeként megjelenő anyagi forrás (segély) elérhetőségét vizsgáltuk, azonban ahogy Amartya Sen (1980, 1985) hangsúlyozza, mindez szükséges, de nem elégséges feltétel a szegénység mérséklése során. Amennyiben az elszigeteltség, társadalmi kirekesztettség különböző dimenzióiban gondolkodunk, belátható, hogy innen egészen a közösségfejlesztésig, a társadalmi részvétel erősítéséig (Hadnagy 2020) rendkívül hosszú út vezet.

A kutatási mintahely: Ózd és az ózdi járás

Ózd város Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található, a megyeszékhely után a megye legnépesebb települése. A város gettósodó városrészein megmutatkoznak sajnos a rendszerváltozás óta végbemenő társadalmi folyamatok és annak következtében kialakult szociális válság. Az Ózdi Kohászati Üzemek megszűnését követően példátlan mélységű válságfolyamat indult meg az egykori iparvárosban. Hasonlóképpen az alsó-ausztriai Marienthallal, ahol a helybeliek az ottani gyár bezárását valóságos sokként élték meg, és mely településen egy komplett szociográfiai kísérlet készült a tartós munkanélküliség hatásait vizsgálva (Jahoda-Lazarsfeld-Zeisel 1971).

Ózd esetében a három évtizedes válság összekapcsolódik a szegénységgel, bűnözéssel és az itt élő emberek generációról generációra továbbörökített nyomorával, valamint a gettókba kényszerült családok kilátástalan élethelyzetével. „A rendszerváltozás igazi vesztesei elsőként ezekben a térségekben jelentek meg nagy létszámban, kitörési stratégiák pedig számos esetben nem vezettek egzisztenciálisan megnyugtató eredményhez.” (Alabán 2020, 124) Ózdon a nehézipar

megszűnésével sajnos megjelent az új szegény réteg, azaz a munkájukat, egzisztenciájukat elvesztő egykori ipari munkások tömegei. Jellemzően elmondható Ózdról, hogy a szegénység, a nyomor és a privatizáció kapcsán létrejött új gazdagok közvetlen közelségben vannak egymással, nem minden esetben van látványos átmenet a két településrész között, bár vannak kifejezetten gettónegyedek, mint Hétes telep. Az itt élő családok, háztartásokra jellemző az alacsony vagy egyáltalán nem lévő jövedelem, elenyésző vagyon, uzsora, a méltatlan esélytelenség mellett az etnikai diszkrimináció különböző formái is sújtják. Ózd ezen gettósodott negyedei és telepei felszámolása, rehabilitációja 2011-től 2014-ig folyt, és közel 48 kétszintes ház került pályázati úton felújításra.

Nemcsak Ózdon, de a környező falvakban is halmozottan hátrányos helyzetű családok élnek jelentős arányban, felmérések alapján az országos átlagnál nagyobb számban található itt időse egyedül álló személyek, és különösen nagy számban kiskorú gyermeket nevelő roma családok. (Pénzes-Pásztor 2014-ben publikált kutatási eredményei alapján az ózdi járásban a romák aránya közel 40%.) Jellemző az itt élő emberekre, hogy nagyon alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek és a munkával rendelkező réteg jelentős hányada is csak betanított munkás. Elmondható, hogy a lakosság számottevő része kedvezőtlen munkaerő-piaci adottsággal rendelkezik ezen térségben és vonzáskörzetében. Az ideteleplül üzemek nagy része is csak betanított munkát biztosít az itt élő embereknek számára. A „kisebbségi többség” gyors és nagyszámú növekedése számottevő országos viszonylatban is, és az életkor csökkenésével egyenes arányban nő a fiatalok többségében roma gyermekek száma, melynek következtében nem véletlenül vált Ózd a „szocio- és sajtófotók témájává az ezredfordulóra”. (Alabán 2020) Folyamatos a telepeken a civil kezdeményezés a szeméthyűjtésre, élhetőbb környezet megteremtésére, de eddig nem sok maradandó sikert mondhatnak maguk mögött.

Egyértelműen megállapítható a térség vonatkozásában, hogy az Ózdon élők életszínvonalát meghatározza, az itt élő emberek munkavállalási hajlandósága. A munkalehetőségek terén elmondható Ózdról, hogy itt is a kirekesztődés és a szegénység szempontjából veszélyeztetettek az egyszülős családok és a nagy létszámú roma családok. „A foglalkozásból kikerülés ma generációs probléma, esetenként véglegesnek bizonyult.” (Alabán 2020, 278) A szegénység tömeges megjelenése más értékrendet alakított ki az itt élő közegekben. A folyamatos és tömeges állásvesztések, a nyolc osztályos iskolai végzettség elértéktelenedése a társadalomból rövid időn belül a társadalmon kívülre, a társadalom peremére került emberek, családok óriási számban jelentek meg. A nagyszámú munkanélküliség következtében egyre több család költözött el Ózdról és vonzáskörzetéből a nagyobb városokba munkakeresés szempontjából. Ennek köszönhetően egyre több ingatlan maradt üresen, és idővel elhanyagolva, amelyet szép lassan célba vettek a helybéli illegális házbontók. „A térségből történő megállíthatatlannak tűnő elvándorlás különösen súlyos helyzetet teremtett az aprófalvakban, azokat akár a kihálás szélére sodorva.” (Alabán 2020, 274)

Megfigyelhető, hogy „több összetevős” Ózd problémája a rendszerváltás óta, a munkahelyek fokozatos megszűnése, valamint ezzel összefüggő problémák tartós kezelése a mai napig nem megoldott kérdés Ózdon, a szegénység olyan nagy számban van jelen, hogy más „normákat és értékrendeket alakított ki” ezen térségben. (Alabán 2020) Ózd vonzáskörzetéhez tartozó kistelepülések egy részének a bányászat jelentette a megélhetés fő forrását, a bányüzemek bezárásával a volt bányásztelepülések, mint például Farkaslyuk, Borsodnádásd, Csokvaomány, egyes területein megjelentek a szegregált cigánytelepek. Az itt megjelent fokozott kockázati tényezők, a „társadalmi devianciák” (Alabán 2020, 221) a rossz szociális és lakhatási körülmények halmozottan jelennek meg és az egykor virágzó bányásztelepülések negatív jövőképet nagyban meghatározzák. Ma többnyire elhanyagolt, vezeték nélküli víz, sok esetben villamos áram nélküli, közüzemi tartozásokkal terhelt lakások illusztrálják a mai szegregátumok arcukat. (Alabán 2020) Ahogy mindezt Nagyné Molnár (2018) megfogalmazza egy másik, egykor szintén virágzó észak-magyarországi bányásztelepülés kapcsán, „a házak tér-értékében megmutatkozó különbséggel rajzolják ki a bányabezárás utáni társadalmi válságot” (Nagyné Molnár 2018, 298). Ugyanezen mintázatot láthatjuk Ózd esetében. A gazdasági folyamatban végbemenő kedvezőtlen

változások sajnos napjainkban is nagymértékben jelen vannak Ózdon, a piaci kereslet csökkenésével indokolta az ABB, hogy 2020 őszén bezárja ózdi gyárát, amely 2018-ban került a tulajdonába. A bezárás következtében közel ezer család került a létbizonytalanság küszöbére. A bezárást azzal indokolta a gyár vezetősége, hogy a termelés folyamatosan csökkent és már nem gazdaságos a termelést folytatni, ezért a gyártósort más régióba telepíti át az üzem, ahol megfelelő termelési kapacitás áll a rendelkezésre. Ez a nagyon magas elbocsátás rendkívül súlyos helyzetet teremtett, az amúgy sem jó kilátással rendelkező Ózd számára, főleg, ha figyelembe vesszük, hogy az elmúlt két-három esztendőben a megszűnt munkahelyek száma elérte az ötezer főt. A város vezetősége igyekszik munkahelyet teremteni, de a közfoglalkoztatási bér nem sokat segít a hátrányos helyzetbe került családokon, mivel tartalékkal, megtakarítással, erőforrással nem rendelkeznek. A Johnson Electric autópai alkatrészeket gyártó üzeme 2021 januárjában jelentette be, hogy szintén kivonul 2022 áprilisáig Ózdról, így újabb 800 ember és család veszíti el a kenyérkereseti lehetőségét. A tulajdonos az üzem bezárását az ott gyártott termékek keresletének a csökkenésével magyarázza, amely hátrányosan hat a gazdasági fenntarthatóságára. „A gazdasági hatások lokalitásvizsgálata Ózd helyzetét is kellően prezentálja: így a tőke kivonás, az apportálások, a vállalat és a vállalati vagyon kiárúsítása, a külföldiek piacszerzése, valamint a recesszió lényegében a volt iparváros tönkretételéhez vezetett.” (Alabán 2020, 86)

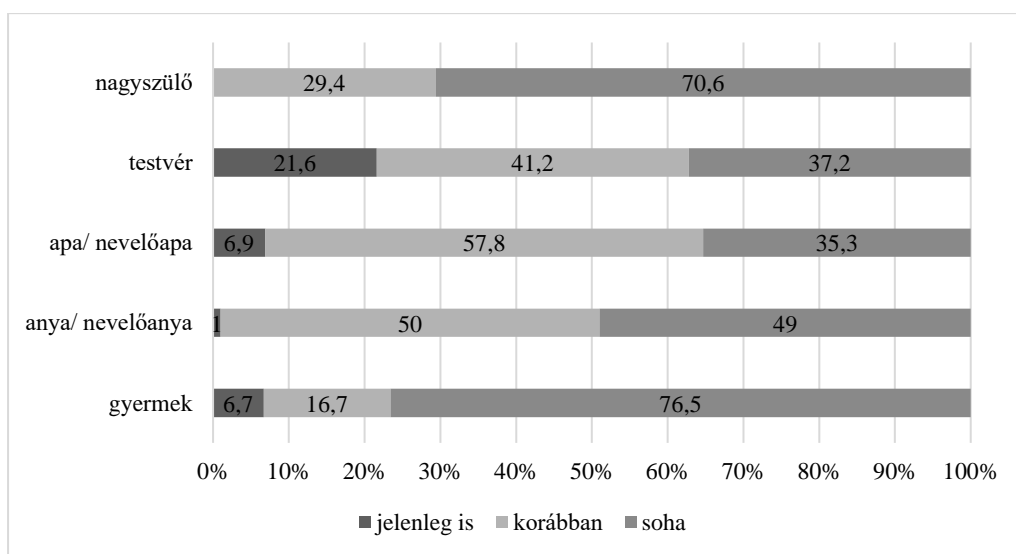
Összegzőként elmondható, hogy Ózd több területen is válságos időszakát éli. A „nagy múltra visszatekintő szakképzés” (Alabán 2020, 278) a tanulólétszám csökkenése, a minőségi oktatás hiánya nem csak az oktatási intézmények, hanem a település életére is kihatással vannak. A kormányzati törekvések kapcsán az oktatási rendszer átalakítását célzó intézkedéseknek köszönhetően a minőségi oktatást a térségben egyre nagyobb számban váltja fel a kifogásolható minőségű felnőttképzés, az úgynevezett „gyorstalpaló” tanfolyamok, amelyek nem jelentenek megoldást, mert a térség betöltetlen álláshelyeire, mivel a helyi munkaerő-kínálat nem mindig megfelelő. (Alabán 2020) A közelmúltban mentőövet kapott a város vezetése, egy több százmilliósi ipari park építésére, de kérdés marad, hogy mennyiben segít ez a már-már haldokló városon, az állam szerint reális esély van arra, hogy a közel 1900, napjainkban megszűnt munkahellyel rendelkező munkavállaló új munkahelyet kapjon 2022-ig. De addig vajon hányan mennek el szülővárosukból, hányan keresik a boldogulásukat más városban, vagy országban, „hányan mennek el szívükben idekötő családi emlékekkel”? (Alabán 2020, 279).

Az aktív korúak ellátásában részesülők és a szociális ügyintézők kérdőíves vizsgálatának eredményei

A 2021-ben elvégzett kutatás során összesen 102 fő aktív korúak ellátásában részesülő került megkérdezésre kérdezőbiztosok által, valamint 18 szociális ügyintéző töltötte ki a számukra összeállított kérdőíveket.

Az aktív korúak ellátásában részesülők esetében a minta összetételét vizsgálva az alábbiakat fontos kiemelni: a kérdőív kitöltőinek a 51%-a férfi és 49%-a nő. Aránytalan eloszlás a segélyt igénybe vevők nemét vizsgálva nem figyelhető meg, és a mintába is közel azonos arányba kerültek férfiak és nők. A segélyezettek életkor szerinti megoszlásából elmondható, hogy a válaszadók jelentős többsége (41,2%-a) a 26-45 év közötti korosztályba tartozik. Ezután következik – gyakoriságot tekintve – a 46-55 év közötti korosztály 26,5%-os aránnyal. A legfiatalabb, 18-25 éves és a legidősebb, 55 év fölötti korosztály közel azonos arányban van jelen a mintában. A kutatás során vizsgáltuk, a válaszadók tagjai-e valamely kisebbségnek/nemzetiségnek. Részben meglepő – bár a tapasztalatokkal és a szakirodalommal egybehangzó – adat, hogy a válaszadók mindössze harmada (30,4%-a) vallotta magát romának, holott a kérdezőbiztosok elmondása szerint jóval magasabb volt a válaszadók között a romák aránya. A válaszadók iskolai végzettségét vizsgálva szembeűnő, hogy alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek. Elmondható, hogy a megkérdezett segélyezettek 48%-a általános iskolával vagy annál kisebb végzettséggel rendelkezik, és mindössze 31,4%-a rendelkezik befejezett szakmunkásképzővel. Mindezen adatok

összezsengenek a szakirodalmakban leírtakkal és az eddigi tapasztalatokkal: a segélyezést igénybe vevők között magasabb arányban találhatóak az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők. A kutatási téma – generációk a segélyezés csapdájában – szempontjából fontos volt megkérdezni a válaszadóktól, hogy a családtagjai részesültek-e már aktív korúak ellátásában (1. ábra), hiszen ennek segítségével további információhoz juthatunk a segélyben részesülők korábban tapasztalt életkörülményeiről, illetve szűk családjuk társadalmi-gazdasági jellemzőiről. Kiemelkedően magas a mintában azon válaszadók száma, akik szülei (apa esetében 59 fő, anya esetében 51 fő) vagy testvére (42 fő) korábban részesült aktív korúak ellátásában. Megállapítható továbbá, hogy akiknek a családtagjai részesültek ezen ellátásban, azok jellemzően igen hosszú ideig vették igénybe. Ha a családtagokat egyenként megvizsgáljuk átlagosan 5 év vagy attól hosszabb ideig részesültek segélyben. Ugyancsak fontos megemlíteni, hogy a jellemzően a testvérek közül igen sokan jelenleg is segélyben részesülnek. A gyermekek tekintetében ez az arány jóval kevesebb, de ez adódhat abból, hogy a megkérdezettek gyermekei még nem töltötték be a 18 életévet, és nem vehetik igénybe az ellátást.

1.ábra: A válaszadók családtagjainak segélyezési adatai

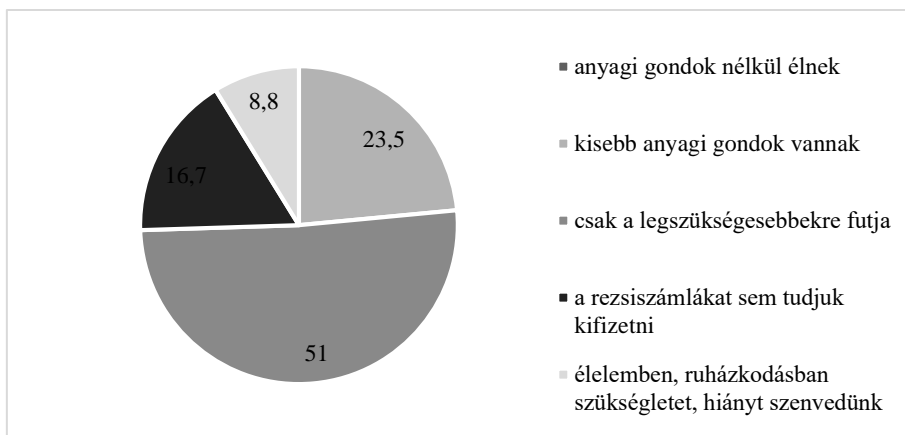
Figure 1: Aid data of respondents' family members

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

A megkérdezettek alig több mint harmadának (36,3%) nincs gyermeke, míg közel kétharmadának (63,7%) van gyermeke. Azon 65 fő esetében, akinek van gyermeke, részletezve: először a gyermek/ek életkorát vizsgáltuk, majd a 41 főnek, akinek 18 év feletti gyermek volt, azokat megkérdeztük, hogy „Ha van 18 év feletti gyermeke, hány osztály befejezett iskolai végzettséggel rendelkezik?”. Összesen 41 fő 18 év feletti gyermek iskolai végzettségét adták meg a válaszadók, közülük 21 fő nyolc osztály vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik, további két fő 9, egy fő pedig 10 osztályt végzett. Vagyis a gyermekek iskolai végzettségét nézve többségük szintén alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, ők 18 évesen általános iskolai vagy annál kevesebb iskolai végzettséget szereztek meg, nem figyelhető meg jelentős előrelépés a szülők és a gyermekek iskolai végzettsége között.

Megvizsgálva a család anyagi helyzetét szintén nem kapunk kedvezőbb képet (2. ábra). A vizsgált változókat nézve elmondható, hogy a válaszadók jelentős része igen rossz anyagi helyzetben van, valamit fontos még megemlíteni, hogy többségüknek csak a legszükségesebbre futja, 8,8%-uk élelemben, ruházkozásban is szükségletet, hiányt szenved. Kijelenthető, hogy a segélyezettek igen

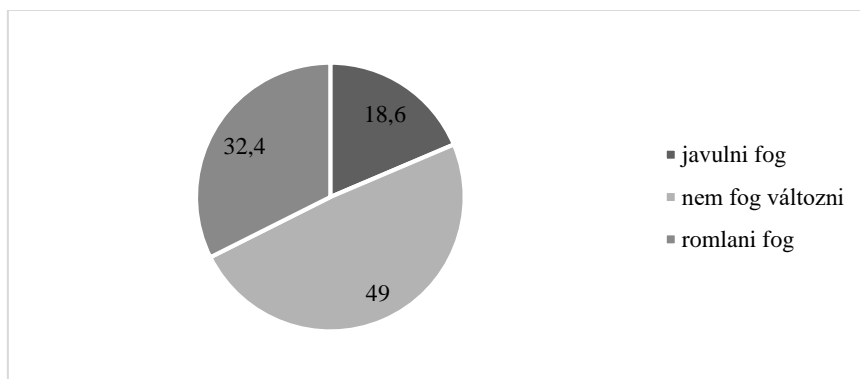
magas százaléka jelentős anyagi gondokkal küzd, a mindennapi megélhetés biztosítása is a családok egy részénél gondot okoz.

2. ábra: A megkérdezettek családjának anyagi helyzete
 Figure 2: Financial situation of the respondents' families
 Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

A válaszadók anyagi helyzetére vonatkozó kérdéscsoporthoz tartozott továbbá például az, hogy „Ha egy váratlan kiadásra kényszerülne 100.000,- Ft értékben, képes lenne fedezni?”. Azt az opciót senki nem jelölte meg, hogy „igen, a teljes összeget”, a válaszadók közel ötöde (19,6%) csak az összeg egy részét, míg jelentős többségük (80,4%) semennyit nem tudna megtakarításból fedezni.

A jelenleg segélyben részesülők esetében vizsgáltuk, hogy mikor rendelkeztek munkaviszonyból származó jövedelemmel, igen elkéserítő képet kaptunk: a válaszadók több mint a fele (58,8%) azt jelölte meg, hogy több mint egy éve nem rendelkezik rendszeres jövedelemmel. Ezt követően azt vizsgáltuk, hogy mi volt a válaszadók utolsó munkahelye: a legjellemzőbb a munkaforma a segélyezettek között a még mindig a közmunka, ugyanis a megkérdezettek 52,9% ezt jelölte meg. Megvizsgálva, hogy az aktív korúak ellátásában részesülők milyen jövőképpel rendelkeznek, mit gondolnak arról, hogyan fog helyzetük alakulni a következő három évben, igen pesszimista képet kapunk (3. ábra). A megkérdezettek 49%-a azt válaszolta, hogy nem fog változni, de ami ennél is rosszabb, hogy a 32,4% szerint romlani fog a helyzete a következő három évben. Fontos megemlíteni, hogy a válaszadók között kimagaslóan sokan elégedetlenek jövedelmükkel, életszínvonalukkal, munkájukkal. Ez a jövőképet illetően meghatározó adat, most még inkább elmondható, hogy a segélyben részesülők saját helyzetüket kilátástalannak látják, lehetőségeiket pedig korlátozottnak.

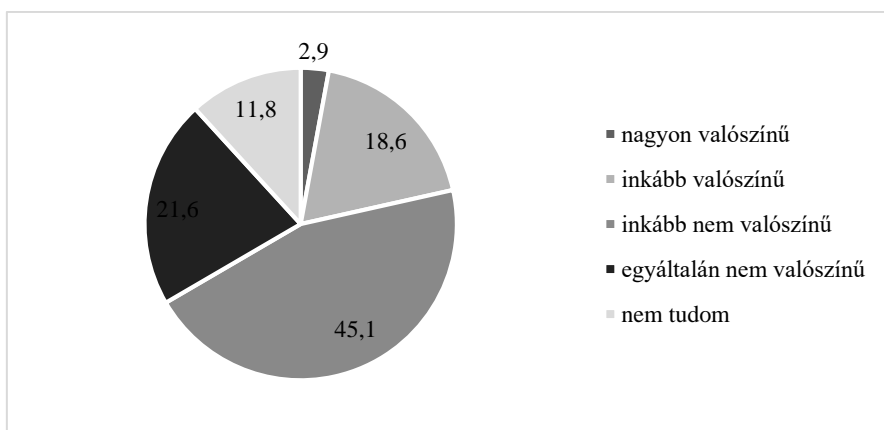

3. ábra: A „Hogyan fog alakulni a helyzetük a következő három évben?” kérdésre adott válaszok (segélyezetti kérdőív alapján)

Figure 3: Answers to the question "How will their situation develop in the next three years?" (based on the questionnaire of people on relief)

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

Tovább vizsgálva, hogy a megkérdezett segélyezettek hogyan látják esélyeiket a munkavállalás területén, ugyancsak szembetűnő a pesszimizmus, mivel a megkérdezetteknek kétharmada nem tartja valószínűnek, hogy az elkövetkező hat hónapban munkát fog találni (4. ábra).

4. ábra: Annak valószínűsége a válaszadók szerint, hogy a következő 6 hónapban találnak munkát (segélyezetti kérdőív alapján)

Figure 4: Probability of respondents finding a job in the next 6 months (based on the questionnaire of people on relief)

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

Megkérdeztük a segélyezetteket, miben látják annak az okát, hogy nem tudnak elhelyezkedni a nyílt munkaerőpiacon, valamint megkérdeztük a szociális ügyintézőket is, hogy ők milyen okot látnak a segélyezettek munkanélküliségének vonatkozásában (1. táblázat).

A megkérdezett segélyezettek többsége úgy gondolja, hogy azért nem talál munkát, mert nincs munkalehetőség a környéken, ugyancsak magas számban jelölték meg, hogy csak messze van munkalehetőség, azonban a válaszadók többségének nem okoz gondot a munkahely szempontjából a családi helyzet, a gyermek elhelyezése vagy éppen nem érzi hátránynak a származását. Az 1. táblázatból kiderül az is, hogy véleményük szerint tisztában vannak a

munkakeresés lehetőségeivel és egészségi állapotuk is kielégítő, valamint nem okoz különösebben gondot az új munkafeladat elsajátítása sem.

A szociális ügyintézők számára készített kérdőív kiegészült további két állítással:

- Azt látták, hogy a szüleik sem dolgoznak rendszeresen. (átlag: 4,11; szórás: 0,76)
- Nehezen viselik a köztéttségeket (átlag: 4,06; szórás: 0,80)

Összehasonlítva a segélyezettek és az ügyintézők válaszait, kiderül, hogy míg a segélyezettek rajtuk kívül álló okokat jelöltek meg nagy számban, addig az ügyintézők azt gondolják, hogy az iskolai végzettség hiánya, a szülői minta és a köztéttségek nehezen viselése mind közrejátszanak. A segélyezettek alacsony munkaintenzitása tekintetében elmondható, hogy számos tényező mellett az ügyintézők egyértelműen a segélyben részesülőket okolják az alacsony foglalkoztatásuk miatt.

Azonban, ha azt vizsgáljuk, hogy a szociális ügyintézők hogyan látják, miért vannak olyanok, akik évekig segélyben részesülnek, akkor a válaszok alapján az ügyintézők úgy gondolják, hogy legnagyobb mértékben a családi háttér a felelős, vagyis ezt látták otthon, hogy a szülők sem dolgoznak, ebben szocializálódtak, de nagy számban jelölték meg, hogy véleményük szerint nem szeretik a köztéttségeket, akkor dolgoznak, amikor akarnak, így előtérbe helyezik az egyszerűsített foglalkoztatást vagy esetlegesen a nem hivatalos munkát.

1. táblázat: A „Mit gondol, mi az oka, hogy nem talál munkát?” kérdésre adott válaszok a segélyezetti kérdőív és a szociális ügyintézők kérdőíve alapján (egyötől ötig osztályzás)

Table 1: Answers to the question "What do you think is the reason that you can't find a job?" based on the questionnaire of people on relief and of social administrators (classification from one to five)

	segélyezetti kérdőív		szociális ügyintézői kérdőív	
	átlag	szórás	átlag	szórás
Nincs munkalehetőség a településünkön, környékünkön	4,70	0,71	3,72	1,07
Csak messze van munkalehetőség	4,48	0,88	3,22	1,00
Nincs hozzá megfelelő iskolai végzettsége(m)	3,24	1,22	4,06	0,87
Túl alacsony fizetést ajánlanak, és olyan kevés pénzért nem éri meg dolgozni	3,07	1,03	3,06	0,80
Családi helyzete(m), gondjai(m) miatt nem tud(ok) munkát vállalni	2,10	1,32	2,33	1,14
Rossz az egészségi állapotom/ állapota, emiatt nem tud(ok) dolgozni	1,93	1,27	2,33	0,91
Nehezen tanul(ok) meg új munkafeladatokat	1,73	1,05	3,56	0,70
A gyerek elhelyezése gondot okoz	1,66	1,29	2,11	1,08
Nem tudom/tudja, hogyan keressek/ keressen munkát	1,59	1,01	2,83	1,29
Nehezen talál(ok) munkát a származás(om) miatt	1,42	0,92	2,78	1,06

Forrás: a kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés

A továbbiakban vizsgáltuk, hogy a szociális ügyintézők mit gondolnak a közfoglalkoztatásról, a kérdés így szólt „Véleménye szerint a közmunkaprogram milyen mértékben nyújt segítséget a segélyezetteknek?”. A válaszadók jelentős többsége szerint részben segítséget nyújt, mivel a közfoglalkoztatási bér magasabb, mint a segély összege. Azonban voltak, akik éppen az alacsony közfoglalkoztatási bérben látják a hibát, úgy vélik, ha magasabb lenne a közfoglalkoztatási bér, jobban ösztönöznék a segélyben részesülőket, hogy érdemes a közfoglalkoztatásban dolgozni. Ellenben voltak, akik azt gondolták, hogy a segélyezettek ahelyett, hogy a közmunkát ugródeszkának tekintenék, inkább elfogadják az alacsony bért és folyamatosan visszaesnek a közmunkához, ezért nincs kitérés lehetőség, ezért nem érte el a hatékonyságát, hogy

(vissza)integrálja őket a munka világába. A válaszadók jelentős többsége a közfoglalkoztatás hátrányaként említette, hogy sok esetben semmit sem dolgoznak, mégis havonta fizetnek érte. De volt, aki szerint már az is előny, hogy minden nap fel kell kelniük és el kell menni dolgozni, nem pedig egész nap otthon vannak, és várják a segélyt. Viszont volt, aki azt gondolta, hogy „egy hátrányos helyzetű, alacsony iskolai végzettségű személy számára nagy segítséget jelenthet, míg egy jól szituált, felsőfokú iskolai végzettségű személynek, aki átmenetileg ilyen helyzetbe került, a közfoglalkoztatás nem biztosít szakmailag és anyagilag sem megfelelő alternatívát.” A válaszok különbözőségéből adódóan megfigyelhető, hogy igen szerteágazó vélemények születtek a közfoglalkoztatással kapcsolatosan. Érdemes megjegyezni, hogy volt, aki úgy gondolta, hogy az államnak azokon a településeken, ahol nagyon kevés a munkalehetőség, érdemes lenne több pénzt integrálni a közfoglalkoztatásba, ezáltal segíteni az önkormányzatokat, hogy érdemi munkát tudjanak végezni a közmunkaprogram keretében. A kutatás során fel akartuk tární, hogy a szociális ügyintézők mit gondolnak arról, milyen módszerek lennének hatékonyak a segélyezettnek a munka világába történő visszavezetése során. A válaszokat tekintve elmondható, hogy jelentős különbség nem figyelhető meg: a továbbképzések, tanfolyamok szervezése, a segélyezési rendszer szigorítása, szabálykövetés megerősítése, de a kötelező közmunkaprogramban való részvételt is egyaránt fontosnak vélik abból a szempontból, hogy a segélyezettek vissza tudjanak illeszkedni a nyílt munkaerőpiacra. Majd a továbbiakban ezt a kérdést tovább vittük, ugyanis fel akartuk tární, hogy az ügyintézőknek „Milyen további javaslatai lennének az aktív korúak ellátásában részesülők munka világába történő visszavezetésének elősegítésére?”. Itt több válaszadó is említette, hogy szigorítanának a segélyezés szabályain és a folyósítás időtartamát maximalizálnák, valamint azt, hogy határozott időre kellene megállapítani (volt, aki 5 évben maximalizálná az aktív korúak ellátását). De többen megemlítették azt is, hogy az együttműködés szabályait és a továbbfolyósítás szabályait szigorítanák meg, a jelenlegi 30 nap munkaviszony helyett többen is a 90 napos munkaviszony teljesítéséhez kötnék a segély további folyósítását. Ellenben volt, aki a közmunkaprogramban a napi munkaidő hosszát egyénre szabva, a mentális állapothoz igazítva segítené őket munkához, és volt, aki éppen a közmunkaprogramban való részvétel csökkentésében látja a megoldást. Olyan is akadt, aki kötelezővé tenné a segélyben részesülőknek a közfoglalkoztatásban történő részvételt, tehát elmondható, hogy nagyon különböző álláspontok figyelhetőek meg az aktív korúaknak a munka világába történő visszavezetésének kérdésében. Ezt követően arra kérdeztünk rá, hogy „Ha módjában állna – szakmai tapasztalatai alapján –, hogyan változtatna a segélyezési rendszeren?”. Itt is jelentős többség szigorítana a jogosultsági feltételeken, többen is az együttélés szabályainak szigorítása mellett elkötelezettek (pl. hiába válnak el, akkor se tudjanak segélyt igényelni, ha egy laccímen vannak). A válaszadók magas arányban a segélyek időtartamának maximalizálását, a továbbfolyósítás szigorítását, a jogosultsági feltételek változtatását eszközölnék (pl. a háztartási munka lehetőségének megszüntetést a felülvizsgálat során). Ellenben volt egy válaszadó, aki véleménye szerint nem túl magas a segély összege, ezért nem alkalmazna szankciókat, sem korlátokat, mert úgy látja, hogy vannak olyanok, akik képtelenek a munkára, ezeknek az aktív korúak ellátása az egyetlen lehetőség, hogy ellátáshoz jussanak, és még növelné is a segély összegét és egyszerűsítene a feltételrendszeren. Kiemelten fontos a fiatalok helyzete a segélyezési rendszer/csapda vonatkozásában, ezért megkérdeztük az ügyintézőket: „Milyen átalakítást javasolnának annak érdekében, hogy a fiatalabb generáció (25 év alattiak) hosszabb távon ne ragadjanak be a segélyezési rendszerbe?” Itt volt megfigyelhető, hogy a válaszadók közül szinte mindenki azt javasolná, hogy 25 év alatt a tanulást, átképzést kell előtérbe helyezni, nem pedig azt szorgalmazni, hogy a segélyezési rendszerbe bekerüljenek. Többen is kötelezővé tennék a különböző képzéseken való részvételt, a szakmák megszerzését. Felmerült itt is, hogy 25 év alatt csak határozott időre lehetne segélyben részesülni, de az is, hogy kötelezővé tennék egészségügyi alkalmasság esetén a közmunkában való részvételt, hogy a fiatalok szokjanak hozzá, hogy mindennap fel kell kelni és dolgozni kell menni, másképp nem jutnak jövedelemhez. Ez a kérdés volt az, ahol szinte kivétel nélkül minden megkérdezett a tanulást és az átképzést helyezte előtérbe a segélyezéssel ellentétben.

Összegzés

Tanulmányunkban bemutattunk a segélyezési rendszer legfőbb jellemzőit, azt, hogy az elmúlt évtizedekben hogyan igyekezett alkalmazkodni az aktuális társadalmi-gazdasági változásokhoz. Mivel a kutatási mintahelyszín Ózd és térsége, indokoltnak tartottuk rövid áttekintést nyújtani az itt az elmúlt évtizedekben zajló folyamatokról, arról, hogy az egykor virágzó iparvidék miként vált a leszakadás „iskolapéldájává”. Kutatásunk célja az volt, hogy egyrészt megvizsgáljuk, milyen a segélyben részesülők családi háttere, anyagi helyzete és jövőképe; másrészt pedig feltárjuk, hogy az ellátórendszer ügyintézői miként látják a segélyezettek helyzetét és a segélyezési rendszert. Ennek vizsgálatára 2021-ben kérdőív segítségével megkérdeztünk egyrészt több mint 100, az ózdi térségben élő, aktív korúak ellátásában részesülőt; másrészt pedig az Ózdi Járási Hivatal Hatósági Osztályán dolgozó szociális ügyintézőket. Kutatási eredményeink megerősítik: a segély, mint a szegénység enyhítését célzó eszköz, csak átmeneti megoldás, a szegénység tartós megszüntetésére nem alkalmas. Tény, hogy a segélyezési rendszer évről évre igyekezett az adott társadalmi, gazdasági és szociális helyzethez alkalmazkodni, de a kutatásból is kiderül, hogy ennek ellenére a segélyből élők további lecsúszásának megakadályozására nem alkalmas. A megkérdezett ügyintézők igen nagy többsége a segélyezési rendszer szigorítása mellett elkötelezett, azonban fontos, hogy mindez ösztönzően hasson arra, hogy a segélyben részesülőket a munka világába integrálja.

Irodalomjegyzék

- ALABÁN P. (2020): Egykor volt gyárváros... Pécs: Kronosz Kiadó.
- CZIBERE K.-MESTER D. (2020): A magyar szociális szolgáltatások és főbb jellemzőik 1993 és 2018 között. Budapest: TÁRKI, 434-449.
- HADNAGY J. (2020): Az elégedetlenségtől a konstruktív társadalmi részvételig – Közösségfejlesztés az egri Szala városrészben. Szociálpolitikai Tükör. 2020/2, 88-103.
- HOFFMAN I.-GELLÉRNÉ LUKÁCS É. (2020): Bevezetés a társadalombiztosítási és szociális jogba. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- JAHODA, M.-LAZARSFELD, P. F.-ZEISEL, H. (1971): Marienthal. The Sociology of an Unemployed Community.
- KOVÁCS I.-LAKNER Z. L. (2018): Rendszer és váltás. A szociális törvény első 25 éve. Budapest: L Harmattan SZOSZAK.
- MÓZER P.-TAUSZ K.-VARGA A. (2015): A segélyezési rendszer változásai. Esély. 2015/3, 43-66.
- NAGYNÉ MOLNÁR M. (2018): Tér-érték vizsgálatok a települési térben. In: Földrajzi tanulmányok 2018. (szerk. Fazekas I., Kiss E., Lázár I.), Debrecen: MTA DAB Földtudományi Szakbizottság, 295-298.
- PÉNZES J.-PÁSZTOR I. Z. (2014): Romák Magyarországon. A földgömb. 32(288), 17–18.
- SEN, A. (1980): Equality for what? In: McMurrin, S. M. (ed.): The Tanner lectures on human values. Salt Lake City: University of Utah Press.
- SEN, A. (1985): Commodities and capabilities. Oxford: Elsevier Science Publishers.
- TAUSZ K. (2017): Segélyezés. In: Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990-2015. (szerk. Ferge Zs.) Budapest: Osiris Kiadó.

Molnár László – Lipták Katalin

A nyersanyag szektor munkaerőpiaci elvárásai az észak-magyarországi régióban a 2020-as gazdasági válság idején

Jelen tanulmányban a nyersanyag szektorban felmerülő friss diplomásokkal szemben támasztott munkaerőpiaci elvárásokat ismertetjük a COVID-19 járvány hatásaként megjelenő gazdasági visszaesés időszakában. Arra kerestük a választ, hogy a nyersanyag szektor munkaadói milyen elvárásokat támasztanak a friss diplomásokkal szemben és milyen kompetenciákkal kell rendelkezniük a végzett mérnököknek és közgazdászoknak. A kutatási kérdések megválaszolása érdekében kétfázisú primer kutatást hajtottunk végre kvantitatív és kvalitatív módszerek alkalmazásával. A kérdőíves felmérés és a szakértői interjúk eredményei alapján megismerhetjük a nyersanyag szektor munkaadóinak elvárásait a friss diplomásokkal szemben.

Kulcsszavak: nyersanyag szektor, munkaerőpiac, kérdőíves felmérés

JEL-kód: J44, R23

Labour market expectations of the raw materials sector in the North-Hungarian region during the economic crisis in 2020

In this paper, we describe the labour market expectations of recent graduates in the raw materials sector during the economic crisis that emerged as a result of the COVID-19 epidemic. We have sought to answer the questions of what employers in the raw materials sector expect from recent graduates and what competences graduated engineers and economists should have. To answer the research questions, we conducted a two-phase primary research using quantitative and qualitative methods. The results of the questionnaire survey and the expert interviews provide insights into the expectations of employers in the raw materials sector towards recent graduates.

Keywords: raw materials sector, labour market, questionnaire survey

JEL code: J44, R23

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.8>

Bevezetés

A munkaerőpiac összetétele, a munkaadók és a munkavállalók köre folyamatosan változik. A változó külső környezet hatásai miatt a munkaadói igények is egyre magasabbak a frissen végzett egyetemistákkal szemben. A munkáltatók általában a kommunikációs készségeket és a nyelvtudást tartják a legfontosabb általános kompetenciáknak, de a diplomásoktól kimagasló prezentációs készségeket is elvárnak. Választásunk azért esett a nyersanyag kitermelő szektorra, mert a hosszú ellátási láncok törékenysége egyre jobban érzékelhető és bizonyos import termékek kiváltására is alkalmas a nyersanyag szektorban végzett tevékenység⁸. Tekintettel a nyersanyagokkal kapcsolatos vállalkozások egyre növekvő globális jellegére, a nyersanyag szektor súlyának növekedésére a munkaadók hangsúlyozzák az idegen nyelven való kommunikáció és a fejlett szóbeli és írásbeli nyelvtudás szükségességét. A leginkább megkövetelt idegen nyelv az angol és a német. A munkaadók szerint nagyon fontosak az olyan szociális készségek, mint a csapatmunka, az együttműködő és kooperatív magatartás, valamint az asszertivitás. A munkáltatók a rugalmas munkavállalókat részesítik előnyben. Elvárják, hogy az

⁸ A nyersanyag kitermelő szektorba a TEÁOR 05 szénbányászat, 06 kőolaj-, földgázkitermelés, 07 fém tartalmú érc bányászata, 08 egyéb bányászat.

újonnan érkezők hajlandóak legyenek külföldre utazni képzésekre vagy találkozókra, valamint tanulni és fejlődni. Az új tapasztalatokra való nyitottság, de a tanulási képesség is fontos a készségek fejlesztéséhez és a tapasztalatszerzéshez. A nyersanyag szektor jellegéből adódóan a gyakorlati tapasztalatot és a műszaki gondolkodást is nagyra értékeli a munkaadók.

Irodalom áttekintés

A 21. század gyorsan fejlődő világa olyan környezetet teremt, amelyben a tudás átadása mellett egyre nagyobb hangsúllyal jelenik meg a készségek átadása, a kompetenciák fejlesztése és a szemléletformálás is. McClelland 1973-an vezette be a kompetencia fogalmát, amelyet a munkavállalók képességeinek rendszereként írt le (McClelland, 1973). A McClelland-által meghatározott fogalom pontosításra szorult: a kompetencia a látható elemekre (például a tudás és a készségek) és a mögöttes tulajdonságokra (például az attitűdökre, tulajdonságokra és motívumokra) utal (Boyatzis, 1982). A kutatók két kategóriába próbálták besorolni a kompetenciákat: "kemény" készségek (hard skills) és "puha" készségek (soft skills) (Dunbar et al., 2016; Stewart et al., 2016). A kemény készségek azok a készségek, amelyek a tudás megszerzésének technikai aspektusaihoz kapcsolódnak, a puha készségek pedig azok, amelyek a személyes interakciókhoz kapcsolódnak és viselkedésbeli jellegűek (Andrews és Higson, 2008). Munkahelyi környezetben a kompetenciák listája a munkaszituáció elemzésével vezethető le. A listának tartalmaznia kell azokat a konkrét ismereteket, készségeket és attitűdöket, amelyek a munka hatékony elvégzéséhez szükségesek (Miller et al., 2012).

A friss diplomásokkal szembeni elvárások vizsgálata a 2000-es évektől egyre gyakoribb mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban (McMurray et al., 2016; Pang et al., 2019; Musinszki – Nácsa, 2021). A kompetencia alapú oktatás mellett a friss diplomásokkal szemben a munkaadók igényei és elvárásai folyamatosan növekednek (Tóthné Téglás – Kelemen-Erdős, 2020). Néhány kutató szerint a puha kompetenciák egyre fontosabbak a munkaadóknak (Dunbar et al., 2016). Az egyetemre, főiskolákra egyre nagyobb nyomás nehezedik, hogy felkészítsék a hallgatókat a munkaerőpiacra való belépésre, ennek megfelelően egyre nagyobb figyelmet fordítanak olyan tantervek kialakítására, amelyek a munkaadók által a végzettekkel szemben támasztott követelményeket szolgálják. Az általános hatékonyság alátámasztásához elengedhetetlen a munkáltatók kompetenciákkal kapcsolatos véleményeinek a megismerése. Korábbi hazai felmérések a frissdiplomásokkal szemben feltárt alapkövetelményekben a szakmai elvárásokon túl a személyes és szociális képességek szerepének erősödésére irányították a figyelmet (Várhalmi – Tóth, 2012; Tóthné Téglás – Hlédik, 2018; Tóthné Téglás – Kelemen-Erdős, 2020).

A vállalatok átvették a kompetenciaprofilokon alapuló munkaerő-felvételi rendszerekre (Mulder, 2014). Ez a komplex munkaszervezési rendszerek bevezetésének eredménye, amelyekben a munkavállalóktól nemcsak szakmai ismereteket, hanem meghatározott attitűdöket és viselkedési formákat is elvárnak (Alake-Tuenter et al., 2012). Ezek a kihívások az egyetemek, főiskolák számára is adnak feladatokat.

Általánosságban megállapítható, hogy diplomával rendelkezők kiváló elméleti és szakmai oktatásban részesülnek (Csehné et al., 2021). A diploma megléte alkalmas a strukturális munkanélküliség csökkentésére nemzetgazdasági szinten. Az egyetemek laboratóriumainak, termeinek felszereltsége lehetővé teszi a szükséges szakmai készségek (hard skills) elsajátítását a képzés során. A tanulmányi programok összetétele lehetővé teszi a műszaki alapokon nyugvó szakmai készségek átfogó fejlesztését, kiegészítve a gazdasági ismeretekkel, valamint a menedzsment és az üzletvezetés területéről származó ismeretekkel. Szakterületenként vannak olyan hiányosságok, amelyek jól azonosíthatóak a friss diplomások körében. Az azonosított hiányosságok elsősorban a hallgatók felelősségével és a feladatvégzéssel kapcsolatos tapasztalataikkal (soft skills) kapcsolatos területeken mutatkoznak a leggyakrabban (Epstein – Hundert, 2002). Ezeket a kompetenciákat a feladatok kiosztása, a megszerzett tudás gyakorlati ellenőrzése és a tapasztalatszerzés során lehet a legjobban fejleszteni. Fontos, hogy nyitottak legyenek a hallgatók a fejlődés és a tanulás lehetőségeire, az új tapasztalatokra, a kudarcokból

való tanulás képességére, és minden tapasztalatot a fejlődés és az önfejlesztés lehetőségének tekintsenek. Magyarországon az idegen nyelvi kompetenciák fejlesztésére is kiemelt figyelmet kell fordítani. Az egyetemisták körében elkülöníthető egy olyan csoport, akik nem beszélnek jól idegen nyelveket, és emiatt a munkaerőpiaci esélyeik is rosszabbak. Az egyetemisták egy másik csoportja, akik jól beszélnek egy, vagy két idegen nyelvet, ők szívesen részt vesznek külföldi részképzésekben is, ennek eredményeképpen még stabilabb nyelvtudással fognak rendelkezni és a munkaerőpiaci esélyeik sokkal jobbak lesznek.

Kutatási célok és kérdések

A kutatás célja, hogy megismerjük a nyersanyag szektor munkaadóinak az elvárásait a friss diplomásokkal szemben. Ezen ismeretek birtokában akár az egyetemi tananyagok felülvizsgálatával, egyes kompetenciák célzott fejlesztésével olyan fiatalok jelenhetnek meg a munkaerőpiacon, akik maximálisan megfelelnek a munkaadók igényeinek. A kutatáshoz az alábbi kutatási kérdéseket fogalmaztuk meg:

K1 – Milyen elvárásai vannak a nyersanyag szektornak frissdiplomásokkal szemben? (szakterület, végzettségi szint, képzési forma)

K2 – Milyen általános kompetenciákat, idegennyelv használatot és szoftveres ismerteket várnak el a frissdiplomásoktól?

K3 – Milyen szakmai kompetenciákat várnak a gazdaságtudományi képzési területen végzett hallgatókkal szemben? És a műszaki területen?

K4 – Hogyan ítélik meg a munkáltatók a régi vezető szellemi és tudásközpontját, a Miskolci Egyetemet? Milyen területeken lenne szükség fejlesztésekre?

A kutatás módszere

A kutatási célok elérése és a kutatási kérdések megválaszolása érdekében kétfázisú primer és szekunder kutatást hajtottunk végre kvantitatív és kvalitatív módszerek alkalmazásával. Rendhagyó módon először a kérdőíves megkérdezésre került sor, majd ennek az eredményeit erősítettük meg felkért szakértők bevonásával.

A kutatás során kérdőíves megkérdezést hajtottunk végre, melynek célcsoportja azok a vállalatok voltak, amelyek valamilyen nyersanyagot kitermelnek vagy felhasználnak a tevékenységük során, kivéve az energetikai szektort. A tervezett mintanagyság 50 magyar vállalat volt, amelyet 20,0%-kal sikerült túlteljesíteni, vagyis összesen 60 vállalat töltötte ki az online kérdőívet. A megkérdezés online kérdőív segítségével valósult meg a koronavírus magyarországi első hullámát követően, 2020. július és augusztus hónapokban.

Vállalati méret alapján a legtöbb kitöltőnk (43,3%) nagyvállalat volt (250 fő felett), őket követték a középvállalatok (38,3%). Körül-belül a válaszadók egytizede (11,7%) a kisvállalati kategóriából került ki, míg 6,7%-uk a mikrovállalatok közül. A válaszadók esetében az ipari és szolgáltatási tevékenységgel foglalkozó válaszadók arány közel azonos volt (51,7% és 48,3%). Mezőgazdasági és kereskedelmi tevékenységgel nem foglalkozott egy válaszadó sem. A többségi tulajdonos tekintetében a válaszadók kétharmada (66,7%) hazai tulajdonú, míg egyharmaduk (33,3%) külföldi többségi tulajdonossal rendelkezik. A megkérdezésben résztvevő vállalatok székhelye döntően hazai (78,3%). A vizsgált vállalatok a legtöbb esetben (30,5%) 20-29 éve vannak jelen a hazai piacukon. A 10 évnél fiatalabb vállalatok aránya alacsony, a 20 éves, vagy idősebb vállalatok arány összesen 79,7%.

A kvalitatív kutatás során 11 darab szakértői mélyinterjú készült, amelyekre 2020. augusztus 14. és szeptember 14. között került sor. Az interjúk változatos formában és változatos helyszínen készültek. Három esetben telefonon keresztül válaszoltak a megkérdezett szakértők, a többiek viszont személyesen. A legtöbb interjú Miskolcon készült, de volt megkérdezés például Füzesabonyban, Egerben, Budapesten – azokon a helyeken, ahol a szakértők által képviselt vállalatok székhelye található. A kutatásba bevont vállalatok nagy része a nyersanyag termelő

vagy feldolgozó szektorból került ki (riolit-, zeolit-, kőbányászat), de voltak köztük ivóvízellátásra szakosodott cégek is, valamint a gépgyártás, és fémmegmunkálás képviselői. A felkért szakértők nagyrészt ezen vállalatok első szám vezetőitől kerültek ki (ügyvezető igazgatók), de volt köztük termelési menedzser, termékfejlesztési vezető, fejlesztőmérnök is.

A kutatás eredményei

Elvárások frissdiplomásokkal kapcsolatban

A kifejezetten műszaki beállítottságú cégeknél értelemszerűen elsősorban műszaki végzettségű szakemberekre van szükség, és csak kisebb hányadban gazdasági végzettségűekre, mivel ők „háttérszolgáltatásokat” végeznek. „Elmondható, hogy arányaiban kb. 70% műszaki, 30% gazdasz-jogász végzettségű diplomásra van szükség.” – fogalmazott az egyik szakértő. A kevésbé műszaki beállítottságú területeken nagyobb arányban jelenik meg a gazdasági végzettség iránti igény, akár fele-fele arányban, vagy például az egyik szolgáltatónál kizárólag közgazdászokra van szükség.

A képzési szint tekintetében kétféle válasz volt a jellemző a szakértők részéről. A válaszadók egyik fele úgy nyilatkozott, hogy az MSc szintet preferálják: „A mesterszakot preferáljuk, 2/3 MSc és 1/3 BSc, ha már arányokat kell mondanom.” Ezzel szemben a válaszadók másik fele – és ők voltak valamivel többen – nem tesz különbséget MSc és Bsc között, saját szavakkal: „A jelentkezések során nincs különbségtétel a BSc és MSc végzettségek között.”, illetve „Nem lényeges szempont. Rátermettség, fejlődni akarás, elkötelezettség, műszaki érzék a fontosak.” Összességében tehát kevésbé a végzettség szintje, mintsem a kompetenciák lesznek a fontosak, vagyis akár BSc diplomával is jó eséllyel el lehet helyezkedni.

A képzési szint tekintetében még általánosabb volt az az álláspont, hogy „A képzés formájában sincs különbségtétel, azonban a tapasztalattal rendelkező frissdiplomások előnyt élveznek.” vagy ahogy egy másik szakértő fogalmazott: „Teljesen mindegy. Mindegyiknek van előnye és hátránya.” A duális képzéssel kapcsolatban voltak pozitív tapasztalatok, viszont nemzetközi képzéssel kapcsolatban egyáltalán nincs semmilyen tapasztalat.

Általános kompetenciákkal kapcsolatos elvárások

A kérdőív első blokkjában általános kompetenciákkal kapcsolatos kérdéseket tettünk fel. Egészen pontosan azt vizsgáltuk, hogy az általunk meghatározott általános kompetenciákat mennyire tartják fontosnak a válaszadók. A megkérdezetteknek egy négyfokú skálán kellett nyilatkozniuk az egyes kompetenciák fontosságáról, ahol az 1-es „kifejezetten fontos”, a 2-es „inkább fontos”, a 3-as „nem annyira fontos”, a 4-es pedig egyáltalán nem fontos” értelemben szerepelt. A következő táblázat az összessített eredményeket mutatja be.

1. táblázat: Általános kompetenciákkal kapcsolatos elvárások
Table 1. Expectations on general competences

	Átlag	Szórás	Kategória
Együttműködési készség	3,59	0,62	Kifejezetten fontos
Szóbeli kommunikációs készség	3,55	0,57	
Fejlődési képesség, önfejlesztés	3,53	0,57	
Elméleti szakmai felkészültség	3,50	0,60	
Komplex látásmód	3,48	0,62	
Elemzési képesség	3,47	0,60	Inkább fontos
Szoftveres ismeretek	3,42	0,62	
Önállóság	3,42	0,67	
Stressztűrőképesség, frusztrációs tolerancia	3,38	0,69	
Írásbeli kommunikációs készség	3,37	0,61	
Összetett problémamegoldó képesség	3,33	0,68	
Szakmai ambíciók	3,27	0,69	

Kreativitás	3,24	0,75		
Gyakorlati szakmai felkészültség	3,18	0,75		
Time management-Időgazdálkodás	3,14	0,71		
Kognitív rugalmasság	3,12	0,59		
Érzelmi intelligencia	3,03	0,64		
Önmonitorozás	3,02	0,71		
Kritikus gondolkodás	3,00	0,74		
Döntés- és határozathozatali képesség	2,95	0,80		
Idegen nyelv használata	2,92	0,83		
Tárgyalási készség	2,76	0,88		
Munkatapasztalat	2,52	0,68		
Vezetői kompetenciák	2,21	0,91		Nem annyira fontos

Forrás: Saját szerkesztés

Ha az összesített eredményeket nézzük, akkor megállapíthatjuk, hogy hat olyan általános kompetencia van, amelyeket kifejezetten fontosnak értékelték a válaszadók:

- az együttműködési készség,
- a szóbeli kommunikációs készség,
- fejlődési képesség, önfejlesztés,
- elméleti szakmai felkészültség,
- komplex látásmód,
- elemzési képesség.

Az összes többi kompetencia az inkább fontos kategóriába esett, kivétel a „vezetői kompetenciákat” – amely nem annyira fontos a magyar vállalati szakemberek megítélése szerint. Az interjúk során a megkérdezettek több mint 20 különböző általános kompetenciát soroltak fel együttvéve. A legtöbbször említett kompetenciák a következők voltak: kommunikációs képesség (9), nyelvtudás (5), problémamegoldó képesség (5), együttműködési képesség (4), fejlődési képesség (4), komplex látásmód (4). Ez utóbbival kapcsolatban azonban megoszlottak a vélemények. Volt, aki úgy vélte: „A legfontosabbnak gondolom a komplex látásmódot.” Míg egy másik szakértő éppen az ellenkezője mellett érvelt: „A komplex látásmód egy frissdiplomás esetében nem elvárás, az majd kialakul az idő során.”

Az idegen nyelv használata az „inkább fontos” kompetenciák közé került összességben a válaszok alapján. A folytatásban azt vizsgáltuk meg, hogy konkrétan milyen idegen nyelvek ismeretét tartják fontosnak a megkérdezett vállalati szakemberek.

2.táblázat: Idegen nyelvi kompetenciákkal kapcsolatos elvárások

Table 2. Expectations for foreign language competences

	Átlag	Szórás	Kategória
Angol	3,48	0,79	Kifejezetten fontos
Német	2,67	0,91	Inkább fontos
Orosz	1,73	0,80	Nem annyira fontos
Francia	1,58	0,70	Egyáltalán nem fontos
Spanyol	1,47	0,65	

Forrás: Saját szerkesztés

Az eredmények alapján kialakult kép teljesen világos. A legfontosabb (kifejezetten fontos) az angol nyelv. Ezt követi a fontossági sorban a német nyelv. Minden további nyelv a nem fontos vagy egyáltalán nem fontos kategóriába került összességben: orosz, francia és spanyol. A listában felsorolt nyelveken kívül a válaszadóknak lehetőségük nyílt más nyelveket is megjelölni, amelyek

a saját szervezetük és azok tevékenysége miatt fontosak lehetnek. A válaszok között a következő idegen nyelvek kerültek megemlítésre a nyitott kérdés során: kínai négy esetben, japán, szlovák, lengyel, olasz nyelvismeret egy-egy esetben.

Az interjúk során egy kivétellel minden szakértő megemlítette az angol nyelvet, mint elvárt nyelvtudást. Nagy számban (6) tartották fontosnak a német nyelvet. A kommunikáció formáját tekintve, mind írásban, mind pedig szóban szükség van ezekre a nyelvekre. Egyes vállalatoknál más nyelvek is megjelentek, úgymint a kínai, francia, illetve egyszer-számra az orosz és szlovák nyelvek is. Összességében tehát: „*Főként az angol nyelv az elvárás, kisebb arányban a német.*”

A kérdőíves megkérdezés során nyitott kérdésben megkérdeztük a vállalatokat, hogy milyen speciális szoftveres ismereteket tartanak szükségesnek pályakezdő alkalmazása esetén. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a legtöbb válaszadó az irodai szoftverek magabiztos használatát, valamilyen ERP rendszerhez kapcsolódó tudást, CAD ismereteket, esetleg programozási ismereteket tartották fontosnak. Továbbá: ütemterv készítő, adatkezelő, adatbázis-kezelő szoftverek, PLC programozó szoftverek, emellett különböző informatikai rendszerek ismerete: IOS, Android, stb. A válaszadó cég működésének profiljából adódóan még egy-egy alkalommal megemlítették a következőket: hálózathidraulikai modellező szoftver, térinformatikai szoftver ismerete.

Az interjúk során is egyöntetű volt az álláspont abban, hogy az Office programcsomag ismerete alapvető elvárás, ahogy az egyik szakértő fogalmazott: „*Az Office használatát már alapfokú számítógépes ismeretként definiáljuk.*” Műszaki területen kiemelten fontos az AutoCAD, ezt többen is megemlítették a szakértők közül. Kiseb arányban megjelentek a vállalatirányítási szoftverek is, mint az SAP. Ezek mellett sok más konkrét program említésre került, de ezek leginkább egy-egy kitüntetett munkakörhöz kapcsolódnak, nem pedig általános elvárások.

A megkérdezett szakértők többsége inkább negatív tendenciáról számolt be akkor, amikor azt kérdeztük, hogyan változtak a frissdiplomás kompetenciái az elmúlt 10 évben: „*Sajnos a cégen belül egyöntetű a vélemény, hogy a frissdiplomás kompetenciái minden részterületen jelentősen romlottak az elmúlt években.*” Voltak azért olyanok is, akik nem látják ennyire borúsan a helyzetet: „*Volt egy „sötét időszak”, de az utóbbi kb. 3 évben javul a tendencia; arányaiban több az értelmes, érdeklődő hallgató.*”, illetve azért olyanok is akadtak, akik pozitív tapasztalatokról tudtak beszámolni: „*A bővülő gyakornoki lehetőségek miatt a gyakorlati tudásuk erősödött, illetve a munkahelyi szocializációs képesség is fejlődött.*”

Szakmai kompetenciákkal kapcsolatos kérdések gazdaságtudományi képzési területen végzett hallgatókkal szemben

A kérdőívünk második nagy blokkja a szakmai kompetenciákkal kapcsolatos kérdéseket tartalmazta, azon belül a gazdaságtudományi képzési területen végzett hallgatókra fókuszálva. Az alábbi táblázat ennek a kérdéskörnek az eredményei foglalja össze.

3. táblázat: Szakmai kompetenciákkal kapcsolatos elvárások a gazdaságtudományi területen végzettekkel szemben

Table 3. Professional competences expected of graduates in economics

	Átlag	Szórás	Kategória
Ismeri a különböző projektben, teamben, munkaszervezeti formákban való együttműködés, tervezés és -vezetés szabályait, szakmai és etikai normáit.	3,11	0,65	Inkább fontos
Ismeri és érti a gazdaságtudomány alapvető és átfogó fogalmait, elméleteit, jellegzetességeit és összefüggéseit a releváns szereplőkre, a gazdasági funkciókra és folyamatokra, ...	3,07	0,70	
Ismeri és alkalmazza a vállalati gazdálkodás módszertanait és funkcióit.	2,89	0,77	
Képes folyamatok irányítására és fejlesztésére.	2,86	0,79	

Elsajátította a gazdasági rendszer működési elveit és intézményi sajátosságait.	2,79	0,67	
Képes nemzetközi szintű feladatokban való közreműködésre.	2,77	0,78	
Ismeri és alkalmazza az emberi erőforrás menedzsment funkcióit.	2,75	0,69	
Képes pénzügyi, számviteli feladatok ellátására.	2,69	0,84	
Képes vállalati, szervezeti stratégiák és rendszerek tervezésére, elemzésére, fejlesztésére.	2,64	0,80	
Képes logisztikai menedzsmenttel kapcsolatos feladatok ellátására.	2,64	0,75	
Képes marketing és PR feladatok ellátására.	2,37	0,62	Nem annyira fontos

Forrás: Saját szerkesztés

A kérdőívben felsorolt 11 szakmai kompetencia közül 10-nek „inkább fontos” besorolása született. Az összesített eredményeket tekintve „nem annyira fontos” kategóriába került a marketing és PR feladatok ellátására vonatkozó képesség.

A megkérdezett szakértők egy része egyet ért a kérdőív eredményeivel, mely szerint a legfontosabb szakmai kompetenciák az alábbiak:

- „Ismeri és érti a gazdaságtudomány alapvető és átfogó fogalmait, elméleteit, jellegzetességeit és összefüggéseit a releváns szereplőkre, a gazdasági funkciókra és folyamatokra, a gazdaság ágazati szerkezetére és a gazdaság komplex rendszerére vonatkozóan.”;
- „Ismeri a különböző projektben, teamben, munkaszervezeti formákban való együttműködés, tervezés és -vezetés szabályait, szakmai és etikai normáit.”;
- „Ismeri és alkalmazza a vállalati gazdálkodás módszertanait és funkcióit.”;
- „Képes folyamatok irányítására és fejlesztésére.”

A fentiek túl közel 30 különböző általános és szakmai kompetencia került említésre, amelyek között csak elvétve fordult elő átfedés. Amit mégis érdemes kiemelni, az a vállalatgazdaságtani ismeretek és a csoportmunkára való alkalmasság – ezek azok a kompetenciák, amelyeket több szakértő is megemlített.

Gazdasági területen végzett hallgatók esetében a válaszadók megjelölhették, milyen műszaki területi szakmai kompetenciákat tartanak fontosnak. A kérdésre sok válasz érkezett, de voltak olyan válaszok, amelyek nem kapcsolódtak közvetlenül a kérdéshez, vagy olyan általános kompetenciákat jelöltek meg, amelyek már korábban felmérésre kerültek más kérdések során. A válaszok áttekintése után kiemelhetjük, hogy fontos volt a vállalati költséggazdálkodással kapcsolatos ismertek, valamint a szervezet termékeinek, szolgáltatásainak árazásához kapcsolódó általános műszaki, technológiai háttér ismerte, logisztikai ismertek, minőségbiztosítás, lean alapismeretek, informatikai, grafikus megjelenítési ismertek, szakmai szókincs-használatban jártasság, ipar 4.0-hoz kapcsolódó ismertek, anyagmégmunkálás, anyagszerkezeti ismeretek és végül a folyamatmenedzsmenthez kapcsolódó ismeretek. A válaszadók speciális műszaki ismeretek terén a fentebb említetteken túl még a következőket tartották fontosnak: pneumatika/hidraulikai ismereteket, PLC vezérelt gyártóberendezésekkel kapcsolatos ismeretek, műanyagipari szakismeretek, a műszaki földtudományi területek alapjainak ismerete.

Ezen kérdés kapcsán minden szakértő azokat a konkrét műszaki kompetenciákat és ismereteket sorolta fel, amely az adott vállalatnál elvárt. Általánosságban az alapvető műszaki ismeretek az elvártak, de azon belül „ahány ház, annyi szokás”. Ahogy az egyik szakértő nyilatkozott: „Az elvárásunk az lenne, hogy a gazdasági területen végzett jelentkezők alapszinten értsék azokat a műszaki folyamatokat és problémákat, amelyeknek a gazdasági oldalait vizsgálják.” Ehhez hasonló véleményen volt egy másik vállalat képviselője is: „Legyen műszaki szemlélete: legyen rálátása a termelés menetére, a használt gépek (berendezések, eljárások) alapvető műszaki jellemzőire.”

Szakmai kompetenciákkal kapcsolatos kérdések műszaki tudományi területen (ezen belül földtudományi területen) végzett hallgatókkal szemben

Ahogy az előző blokkban a gazdaságtudományi képzési területen végzett hallgatók szakmai kompetenciáival kapcsolatos kérdéseket vizsgáltuk, úgy most a műszaki tudományi területen (ezen belül földtudományi területen) végzettekét. Az alábbi összefoglaló táblázat ugyanúgy az összesített eredményeket tartalmazza.

4.táblázat: Szakmai kompetenciákkal kapcsolatos elvárások a földtudományi területen végzettekkel szemben

Table 4. Professional competences expected of graduates in the field of earth sciences

	Átlag	Szórás	Kategória
Képes végzettségének megfelelő műszaki és mérnöki feladatok ellátására.	3,69	0,47	Kifejezetten fontosak
Műszaki szakterületen felmerülő problémák megoldásában képes alkalmazni a megszerzett szakmai ismereteket.	3,62	0,49	
Megfelelő hivatástudattal és motivációval rendelkezik a munkahelyén felmerülő munka- és társadalmi körülmények közötti tevékenységek végzésére.	3,54	0,67	
Érti és alkalmazza a műszaki szakterület műveléséhez szükséges általános és specifikus matematikai, természet- és társadalomtudományi elveket, fogalmakat, szabályokat, összefüggéseket, eljárásokat.	3,40	0,75	
Részletekbe menően ismeri és érti a műszaki szakterület ismeretszerzési, adatgyűjtési módszereit, azok etikai korlátait és problémamegoldó technikáit.	3,21	0,67	Inkább fontosak
Képes IKT eszközöket és módszereket alkalmazni műszaki problémák megoldására.	3,00	0,50	
Képes műszaki területen vezetés, szervezési feladatok ellátására.	2,91	0,74	
Képes a műszaki feladatokhoz kapcsolt társtudományi és szakterületi jogi és közgazdasági ismeretek és tevékenység áttekintésére, a kapcsolódások optimalizálására.	2,77	0,70	
Átfogó ismeretekkel rendelkezik munkahelye gazdasági ágazatának felépítéséről, az abban alkalmazott technológiákról, illetve a feladatok külső társadalmi-gazdasági környezetéről és szabályozási rendszeréről.	2,72	0,72	

Forrás: Saját szerkesztés

Mindent összevetve a kilenc megkérdezett műszaki kompetencia közül négy kapott „kifejezetten fontos” minősítést: Összességében nézve, az összes többi kompetencia (5 db) az „inkább fontos” besorolásba került”.

A szakértői interjúk alapján ennek a kérdésnek a kapcsán is nehéz meghatározni az 5 legfontosabb szakmai kompetenciát a műszaki tudományi (ezen belül) földtudományi képzési területen végzett hallgatók esetében. Azzal véleménnyel azonban többször találkozhattunk, hogy a megszerzett ismeretek gyakorlatban történő alkalmazása lenne a legfontosabb: „A megszerzett szakmai ismeretek adaptálásának képessége, műszaki szakterületen felmerülő problémák felismerése, a tanult ismeretek alkalmazási képessége a probléma megoldása során.” Ezen felül olyan konkrét műszaki ismeretek kerültek megemlítésre, amelyek az adott vállalatnál szükségesek a munkavégzéshez, pl. térinformatikai ismeretek, földmérés, bányamérés, szaknyelv ismeretek, 3D szoftverek, stb.

Műszaki területen végzett hallgatók esetében a kérdőíves megkérdezés válaszadói megjelölhették, milyen gazdasági területi szakmai kompetenciákat tartanak még fontosnak. A kérdések esetén itt is megállapíthatjuk, hogy voltak olyan válaszok, amelyek nem kapcsolódtak közvetlenül a kéréshez, vagy olyan általános kompetenciákat jelöltek meg, amelyek már korábban felmérésre

kerültek más kérdések során. A válaszok áttekintése után kiemelhetjük, hogy fontos volt az általános vállalati gazdasági folyamatok ismerete, vezetési, szervezési ismertek, team menedzsment, projektmenedzsment alapok. Ezeken felül a válaszok között megjelölésre kerültek a vállalati költséggazdálkodással kapcsolatos ismertek, és minden olyan gazdasági alapismeretet, tapasztalatot fontosnak vélek, amely hozzásegít ahhoz, hogy eredményesen lehessen pályázni vagy nyertes pályázat esetén azt megvalósítani, működtetni.

A megkérdezett szakértők szerint műszaki területen végzett hallgatóktól szintén elvárható, hogy alapszintű gazdasági ismeretekkel rendelkezzenek. *„A mérnök jelentkezőnek legyen annyi gazdasági ismerete, amivel a közgazdászoknak megfelelő inputokat tud biztosítani, ugyanakkor az általuk mondottakat képes legyen megérteni.”* - ahogy az egyik szakértőnk nyilatkozott. Ha a konkrétumokat nézzük, akkor a költségelemzést, a projektmenedzsmentet és a kockázatelemzést lehet kiemelni. Elhangzott egy érdekes vélemény is a kérdéskör kapcsán, miszerint: *„A gazdaságoknak talán könnyebb alap műszaki tudást szerezni, mint fordítva.”*

Miskolci Egyetemmel kapcsolatos elvárások

A Miskolci Egyetem joggal hívhatjuk az észak-magyarországi régió szellemi és tudásközpontjának, amely a legtöbbet teheti azért, hogy a frissdiplomások megszerezzék azokat az általános és szakmai kompetenciákat, amelyeket a munkáltatók megfogalmaznak. Ezt a kérdéskört kizárólag a kvalitatív kutatásunkban vizsgáltuk és a következő eredményeket kaptuk.

A Miskolci Egyetem erősségei kapcsán többször említésre került a gyakorlatorientált képzés, a szakmailag felkészült oktatók és a magas színvonalú (műszaki) képzés. Ezeken felül további erősségek a színvonalas gazdasági képzés (SAP, gazdaságinformatika, vállalati költséggazdálkodás), a különböző szakmai programok, a vállalati szférával való együttműködés, valamint a hagyományörzés: *„Hagyományörző szemlélet, múltbéli emberi és műszaki szemléletmód és kultúra átadása a következő generációnak.”*

Nagyon érdekes, hogy szinte ugyanazok a tényezők kerültek említésre a gyengeségek között, mint korábban az erősségeknél (gyakorlatorientált képzés, oktatók). Ebből pedig az következik, hogy nincs egységes megítélése az egyetemnek az általunk megkérdezett szakértők körében. Amit még a gyengeségek között megemlítettek: pl. idegen nyelvtudás, kommunikációs képesség.

Az általános kompetenciák tekintetében, amelyeket a Miskolci Egyetemen végzetteknek fejleszteni szükséges, az általunk megkérdezett egyik szakértő a következőképpen nyilatkozott: *„Ugyanaz mondható el, mint az elvárt általános kompetenciáknál. Bár ez nem csak a Miskolci Egyetemen végzettekre érvényes, de az itt végzett hallgatók is hasonló kompetenciákkal rendelkeznek, mint a többi egyetem hallgatói.”* Ha megnézzük a többi választ, akkor azt látjuk, hogy a kommunikációs képességekben és az idegen nyelvtudásban (angol) szükséges a legnagyobb fejlődést megtenni. Fontos továbbá, hogy több gyakorlatot szerezzenek a hallgatók, valamint az, hogy *„Matematika, fizika és technológiai ismeretek a közgazdászoknak és jogászoknak, jogi és közgazdasági, szociológiai ismeretek a mérnököknek.”*

A szakmai kompetenciák fejlesztése kapcsán a közgazdászok tekintetében sokféle kompetencia / ismeret említésre került, pl. cégismeret, jogszabályok ismerete, könyvviteli ismeretek, mikro- és makroökonómia, stb. Többször megemlítették a szakértők az idegen nyelvtudást és a kommunikációs képességet – amelyről tudjuk, hogy inkább általános kompetencia, mintsem szakmai. Illetve három esetben nem is tudtak erre a kérdésre adekvát választ adni az interjú alanyok, mivel nincs ezzel kapcsolatban releváns tapasztalatuk.

A mérnökök tekintetében szintén többféle szakmai kompetencia / ismeret került említésre, pl. mérnök tudat/szemlélet, mérnöki feladatok önálló ellátása, környezetgazdasági ismeretek, térinformatika – amelyek fejlesztésre szorulnak. Az általános kompetenciák közül is voltak említések: kommunikációs képesség, nyelvtudás, számítógépes ismeretek. Többen fontosnak tartották a szakmai ismeretek gyakorlatba történő alkalmazás képességét, amely szintén fejlesztésre szorul, illetve az egyik válaszadó megfogalmazta az ipar 4.0 követelményeket: programozás, okos alkalmazások, automatizálás.

Az együttműködési formák kapcsán egyöntetű vélemény volt a szakértők körében, hogy szorosabb kapcsolat kialakítása lenne szükséges az egyetem és a vállalati szféra között. Ennek módjaira többféle javaslat érkezett, amelyek között radikális újdonságot azért nem fogunk találni, pl.: szakmai gyakorlat, ipari vendégelőadók bevonása, duális szerződések, közös fejlesztési projektek, egy-egy rövid projektben való hallgatói részvétel, gyárlátogatás, business club jellegű összejövetelek, közös workshopok, stb.

Következtetések, javaslatok

Mind a kérdőíves felmérés, mind a szakértői interjúk eredményei alapján jól érzékelhető, hogy a földtudományi és a gazdaságtudományi képzésben hol vannak olyan gyenge pontok, amelyek a munkaadók igényei szerint fejlesztésre szorulnak. Egy jól átgondolt fejlesztési stratégia segítségével a meglévő tananyagok szakmai tartalmának a felülvizsgálata indokolt. A valós vállalati példák, esettanulmányok bevonása a képzésbe erősítheti a hallgatók szakmai ismereteit. A válaszadók által megjelölt és fontosnak ítélt kompetenciák úgy, mint az együttműködési készség, a szóbeli kommunikációs készség, fejlődési képesség, önfejlesztés, elméleti szakmai felkészültség, komplex látásmód és elemzési képesség mélyebb szintű fejlesztésére nagyobb hangsúlyt kell helyezni az egyetemi képzés során. Az idegen nyelvi kommunikáció további fejlesztése is növeli a végzett hallgatók munkaerőpiaci esélyeit. Bármely karrier előfeltétele a műszaki, tudományos és funkcionális tudás, de néhány további szakmai készségre (ún. "puha készségekre") is szükség van ahhoz, hogy a frissen végzett mérnökök hozzájáruljanak a munkahelyeik sikereihez. A felmérések alapján a készségek fejlesztésének kétirányú folyamatnak kell lennie. A földtudományokkal és a földtudományi mérnöki tudományokkal kapcsolatos szakmákban dolgozóknak képesnek kell lenniük megérteni a nemzetek és társadalmak gazdasági és geopolitikai szempontjait és rendszereit. A társadalmi és gazdasági tanulmányok területén dolgozóknak fejleszteniük kell a nyersanyagokkal és a földtudományokkal kapcsolatos tudományos és műszaki ismereteiket.

Hogyan vehetjük rá a hallgatókat, hogy részt vegyenek az órai beszélgetésekben? Hogyan fejleszthetjük szakmai készségeiket úgy, hogy az ne menjen a műszaki, tudományos és funkcionális anyag rovására? A különböző tanítási módszerek - mint például a társak általi oktatás, a vitacsoportok, a közös problémamegoldás és a szemléltetés (az úgynevezett aktív tanulási módszerek) - nagyobb elkötelezettséget teremthetnek a hallgatók számára. E módszerek mindegyike arra készíti a hallgatókat, hogy kapcsolatot teremtsenek, információt osszanak meg egymással, és megvitassák a felvetett problémák lehetséges megoldásait, megelőlegezve a valós munkahelyi helyzeteket.

Köszönetnyilvánítás

The described paper was carried out as part of the ProSkill. Development of a Skill Ecosystem in the Visegrád Four countries, Project Agreement No. <19081> project.

Irodalomjegyzék

- ALAKE-TUENTER, E.-BIEMANS, H. J. A.-TOBI, H.-WALS, A.-OOSTERHEERT, I.-MULDER, M. (2012): Inquiry-based science education competencies of primary school teachers: A literature study and critical review of the American National Science Education Standards. *International Journal of Science Education*. 34(17), pp. 2609–2640.
- BOYATZIS, R. E. (1982): *The Competent Manager*. New York: John Wiley & Sons
- CSEHNÉ PAPP I.-NAGY CS.-KARÁCSONY P. (2021): Az emberi erőforrás menedzsment szerepe a fenntartható fejlődésben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 18(3), pp. 103-112. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2021.45>

- DUNBAR, K-LAING, G.-WYNDER, M. (2016): A content analysis of accounting job advertisements: skill requirements for graduates. *E-Journal of Business Education & Scholarship of Teaching*, 10(1), pp. 58–72.
- EPSTEIN, R. M.-HUNDERT, E. M. (2002): Defining and Assessing Professional Competence. *Journal of the American Medical Association*, 287(2), pp. 226–235. <https://doi:10.1001/jama.287.2.226>
- MCCLELLAND, D. C. (1973): Testing for competence rather than for ‘intelligence’. *American Psychologist*, 28(1), pp. 1-10.
- MCMURRAY, S.-DUTTON, M.-MCQUAID, R. (2016): Employer demands from business graduates. *Education & Training* 58(1), pp. 112–132.
- MILLER, T.-WESLEY, C. L.-WILLIAMS, D. E. (2012): Educating the minds of caring hearts: comparing the views of practitioners and educators on the importance of social entrepreneurship competencies. *Academy of Management Learning & Education*, 11(3), pp. 349–370.
- MULDER, M. (2014): Conceptions of Professional Competence. In: Billett S., Harteis C., Gruber H. (eds) *International Handbook of Research in Professional and Practice-based Learning*. Springer International Handbooks of Education. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-017-8902-8_5
- MUSINSZKI Z.-NÁCSA CS. (2021): Kontroller feladatok és kompetenciák – egy munkaerőpiaci felmérés eredményei. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 18(különszám), pp. 126–135. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2021.11>
- PANG, E.-WONG, M.-LEUNG, C. H.-COOMBES, J. (2019): Competencies for fresh graduates’ success at work: Perspectives of employers. *Industry & Higher Education*, 33(1), pp. 55–65. <https://doi.org/10.1177/0950422218792333>
- STEWART, C.-WALL, A.-MARCINIEC, S. (2016): Mixed signals: do college graduates have the soft skills that employers want? *Competition Forum*, 14(2), pp. 276–281.
- TÓTHNÉ TÉGLÁS T.-HLÉDIK E. (2018): Kompetenciaelvárások értelmezése: egy mélyinterjú kutatás eredményei. *Marketing & Menedzsment*, 52(2), pp. 59–68.
- TÓTHNÉ TÉGLÁS T.-KELEMEN-ERDŐS A. (2020): Pályakezdőkkel szembeni kompetenciaelvárások és mérésük. *Marketing & Menedzsment*, 54(1), pp. 43–54.
- VÁRHALMI Z.-TÓTH I. J. (2012): Diplomás pályakezdők a versenyszektorban – 2011: Várható kereslet, kompetenciák, toborzási nehézségek és intézményi presztízs. MKIK GVI, Budapest

Mezei Katalin – Gombkötő Nóra

A COVID-19 hatása a hazai élelmiszergazdaságra

A tanulmány célja, hogy a COVID-19 járvány hatását átfogóan vizsgálja a több nemzetgazdasági ágazatot felölelő élelmiszergazdaság teljes vertikumában, Magyarország vonatkozásában. Ezt követően javaslatokat tettünk az ágazat versenyképességének növelésére, a lehetséges kitörési pontokra. Összeségében elmondható, hogy a járvány az élelmiszergazdaság, különösen annak alapanyag előállító területét, a mezőgazdaságot nem érintette tartósan és mélyen, a legnagyobb vesztesek a – korlátozások ideje alatt bezárt – vendéglátás területére szállítók, elsősorban az alkoholos italokat gyártók, valamint a prémium baromfihúst előállítók. A fogyasztói szokások jelentősen átalakultak, amelyek tartósnak bizonyulnak, így a gazdasági szereplőknek fel kell készülniük az élelmiszerek magasabb szintű feldolgozására, az online értékesítésre és a digitalizációs kihívásokra.

*Kulcsszavak: COVID-19, élelmiszergazdaság, árak, fogyasztói szokások
JEL-kód: E20, Q13*

The impact of COVID-19 on the domestic food economy

The aim of the study is to comprehensively assess the impact of COVID-19 on the entire food economy in Hungary, covering several sectors of the national economy. Subsequently, suggestions were made to increase the competitiveness of the sector and possible break-out points. Overall, the epidemic did not have a lasting and profound impact on the food economy, especially on the raw material production sector, agriculture, with the biggest losers being suppliers to the catering sector, which was closed during the restrictions, mainly producers of alcoholic beverages and premium poultry meat. Consumer habits have changed significantly and are proving durable, so operators need to prepare for higher levels of food processing, online sales and digitalisation challenges.

*Keywords: COVID-19, food economy, prices, consumer habits
JEL code: E20, Q13*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.9>

Bevezetés

Az agrárium a magyar nemzetgazdaság jelentős ágazata, amely – a KSH adatai szerint – 2019-ben a bruttó hazai termékhez (GDP) 3,3%-kal, a bruttó hozzáadott értékhez 4,1%-kal, a beruházásokhoz 4,1%-kal, a foglalkoztatáshoz 4,7%-kal járult hozzá. Az alapanyagtermeléshez kapcsolódó élelmiszeripar ugyanebben az évben 1,8%-kal részesedett a GDP előállításából, míg az ágazat bruttó hozzáadott értéke az adott évben 2,1%-a volt a teljes nemzetgazdaságnak. A mezőgazdaság az élelmiszeriparral együtt a nemzetgazdaság hozzáadott értékének és beruházásainak megközelítőleg 6%-át, a foglalkoztatottaknak pedig közel 8%-át adja. A hazai élelmiszeripar a magyar mezőgazdaság által megtermelt alapanyagok 65 százalékát dolgozza fel. Alapvető és hosszú idő óta fennálló probléma a szektorban az élelmiszeripar relatív fejletlensége (ÉFS 2015), ami kifejezetten rontja a rövid ellátási láncok kialakulásának esélyét. Ha nemcsak output, de input oldalon is figyelembe vesszük az ágazat összes lehetséges vertikális és horizontális integrációját, akkor az agrobusiness nagysága becslések szerint elérheti a nemzetgazdaság 23-25%-át is (MÉK 2017). Magyarország élelmiszerekből teljes önellátásra képes, és egyben jelentős agrárexportőr is. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy míg a

kivitelünkben az alapanyagok és az elsődlegesen feldolgozott termékek vannak túlsúlyban, addig importtermékeink felét a magasabb feldolgozottsági szintű termékek teszik ki, amelyek értelemszerűen magasabb hozzáadott értéket képviselnek. Agrárkülkereskedelmi tevékenységünk döntő többsége Európai uniós tagországokkal bonyolódik. Az ország adottságainak megfelelően a nemzeti agrártermelés összértékének 57,7%-át a növényi termékek (elsősorban kukorica, napraforgó, repace), 36,9%-át az állatok és állati termékek (sertéshús, baromfi, tojás) adják.

A COVID-19 járvány azonban minden szektorban éreztette hatását, így az élelmiszergazdaságban is. Bár az ágazat – más iparágakhoz képest – viszonylag stabil maradt, és csak kisebb visszaesések voltak megfigyelhetők, érdemes megvizsgálni, hogy a járvány milyen területeken és milyen mélységben érintette az élelmiszergazdaságot, illetve azt, hogyan lehetne növelni annak rezilienciáját.

Az élelmiszergazdaság fogalma az élelmiszertermelés kérdéskörét a lehető legszélesebb nemzetgazdasági vertikumban tárgyalja. Az élelmiszergazdasághoz szorosan kapcsolódó területek ebben a szemléletben: a mezőgazdaság, az élelmiszeripar és az élelmiszer kereskedelem. Mivel ezen területeket erős vertikális összefonódás jellemzi, indokoltnak tűnik együttesen vizsgálni őket, de a tanulmányban az input és az output oldali integrációkkal csak korlátozottan foglalkozunk. Ugyanakkor az élelmiszergazdaság klasszikus értelmezése magába foglalja a termelőeszközök előállításával, forgalmazásával, a mezőgazdasági és élelmiszeripari termeléssel, valamint a felvásárló és késztermék kereskedelemmel foglalkozó szervezeteket is (Panyor 2017). Vizsgálataink során a megjelölt szakirodalmi források mellett a Központi Statisztikai Hivatal (KSH), valamint az Agárközgazdasági Intézet (AKI) adatbázisaira támaszkodtunk.

A járványhelyzettel kapcsolatban felmerülő általános problémák

A koronavírus járvány ismét rávilágított arra, hogy a mezőgazdaság a legalapvetőbb emberi szükségleteket kielégítő termékeket állít elő, amelyek részben közvetlenül, másrészt az élelmiszeripar által feldolgozott formában, különböző értékesítési csatornákon keresztül jutnak el a fogyasztókhoz. Az alapvető szükséglet kielégítés miatt az élelmiszergazdaságban a termelés nem állhat le, annak folytonosnak kell lennie (Madari 2021; Szinay és Zöldréti 2020). Ha a folyamat bármely elemében (termelés, feldolgozás, értékesítés) zavar keletkezik, az veszélybe sodorhatja a lakosság ellátását. Sajnos a járványhelyzet az értéklánc minden elemében okozott nehézségeket, a nemzetközi és hazai ellátási láncok töredeztek (Madari 2021), de a hazai lakosság ellátása szerencsére nem került veszélybe. Mivel az ország élelmiszer import függősége alacsony, tartós hiány a nem helyettesíthető import termékekből nem alakult ki. Az élelmiszer-kiskereskedelemben az ellátás – a kezdeti bevásárlási roham néhány napját leszámítva – kielégítő volt (Giday és Szegő 2020). Giday és Szegő (2020) ezzel kapcsolatban megemlíti, hogy célszerű lenne a jövőben az egészséges táplálkozás biztosítása mellett az ellátásbiztonságot is növelni. Géro és Polacsik (2020) a Nielsen közönségmérő cég adataira támaszkodva megállapítja, hogy Magyarországon a gyorsan forgó fogyasztási cikkek (Fast-Moving Consumer Goods, FMCG) kereslete 2020 első negyedében kiugró növekedést mutatott, a vegyiárukból 20%-kal, élelmiszerekből 17%-kal vásároltak többet az előző év azonos időszakához képest. Az időszak másik jelentős változása, hogy ugyanezen időszak alatt az FMCG termékek online értékesítése 76%-kal növekedett, továbbá az online vásárlást intézők, és az azt tervezők aránya folyamatosan emelkedik (az akkori felmérések szerint ez az arány 6%-ról 11%-ra növekedett, és minden FMCG kategóriára mintegy másfél-kétszeres hajlandósági növekedést becsültek előre, ami azóta be is igazolódott). A nagy felvásárlási roham után azonban áprilisban jelentős csökkenés volt megfigyelhető az élelmiszerek piacán, a KSH adatai szerint ebben a hónapban az előző év azonos időszakához képest 10%-kal csökkent, majd a nyári nyitási időszakban ismét bővült a kereslet (Madari 2021).

A magyar agrárium jelentős részben exportra termel, az ágazat részesedése a teljes export értékéből 8,2%, így a határozatok egyes termékcsoportokban komoly értékesítési nehézséget okoztak. Ráadásul a koronavírus járvány mellett az ágazat egyszerre küzdött az afrikai sertéspesztissel, a

madárinfluenzával, az elmúlt évek legsúlyosabb koratavaszi fagykáraival, és korábban nem tapasztalt mértékű aszályal is. Terták és Kovács (2020) az Európai Központi Bank jelentése alapján 10% körülire becsüli a mezőgazdasági ágazat visszaesését, a vendéglátását azonban jóval magasabbra, mintegy 60% körülire, mivel ezt az ágazatot a kijárási és utazási korlátozások közvetlenül sújtották. A szerzők a 2020-as tavaszi első járványhullám után – más forrásra és intézkedésekre alapozva – azt prognosztizálták, hogy a mezőgazdaságban a jövedelmi sokk mértéke közepes méretű, az ágazat válságból való kilábalása pedig lassú lesz, míg az élelmiszer kiskereskedelem esetében alacsony jövedelmi sokkot és gyors kilábalást jeleztek előre. 2021-ben, a harmadik járványhullám lecsengésekor már látjuk, hogy ez nem egészen így történt, mivel mindkét ágazatban (mezőgazdaság, élelmiszer kiskereskedelem) viszonylag gyors helyreállítás volt megfigyelhető.

A foglalkoztatás tekintetében elmondható, hogy ebben az ágazatban a nem tipikus foglalkoztatási formák (táv munka, home office) nem, vagy csak kis mértékben alkalmazhatók. Az élelmiszeriparban 2020. második negyedévében, a lezárások hatására bekövetkezett keresletcsökkenés miatt a foglalkoztatottak száma kismértékben (mintegy 4 ezer fővel) csökkent az előző év azonos időszakához képest, ez azonban már 2020 harmadik negyedévében helyreállt, és azóta is stagnál (Madari 2021). Tóth et al. (2021) szerint a második negyedéves csökkenés mértéke közel azonos arányú volt az EU-ban tapasztaltakéhoz. A mezőgazdaságban még ennyire sem lehetett érezni a járvány, és ezáltal a lezárások miatti munkaerő csökkenést. A határok lezárása ugyanis március elején történt, de az Európai Bizottság március 30-án – az élelmiszerellátás biztosítása céljából – arra kérte a tagállami kormányokat, hogy tegyék lehetővé a mezőgazdasági idénymunkások belépését az országba (Hajdú és Rácz 2020). Ezért a munkaigényes munkafolyamatok idején már a külföldi idénymunkások rendelkezésre álltak. A járvány második hullámában, 2020 őszén a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara kérésére a döntéshozók elrendelték, hogy méltányossági alapon felmentést kaphat a hatósági házi karantén alól az, aki mezőgazdasági munkát végezne. Ezzel az agrárium szereplőinek folyamatos és zökkenőmentes munkavégzése biztosítottá vált. Az élelmiszeriparban kockázatot jelentett a tömeges COVID fertőzés lehetősége, ami egész termelőfolyamatokat béníthat meg, ugyanakkor ezek a cégek nagy hangsúlyt fektettek a megelőzésre, és idejében megtették a szükséges óvintézkedéseket, ezért termelési folyamatokat veszélyeztető tömeges megbetegedésekről nem érkeztek hírek (Sielewicz és Ficsor 2021).

Az input tényezők árváltozásának hatása a szántóföldi növénytermesztésre

A magyar mezőgazdasági termelési szerkezet legmeghatározóbb ágazatában, a szántóföldi növénytermesztésben a vírushelyzet első, 2020 tavaszi kirobbanásakor a szezonális munkák zajlottak: a vetés már nagyrészt befejeződött, elsődlegesen növényvédelmi és tápanyag utánpótlási tevékenységet folytattak a termelők jellemzően magas gépi és alacsony munkaerő ráfordítással. A kezdeti időszakban itt nem volt fennakadás, hiszen a tavaszi gépi munkákat többnyire állandó munkaerő végzi, ritka a vendégmunkások jelenléte az év ezen szakaszában. Rövid távon kifejezetten pozitívan hatott a termelőkre, hogy a határ lezárások és a nemzetközi áru fuvarozás csökkenésének hatására drasztikusan visszaesett az üzemanyag felhasználás az egész világon. A túlkínálat hatására, az ásványi olaj világpiaci ára 19 éves mélypontra zuhant, így a fontos költségételt jelentő üzemanyagárban jelentős megtakarítást sikerült a gazdáknak elérni. Voltak félelmek, hogy az olajpiaci anomáliák tovább gyűrűznek és nem szándékoltnak negatív extern hatást fognak gyakorolni az etanol és a biodízel árára, és közvetetten, a származékos kereslet révén a nyerstermékekre is, különösen a kukoricára, hosszabb távon azonban ezek a félelmek nem igazolódtak be.

A szántóföldi növénytermesztésben jelentős kiviteli termékeink a kalászos gabonák. A malmi búza hazai felvásárlási ára az AKI PAIR adatai szerint meredek emelkedésbe kezdett. Az étkezési búza – áfa és szállítási költség nélküli – termelői ára a betakarítást követően, 2021 július második felében az egy évvel korábbinál 14%-kal volt magasabb (63,9 ezer Ft/tonna) (a takarmánybúza

ára ugyanebben az időszakban még erőteljesebben, 23%-kal emelkedett). Ez egyrészt a koronavírus okozta pánikfelvásárlásnak volt köszönhető, másrészt viszont annak a tavasszal Európa szerte érzékelhető aszályos időjárásnak, amelynek eredményeként az egész kontinensen jelentős termés kiesés jelentkezett. A kalászosok közül kiemelendő még a nagy mennyiségben termelt sörárpa keresletvisszaesése is, aminek okát egyértelműen a HORECA (Hotel – Restaurant – Cafe) szektor drámai összeesésében kell keresnünk, amit a turizmus ellehetetlenülése (éttermek és vendéglátóhelyek bezárása, fogyasztók vírustól való félelem miatti elmaradása, a határlezárások miatti külföldi vendégek hiánya) és a kijárási korlátozások bevezetése egyaránt negatívan érintett. Mivel a sörfogyasztás legnagyobb tételben vendéglátóipari egységekben zajlik szerte Európában, így jelentősen csökkent az ital iránti kereslet, ami az alapanyagokban is lecsapódik. A HORECA szektor összeomlása az alkoholgyártókat érintette legerőteljesebben, ugyanakkor kisebb mértékben ugyan, de az egész mezőgazdaságot és élelmiszeripart is, mivel az éttermek a szektor jelentős felvevőpiacának számítanak (Sielewicz és Ficsor 2021).

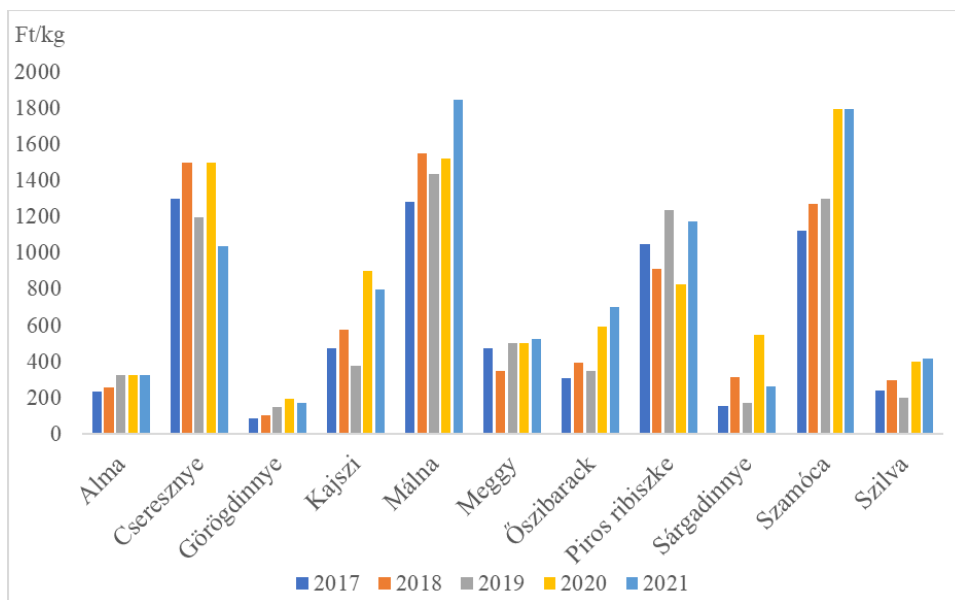
Az agrárexportunk második legnagyobb tételét kitevő ipari növények kategóriáján belül az olajos növények felvásárlási ára szintén hatással van a kőolajár csökkenése, valamint az is, hogy becslések szerint Európában a biodízel előállítás 12 %-kal esett vissza a járvány első hullámában. Ennek hatására erős zuhanásba kezdett a repce, szója, napraforgó ára a tőzsdéken, ezek olajszármazékai pedig még jelentősebb gyengülést produkáltak elsődlegesen az amerikai piacon. A napraforgóolaj túlkínálatához hozzájárultak az étterem bezárások. A nagyfelhasználók kiesése után az otthoni felhasználás növekedése sem tudta kompenzálni a keresletcsökkenést.

Éppen a fenti termékek termőterületeinek tavaszi művelése kapcsán merült fel egy másik, nem output, hanem input oldali probléma, amit kezelni kell. A megszokott hozamok az ágazatban ugyanis csak jelentős mennyiségű, a földekre időben kijuttatott műtrágya és növényvédőszer felhasználásával garantálhatók. Sajnos ezek esetében jelentős készlethiányok alakultak ki, amik a termékek drágulását is eredményezték. A készlethiány egyik oka, hogy a hatóanyagok egy része jellemzően Európán kívüli gyártóktól érkezik, és ezekben a viszonylatokban esett vissza leginkább az áruszállítás. Másrészt az európai gyártók is csökkentették a termelés volumenét, hiszen több, a vírus által erősen érintett országban csak a létszükségleti termékeket előállító ipari ágazatok működhetnek, és a vegyipar nem mindenhol tartozott ebbe a körbe. A gyártók tehát csökkentették, sok esetben teljesen leállították termelésüket, ráadásul a csökkenő előállítás mellett elsősorban belső szükségleteiket igyekeznek kielégíteni. Sajnos ez a helyzet feszültségeket okozott a forgalmazók és a végfelhasználók között, mivel utóbbiak azzal vádolták az értékesítőket, hogy profitnövelési céllal, direkt tartják vissza a készleteket. Ez a probléma a járvány első hullámának lecsengését követően megoldódott, a termelés és értékesítés helyreállt, így a második és harmadik hullámban esedékes munkákat már nem érintette.

A hagyományos értékesítési csatornák beszűkülése

A zöldség és gyümölcs ágazatban a problémák sokkal gyorsabban és közvetlenebbül jelentkeztek. Ezekben az növénytermesztési ágazatokban a legmunkaerőigényesebb a termelés, így a vírushelyzet okán fellépő munkaerőhiány őket érintette legerőteljesebben (ezt igazolja a KSH 2020-ban készített elemzése is (KSH 2020)). Azt azonban fontos hangsúlyozni, hogy ebben az ágazatban a járványtól függetlenül is súlyos munkaerőhiány tapasztalható. Másrészt ezen ágazatok esetében alapkövetelmény a folyamatos piaci jelenlét, ami a pandémiás helyzet első időszakában a hagyományos módon szinte megoldhatatlan volt, így a munkaerő egy részét az értékesítési tevékenység ellátására kellett átcsoportosítani, hogy a folyamatos üzletmenet fenntartható legyen. Ugyanakkor ez új kihívást jelentett a termelőknek, hiszen nem volt benne gyakorlatuk, ami jelentős erőforrásokat kötött le, amelyek értelemszerűen hiányoztak a termelési folyamatokból. Az ágazatban mindenkit sújtott a zárt piacterek (vásárcsarnokok) kezdeti bezárása, hiszen ez volt a megszokott értékesítési csatorna. A járványhelyzet első időszakában azonban sok helyen csak a nyitott piacok működését engedélyezték az önkormányzatok, ami új megoldások keresésére sarkallta a piaci szereplőket. A fogyasztók a kezdeti időszakban élelmiszerbiztonsági

megfontolásból a hazai élelmiszer kiskereskedelmi üzletek polcain elsősorban a csomagolt zöldség- és gyümölcsféléket keresték, ami jelentősen megnehezítette a boltok értékesítését, mivel ezeket a termékeket nagyobb arányban csomagolatlanul kínálták. További fontos változás, hogy megnőtt a fogyasztói igény az online elérhető piaci szereplők termékei iránt, az egyedi és a doboz rendszerű kínálatok tekintetében egyaránt. A legrosszabb helyzetbe a dísnövénykertészetek tulajdonosai kerültek, hiszen a kijárási korlátozások idején erre a termékcsoportra szinte egyáltalán nem volt kereslet, pedig a virágkertészeti termékek rövid tenyészidejűek, nem raktározhatóak. A gyümölcságazatban 2020-ban és 2021-ben is az ültetvényeket ért koratavaszi fagyok nagyobb kárt okoztak a koronavírusnál. A Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (Nébih) által működtetett Kármegállapítási Munkafolyamatot Támogató Rendszer (KMTR) adatai szerint 2020 tavaszán az áprilisi fagy több mint 15 ezer hektár gyümölcsösben tett jelentős kárt, és szinte minden gyümölcsfajtát érintett. Legnagyobb veszteség a kajsi ültetvényekben következett be, legtöbb helyen 90-100%-os volt a veszteség. Emellett az őszibarack és a cseresznye is 50% feletti veszteséget szenvedett. Az alma-, körte-, meggy és szilvaültetvények esetében mérsékelt károk keletkeztek. 2021. április elején szintén jelentős fagyok voltak megfigyelhetők, amelyek ebben az évben is veszélyeztették a gyümölcs termést. A Nemzeti Agrárgazdasági Kamara áprilisi előrejelzésében – a legkorábban virágzásnak induló – kajsi- és őszibarack termés visszaesését prognosztizálták (NAK 2021). Isépy et al. (2021b) tanulmányukban rámutattak, hogy a kajsi termést mind a 2020-as, mind pedig a 2021-es tavaszi fagykár erőteljesen érintette. A gyümölcs kivitele 2020-ban 80%-kal esett vissza. A fagykár okozta terméseszköken az árakban is megmutatkozott. A hazai kajsi általában az év 23-25. hetében lép piacra. Az AKI PÁIR adatai szerint a kajsi ára 2020. 25. hetében 1000 Ft/kg volt, ami az előző év azonos időszakánál (675 Ft/kg) közel 50%-kal magasabb. Ugyanakkor 2021 ugyanezen időszakában az előző évihez képest valamelyest olcsóbb volt (900 Ft/kg), viszont a 2019-es évhez képest még ez is 13%-kal magasabb. A 2020-as és 2021-es magasabb árak a következő hetekben sem csökkentek drasztikusan (kb. 10%-kal), miközben a korábbi években a piacra lépést követő hetek árcsökkenése jelentős volt (akár 50-60%-os). A hazai cseresznye termelői ára 2020-ban 20 százalékkal volt magasabb (1137 Ft/kg) az egy évvel korábbihoz képest, míg 2021-ben a 2020-as árakhoz képest még drágább volt, fajtától függően 1100–1400 Ft/kg áron lehetett kapni (Isépy et al. 2021a). 2020-ban és 2021-ben szinte minden gyümölcs ára drasztikusan emelkedett az előző évekhez képest, a legmarkánsabb növekedés azonban a kajsi, a málna, az őszibarack és a szamóca esetében következett be (1. ábra).

1. ábra. Belföldi gyümölcsök 30. heti bruttó termelői ára a Budapesti Nagybbani Piacon (Ft/kg)
Figure 1. Week 30 gross producer price of domestic fruit at the Budapest Wholesale Market (Ft/kg)

Forrás: AKI PÁIR adatai alapján saját szerkesztés

Az állattenyésztési és állati termékeket előállító szektor nehézségei a pandémia idején

Az állattenyésztési ágazatban a legnagyobb veszélyt a takarmányellátás biztosítása jelenti. A legtöbb cég – lehetőségeihez képest – igyekezik a készleteit maximálisra tölteni. A járványhullám első szakaszában a legnagyobb veszélyben azok a gazdaságok voltak, melyek Olaszországból rendelik a takarmányt. A keveréktakarmány gyártásában felhasznált legtöbb alapanyag Kínából származik, így ezek az alapanyagok (vitaminok, aminosavak) a korlátozó intézkedések miatt 50-80%-os áremeléssel voltak megvásárolhatóak. A helyzetet nehezíti, hogy 2020 és 2021 között a takarmányárak – főként a vitaminok, fehérjék, egyéb összetevő alapanyagok árának drasztikus emelkedése miatt – jelentősen emelkedtek (Sielewicz és Fucsor 2021). A KSH és az AKI PÁIR adatai szerint a takarmányok ára 2020. IV. negyedévében kezdett ugrásszerűen növekedni. Míg a 2019-ről 2021-re az árakban szinte stagnálás volt megfigyelhető, addig 2021. I. negyedévében az egyszerű takarmányok ára 30%-kal, míg a keveréktakarmányoké 10%-kal volt magasabb az előző év azonos időszakához képest. Az ágazat képviselői szerint a jövőben a hasonló problémák elkerülése miatt megoldás lehetne, ha Magyarországon is engedélyeznék az állati eredetű fehérjék használatát. Ezen fehérjehordozók etetésével lényegesen csökkenteni lehetne mind a külföldi kitétséget, mind a takarmányozás költségeit.

A gazdáknak további nehézséget okozott az élőállat értékesítése, exportálása. A legnagyobb élőállat felvásárlóink Olaszország és Törökország, ahol az első járványhullámban kialakult helyzet miatt az élőállat felvásárlás drasztikusan csökkent, mivel az ottani vágóhidak részben, vagy teljesen leálltak. A vágásérett állatok tovább tartása azonban nemcsak növeli a termelők költségeit, de rontja a hús minőségét is. Elvileg megoldást jelenthetett volna az állatok itthoni vágása, csakahogy ahhoz nem állt rendelkezésre elég kapacitás se a vágóhidak, se a hűtőházak részéről.

A helyzetet tovább rontja, hogy a boltokban az állati eredetű élelmiszerek fogyasztói ára indokolatlanul megugrott, ezzel szemben a járvány kitörése előtt az emberek megmagyarázhatatlanul nagy mennyiségben kezdték felvásárolni a hústermékeket. A

pánikvásárlás után a kereslet jelentősen visszaesett. Az ágazat problémájához az is hozzájárult, hogy a járvány első hullámában a vásárlók a feldolgozott termékeket keresték, és a friss hús vásárlás háttérbe szorult. Az értékesítési nehézségek rávilágítottak arra, hogy a jövőben hasonló piaci nehézségek áthidalására további hűtő vagy fagyasztva taroló kapacitásokra lenne szükség az országban. Ez a probléma a sertés és baromfi ágazatot egyaránt sújtja. A sertéságazatban a szerződéses és szabadpiaci felvásárlási árak eltávolodtak egymástól, és mindkét viszonylatban jelentősen (15-30%-kal) csökkentek is, miközben az önköltségi árak növekedtek az elmúlt időszakban, amihez a takarmányárak drasztikus növekedése jelentősen hozzájárult. A serteshús globális piacán a 2018 nyarán kitört afrikai sertéspestis (ASP) okozott gondot még a járvány időszaka alatt is, ami miatt a serteshús ára jelentősen növekedett. Magyarországon a sertéspestis a sertés előállítását nem érintette számottevően, mivel közép- és kelet-európai térségekből jelentett esetek többségében vaddisznóhoz köthetők. A járvány első szakaszában a környező uniós országokba történő export lehetőség jelentősen lecsökkent, illetve a fogyasztás valamelyest visszaesett, így Európában túlkínálat alakult ki. Ezt a helyzetet tovább rontotta, hogy Németországot az ASP ottani megjelenése miatt kizárták az ázsiai piacokról, így az eredetileg exportra szánt árualapot is Európának kellett felszívnia (Sielewicz és Ficsor 2021).

A baromfi szektort egyserre sújtja a koronavírus, a folytatódó madárinfluenza és a Dél-Amerikából érkező import ár leszorító hatása. Az ágazat számára a koronavírus járvány kezdeti szakaszában jellemző pánikvásárlások ugyan kihívást jelentettek, de ezután erős visszaesés következett. A HORECA üzletek ideiglenes bezárása néhány kiváló minőségű prémium termék (fűrj, nyúl, galamb, kacsa, gyöngytyúk, liba) piacát is befolyásolta, mivel az emberek általában otthon nem fogyasztanak ilyen élelmiszereket. Emellett a brojler- és pulykahús piacán is túlkínálat alakult ki, annak ellenére, hogy ezt a legtöbb ember otthon is fogyasztja, az mégsem kompenzálja a HORECA csoport kiesését. A járvány első hullámának lecsengését követően, nyáron megindult a belföldi turizmus, ami a csirke és a pulyka esetében keresletnövekedéssel járt, a második hullám során azonban újabb visszaesés következett be, amelynek legnagyobb vesztesei a hízott liba és a kacsa termelők voltak, mivel ezen termékek 90%-a a HORECA szektorba kerül eladásra. Ezt sújtotta még a madárinfluenza járvány, ami 50%-os termelékiesést okozott. A megmaradt mennyiség jelentős része (70-80%-a) fagyasztásra került. A pulyka- és a csirkeágazatban is tapasztalható volt némi visszaesés, persze közel sem akkora, mint a prémium termékek esetében. A tojástermelés viszonylag megúsza a válságot, mivel a hotelek általában nem héjas tojást használnak, hanem különböző leveket (Agronapló 2020). A baromfihús az EU-ban felhalmozódott, ami nyomást gyakorolt az árakra. Az árakat azonban az alacsony kereslet miatt nem tudják megemelni, miközben a takarmányárak drasztikusan emelkedtek. Mindkét szektorban alapvető probléma volt a közétkeztetés drasztikus visszaesése is, hiszen ezek a konyhák folyamatos és biztos piacot jelentettek korábban a tökehúspiacon. Az ágazat egyik célja a helyettesítő piacok megtalálása volt.

A hazai tejpiac az európainál stabilabbnak tűnt, ami a termékpálya szereplői közötti együttműködésnek volt köszönhető. A pandémiás helyzet kitörésekor viszont az ágazatban komoly szállítási problémák voltak, hiszen a tej az egyik fő exportcikkünk, és a járvány első hulláma által leginkább érintett Olaszország a fő felvevőpiacunk. A hazai nyerstej kiviteli arány 2020-ban a korábbi 15%-ról 9%-ra csökkent. A határizárak miatt sokszor előfordult, hogy a szállító kamionok nem érkeztek meg a telepekre, az állatokat viszont fejni kellett, és tároló vagy feldolgozó kapacitás hiányában a termék megsemmisítésre került. Ez a helyzet rávilágít a szétszabdalt termékpályák kockázatára és arra, hogy az ágazatban, feldolgozó kapacitások hiányában az exportkitétség legalább annyira veszélyes, mint az importfüggőség. A romló exportlehetőségeket hazai értékesítéssel kellett pótolni, ugyanakkor a turizmus visszaesése szintén negatívan befolyásolta a tejtermékek keresletét, és a fogyasztók körében a növényi eredetű élelmiszerek egyre népszerűbbek, bár teljes alternatívaként még nem említhetjük őket (Sielewicz és Fucsor 2021).

Élelmiszeripar – Élelmiszer-kereskedelem

A koronavírus okozta járványhelyzet jelentősen megváltoztatta a fogyasztók élelmiszervásárlási szokásait. A járvány első hullámában a vásárlások száma és a forgalom is csökkent, ezzel együtt a fogyasztók a nagyobb kiszérelésű termékeket keresték, és elsősorban olyan kiskereskedelmi egységekben vásároltak, ahol szinte mindent egy helyen be tudtak szerezni, illetve, ahol a hozzájuk tartozó parkoló zsúfoltságából következtetni tudtak a vevők létszámára. A járvány második hullámában a boltban töltött idő lerövidült, illetve a vásárlások tervezettebbé, célirányosabbá váltak, ezáltal az impulzus-vásárlások jelentősen csökkentek (NAK 2020). A fogyasztói kosár összeállításánál nem a haszonmaximalizálás, hanem a kockázatkerülés volt a fő szempont, vagyis a fogyasztók arra törekedtek, hogy a bizonytalanságot minimalizálják. A fogyasztók félelmei nemcsak a koronavírussal való közvetlen megfertőződésre irányultak, hanem a recesszió következtében kialakuló munkahelyi és megélhetési bizonytalanságok is komoly aggodalmat váltottak ki belőlük. Terták és Kovács 2020 is hasonló fogyasztói várakozásokról számoltak be, ugyanakkor kiemelték, hogy a fogyasztói kereslet nem csupán az óvatossági és pénztartalékolási motivációk miatt csökkent, hanem azért is, mert a fogyasztók jóval több időt töltöttek otthonaikban, emiatt a keresletük nagymértékben zsugorodott, preferenciájuk pedig átalakult. Legnagyobb kereslet a higiénés termékek, illetve az egészséges élelmiszerek iránt támasztottak, emiatt e termékek ára érezhetően növekedett (Terták és Kovács 2020). A fogyasztók tehát a költséghatékony, egészségügyi kockázatot csökkentő vásárlásokra törekedtek, ismert, megbízható márkákat és olyan termékeket kerestek, amelyek esetében mérsékelhető a betegség kockázata. A járvány első hullámában jellemző volt, hogy az eltartható, hosszabb szavatossági idejű termékeket részesítették előnyben a friss termékek helyett (pékárúk, tejtermékek, húskészítmények) illetve az előre csomagolt termékeket választották a kimért árukkal szemben. E preferenciák a járvány második hullámára már eltűntek (NAK 2020). A költséghatékony beszerzés nem feltétlenül a legolcsóbb termék beszerzésében nyilvánult meg, hanem inkább a termék összetevőinek alaposabb értékelésében. Vagyis a vásárlók a legideálisabb ár-érték arányra törekedtek, nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a funkcionális élelmiszereknek, valamint igyekeztek csökkenteni a nem alapvető fontosságú kiadásokat. Ennek eredményeként kifejezetten csökkent a kereslet a magasabb feldolgozottsági szintű élelmiszerek, jellemzően a prémium kategóriájú húskészítmények iránt. Az alkohol fogyasztási szokások is átalakultak. Egyrészt az éttermek és a bárók bezárásával az összefogyasztás drasztikusan csökkent, másrészt – az egészségtudatosság növekedéséhez kapcsolódóan – egyes fogyasztói csoportok körében egyénileg is mérséklődött. Egyes fogyasztók esetében azonban – a bezártság pszichológiai hatásai miatt – megnövekedett az alkoholfogyasztás. E termékek esetében is népszerűvé vált a házhozzáállítás, és azok a fogyasztók, akiknek a jövedelmi helyzete nem változott, a prémium termékeket is kipróbálták (Szűcs 2020a; Szűcs 2020b). Az is látszik, hogy a járványhelyzet idején minden eddiginél nagyobb igény fogalmazódott meg a fogyasztókban a helyi termékek iránt, mivel egyre inkább a rövid élelmiszerláncon (REL) keresztül elérhető élelmiszereket tekintik biztonságosnak, ahol minden egyes szereplő ismert és ellenőrizhető. Ennek másik oka, hogy – a kiskereskedelmi láncokkal ellentétben – a kistermelők egy része rugalmasabban tudott reagálni a kihívásokra. A kiskereskedelmi láncok áruhiányát a rövid ellátási láncok friss és helyi élelmiszerei pótolták, különösen azon kistermelők esetében, akik ráadásul még az online rendelés lehetőségét, ezzel együtt egy közeli átvételi pontra vagy házhozzáállítást is biztosították (Benedek et al. 2020). Benedek et al. (2020) egy kistermelőkkel végzett felmérés eredményei alapján megállapították, hogy a kistermelők többségét a járvány hátrányosan érintette, 60%-uk veszteséget termelt, és csupán 10%-uknak növekedett az értékesítése az előző évhez képest. Ez utóbbiak elsősorban a friss gyümölcs- és zöldségágazatot képviselik, értékesítési stratégiájukat a járvány kezdetén gyorsan átalakították, és nyitottak voltak az online tér nyújtotta lehetőségekre.

A bor ágazatban a járványhelyzet idején az értékesítés nehézkesen zajlott, ami jelentősen csökkentette az eladásokat. Egyrészt itt is problémát jelentett a HORECA szektor visszaesése, hiszen az az ágazat egyik legfontosabb kereskedelmi partnere, különösen a tradicionális borvidékek prémium termékei tekintetében. Másrészt az eladások korábban jellemzően a

pincészetekben kóstolással összekötött eseményekhez kötődtek, amelyek a vírushelyzet okán most elmaradtak. Az ágazat szereplői egyrészt rákényszerültek új piacra jutási (főleg online) megoldások kidolgozására, másrészt a bent ragadt, eladatlan (6-8 éves) készletek leparlása jelenthet lehetőséget a piaci felesleg levezetésére.

Lehetséges kitérés pontok

Mivel az élelmiszergazdaság alapvető szükségleteket kielégítő funkciója miatt ebben az ágazatban – sok más ágazathoz hasonlóan – nem volt teljes leállás, ezért az újraindítás is más eszközöket igényel (Szinay és Zöldréti 2020).

Az ágazat versenyképességének fokozását Madai (2021) a digitalizációs fejlesztésekben, Szinay és Zöldréti (2020) a generációváltásban („fiatalításban”), Giday és Szegő (2020) pedig bio- és organikus termelésben, kisüzemi gazdálkodásban, új gyümölcsösök telepítésében, valamint diverzifikált mezőgazdasági élelmiszeripari háttér biztosításában látja.

Az agrártermelők legnagyobb érdekképviseleti szervezete Magyarországon a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (NAK) a járvány időszakában komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a termelőknel jelentkező problémákról közvetlenül tájékoztassa az agrártárcát, és komoly eredményeket tud felmutatni az érdekegyeztetésben.

Az Agrárminisztérium saját hatáskörében is számos olyan intézkedést indítványozott, ami a járványhelyzet okozta problémák megoldását segítette elő az ágazatban: foglalkoztatással kapcsolatos kedvezményeket vezettek be, javították az ágazat vállalkozóinak hitelvételi feltételeit (Agrár Széchenyi Folyószámla Hitel, Agrár-Vállalkozási Hitelgarancia Alapítvány), az agártámogatások igénybevétele kapcsán könnyítették a kapcsolattartást a Magyar Államkincstárral, mint kifizető hatósággal, és egyszerűsítették az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) felhasználásra vonatkozó előírásokat.

A vírushelyzet ledrámaibb időszakában is világos volt, hogy alapvető élelmiszerekre minden körülmények között szükség van. A termelők elő is állították a szükségletek kielégítésére szolgáló fogyasztási cikkeket, azok fogyasztókhöz történő eljuttatása azonban sok esetben nehézségekbe ütközött, különösen a járvány első hullámának kijárási korlátozási időszakában. A fogyasztók a hagyományos értékesítési csatornák helyett új, alternatív beszerzési módokat kerestek, amire a mezőgazdasági termelők nagy többsége nem volt felkészülve. A helyzetet súlyosbította nemcsak a kiskereskedelmi egységek nyitvatartási idejének korlátozása, és az életkorhoz kötött vásárlási időszávok bevezetése, de a zárt piacterek időszakos bezárása is (Benedek et al. 2020). Fogyasztói oldalról egyre fokozottabb igény mutatkozott az agrártermékek vonatkozásában is az online rendelésre, illetve a házhozszállításra, vagy épp ellenkezőleg, a nagyon személyes értékesítési csatornára, amelyek keretében a kistermelők és a fogyasztók közvetlenül, valamelyikük privát ételtermében (többnyire otthonában) találkoznak (Benedek et al. 2020). 2020 decemberében készített felmérések azt mutatják, hogy a fogyasztók továbbra sem tértek vissza a járvány előtti vásárlási szokásokhoz (még a pandémia első hullámának lecsengésekor sem), továbbra is a hazai és helyi termékeket, valamint az online kereskedelmet részesítik előnyben, és ez várhatóan a koronavírus legyőzése után sem fog már drasztikusan változni (Agrárszektor 2020). Korábban az online értékesítési csatorna nem volt jellemző az ágazat egészére, csupán a dobozrendszerben árusító termelői közösségekre. Nem is volt egyszerű a fogyasztói igényeknek való megfelelés ezen a téren, hiszen sok termelőnek hiányosak a digitális ismereti, nincsenek eszközei (számítógépe, internet csatlakozása), és főleg kapacitása az online értékesítési tevékenység szervezésére. A kijárási korlátozások időszakában azonban egyértelműen versenyelőnyt jelentett az online térben való aktív jelenlét, és mivel a fogyasztók hozzászórtak ehhez a számukra kényelmes megoldáshoz, vélhetően tartósan ragaszkodni is fognak hozzá. Fontos tehát, hogy olyan képzési lehetőséget biztosítsunk az agrártermelőknek, ahol digitális képességeiket fejleszthetik. Ezt a célt szolgálhatja az Agrárminisztérium által kezdeményezett a MATE és a Széchenyi István Egyetem együttműködésében megvalósuló Digitális Agrárakadémia.

Géro és Polacsik (2020) rámutatott arra, hogy a globalizáció nem kikezdehetetlen, véleményük szerint a koronavírus járvány egyik legfontosabb gazdasági hatása (nemcsak hazai, hanem nemzetközi szinten is), hogy felértékelődik a lokalitás és az önellátás, és a rövid ellátási láncok kerülnek középpontba.

A termelői oldalon a pandémia hatására tapasztalt honlap-fejlesztések éppen azt a célt szolgálták, hogy a fogyasztó könnyen hozzáférhessen egy általa ismert termelő termékeihez. Mi van azonban akkor, ha a fogyasztó olyan terméket keres, ami nem szerepel az adott termelő kínálatában, viszont a fogyasztó ragaszkodik ahhoz, hogy közvetlenül a termelőtől vásároljon? Ebben az esetben a fogyasztó nyilván felkeresi a termelői piacot, amelyet azonban a vírushelyzet árnyékában sok helyen bezártak. Ennek helyettesítésére szükség lenne olyan online piacterre, ahol a fogyasztó a helyi/regionális termékekből válogathatna. Az Agrárminisztérium támogatásával el is indult egy ilyen kezdeményezés Termelői Kosár néven, amely országos szinten regisztrálja a termelőket és termékeiket, a helyi termékre, vállalkozásra való szűrés azonban még nem megoldott a rendszerben, így egyelőre kevésbé tudja betölteni a kívánt célt. A felmerülő problémák kiküszöbölését vállalná fel a Széchenyi István Egyetem által kezdeményezett Digitális Termelői Piac projekt, amely a helyi/regionális igényekhez jobban illeszkedő, REL alapú megoldásokat ígér a fogyasztóknak. A kisteleplések fogyasztói számára vélhetően a digitális piacter kevésbé oldja meg az alapélelmiszerekhez való hozzáfutást, viszont ezen településméret esetében méretgazdaságossági szempontból a hagyományos termelői piacok létesítése sem feltétlenül járható út a keresleti és kínálati oldalon egyaránt jelentkező kritikus tömeg hiánya miatt. Az ő esetükben a mozgó piacok létesítése viszont áthidaló jó megoldás lehetne.

Természetesen ezeket a kezdeményezéseket ki kell egészítenie egy országos kampánynak, amely felhívja a figyelmet arra, hogy ha a fogyasztó biztonságos, jó minőségű terméket keres, akkor válassza a hazait az importtal szemben (Vegyél hazait! kampány). Nemcsak azért, mert ez esetben jobban követhető a termék útja a termelőtől a fogyasztóig, de vélhetően sokkal rövidebb is az, és sokkal kisebb környezetterheléssel jár, ráadásul a járványhelyzet után támogatni kell a hazai termelőket, hogy kompenzálni tudják az időszak alatti veszteségeiket. Nyilván a legjobb megoldás az lenne, ha a fogyasztók a helyi termelőket választanák, de ez pillanatnyilag nem minden megyében és nem minden termékfajta esetében kivitelezhető.

Az is nyilvánvaló, hogy a feldolgozatlan agrártermékek (pl. tökehúsok) illetve az elsődlegesen feldolgozott árucikkek (pl. tej) értékesítése során sokkal nagyobb versenynek tesszük ki a termékeinket, mintha azokat feldolgozott formában vinnénk piacra, már csak azok gyorsabb romlandósága okán is. Ráadásul minél jobban feldolgozott egy termék, annál nagyobb a hozzáadott érték tartalma, amit annál könnyebb elismertetni a piaci vételárban. Vagyis elemi érdekünk lenne az élelmiszeripari kapacitásaink fejlesztése, különösen akkor, ha teljes termékpályákat sikerülne ezzel integrálni. Ezek a vertikális integrációk a jelenleginél szorosabb együttműködést igényelnek az egyes ágazatok szereplőitől, amit az alulról jövő klaszterizációs kezdeményezések felkarolásával, az integrátori szerepek fejlesztésével lehetne támogatni. A regionális ellátási láncok kiépítése révén pedig erősíteni lehetne a térségek agrárfunkcióit is.

Összegzés

Bár a COVID-19 járvány az élelmiszergazdaságot – vendéglátóipart leszámítva – csak átmenetileg és kis mértékben érintette, az ágazat hiányosságaira és lehetőségeire kiválóan rávilágított. Mivel az ágazat alapvető igényeket elégít ki, ezért a járvány időszaka alatt sem állhatott le. Megfigyelhető volt, hogy a lezárások miatt kialakult kisebb fennakadások (ellátási láncok szakadozása, külföldi munkavállalók elmaradása, műtrágya és növényvédőszer hiány, takarmány hiány, külföldi exportpiacok szűkülése) jórészt inkább csak a járvány első szakaszában jelentkeztek, később nagyrészt visszaállt a járvány előtti időszak szintjére. A mezőgazdasági ágazatot a járványtól függetlenül sújtották a – termésátlagokkal együtt ingadozó – alacsony felvásárlási árak, a magas takarmányárak, valamint a különféle állategészségügyi járványok (madárinfluenza, sertéspestis). A járvány legnagyobb vesztesei az alkoholos italokat gyártók (és

azok beszállítói), valamint a prémium baromfihúst termelők voltak, az éttermek és vendéglátóhelyek bezárása miatt, ahol a fogyasztók száma – a megfertőződéstől való félelem miatt – a nyitást követően is elmaradt a korábbi vendégszámtól. A fogyasztók ételviszélési szokásai azonban a járvány ideje alatt jelentősen megváltoztak, ami várhatóan a jövőben is fenn fog maradni. Ezekhez a gazdasági szereplőknek alkalmazkodniuk kell. A járvány pozitív hozadéka, hogy a fogyasztók körében – a biztonságos élelmiszerek iránti igényük miatt – nőtt az itthon megtermelt termékek iránti hazai kereslet. Emellett a fogyasztók egyre inkább a magasabb feldolgozottságú és a csomagolt – így magasabb hozzáadott értékkel bíró – termékeket keresik, ezért növelni kell a feldolgozott élelmiszerek arányát. Az élelmiszerek tekintetében is egyre népszerűbbé váltak az online vásárlások, ezért a termelőknek digitális fejlesztéseket kell megvalósítaniuk. Az egész élelmiszergazdaság számára kihívást jelent, hogy a jövőben az élelmiszerlánc eddigi logisztikáját racionalizálni kell.

Irodalomjegyzék

- Agrárszektor (2020): Visszafordíthatatlan változást hozott a koronavírus-járvány a magyar agráriumban. <https://www.agrarszektor.hu/elelmiszer/visszafordithatatlan-valtozast-hozott-a-koronavirus-jarvany-a-magyar-agrariumban.26932.html>, letöltve: 2020. december 26.
- Agronapló (2020): A COVID–19-járvány agrárgazdasági hatásai. <https://www.agronaplo.hu/szakfolyoirat/2020/12/gazdasag/a-covid19-jarvany-agrargazdasagi-hatasai>, letöltve: 2021.05.21.
- BENEDEK ZS.-BALOGH P. G.-BARÁTH L.-FERTŐ I.-LAJOS V.-ORBÁN É.-SZABÓ G. G.-NEMES G. (2020): Kistermelői sikerek a COVID-19 járvány első hullámában: a személyesség szerepe az értékesítésben. *Statistikai Szemle*, (98),12. 1398–1415. <https://doi.org/10.20311/stat2020.12.hu1398>
- ÉFS (2015): Magyarország közép- és hosszú távú élelmiszeripari fejlesztési stratégiája (2014–2020), Földművelésügyi Minisztérium
- GÉRÓ I.-POLACSIK G. (2020): “Karantén tanulságok: Hogyan alakítja át a felgyorsuló digitális forradalom gazdaságainkat”. *Acta Periodica (EDUTUS)*, 21. 4–28. <https://doi.org/10.47273/AP.2020.21.4-28>
- GIDAY A.-SZEGŐ SZ. (2020): Koronavírus-válság – egy új világrend hírnöke? A kulcsszó: mátrix. *Polgári Szemle*, (16), 1–3. 115–140., <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0708>
- HAJDÚ Z.-RÁCZ SZ. (2020): Államhatár-politikák az Európai Unióban és Magyarországon a globális koronavírus-válság kezdeti időszakában. *Tér és Társadalom*, (34), 2. 202–210. <https://doi.org/10.17649/TET.34.2.3260>
- ISÉPY A.-LOSONCZI T.-ECSÉDINÉ WANEK ZS.-SZENTE-ORBÁN CS. (2021a): Agrárpiaci jelentések – Zöldség, gyümölcs és bor. XXV. évfolyam, 12. szám
- ISÉPY A.-LOSONCZI T.-ECSÉDINÉ WANEK ZS.-SZENTE-ORBÁN CS. (2021b): Agrárpiaci jelentések – Zöldség, gyümölcs és bor. XXV. évfolyam, 13. szám
- KSH (2020): A koronavírus-járvány lehetséges hatásai a mezőgazdasági idénymunkára. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/koronavirus-mezogazdasag/index.html>, letöltve: 2021.05.22.
- MADARI Z. (2021): A magyar élelmiszeripari KKV szektor helyzete és kilátásai. *Köz-gazdaság*, 1. 39–49. <https://doi.org/10.14267/RETP2021.01.05>
- MÉK (2017): Magyarország Élelmiszeripari Koncepciója (2017–2050), Földművelésügyi Minisztérium
- NAK (Nemzeti Agrárgazdasági Kamara) (2020): A koronavírus átalakította a vásárlási szokásokat is. <https://www.nak.hu/tajekoztatasi-szolgaltatas/koronavirus/102582-a-koronavirus-atalakitotta-a-vasarlasi-szokasokat-is>, letöltve: 2020.10.26.
- NAK (Nemzeti Agrárgazdasági Kamara) (2021): Jelentős károkat okoztak a fagyok a kajsziültetvényekben. <https://www.nak.hu/kamara/kamarai-hirek/orszagos->

- [hitek/103271-jelentos-karokat-okoztak-a-fagyok-a-kajszilvetvenyekben](#), letöltve: 2021.07.19.
- PANYOR Á. (2017): A magyar élelmiszergazdaság jellemzői és kihívásai a XXI. században. *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok*, (12) 3. 107-112. <https://doi.org/10.14232/jtgf.2017.3.107-112>
- SIELEWICZ G.-FICSOR D. (2021): Mezőgazdasági és élelmiszeripari ágazat: válságálló, de van miben fejlődni. COFACE Gazdasági Elemzések. COFACE, Budapest
- SZINAY A.-ZÖLDRÉTI A. (2020): Az agrár-generációváltás új dimenziói, különös tekintettel a koronavírus gazdasági hatásaira. *Polgári Szemle*, (16.) 1–3. 141–160., <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0709>
- SZŰCS V. (2020a): Alkoholos italok újragondolva. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara. <https://www.nak.hu/tajekoztatasi-szolgalattas/koronavirus/102381-alkoholos-italok-ujragondolva>, letöltve: 2020.10.26.
- SZŰCS V. (2020b): Az italgártás átalakulása a koronavírus hatására. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara. <https://www.nak.hu/tajekoztatasi-szolgalattas/koronavirus/102480-az-italgyartas-atalakulasa-a-koronavirus-hatasara>, letöltve: 2020.10.26.
- TERTÁK E.-KOVÁCS L. (2020): A szociális védelem és a társadalmi kohézió kihívásai válsághelyzetben a pénzügyi szférában. *Pénzügyi szemle*, 3. 364-384. https://doi.org/10.35551/PSZ_2020_3_3
- TÓTH A.-SZABÓ SZ.-KÁLMÁN B.-POÓR J. (2021): A foglalkoztatottság alakulása a magyar gazdaság szektoraiban a covid-19 járvány következtében. *Új Munkaügyi Szemle*, (2), 1. 2-23.

Szabó Szilvia

Az attitűd idegennyelv-tanulási szándékot befolyásoló hatásának elemzése

A tanulmány célja a nyelvtanulási szándékot befolyásoló pszichológiai tényezők és az attitűdök feltárása, mely a tudománynak jelenleg viszonylag kevésbé kutatott területe. A tanulmány feltárja, hogy milyen tényezők befolyásolják a nyelvtanulókat annak érdekében, hogy elkezdjenek idegen nyelvet tanulni, illetve sikeresek legyenek az idegen nyelv tanulásában. Jelen tanulmány 2020-ban 516 fős magyarországi online kérdőíves kutatás eredményeit mutatja be. Faktorelemzéssel feltártam, hogy a nyelvtanulók azért tanulnak idegen nyelvet, hogy könnyebben kommunikáljanak másokkal, vagy hogy jobb munkalehetőséget kapjanak, illetve a nyelvtanulás egyben örömforrást is jelenthet számukra, valamint azért tanulnak idegen nyelvet, mert a saját elvárásaiknak szeretnének megfelelni és nem azért tanulnak, mert mások ezt várják el.

Kulcsszavak: idegennyelv-tanulás, attitűd, nyelvtanulási szándék

JEL-kód: D91, Z13, D83

Analysis of the impact of attitude on foreign language learning intention

The aim of the study is to explore the psychological factors and attitudes that influence language learning intentions, currently a relatively under-researched area of science. The study explores what factors influence language learners to start learning a foreign language and be successful in learning it. This study presents the results of an online questionnaire survey of 516 respondents in Hungary in 2020. Through factor analysis, I have found that language learners learn a foreign language to communicate more easily with each other or to find better job opportunities, or language learning can be a source of enjoyment for them, and that they usually learn a foreign language to meet their own expectations, not because others expect them to do so.

Keywords: foreign language learning; attitude, language learning intention

JEL-code: D91, Z13, D83

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.10>

Bevezetés

Az idegennyelv-tanulást vizsgálva az Európai Unióban megállapítható, hogy sajnálatos módon Magyarország az utolsó között van; a lakosság több mint a fele, azaz 58% nem beszél idegen nyelvet, 29% beszél egy idegen nyelven, 11% beszél két idegen nyelven, 2,7% beszél három vagy több idegen nyelven (EUROSTAT, 2018). Ebből az elemzésből az is kiderül, hogy az utolsó helyen a britek állnak, ahol a lakosság 65%-a nem beszél az angolon kívül más nyelvet, míg legjobb helyen Svédország áll, ahol a válaszadók 97%-a beszél legalább egy idegen nyelvet (EUROSTAT, 2018). A fent hivatkozott tanulmány azt is bemutatja, hogy a legnépszerűbb tanult idegen nyelv az angol, amelyet minden uniós tagországban a legtöbben választanak. Az uniós statisztika szerint a magyar tanulók főként az angolt, vagy a németet választják (EUROSTAT, 2018). Mivel az angol nyelv az üzleti élet és a tudomány nemzetközi nyelve, ezért egyre több egyetem követeli meg az angoltudást vagy a felvételikor, vagy a felsőoktatási tanulmányok zárásakor.

Napjainkban az idegennyelv-tudás elvárás a fiatalok felé, mivel nagymértékben befolyásolhatja a jövőjüket. Már a munkavállalásnál is sok vállalatnál alapkövetelmény az egy vagy több idegen nyelv ismerete, azaz a többnyelvűség. Az üzleti életben gyakran problémát okoz a nem megfelelő nyelvismeret, amely félreértéseket okozhat az üzleti tárgyalások során. Ennek ellenére sok fiatal

még mindig úgy szeretne munkát vállalni a munkaerőpiacon, hogy nem tudja megfelelő szinten alkalmazni az adott idegen nyelvet.

Magyarországon sokan nehezen szánnak időt egy idegen nyelv megtanulására zsúfolt időbeosztásuk és a megfelelő nyelvtanulási lehetőségek szűkössége miatt. Tény, hogy a sikeres idegennyelv-tanulás hosszú időbe telik, melyhez elengedhetetlenek az idegen nyelv tanulása iránti motiváció és a nyelvtanulással kapcsolatos pozitív attitűdök. Az idegennyelv-tanulással kapcsolatos negatív attitűdök már önmagukban is jelentős hátráltató tényezői lehetnek a nyelvtanulásnak.

A nyelvtanulási szándékot befolyásoló pszichológiai tényezők és az attitűdök feltárása a tudománynak jelenleg viszonylag kevésbé kutatott része, bár jelentős potenciállal rendelkezik.

Jelen tanulmányomban feltérképezem, hogy milyen tényezők befolyásolják a nyelvtanulókat annak érdekében, hogy sikeresek legyenek a nyelvtanulásban, illetve bemutatom, hogy ebben a folyamatban milyen szerepet töltenek be az attitűd faktorok, melyhez főkomponens elemzést végeztem. A kutatás további célját képezte annak vizsgálata, hogy mi motiválja a nyelvtanulókat az idegennyelv-tanulásban.

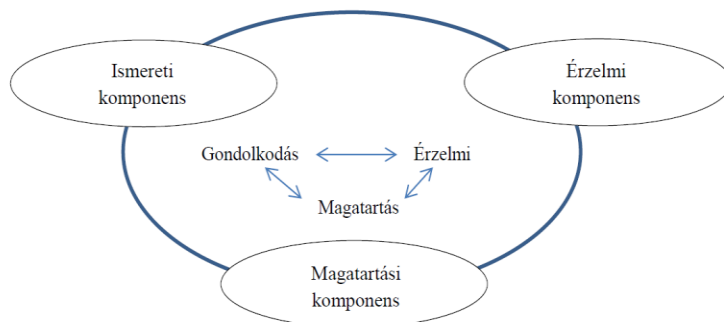
Elméleti áttekintés

A nyelvtanulással kapcsolatos attitűdök

Az idegennyelv-tanuláshoz kapcsolódó attitűdök kutatásával elsősorban a szociálpszichológia tudományterülete foglalkozik. Az attitűd különféle definíciói az alábbiak:

Az *attitűd* az, ami bizonyos tevékenységekhez elvezeti a jó nyelvtanulókat, például: alkalmak keresése a nyelv használatára vagy tanulási stratégiák alkalmazása, ami segít abban, hogy hatékonyabban tanulják a nyelvet. Az egyik közérthető meghatározás szerint: „A személy rajonghat, szerethet, kedvelhet, előnyben részesíthet valamit, ha pozitív az attitűdje a szóban forgó tárgy iránt, viszont, ha negatív attitűdje van, akkor undorodhat tőle, gyűlölheti, elutasíthatja, hátrányosan megkülönböztetheti, mellőzheti, nem szeretheti.” (Csepeli 2001. 125. oldal). Jelen tanulmányban az attitűd tárgyat a nyelvtanulás jelenti. A kutatók az attitűdök összetételét általában három elkülöníthető komponensként vizsgálják. Az ismereti (kognitív) komponens elsősorban arra vonatkozik, hogy az egyének milyen nézetekkel, gondolatokkal rendelkeznek az attitűd tárgyával kapcsolatban. Az érzelmi (affektív) komponens megmutatja, hogy milyen érzelmeket fejeznek ki. A magatartási (konatív) komponens pedig azt jelzi, hogy a kognitív és affektív dimenziók hogyan hatnak az egyén viselkedésére (Csepeli 2001). A nyelvi attitűdökre vonatkozó cikkben a szerző (Gökçe 2017) rávilágít arra, hogy a nyelvi attitűd a nyelvtanulási folyamat egyik tényezője, mellyel megvizsgálható: a tanuló nyelvi gondolkodásának/elképzeléseinek feltérképezése, és a nyelvi attitűd hatása a tanulásra, a lehetséges pozitív és negatív múltbeli tapasztalatok hatása a nyelvi hitek kialakulására.

Az 1. ábra a nyelvi attitűd három komponensnek (kognitív, affektív, konatív) kölcsönhatását szemlélteti.

1. ábra: A nyelvi attitűd három komponensnek kölcsönhatása (Gökçe 2017)

Figure 1. The interrelation of the 3 components of language attitude (Gökçe 2017)

Forrás: Saját szerkesztés

A nyelvtanulási attitűdök általában a nyelvvel és beszélőivel való előző pozitív vagy negatív kapcsolatból származnak (Dörnyei és tsai 2006). Az önbizalom alacsony szintje negatív hatást gyakorolhat új nyelvek tanulására, és olyan pszichológiai állapotokhoz vezethet, mint amilyen a bizonytalanság, félelem, aggodás és antiszociális viselkedés (Rubio 2007). Az attitűd tanulmányozása fontos az ember szociális magatartásának megértéséhez, mivel befolyásolja az emberek gondolkodási és cselekvési módjait (Briñol et al, 2007). A nyelvtanulásban az attitűd magába foglalja azt, hogy az egyén hogyan észleli saját magát, pontosabban milyennek érzékeli a saját nyelvtudását, a célnyelvi kultúrát, a nyelvet és azokat az embereket, akik a nyelvet beszélik. Az attitűdbe beletartozik az, hogy az egyén szeret, vagy nem szeret valakit vagy valamit, valamint értékelést is tartalmaz arról, hogy valaki vagy valami jó, rossz, hasznos, ártalmas, értékes vagy nem értékes (Saeed et al, 2014). Így az attitűd egyaránt tartozik az érzelme és az ismereti területhez. Briceño (2006) megemlíti, hogy az ismereti komponensek közé tartoznak az emberek gondolatai és hiedelmei az attitűd tárgyáról. Az érzelmi komponensek az attitűd tárgyával kapcsolatos érzéseket és érzelmeiket csoportosítják. A magatartási komponensek közé tartoznak a szándékok vagy cselekvési diszpozíciók, valamint az attitűd tárgyára irányuló magatartások.

Valószínűleg az fog magabiztos nyelvtanulóvá válni, aki elhiszi magáról, hogy képes a nyelv alapos elsajátítására. Az önbizalomnak társadalmi és pszichológiai vonatkozásai is vannak, és mind az attitűdnek, mind a motivációnak fontos komponense. Jelentős számú tanulmány számolt be az önbizalom és a nyelvek tanulása közötti pozitív kapcsolatról (Al-Hebaish 2012; Benson és Voller 2014; Oxford 2016). Az erős önbizalom arra sarkallja a tanulót, hogy tökéletesítse nyelvtudását, és ez pozitív eredményekhez vezet.

Az attitűd és motiváció egyaránt hatással van a különböző nyelvi készségek teljesítményére: az olvasáskészségre, a beszédértésre és a beszédkészségre (Oxford 1990). A nyelv iránti motiváció és attitűd olyan tényezők, amelyek befolyásolhatják a nyelvtanulást (Dörnyei 1998), azonban kevés tanulmány foglalkozik az idősebb tanulók motivációjával. Az attitűdök és a tanulási motiváció hatékonyan összekapcsolódnak az idegen nyelv tanulásával (Pourfeiz 2016). Az attitűd és a motiváció olyan faktorok, amelyek az „önkonceptió” általános jelentése alá esnek: minden, amit magunkról hiszünk (helyesen vagy helytelenül) (Mercer 2012) egy adott területre vonatkozóan, vagyis az egyéneknek önkonceptiójuk van a különböző képességeikről, így a nyelvtanulásról is. A három attitűd komponens közül a magatartási komponens az maga a nyelvtanulási szándék.

Egyéb pszichológiai tényezők

A nemzetközi szakirodalom a magatartási szándék szinonimájaként a szándékot is használja a tervezett magatartás elméletének elemzése során. A tervezett magatartás elmélet kerete azt állítja,

hogy a (magatartási) szándékot (I: intention) közvetlenül a magatartásra vonatkozó attitűd, a szubjektív norma és az észlelt magatartás-kontroll a magatartási szándékkal határozza meg, ami a tényleges magatartást eredményezi. A magatartásra vonatkozó attitűd, a szubjektív norma és az észlelt magatartás-kontroll előrejelzői a magatartási, normatív és a kontroll hiedelmeken alapulnak. Az ilyen magatartási, normatív és kontroll hiedelmek erejét az eredménnyel, a megfelelési motivációval és a kontrolltényező észlelt erejével súlyozzuk (Ajzen és Driver 1992). A magatartásra vonatkozó attitűd koncepciója az egyének pozitív vagy negatív beállítottságát jelenti, ahogy egy bizonyos tevékenységre reagálnak (Ajzen és Fishbein 1980).

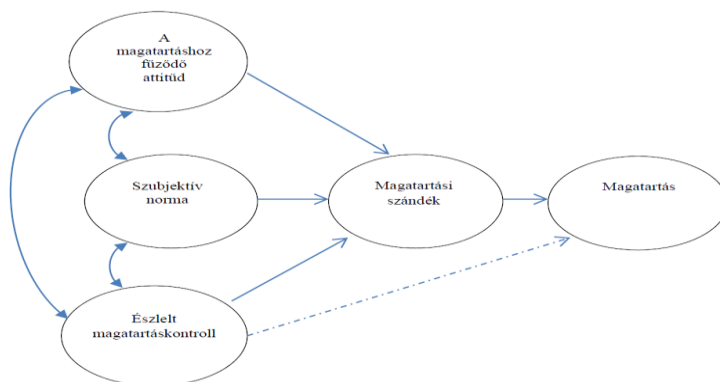
Az emberi magatartás teljesen kontrollálhatatlan vonatkozásain túl kell menni. Vannak olyan kutatások, ahol a szándékok és az észlelt magatartás-kontroll kombinációja alapján próbálták előre jelezni a magatartást.

A tervezett magatartás elmélete azt tételezi fel, hogy a (magatartás) szándéknak három koncepcionálisan független determinánsa van:

- 1) a magatartáshoz fűződő attitűd, mely arra utal, hogy mennyire kedvező vagy kedvezőtlen a kérdéses magatartás értékelése,
- 2) a szubjektív norma, mely az észlelt szociális nyomásra utal, ami a magatartás kivitelezéséhez vagy elhagyásához szükséges,
- 3) az észlelt magatartás-kontroll foka a magatartás véghezvitelének észlelt könnyűsége vagy nehézsége, mely a múltbeli tapasztalatot és a várható nehézségeket, akadályokat tükrözi.

Általánosságban minél kedvezőbb egy magatartásra vonatkozóan az attitűd és a szubjektív norma, annál nagyobb az észlelt magatartás-kontroll és az egyén szándéka, hogy az adott magatartást megvalósítsa. Az attitűd, szubjektív norma és észlelt magatartás-kontroll relatív fontossága a szándék előrejelzésében a magatartásoktól és helyzetektől függ. Van, amikor csak az attitűdöknek van jelentős hatásuk a szándékokra, míg más szituációkban elég az attitűd és az észlelt magatartás-kontroll a szándék előrejelzéséhez, míg máskor mindhárom tényezőnek szerepe van.

A 2. ábrán jól látszik, hogy a központi tényező az egyén szándéka, hogy megvalósítson egy adott magatartást. A szándékok megragadják a magatartást befolyásoló motivációs tényezőket. Azt jelzik, hogy milyen erősen akarják megpróbálni az adott cselekvést, mennyi erőfeszítést terveznek. Általában minél erősebb a szándék a cselekvés végrehajtására, annál biztosabb, hogy megtörténik a cselekvés.

2.ábra: Tervezett magatartás elmélet (Ajzen 1991)

Figure 2. The Theory of Planned Behaviour (Ajzen 1991)

Forrás: Saját szerkesztés

A fent bemutatott szakirodalom alapján az alábbi kutatási kérdést fogalmaztam meg:
Hogyan jellemezhetőek a nyelvtanulással kapcsolatos attitűdök a megkérdezettek körében?

A kutatás módszertana és a mintavétel jellemzői

A kutatási kérdés megválaszolása érdekében hólabda módszerű online megkérdezésre került sor Google Forms használatával 2020 folyamán, melyre mindösszesen 516 érvényes válasz érkezett. A felmérés kizárólag Magyarországon, a 18–65 év közötti lakosság körében történt. Az 516 főből álló minta és a 6.269.143 főből álló alapsokaság figyelembevételével 95%-os megbízhatósági szinten a hibahatár 4,31%. A válaszadók nagyrészt multinacionális vállalatoknál dolgoznak, ahol kiemelten kell kezelni az idegennyelv-tudást. Az alapsokaságban a férfiak (3.128.564 fő) 50% és a nők (3.140.579 fő) aránya: 50%. (Központi Statisztikai Hivatal 2020). A mintában a nők felülreprezentáltak, melynek megoszlási aránya: férfiak 27% – nők 73%. Mindezek miatt a kutatásból levont következtetések elsősorban a nőkre vonatkoznak. A mintában a válaszadók 4%-a alacsony, 28% közepes, 68% felsőfokú végzettséggel rendelkezett. A mintában a végzettség szerint legtöbben, azaz 57%-ban, mint szellemi munkát végző beosztottak képviselték magukat, legkevésbé, azaz 4%-ban a fizikai munkát végzők voltak. Ezen kívül a mintába 19%-ban tanulók, 11%-ban közép- vagy felsővezetők, 4%-ban vállalkozók és 5%-ban munkanélküliek kerültek be. 2020. január 1-én a népesség átlagéletkora 42,8 év volt. A mintában a válaszadók átlagéletkora 36,4 év. Geográfiai az észak-alföldi régióban volt a legtöbb (18%) válaszadó a mintában. A felmérés eredményei tehát az észak-alföldi régióban élő szellemi munkát végző felsőfokú végzettséggel rendelkező középkorú nőkre értelmezhetők leginkább.

A minta egyetlen egy demográfiai változó tekintetében sem reprezentatív, ami a kutatás egyik korlátját képezi. A kutatás lehetőségeit jelentősen beszűkíti, hogy a nem reprezentatív minta alapján levonható konzekvenciák csak a válaszadókra vonatkozóan érvényesek, tehát nem általánosíthatóak. A nyelvtanulók megoszlására vonatkozó hazai adatok hiányában nem lehetséges egy valóban reprezentatív minta kialakítása.

Operacionalizálás

A nyelvtanulói magatartás operacionalizálása során a nyelvtanulók attitűdjeinek, és egyéb pszichológiai tényezőinek (szubjektív norma, észlelt magatartási kontroll stb.) mérése érdekében saját fejlesztésű változók kerültek felhasználásra, melyeket az 1. táblázat mutat be.

A nyelvtanulók attitűdjei során ötfokozatú Likert-skála került alkalmazásra, ahol az 1-es érték az egyáltalán nem, az 5-ös érték pedig a rendkívüli mértékű egyetértést jelenti. A negatív attitűdállítások (COG6 és AFF1) esetében – az értelmezhetőség miatt – az eredeti értékek átkódolásra kerültek az alábbiak szerint (5 → 1, 4 → 2, 3 → 3; 2 → 4 és 1 → 5).

A magatartási szándék változó úgy került mérésre, hogy az 1-es érték a nem, a 2-es érték nem, és nem is tervezem, 3-as érték nem, de valószínűleg a jövőben valamikor (1 éven túl) fogok, 4-es érték nem, de már a közeljövőben (1 éven belül) fogok, az 5-ös érték pedig az igent jelenti.

1. táblázat: A nyelvtanulási szándékra ható pszichológiai tényezők
Table 1. Psychological factors influencing language learning intention

Mérési konstrukció	Változó	Leírás/Megnevezés	Átlag	Szórás
Attitűd ismereti (kognitív) komponens	COG1	Az idegen nyelvek ismerete jobb munkalehetőséget jelent.	4,17	1,06
	COG2	Az idegen nyelvek ismeretével több pénzt kereshetek.	3,80	1,13
	COG3	Az idegen nyelvek ismeretével több baráttra tehetek szert.	3,59	1,19
	COG4	Az idegen nyelvek ismerete kinyitja számomra a világot.	4,27	1,02
	COG5	Ahány nyelvet ismersz, annyi ember vagy.	3,56	1,33

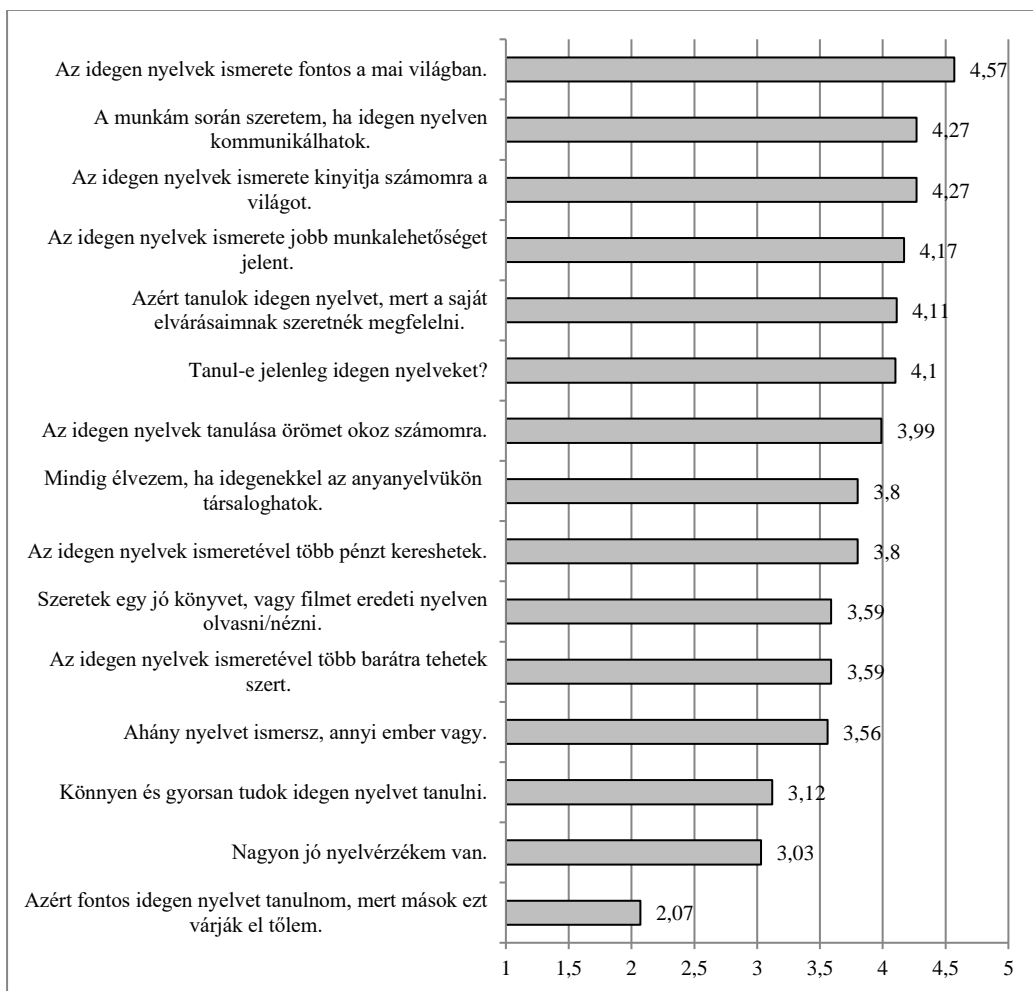
	COG6	Az idegen nyelvek ismerete nem fontos a mai világban.	1,43	1,06
	COG6_átk	Az idegen nyelvek ismerete fontos a mai világban.	4,57	1,06
Attitűd érzelmi (affektív) komponens	AFF1	Az idegen nyelvek tanulása nem okoz örömet számomra.	4,17	1,21
	AFF1_átk	Az idegen nyelvek tanulása örömet okoz számomra.	3,99	1,21
	AFF2	Mindig élvezem, ha idegenekkel az anyanyelvükön társaloghatok.	3,80	1,20
	AFF3	Szeretek egy jó könyvet, vagy filmet eredeti nyelven olvasni/nézni.	3,59	1,34
	AFF4	A munkám során szeretem, ha idegen nyelven kommunikálhatok.	4,27	1,37
Magatartási szándék	BI	Tanul-e jelenleg idegen nyelveket?	4,10	1,17
Normáknak való megfelelés	NORMCOMP LIANCE	Azért fontos idegen nyelvet tanulnom, mert mások ezt várják el tőlem.	2,07	1,19
Szubjektív norma	SUBJNORM	Azért tanulok idegen nyelvet, mert a saját elvárásaimnak szeretnék megfelelni.	4,11	1,06
Észlelt magatartási kontroll	PBC1	Könnyen és gyorsan tudok idegen nyelvet tanulni.	3,12	1,26
	PBC2	Nagyon jó nyelvérzékem van.	3,03	1,30

Forrás: Saját szerkesztés

A kutatás eredményei

Összességében megállapítható, hogy a válaszadók nagyon fontosnak tartják az idegen nyelvtanulást ($\bar{x}=4,52$), de ehhez képest már kevésbé szeretnek nyelvet tanulni ($\bar{x}=3,81$), még ennél is kevésbé motiváltak a nyelvtanulás iránt ($\bar{x}=3,76$). A szórás ($\sigma=0,72$) azt jelzi, hogy az összes válaszadó véleménye nagyrészt megegyezik arra vonatkozóan, hogy milyen mértékben fontos számukra a nyelvtanulás.

A 3. ábra alapján a válaszadók úgy érzik, az idegen nyelvek ismerete kinyitja számukra a világot ($\bar{x}=4,27$) és a munkájuk során szeretnek idegen nyelven kommunikálni ($\bar{x}=4,27$), továbbá az idegen nyelvek ismerete jobb munkalehetőséget jelent számukra ($\bar{x}=4,17$). A válaszadók arról is meg vannak győződve, hogy az idegen nyelvek ismeretével több pénzt kereshetnek ($\bar{x}=3,80$) és több barátra tehetnek szert ($\bar{x}=3,59$). A válaszadók közepes mértékben értenek egyet azzal, hogy idegenekkel az anyanyelvükön társaloghatnak ($\bar{x}=3,80$), vagy ha egy jó könyvet, filmet eredeti nyelven tudnak elolvasni, illetve megnézni ($\bar{x}=3,59$), továbbá ahány nyelvet ismersz, annyi ember vagy ($\bar{x}=3,56$). Az is megállapítható, hogy a válaszadók közepes mértékben tudnak könnyen és gyorsan idegen nyelvet tanulni ($\bar{x}=3,12$) és a válaszadóknak átlagos a nyelvérzékük ($\bar{x}=3,03$). Legkevésbé azzal értenek egyet, hogy az idegen nyelvek ismerete nem fontos a mai világban ($\bar{x}=1,43$), azaz megállapítható, hogy az idegen nyelvek ismerete fontos az érvényesüléshez. Az idegen nyelvek tanulása valószínűleg örömet okoz a válaszadók számára, mivel nem értenek egyet azzal az állítással, hogy az idegen nyelvek tanulása nem okoz örömet ($\bar{x}=4,17$). Az elemzésből az is kiderült, hogy jelenleg a válaszadók tanulnak idegen nyelvet ($\bar{x}=4,10$). Megfigyelhető az is, hogy a válaszadók általában azért tanulnak idegen nyelvet, mert a saját elvárásaiknak szeretnének megfelelni ($\bar{x}=4,11$) és nem azért tanulnak, mert mások ezt várják el tőlük ($\bar{x}=2,07$).

3.ábra – Nyelvtanulási attitűdök
 Figure 3. Language learning attitudes
 Forrás: Saját szerkesztés

Nyelvtanulási attitűdök

A faktorelemzés célja az attitűd változók strukturálódásának a feltárása volt, azaz azt szerettem volna megtudni, hogy a nyelvtanulók tudatában elkülönülnek-e az attitűd elméleti komponensei (kognitív, affektív), vagy ezek keverednek-e egymással. Ez befolyásolhatja az oktatás módszertanát. A kognitív típusnak nyelvtani magyarázat kell, táblázatok, összehasonlítás az anyanyelvvél, esetleg kis nyelvtörténet (miért pont így kell), kivételek stb. Az affektív elem túlsúlya esetén az élményközpontú, az érzelmekre ható módszerek alkalmazása a fontos: pl. rakjunk össze egy sátrat és közben tanítom a szavakat, igeidőt stb. Az attitűdök vizsgálatához a főkomponens elemzést használtam. A $KMO=0,817$, ami alapján a változók megfelelőek tekinthetők ($KMO>6$), (Varga és Szilágyi 2011), tehát alkalmasak a faktoranalízisre. A Bartlett tesztnek az eredménye azt mutatja, hogy az elemzésbe bevont változók között szignifikáns kapcsolat létezik ($p=0,00$), mely megerősíti a minta alkalmasságát a faktorelemzésre. Az elemzés eredményeként 10 változóból három faktor komponens keletkezett, amelyek a teljes variancia 67,067 %-át magyarázzák (2. táblázat).

Az első faktorkomponensbe, amely a „könnyebb kommunikáció” elnevezést kapta, öt változó (AFF4, AFF2, AFF3, COG3, COG5) került, amelyek affektív és kognitív attitűd állítások, így ezt az eredménykomponenst az érzelmi és az ismereti attitűd elegyének tekinthetjük. Tehát a munkahelyi könnyebb kommunikáció (AFF4), az idegenekkel való egyszerűbb anyanyelvi társalgás (AFF2), a könyvek és filmek eredeti nyelven történő olvasása és nézése (AFF3), illetve a biztosabb nyelvtudás segítségével a könnyebb barátkozás (COG3) összetartoznak a válaszadók fejében, ha a nyelvtanulásra gondolnak. De szorosan ide tartozik az is, hogy ahány nyelvet ismerünk, annyi ember vagyunk (COG5). Mind az öt attitűd-állítást a kommunikációhoz kapcsolódik, innen származik a faktorkomponens elnevezése is.

A második faktorkomponens, amely a „jobb lehetőségek” elnevezést kapta, három változóból áll, ezek mindegyike az attitűd kognitív dimenziójára vonatkozik (COG2, COG1, COG4). A válaszadók összetartozónak érzik, hogy az idegen nyelvek ismeretével több pénzt kereshetnek (COG2), az idegen nyelvek ismerete jobb munkalehetőséget jelent számukra (COG1) és az idegen nyelvek ismerete kinyitja számukra a világot (COG4), azaz addig nem létező lehetőségeket teremt számukra.

A harmadik attitűd komponensben, mely a „fontos örömforrás” elnevezést kapta, egy ismereti (COG6) és egy érzelmi (AFF1) attitűd változó keveredik egymással. Ebből az következik, hogy az idegen nyelvek ismeretét fontosnak tartják, a nyelvtanulást pedig egy olyan folyamatnak, amely örömet okoz számukra, és ez a kettő összefonódik a nyelvtanulók tudatában.

Jelen tanulmányban megfogalmazott kutatási kérdésre az alábbi válaszok adhatóak:

Hogyan jellemezhető a nyelvtanulással kapcsolatos attitűdök a megkérdezettek körében?

A kapott eredmények alapján kijelenthető, hogy a nyelvtanulók körében a gyakorlatban – az elméleti modelltől eltérően – a nyelvtanulással kapcsolatos ismereti és érzelmi attitűdök egymással keveredve három komponenst képeznek: egy tisztán kognitív állításokat tartalmazó komponenst („jobb lehetőségek”) és két másik komponenst, amelyben az érzelmi és ismereti attitűd állítások vegyesen fordulnak elő, keverednek egymással („könnyebb kommunikáció” és „fontos örömforrás”).

A három eredmény komponens közül az első, a „könnyebb kommunikáció” a legfontosabb (az összes variancia 42,32%-át magyarázza), a másik kettő, a jobb lehetőségek (12,99%) és a fontos örömforrás (11,78%) ettől lényegesen kevesebb. Ebből az következik, hogy egy hatékony marketing-kampány esetén a „tanulj nyelveket, hogy könnyebben kommunikálhass” üzenetet kell eljuttatni a potenciális nyelvtanulókhoz. Például: Szeretnél a munkahelyeden másokkal idegen nyelven könnyebben kommunikálni? Szeretnél egy jó filmet eredeti nyelven megnézni feliratok nélkül? Ha igen, akkor tanulj angolul! Tanulj azért, hogy másokkal könnyebben kommunikálj, és hogy jobb lehetőség legyen az életben, úgy, hogy sikerélményt (örömet) érthessz el a nyelvtanulás során. Ez a siker receptje a kutatás eredményei szerint. Ezek a tényezők hatnak leginkább a nyelvtanulással kapcsolatos attitűdökre.

A kutatásból az is megállapítható, hogy a nyelvtanulók nagyra értékelték, hogy az idegennyelvtudás kinyitja számukra a világot. Ez azt jelenti, hogy a nyelvtanulás során az embereknek megváltozik a látásmódjuk, új ismeretek befogadására lesznek képesek. Az idegennyelvtudás magabiztossá teszi az embereket, hiszen mernek és tudnak másokkal kommunikálni, illetve a munkában is maximálisan kamatoztatni tudják a megszerzett kompetenciát. A kutatás során a vizsgálat tárgya volt az is, hogy az ismereti, vagy az érzelmi komponens fontosabb a nyelvtanulók számára. Ha az ismereti (kognitív) komponensek a fontosabbak, akkor észérvekkel lehet meggyőzni a nyelvtanulókat arról, hogy idegen nyelvet tanuljanak, vagyis aki idegen nyelvet beszél, kinyílik számára a világ. Ha az érzelmi (affektív) komponensek a fontosabbak a tanulók számára, akkor pedig érzelmi alapon lehet meggyőzni a nyelvtanulókat arról, hogy idegen nyelvet tanuljanak, vagyis abban az esetben, ha például a tanulóknak lehetőségük van idegenekkel társalogni az anyanyelvükön. Az ismereti komponenssel (3,99) és az érzelmi komponenssel való egyetértés mértéke (3,91) alapján megállapítható – mivel a két átlagérték közel egyforma, – hogy

ezek egyformán fontosak a nyelvtanulással kapcsolatos attitűdök kialakítása során, talán az ismereti komponens egy árnyalatnyit fontosabb.

2.táblázat – Az eredmény faktorkomponensek

Table 2: The result factor components

Megnevezés	Komponens		
	1 - („könnyebb kommunikáció”)	2 - („jobb lehetőségek”)	3 - („fontos örömforrás”)
AFF4 - A munkám során szeretem, ha idegen nyelven kommunikálhatok.	,815		
AFF2 - Mindig élvezem, ha idegenekkel az anyanyelvükön társaloghatok.	,813		
AFF3 - Szeretek egy jó könyvet, vagy filmet eredeti nyelven olvasni/nézni.	,807		
COG3 - Az idegen nyelvek ismeretével több baráttra tehetek szert.	,584		
COG5 - Ahány nyelvet ismersz, annyi ember vagy.	,512		
COG2 - Az idegen nyelvek ismeretével több pénzt kereshetek.		,860	
COG1 - Az idegen nyelvek ismerete jobb munkalehetőséget jelent.		,840	
COG4 - Az idegen nyelvek ismerete kinyitja számomra a világot.		,607	
COG6 - Az idegen nyelvek ismerete nem fontos a mai világban. *			,828
AFF1 - Az idegen nyelvek tanulása nem okoz örömet számomra. *			,782
n = 516			
Rotációnak a módszere: Varimax (Kaiser)			

* Az attitűd-állítás az elemzés során transzformálásra került.

Forrás: Saját szerkesztés

Következtetések és javaslatok

Nagyon fontos meghatározni, hogy az emberek miért tanuljanak meg egy idegen nyelvet, azaz mi motiválja őket a nyelvtanulásban. Amennyiben nyomós okuk van rá, akkor lesznek igazán motiváltak és elkötelezettek a kiválasztott nyelv elsajátítása iránt.

Az online felmérés eredménye azt mutatja, hogy a válaszadók fontosnak tartják az idegennyelvtanulást. A kutatási eredményekből arra lehet következtetni, hogy a válaszadók azért tanulnak idegen nyelvet, hogy könnyebben kommunikáljanak másokkal, vagy jobb munkalehetőséget kapjanak, illetve a nyelvtanulás örömforrást is jelenthet számukra. A felmérésből az is kiderült, hogy a válaszadók általában azért tanulnak idegen nyelvet, mert a saját elvárásaiknak szeretnének megfelelni és nem azért tanulnak, mert mások ezt várják el.

Régóta tanítok különböző multinacionális cégeknél, így számomra nagyon fontos, hogy e piac speciális igényeit, nyelvtanulási szokásait folyamatosan figyeljem és megértsem annak érdekében, hogy időben tudjak reagálni a változásokra. A válaszadók nagyrészt multinacionális vállalatoknál dolgoznak, ahol kiemelten kell kezelni az idegennyelv-tudást, hiszen a munkavállalóknál a külföldi kollégákkal történő könnyebb kommunikáció a mindennapi munkájuk során kulcskérdést

jelenthet. Nap mint nap találkozhatunk olyan felnőttekkel, akik jobb munkalehetőséget vagy magasabb fizetést szeretnének kapni, ezért fejleszteni kívánják az idegennyelv-tudásukat.

A kutatási eredmények az elméleti és a gyakorlati oldalon is felhasználhatók. Az elméleti oldalon a nyelvtanulás attitűdjeit vizsgálva hasznos ismereteket tartalmaz a tanulmány az elméleti szakemberek, az akadémiai szektor, a nyelvviskolákat vezető, a vizsgaközpontok, a nyelvtanárok és a nyelvtanulók számára, akik jelen tanulmány elolvasását követően gyarapíthatják a meglévő tudásukat. A gyakorlati hasznosítási lehetőségek is jelentősek, mivel a kutatási eredményekre építve meghatározható egy olyan marketingkampány, amelyben az ismereti komponensre való fókuszálás fog megjelenni. A kampány során olyan üzeneteket kell eljuttatni a célcsoport felé, amik az ismereti komponensben vannak benne, azaz az emberek miért tanuljanak idegen nyelvet, vagyis mit tartanak fontosnak a válaszadók.

Összefoglalás

Összefoglalva elmondható, hogy mai globalizált világunkban kulcsfontosságú az idegennyelv-tudás. Az idegen nyelvek ismerete az Európai Unió kulcskompetenciái között is kiemelt helyen szerepel. Mielőtt belevágunk a tanulásba, nagyon fontos tisztázni a konkrét célt, azaz miért akarunk idegen nyelvet tanulni. Azért tanulunk idegen nyelvet, hogy a saját elvárásainknak szeretnének megfelelni vagy esetleg azért, mert mások ezt várják el tőlünk.

Az idegennyelv-tudás hidat állít az emberek között, azaz ennek segítségével könnyebben kommunikálnak másokkal, vagy jobb munkalehetőséget kapnak, illetve a nyelvtanulás örömforrást is jelenthet számukra. További cél lehet az is, hogy bővüljön a kapcsolati háló, vagy megismerjük más kultúrákat, de akár egy jó könyvet vagy filmet elolvashassunk vagy megnézhesünk az eredeti nyelven. Fontos, hogy a felnőttképzésben a nyelvtanárok tudatosítsák a célokat a maguk és a nyelvtanulók számára. A multinacionális cégeknél zajló nyelvvoktatás során a képzőnek tudnia kell, hogy miért iskolázzák be a munkavállalókat az idegen nyelvtanfolyamokra, azaz mi a megrendelő elvárása az adott szolgáltatással kapcsolatban, amely egy új jövőbeni kutatási irányként definiálható.

Irodalomjegyzék

- AJZEN, I. (1991): The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior And Human Decision Processes* 50, 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-t](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-t)
- AJZEN, I.-DRIVER, B. L. (1992): Application of the Theory of Planned Behavior to Leisure Choice. *Journal of Leisure Research*. 207-224. <https://doi.org/10.1080/00222216.1992.11969889>
- AJZEN, I.-DRIVER, B. L. (1991): Prediction of leisure participation from behavioral, normative, and control beliefs: An application of the theory of planned behavior. *Journal of Leisure Sciences*. 185-204.
- DOI: 10.1080/01490409109513137
- AJZEN, I.-FISHBEIN, M. (1980): *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- AL-HEBAISH, S. M. (2012): The Correlation between General Self-Confidence and Academic Achievement in the Oral Presentation Course. *Theory and Practice in Language Studies*, 2(1), 60–65. <https://doi.org/10.4304/tpls.2.1.60-65>
- BENSON, P.-VOLLER, P. (2014): *Autonomy and independence in language learning*. Abingdon, UK: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315842172>
- BRICEÑO, M. (2006): Actitud de los estudiantes hacia la asignatura inglés en la facultad de odontología de la Universidad de Carabobo. [Attitude of students towards the subject of English in the Faculty of Odontology at the University of Carabobo]. *Revista Odus Científica*, VII (1). 23-36

- BRIÑOL, P.-FALCES, C.-BECERRA, A. (2007): Actitudes [Attitudes]. In J. F. Morales, C. Huici, M. Moya, E. Gaviria (Eds.), *Psicologia Social* (3rd ed.), 457–490. Madrid: McGraw-Hill.
- CSEPELI GY. (2001): *Szociálpszichológia*, Osiris Kiadó, Budapest
- DÖRNYEI Z. (1998): Motivation in second and foreign language learning. *Language Teaching*, 31, 117–135. <https://doi.org/10.1017/S026144480001315X>
- DÖRNYEI, Z.-CSIZÉR K.-NÉMETH N. (2006): *Motivation, Language Attitudes and Globalization: A Hungarian Perspective*. Clevedon Hall: Multilingual Matters. <https://doi.org/10.21832/9781853598876>
- EUROSTAT (2018): 65% know at least one foreign language in the EU <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20180926-1>, Letöltés: 2021.04.11.
- GÖKÇE D. D. (2017): Language Learning Attitudes: Ingrained or Shaped in time? *International Journal of Languages' Education and Teaching* Volume 5, Issue 3, September 2017, 257–275. <https://doi.org/10.18298/ijlet.2029>
- Központi Statisztikai Hivatal (2020): 22.1.1.3. Népszerűség korév és nem szerint https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0003.html
- MERCER, S. (2012): Self-concept: Situating the Self. In S. Mercer, S. Ryan, M. Williams (Eds.), *Psychology for language learning* 10–25. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137032829_2
- OXFORD, R. L. (1990): *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Boston: Heinle & Heinle. <https://doi.org/10.5070/1411004984>
- OXFORD, R. L. (2016): *Teaching and Researching Language Learning Strategies: Self-Regulation in Context*. Abingdon, UK. <https://doi.org/10.4324/9781315719146>
- POURFEIZ, J. (2016): Study of Relationship between Attitudes toward Foreign Language Learning and Academic Motivation. *Procedia - Soc. Behav. Sci.* 232, 668–676. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.10.091>
- RUBIO, F. (2007): *Self-Esteem and Foreign Language Learning Introduction*. Cambridge Scholars Publishing: Cambridge. <https://doi.org/10.1017/s0272263109090081>
- SAEED M.-IQBAL, M. Z.-AKHTAR, M.-SALEEM, K. (2014): Development of a Scale to measure English Language Learning Attitude of Secondary School Students. *Journal of Educational Research*, 17(2), 17–42.
- VARGA B.-SZILÁGYI R. (2011): *Kvantitatív információképzési technikák*, Nemzeti Tankönyvkiadó

Schuchmann Júlia

***A magyar középvárosok társadalmi kihívásai.
Eger egy „élhető” középváros***

A középvárosok a településhálózat fontos tagjai, hozzájárulnak a kiegyenlített területi társadalmi fejlődéshez, a nagyvárosoknál sok esetben élhetőbb környezetet biztosítanak lakóiknak. Mégis azt tapasztaljuk, hogy a közepes méretű városok Európában és Magyarországon is számos negatív kihívással kell, hogy szembenézzenek. Ilyenek: a gyors népességvesztés, a helyi lakosság előregedése, a fiatal képzettebb lakosság elvándorlása elsősorban a nagyvárosi térségek irányába. Magyarországon a közepes méretű városok, bár rendkívül eltérő földrajzi helyzettel, társadalmi gazdasági múlttal, adottságokkal bírnak, kedvezőtlen demográfiai és társadalmi folyamatok jellemzik őket. Jelen tanulmány egy empirikus kutatás eredményeként a sajátos történelmi múltú kelet-magyarországi középváros, Eger példáján mutatja be a hazai középvárosok demográfiai-társadalmi kihívásait.

*Kulcsszavak: Középvárosok, Eger, demográfiai-társadalmi kihívások
JEL-kód: N90*

**Social challenges of Hungarian middle sized cities.
The case of a livable middle sized city, Eger**

A middle sized cities are important members the network of settlements. They can contribute to more balanced territorial development. The middle sized towns can provide more liveable living environment for their citizens than the largest, overcrowded cities. In spite of that in Europe and especially in Hungary the middle sized towns has to face many social and demographic challenges such as massive outmigration the younger and more educated people, ageing population, shrinking phenomenon. The main aim of the study is to analyse the social and demographic challenges in the case of a special East Hungarian middle sized city, Eger. The results of the case study are based on an empirical research

*Keywords: central cities, Eger, demographic-social challenges
JEL-code: N90*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.11>

Bevezetés

Napjaink területi, közte városkutatásainak egyre jelentősebb részét foglalkoztatják a településhálózat kisebb és közepes méretű tagjai, a középvárosok helyzete, fejlődési lehetőségei. Ami érhető, mert miközben a metropolisztérségek globális gazdasági jelentősége elvitathatatlan, számos kutatás támasztja alá a középvárosok egyre növekvő szerepét, a nagyvárosokénál fenntarthatóbb társadalmi területi fejlődés biztosításában. A közepes méretű városok érvelnek a kutatások: kisebb méretük miatt a nagyvárosoknál sokszor rugalmasabban képesek reagálni a külső hatásokra, akár egy gazdasági, vagy környezeti válságra is, reziliensebbek (Hamdouch-Atkinson et al, 2017). Környezeti szempontból fenntarthatóbb a fejlődésük, hiszen kevésbé terhelik meg az ökoszférát, társadalmi szempontból, pedig sok tekintetben „élhetőbbek” mint egy nagyvárosok. A középvárosok fontos szerepet kapnak a policentrikus településhálózat fenntartásában is, ami az európai városfejlődés és városi létforma egyik sajátossága is (Hamdouch-Atkinson et al. 2017).

A közepes méretű városok sérülékeny tagjai a településhálózatnak, hiszen a globális tőkét egyre erőteljesebben koncentráló nagyvárosok és térségeik a gazdasági hatások erősödésével fokozatosan „elszívják” az erőforrásokat a kisebb települések, vidéki térségek rovására. Általános jelenség, hogy a vidéki kisebb, közepes méretű városokat fokozottan érinti a képzetesebb népesség elvándorlása, az elöregedés, ezzel szoros összefüggésben a helyi munkalehetőségek korlátozott mennyisége, ennek következtében a helyi szolgáltatások körének gyors ütemű csökkenése és társadalmi összetételének megváltozása, a szegregációs folyamatok erősödése is (Koós B., 2020). Természetesen ez a településcsoport sem tekinthető homogénnek. A középvárosok problémáit, fejlődési lehetőségeit és potenciálját természetesen meg határozzák a földrajzi elhelyezkedésükből adódó sajátosságok.

Jelen írás arra tesz kísérletet, hogy egy magyar történelmi középváros, Eger esetén keresztül mutassa be a város fejlődésével kapcsolatos társadalmi és demográfiai kihívásokat. A tanulmány elsőként röviden áttekinti az európai középvárosok fejlődésével kapcsolatos főbb trendeket. Ezt követően a hazai középvárosi fejlődés, kiemelten Eger városának bemutatása következik. Az esettanulmány eredményei egy a Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Karán zajló hároméves (2017-2020), a hazai középvárosok fejlődési folyamatait vizsgáló empirikus kutatás⁹ keretén belül születtek. Az empirikus kutatás részeként 1200 fős korra, nemre, iskolai végzettségre és területi elhelyezkedésre reprezentatív lakossági adatfelvétel készült a vizsgált négy hazai középvárosban, Sopronban, Kaposváron, Egerben és Békéscsabán. Valamint városanként 15-15 strukturált mélyinterjú. A tanulmányban Eger városát bemutató részben a kutatás empirikus eredményei kerülnek közlésre.

Középvárosok európai jellemzői

A kis- és középvárosok¹⁰ fontos szereplői az Európai Unió településhálózatnak, hiszen a vonatkozó adatok szerint unió lakosságának lakosság nem kevesebb, mint 24,2%-ka él bennük. (Urban Europe, 2016). Ez a város csoport nem csupán azért kiemelt, mert jelentős népességet is tömörít, hanem azért is, mert hozzájárul a kiegyenlített területi fejlődéshez, megakadályozhatja a vidéki térségek elnéptelenedését.

A nagyvárosokkal foglalkozó szakirodalmak kiemelik, hogy a metropolisztérségek, bár a globális gazdaság kiemelt szereplői, egy sor társadalmi környezeti problémával terheltek, amelyek a kisebb méretű városokra kevésbé jellemzőek (Szirmai, 2009). A közepes méretű városok „élhetőbbek” a nagyvárosoknál. Erősebbek bennük a társadalmi kapcsolatok, a kisebb városokban az ott lakók szorosabban kötődnek a helyi kultúrához, szokásokhoz. Fontos lokális innovációs centrumok, melyek képesek kedvező hatást gyakorolni a környezetükre is. Egyes kutatások szerint reziliensek lehetnek a különböző változásokra (Hegedűs, 2020).

Rendkívül heterogén város csoportról van szó. Az európai középvárosok helyzetének jellemzését tovább árnyalja az a megközelítés, amely a történelmi-fejlesztési múltjukat és a regionális pozíciójukat is figyelembe veszi. (Atkinson-Hamdouch, 2017, 9).

A fent említettek alapján az európai középvárosokat nem lehet egységesen tárgyalni ezt a településcsoportot, regionális elhelyezkedésük alapján más és más fejlődési trendek jellemzik őket. A metropolisztérségek vonzáskörzetében fekvő középvárosok, vagy főképpen azok, amelyek egy prosperáló nagyváros mellett találhatóak, egy sor előnyt élveznek (pl. befektetők

⁹ A kutatás projekt címe "Társadalmi innovációk fenntarthatóságának vizsgálata városi terekben" (EFOP-3.6.2-16-2017-00007). A kutatás vezetője. Prof. Dr. Szirmai Viktória.

¹⁰ A kis és közepes méretű városok meghatározása, definiálása módszertani kihívást jelent. A középvárosok kutatását, nemzetközi szintű vizsgálatát jelentősen megnehezíti, hogy a különböző európai országokban eltérően határozzák meg a középvárosok népességének alsó és felső határát. A kis és közepes városok kategóriájának meghatározására az Európai Unió egységesen egy komplex megközelítést alkalmaz. Összesen három megközelítést vesz figyelembe. Első az ún. Adminisztratív megközelítés, amelyben a település jogi státuszát veszik figyelembe. A második megközelítés, az ún. morfológiai jellemzőket vizsgálja, ebben a területhasználati jellemzőket, beépített terület nagyságát, a lakosság számát. A harmadik megközelítés, pedig a település funkcionális szerepeit vizsgálja, szerepét a város hálózatban, funkcionális kapcsolatait (pl. ingázás) a környezetével.

megjelenése, ingatlanfejlesztések, növekvő népesség). Míg azok a középvárosok, amelyek strukturális problémákkal küzdő vidéki térségekben vannak, a társadalmi és gazdasági hanyatlás jeleit mutatják.

A globális gazdasági hatások erősödése, az agglomerációs előnyök mind a nagyvárosi térségeknek kedveznek, és veszélyeztetik a kisebb városok fejlődését. A közepes méretű városokat fenyegető legnagyobb veszély, hogy kimaradnak és lemaradnak a globális gazdasági versenyben, a bennük élő városlakók jóléte csökken, egy részük kiürül, előregszik. Kérdés, hogy a 2019 végén kitört COVID 19 világjárvány hogyan fogja érinteni ezt a várostípust, vajon előnyt, vagy hátrányt jelent számukra.

A hazai középvárosok sajátosságai

Magyarországon ötvenkét középváros található, ezzel a hazai városállomány (346 város) 16%-át alkotják. arányuk a teljes településállományban (3155 település) mindösszesen 1,6%-ot tesznek ki. Ugyanakkor bennük él a magyar lakosság 36%-ka (Tóth Balázs, I.2020).

Magyarországon a középvárosok viszonylag egységesen helyezkednek el az ország területén, A hazai középvárosok mind funkciójukban, mind történeti fejlődésükben igen differenciáltak (Kőszegfalvi,1998, Beluszky-Síkos 2020). Találhatunk közöttük hosszú történelmi múltra visszatekintő szervesen fejlődő megyeszékhelyi funkciókat is ellátó városokat (Eger, Veszprém, Sopron), az egészen speciális típust képviselő mezővárosokat (Békéscsaba, Hódmezővásárhely) és vannak köztük „újvárosok is” amelyek a szocialista iparosítás időszakában épültek (pl. Dunaújváros, Kazincbarcika). A középvárosok eltérő fejlődési útjait a különböző történelmi múlt mellett a földrajzi adottságok, a fekvésükből és társadalmi-gazdasági környezeti elemekből összetevődő területi tőkéjük is meghatározta és határozza meg a mai napig (Molnár, B., 2006, Tóth Balázs István,2011).

A vidéki térségekben található kis-és közepes méretű városok történeti fejlődésére a késleltetett modernizáció és iparosodás volt jellemző. A gazdasági fejlődésük alapját jellemezően a kisipar, és mezőgazdasági feldolgozóipar jellemezte. A szocialista tervgazdaság részeként a vidék iparosítás eredményeképpen bizonyos középvárosokban jelentősebb ipartelepítések történtek, melyek aztán hosszú évtizedekre meghatározták e városok gazdasági és foglalkoztatási szerkezetét. Az 1971-es településhálózat fejlesztési koncepció hierarchikus struktúrája a közepes méretű településeknek számos olyan elsősorban igazgatási funkciót adott, amely főleg a humán szolgáltatások (közszolgáltatások, közigazgatás) terén járt új munkahelyek létesítésével, és amely szektor máig is a kis és közepes méretű települések egyik legjelentősebb munkaadója maradt (Pirisi, et al, 2016). Beluszky Pál és Sikos T. Tamás a magyar városhálózat strukturális átalakulását vizsgáló kutatásukban rámutatnak, hogy a városok kiemelten a középvárosok fejlődése erőteljesen függ a településhálózatban elfoglalt pozíciójuktól, vagyis többségük a szerzők tipizálását idézve: hierarchiafüggők (Beluszky-Síkos, 2020).

A településhierarchiában elfoglalt pozíció a rendszerváltozás éveiben is hatott a középvárosok fejlődésére, amit a globális gazdasági hatások ki is éleztek. Az átalakulás éveiben egyes vidéki középvárosok helyzete, különösképpen sérülékennyé vált. Először nagy állami vállalatok leépülése, majd a vidéki telephelyeik sorozatos bezárása (gyors, vagy éppen elhúzódo privatizációja), hosszú évekig elnyúló gazdasági válságba taszított számos középvárost. Különösen azok a városok és köztük középvárosok sínylették meg ezeket az éveket, sőt évtizedet, amelyek elsősorban mezőgazdasági feldolgozóipar bázisán fejlődtek (pl. Kaposvári cukoripar), Békéscsaba, húsipar). A vidéki középvárosok elhúzódo gazdasági és társadalmi nehézségeihez a globális gazdasági hatások felerősödése is hozzájárult, hiszen a legtöbb külföldi működtető elsőként a főváros és térségébe, a fejlettebb Nyugat-Magyarországra és a regionális szerepkörű nagyvárosokba települt. A növekvő globális városversenyben a kisebb méretű (lakosságszámú és funkcionális szerepkörrel rendelkező) városok sok tekintetben hátrányos helyzetből indultak, hiszen nem tudtak olyan fejlett, infrastrukturális, üzleti és társadalmi környezet nyújtani, amely vonzóvá tette volna őket a külföldi magbefektetők számára.

A kétezres évtized közepére az országban egyre látványosabb méreteket öltő és felgyorsuló ütemű tőke és népességkoncentráció egyszersmind hozzájárult a vidéki közepes és annál kisebb városok periferezálódásához. Csatlakozásuk a globális és az európai gazdasági folyamatokba sokkal késleltetettebben és nagyobb nehézségek árán valósult meg. (Molnár, B, 2006, 74). Egyes depressziós térségekben fekvő középvárosoknak (pl. Salgótarján) nem is sikerült, népességük mobilabb része, amelyik el tudott menni egy prosperálóbb térségbe élni és dolgozni, azok jelentős többsége már elvándorolt. Jobb helyzetben voltak azok a középvárosok, amelyek kedvező földrajzi fekvésük okán dinamizálni tudták a gazdaságukat (pl. Sopron), és/vagy turisztikailag kiemelt értékkel bírtak.

Egy „élhető” középváros: Eger esete¹¹

Eger sajátos helyet foglal el a magyar vidéki városok között. Egyrészt kiemelt egyházi központ (Egri Érsekség és a Főszékesegyház), másrészt hosszú és gazdag történelmi múlttal rendelkezik, közte olyan kiemelt történelmi események fűződnek a város nevéhez, mint az 1552-es egri csata, ahol a magyar seregek megvédték a törököktől a várost és ezt dolgozza fel az egyik leghíresebb magyar regény, Gárdonyi Géza Egri Csillagok című könyve. Eger népszerűségét és széleskörű ismertségét tovább emeli az évszázados szőlő-és borkultúrája, a csak itt előállított híres egri bikavér vörösbor. Eger gazdasági-kulturális és kereskedelmi központtá fejlődését, segítette az is, hogy fontos kereskedelmi útvonalak mentén feküdt, a felvidéket az Alfölddel összekötő útvonalak metszéspontjában. Természetföldrajzi adottságai is kedvezőek, hiszen a Bükk hegység vulkanikus talaja tette ideálissá a szőlő és borkultúra korai megjelenését és ennek köszönheti a város és környéke a termálvízét is (lásd: Egerszalók, Zsórifürdő).

Eger megyei jogú város Heves megye székhelyeként, ma az Észak-Magyarországi Régió második legnépesebb városaként ismert (lakossága 2019-ben 52 899 fő volt), a régióközpont Miskolc után. A város közlekedés földrajzi fekvése, annak ellenére, hogy nincs vasútkapcsolata, relatíve jó, közúton a főváros, Budapest két óra alatt elérhető és a kormányzati finanszírozással megépült M25-ös gyorsforgalmi autópályát bekapcsolta a várost az M3-as autópályába forgalmába, lerövidítve ezzel az utazási időt. A régióközpont Miskolc egyóránnyi távolságra van, Hatvan településsel szintén szoros funkcionális kapcsolatok fűzik össze a várost.

Eger, bár nem tekinthető hagyományos iparvárosnak a város gazdasági fejlődését a turizmus mellett az ipari eszközgyártás, gépgyártás adja. Az eltelt két évtizedben Eger város vezetése kiemelten fontosnak tartotta, hogy nagyobb külföldi cégeket (például Aventics Kft.) vonzzon a városba. A nagyobb külföldi cégek megtelepedése, valóban hozzájárult Eger gazdasági dinamikájához, a globális gazdasági beágyazottsága és bizonyos szintű jólét növekedéséhez, azonban nem tudta orvosolni a város hosszú évtizedek óta fennálló társadalmi és demográfiai problémáit. Az alábbiakban a vonatkozó társadalomstatisztikai adatok és a város meghatározó elitesportjaival készült interjúk összegzett eredménye alapján bemutatásra kerülnek Eger fejlődésével kapcsolatos társadalmi és gazdasági problémák, melyek egyben reprezentálják a hazai középvárosok hasonló problémáit is.

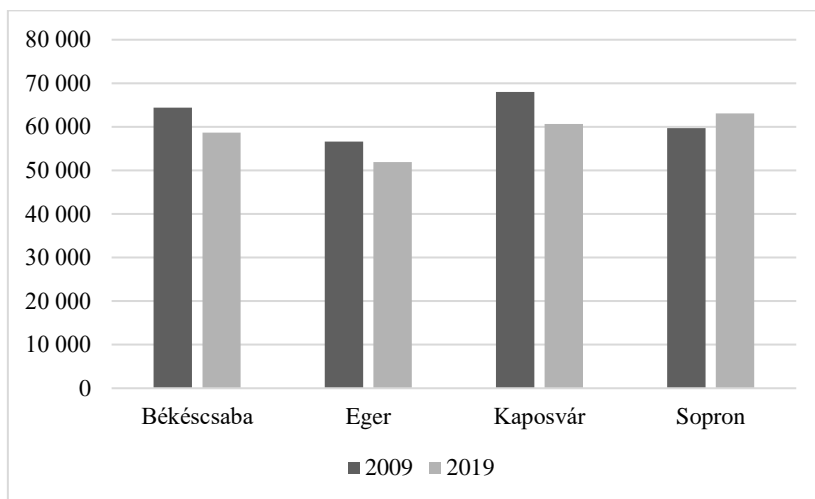
Demográfiai folyamatok

Az országosan is kedvezőtlen demográfiai trendek, köztük a magyar népesség folyamatos csökkenése,¹² a fiatal és aktív korúak elvándorlása és ezekkel szoros összefüggésben az elöregedés, fokozottan igaz a vidéki középvárosok egy jelentős részére.

¹¹ Jelen tanulmányrész átdolgozott és rövidített változata a 2020-ban megjelent Szirmai V.(szerk.)(2020): Középvárosi társadalmak. Egy új innovatív városfejlesztési modell megalapozása című kötetben található tanulmánynak.

¹² Magyarország lakónépessége az utóbbi négy évtizedben folyamatos csökkenést mutat, 2008-ban még 10 045 401 fő, 2018-ban 9 778 371, 2020-ban tovább csökkent 9 917 344 főre.

A kutatás során vizsgált négy hazai középváros, Békéscsaba, Kaposvár és Eger esetében nyilvánvaló trend a lakónépesség csökkenése 2009 és 2019 között eltelt időszakban. Míg 2009-ben Eger lakónépessége 56 593 fő volt, 2019-ra ez a szám 51 894 ezer főre csappant (1. ábra). Sopron az egyetlen kivétel, ahol szemben az előző három várossal, növelni tudta lakónépességét. Sopron népességnövekménye mögött a város nyugati határhoz való közelségéből fakadó gazdasági előnyök, az osztrák határoltal Magyarországra is ható munkaerővonzása és a keleti országrészről történő ideáramlás állnak (Bertalan, L.2020,103).

1.ábra: Népelemszám alakulása a négy vizsgált középvárosban, 2009 és 2019 között (fő)

Figure 1. Population trends in the four central cities studied, 2009-2019 (persons)

Forrás: TEIR adatok alapján saját szerkesztés

A csökkenés egyik legfontosabb oka az egeri népesség természetes fogyása mellett (évről évre többen halnak meg, mint ahányan születnek) a fokozódó negatív vándorlási egyenleg. 2009-2019 között eltelt évtizedben Eger népessége 2254 fővel csökkent csak az elvándorlások miatt. Az elvándorlások számának tendenciózus növekedése is látható (lásd: 1. táblázat).

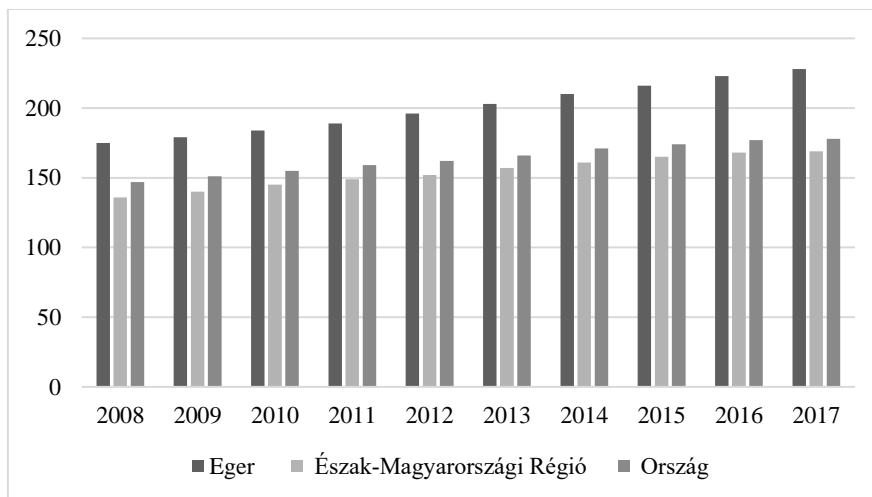
1.táblázat: Odavándorlások és elvándorlások számának alakulása 2009-2019 között Egerben (fő)

Table 1. Trends in emigration and emigration from 2009 to 2019 in Eger (person)

Év	Odavándorlás	Elvándorlás	Különbözet
2009	2 751	2 354	397
2010	2 523	2 419	104
2011	3 199	3 488	-289
2012	3 448	3 631	-183
2013	3 274	3 371	-97
2014	3 667	3 347	320
2015	3 365	3 207	158
2016	3 405	3 639	-234
2017	3 508	3 739	-231
2018	3 580	3 988	-408
2019	3 271	4 083	-812

Forrás: KSH Tájékoztatósi adatbázis adatai alapján

A jellemzően fiatalabb, aktívkorú népesség elvándorlása miatt, a város lakosságának elöregedése felgyorsult az utóbbi két évtizedben. az időskorú népesség (65 éven felüliek) fiatalokúakra vetített (14 éven aluliak) aránya egyre magasabb. Ami azt jelenti, hogy míg 2009-ben száz fiatalokúára 175 időskorú jutott, ez az arány 2017-re 228-ra növekedett. Eger lakosságának öregségi mutatói mind a régiós, mind pedig az országos érték felettiek.

2.ábra: Öregedési index Egerben, Észak-magyarországon és az országban, 2008 és 2017 között
 Figure 2. Ageing index in Eger, Northern Hungary and the country, 2008-2017

Forrás: TEIR adatok alapján saját szerkesztés

Fontos azonban megjegyezni, hogy a város népességének csökkenésében vélhetően a városkörnyéki településekre történő kiköltözés is felelős. Ezt igazolja, hogy néhány különösen kedvező természeti adottsággal rendelkező településen (Noszvaj) 10%-ot is meghaladó volt a népességszám növekedése.

2. táblázat: A népességszám változása az egri agglomerálódó térség településeiben (%)

Table 2. Population change in the agglomeration of Eger (%)

Népességszám	2009	2019	2009-2019 %
Andornaktálya	2 757	2 545	92,3
Bátor	439	337	76,8
Demjén	624	616	98,7
Egerbakta	1 503	1 397	92,9
Egerbocs	572	538	94,1
Egerszalók	1 906	2 024	106,2
Egerszólát	1 115	1 029	92,3
Felsőtárkány	3 457	3 601	104,2
Hevesaranyos	667	575	86,2
Maklár	2 436	2 333	95,8
Nagytálya	845	864	102,2
Noszvaj	1 805	2 060	114,1

Novaj	1 491	1 285	86,2
Ostoros	2 694	2 638	97,9
Szarvaskő	375	309	82,4
Eger	56 082	53 436	95,3
agglomerálódó térség együtt	22 686	22 151	97,6

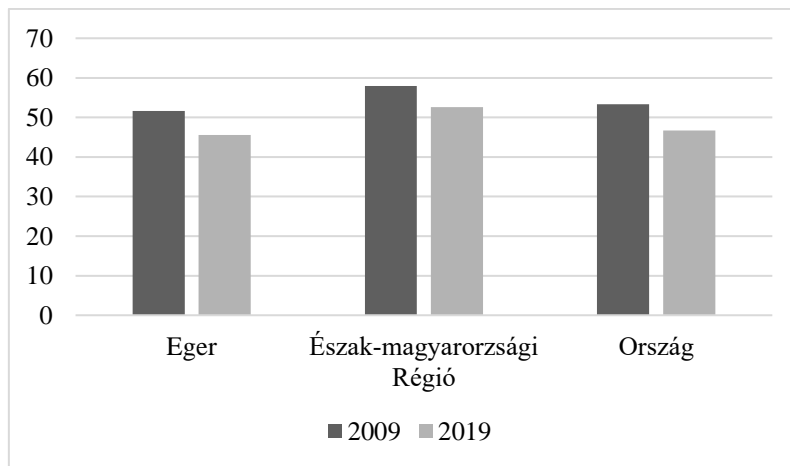
Forrás: Teir adatok alapján saját szerkesztés

Társadalmi-gazdasági viszonyok

Eger lakosságának társadalmi viszonyai kedvezőbbek a régió és a megye helyzeténél. Ellenben nagy a „szakadék” Eger város és a környékbeli kisebb települések, a megye periférikus községeinek társadalmi viszonyai között. Ez különösen élesen jelenik meg a foglalkoztatottsági viszonyokban. Míg Egerben a gazdaságilag aktív népesség aránya 58,1% addig ez az arány a megye községeiben már csak 41,4%. (Eger Megyei Jogú Város Gazdasági és Foglalkoztatási Stratégiája, 2016).

Eger gazdasága jelentős részben a helyi turizmusra épül, de az utóbbi két évtizedben megtelepedtek a városban nagyobb foglalkoztatók is. A legjelentősebb multi cégek között az egri telephellyel is működő a Bosch Automotive Steering Kft, vagy az Aventics Hungary Kft, illetve a SANAT Metál kft érdemes kiemelni.

A nagyobb foglalkoztatók megjelenése is hozzájárulhatott, hogy Egerben is csökkent a tartósan (180 napnál hosszabb ideje regisztrált munkanélküliek) munka nélkül maradók aránya (lásd: 3. ábra).

3. ábra: Tartós munkanélküliek aránya Egerben, az Észak-magyarországi Régióban és az országban (%)

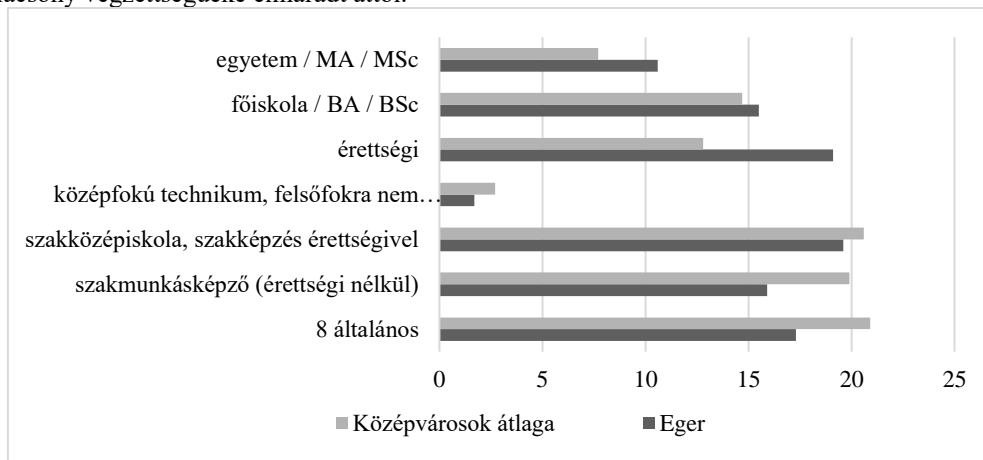
Figure 3. Share of long-term unemployed in Eger, the North Hungarian Region and the country (%)

Forrás: TEIR adatok alapján saját szerkesztés

Eger lakosságának képzettségi színvonala egyetemváros jellegéből adódóan ¹³is magasabb, mint a megyében. A képzettségi viszonyok az elmúlt két népszámlálás adatai alapján javultak. Csökkent az alacsony végzettséggel bírók aránya, míg a felsőfokúaké növekedett. Egerben a két legutolsó népszámlálás adatai alapján a diplomával rendelkezők aránya 16,7%-ról 22,9%-ra nőtt (2001,2011 Népszámlálási adatok alapján). A kutatásban vizsgált négy közép város (Sopron,

¹³ Eszterházy Károly Tanítóképző Főiskola 2016 júliusában kapta meg az egyetemi rangot. Jelenleg négy campusa működik. (Egerben, Gyöngyösön, Jászberényben, Sárospatakon).

Kaposvár, Békéscsaba, Eger) átlagát is meghaladta Eger lakosságának képzettségi szintje. Egerben a középvárosi minta átlagát meghaladó volt felsőfokú végzettségűek aránya, míg az alacsony végzettségűeké elmaradt attól.

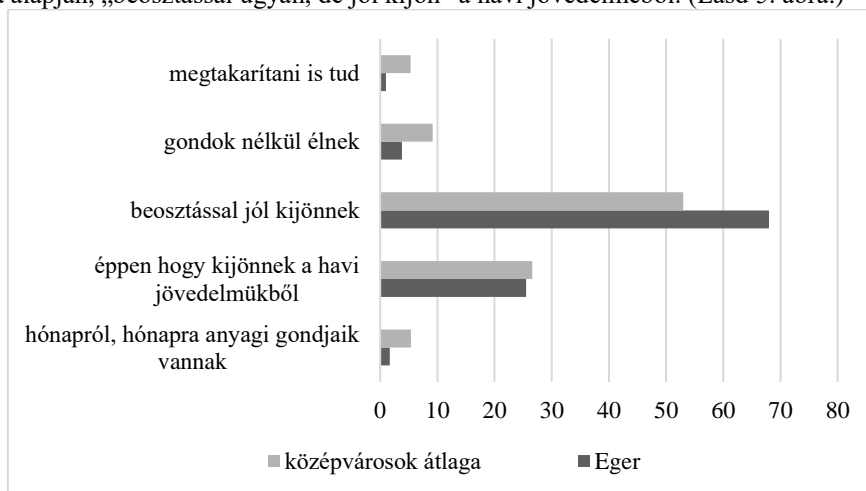
4. ábra: A megkérdezettek legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása Egerben és vizsgált középvárosokban, 2019, (%) N=400

Figure 4. Distribution of respondents by highest level of education in Eger and surveyed cities, 2019, (%) N=400

Forrás: EFOP kérdőíves adatfelvétel alapján saját szerkesztés, 2019

Jövedelmi helyzet

Hasonlóan a képzettségi viszonyokhoz, Egerben élők jövedelmi helyzete a minta átlagánál kedvezőbb volt. Egerben meghaladta a középvárosi minta átlagát (6,5%) a nagyon magas jövedelemmel (501 ezer Ft feletti) jövedelemmel bírók aránya (11,1%). Ennek egyik magyarázata lehet, a városban hagyományosnak számító szőlő és borkultúra, szőlészet-borászat és az erre ráépülő turizmus, amely sok családnak ad vagyont és jobb megélhetést. A magasabb háztartási jövedelmekkel magyarázható az is, hogy Egerben a válaszadók a minta átlagánál (5,7%) jóval kisebb arányban (1,7%) válaszolták azt, hogy anyagi gondokkal küzdenek. Többségük 53%-uk válasza alapján, „beosztással ugyan, de jól kijön” a havi jövedelméből. (Lásd 5. ábra.)

5. ábra: Anyagi helyzet megítélése az egri válaszadók szerint, 2019, (%) N=400

Figure 5. Perception of financial situation by respondents in Eger, 2019, (%) N=400

Forrás: EFOP kérdőíves adatfelvétel alapján saját szerkesztés, 2019

A város helyzetének és fejlődésének megítélése az egriek szerint

A lakossági kérdőíves vizsgálat, valamint a helyi elitscsoportok képviselőivel (köztük szak értelmiségiekkel, politikusokkal, vállalkozókkal, civil szervezetekkel) készített strukturált mélyinterjúk összegzett eredményei alapján komplex képet kaptunk Eger város társadalmi viszonyairól, a város fejlődését segítő vagy éppen gátló folyamatokról is, ahogy arról is, hogyan viszonyulnak az egriek a saját városukhoz.

Az empirikus eredmények rávilágítottak, hogy az egri polgárokat erős lokálpatriotizmus fűzi városukhoz. Büszkék a városuk történelmére, hagyományaira, szeretnek ott élni. Ugyanakkor világosan megtudják fogalmazni azokat a problémákat is, amelyekkel egy Eger méretű középvárosnak ma szembe kell néznie. Az interjúk összegzett eredményei sok esetben alátámasztják, kiegészítik a statisztikai eredményeket.

A város adottságait (fekvés, közúti elérhetőség) az egriek sok tekintetben kivételesnek ítélték meg. Ahogy fogalmazott az egyik interjúalany: *„Úgy gondolom, hogy Egerben is minden adott, mint egy nagyobb városban. Illetve ha valami nagyon hiányozna, akkor Budapest mégis csak egy 1,5 órás távolság. Nyugat-Európában ennyit munkavégzés céljából utaznak, ezért nem kell, feltétlenül elköltözni a városból.* Az elérhetőség nem csak az egriek szempontjából fontos, hanem a helyi gazdaság fejlődésben is fontos szerepet játszik. Több vállalkozó is megjegyezte, hogy az autópálya kapcsolat elengedhetetlen a helyi vállalkozások fejlődésében, újabb cégek megtelepedésében, noha a városban ipari területek fejlesztési lehetőségei végesek. *„Közúti közlekedés egyre nagyobb mértékben befolyásolja a befektetések alakulását, alapvetően kulcskérdés a közvetlen autópálya kapcsolat. A város geodéziai adottságok miatt korlátoz, különösképpen a munkahelyteremtő beruházások elhelyeződésének szűk miatt. Mert ugye a völgy közepe a műemlék belváros, és így a két végén az északi és a délin lehet gazdasági fejlesztéseket tevékenységet végezni.”*

Az interjúkból az is érezhető, hogy az egriek erősen kötődnek a városukhoz, létezik egy egri identitás. *„Én mélységesen elfogult vagyok a várossal kapcsolatban. Úgy gondolom, hogy Eger egy nagyon élhető város, tavaly egy megmértetésben ez nagyon szépen ki is derült. Tavaly Eger lett országosan a legélhetőbb város.”* Nyilván vannak olyanok, akik úgy gondolják, hogy ez nem minden tekintetben igaz. *De én meg úgy gondolom, hogy Eger a maga kategóriájában egy vonzó, varázslatos, gyönyörű város.”*

Eger iskolaváros jellege is egyfajta identitásképző elem, ami több esetben is előkerült a beszélgetések alatt, egy interjúalany megfogalmazásában is: *„én 18 éves koromban költöztem Egerbe, ide jöttem a főiskolára Budapestről. És már akkor tudtam, hogy én itt szeretnék majd élni. Már akkor is azt éreztem, hogy Eger egyfajta szellemi központ, pezsgő kulturális élettel”*.

Büszkék rá, hogy Egerben létezik egy városi értelmiség, egy szakértelmiség, *„szellemi erő van, nem csak gyártósorok, hanem innováció is”*.

Az interjúalanyok szinte mindegyike kiemelte a város „élhetőségét”, kellemes lakókörnyezeti adottságait. *„Nem túl nagy és nem nagyon kicsi. Ha ezt a hétköznapiakra bontom, akkor azért időről időre össze lehet futni ugyanazokkal az emberekkel az utcán, viszont nem egy kis porfészek, ahol nem történik semmi.”*

A lakossági kérdőíves vizsgálat eredményeiben a város „élhetősége” szintén visszaköszönt (lásd: 3. táblázat).

3.táblázat: A város megítélése a megadott jelzők alapján a válaszadók százalékában (%)
Table 3: Percentage of respondents rating the city according to the indicators provided (%)

	Békéscsaba	Eger	Kaposvár	Sopron	Teljes minta
„Biztonságos város”	26,1	19,2	24,2	10,3	19,9
„Élhető város”	26,4	11,9	25,9	11,4	18,8
„Hanyatló város”	6,4	0,3	0,9	3,3	2,7
„Intelligens város”	5,1	2,4	6,8	4,0	4,6
„Kultúra városa”	5,0	14,1	9,5	10,5	9,8
„Történelmi város”	6,1	24,4	4,3	18,0	13,3

„Turizmus városa”	0,9	21,7	13,1	15,0	12,8
„Üdülőváros”	0,5	2,6	0,4	2,7	1,6
„Zöld város”	17,8	0,9	12,4	5,1	9,0
„Zsúfolt város”	1,4	2,0	1,7	17,6	5,7
„Problémás város”	4,3	0,4	1,0	2,1	1,9

Forrás: EFOP kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2019

Talán a város kellemes lakókörnyezete is hozzájárulhat ahhoz, hogy a megkérdezettek több, mint háromnegyede 89%-ka nem akar elköltözni a városból egyáltalán, 2,7% elköltözne, de nincs rá lehetősége, 7,4 % mondta azt, hogy el is fog költözni a jövőben, ami kicsivel meghaladta a minta átlagát (6,1%).

Az interjúalanyok mindegyike kiemelte, hogy az utóbbi 10-15 évben látványos beruházások történtek a városban, különösképpen a belvárosban. Ahogy az egyik interjúalany fogalmazta: *„a kétezres évek végétől megint egy dinamikus időszak következett a város fejlődésében, nyilván összefüggésben az uniós pályázatokkal is. Akkor azért egy komolyabb lendület jött.”* Egerben most egy nagyon dinamikus fejlődés van, infrastruktúra fejlesztésre igaz ez elsősorban, A város közterei és középületei megújultak (például, a Bazilika és Lyceum előtti tér, Érseki palota teljes homlokzatának felújítása, Dobó tér átalakítása) köszönhetően a funkcióbővítő város rehabilitációs beavatkozásoknak. Az infrastruktúra fejlesztéseket célzó beruházások ugyanakkor nem tudták kezelni a város társadalmi problémáit, a fiatal értelmiségiek fokozódó elvándorlását, a turizmus egyre növekvő terheit (zaj, forgalomnövekedés), amiket a lakosságnak kell elviselnie. A megkérdezett egriek véleményében nincs különbség abban, hogy a városból való elvándorlást egy nagyon komoly problémának tartják. A város bármennyire is kedvező lakókörnyezetet kínál, ez nem tartja meg a fiatal diplomás réteget. *„Az általános probléma, Egerben, hogy az ideérkező és jó eredményt elért középiskolai tanulók jelentős hányada megy Budapestre vagy nagyobb városokba egyetemre és utána, ha munkát találnak máshol, ahol magasabb fizetést is kapnak, már nem jönnek vissza.”* Az első és legfontosabb probléma hogy helyben nagyon kevés a diplomások számára megfelelő munkahely, és a kelet-magyarországi fizetések sem tudnak versenyezni a fővárosi, vagy a nyugat-magyarországi bérek színvonalával. Egy elkeseredettebb interjúalany úgy fogalmazott, hogy: *„Aki itt becsületes szakmát szerez, az innen elhúz... Nagy szüksége lenne arra, hogy a bérezésben javulás történjen, illetve legyenek olyan béren kívüli juttatások, például fiatal pályakezdekők olcsó lakhatásának megoldása, ami vonzóvá teszi, hogy itt maradjanak.”* Általános jelenség az is, Egerben hogy az aktív lakosság egyre jelentősebb része naponta jár fel Budapestre dolgozni. Még anyagilag így is jobban megéri, mint Egerben vállalni munkát.

Komoly feszültséget jelent az egrieknek, különösképpen a belvárosban élőknek a helyi turizmus miatt megnövekedett forgalom és zajterhelés. Bár a város gazdaságának jelentős hányadát teszi ki a turizmus, a helyiek számos probléma forrásának is tartják azt. Több interjúalany nehezményezte, hogy a városnak nincs egyértelmű állásfoglalásra arról, hogy a minőségi vagy a mennyiségi turizmust szeretné fejleszteni. Jelenleg a városban a szálláshelyek befogadó kapacitása nem is képes tömeges turizmus befogadására. Jelenleg néhány nagyobb szálloda mellett inkább a magánszálláshelyek azok, amelyek jelentős részben képesek felszívni a látogatókat, ezek számában számottevő növekedés történt. Nincs megoldva a városban a városba látogató turisták parkolása sem. A városban élöket megosztják a turizmussal kapcsolatos problémák. Míg a fiatalabbak örülnek a fesztiváloknak, programoknak, addig az idősebb korosztály félti a nyugalma. Az empirikus kutatás 2018-2019 folyamán zajlott, amikor a Covid 19 világjárvány még nem jelent meg, így nem tudni Eger város esetében mekkora visszaesést és átrendeződést fog okozni a helyi turizmusban a válság. Az egri lakosok a fent említett problémák ellenére a vizsgált középvárosi mezőnyben az átlagnál kicsivel elégedettebbek a városuk adottságaival, különösen igaz ez az oktatási intézményekre.

4. táblázat: Lakossági elégedettség a települési adottságokkal (átlag), 2019
(1= nagyon elégedetlen; 5= nagyon elégedett)

Table 4: Residents' satisfaction with the conditions of the settlement (average), 2019
(1= very dissatisfied; 5= very satisfied)

	Eger	Békéscsaba	Kaposvár	Sopron	átlag
lakóhely állapota, felújítások	4,1	3,5	4,2	4,1	3,9
munkalehetőségekkel	4,3	2,8	3,6	3,9	3,7
település, levegő tisztaságával	4,2	3,7	4	4,10	4
oktatási intézményekkel	4,38	3,4	4,3	4,3	4,1
egészségügyi intézményekkel	3,9	2,8	3,4	3,30	3,4
szociális ellátórendszerrel	4	2,9	3,9	3,5	3,6
kultúra, szórakozási, sport	4,2	3,3	4,5	4,1	4
természet környezet, táji környezet állapota	4,2	3,6	4,4	4,3	4,1
lakosság összetétele	4,2	3,5	4	3,3	3,8
helyközi közlekedés	3,6	3,1	4,1	3,4	3,6
parkolási lehetőségekkel	3,4	2,7	3,4	2,2	2,9

Forrás: EFOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerkesztés

Ez az elégedettség már kevésbé igaz a város közlekedési infrastruktúrájának fejlesztésére. Az interjúalanyok egybehangzó véleménye szerint Egerben – ahogy országosan is – drasztikusan megnövekedett a személygépkocsik száma, minek következtében a város közlekedési problémái súlyosbodtak. A városi dugók mindennaposá váltak. Parkolóhely pedig kevés van. Ezért is épült meg a piac melletti parkolóház, amely ugyan nem oldotta meg a problémát, de kissé enyhítette.

A város közlekedési problémáinak megoldásában is érezhető némi feszültség a különböző érdekcsoportok között. A vélemények megoszlanak azzal kapcsolatban, hogy a parkolási gondokat újabb és újabb parkolóházak és mélygarázsok építésével lehetne orvosolni a városban. Amivel-érvelnek-csak még több forgalmat fognak generálni. A város fenntartható közlekedés stratégiájában ugyanakkor egyértelműen a már meglévő gépkocsiforgalom csökkentését támogatják.

Az interjúbeszélgetések során többször is előkerült Eger, mint „bezárkózó kisváros”, ahol nagyon erős a lokálpatriotizmus, ami egyfelől jó, hiszen a város élő hagyományai, kultúrája fennmarad, másfelől viszont ez az attitűd sok esetben gátolja az innovatív városfejlesztési, fejlesztési elképzelések megvalósulását, társadalmi elfogadottságuk alacsony. Az interjúalanyok említést tettek a tősgyökeres egriek és az úgynevezett „gyűttmentek” közötti konfliktusokról is.

A város jövőjére vonatkozóan a helyi vállalkozások szükségesnek tartanának egy hosszú távú stratégiát, amelyben világosan megfogalmazottak Eger városfejlesztési céljai, a város jövőképe. Ahogy fogalmazott az egyik interjúalany: „*Mindent fejlesztgettünk, mindenben jók akartunk lenni, de Eger végül egy fókuszvesztett várossá vált.*” A helyi vállalkozók azonban nincsenek egy véleményen a helyi gazdaságfejlesztés irányával.

Egyes vélemények szerint a hangsúly az ipari fejlesztéseken van, miközben Eger alapvetően egy bor-és szőlőkultúra hagyományával rendelkező város. A borászati szektorban működő vállalkozó egybehangzó véleménye alapján az elsősorban élők munkát igénylő ipari fejlesztések, elszívták tőlük a munkaerőt, hiszen a magasabb bérekkel a zömében családi vállalkozásként működő borászatok nem tudják felvenni a versenyt. Az interjúk összegzett eredményei alapján Eger város

erősségei, gyengeségei, a fejlődés lehetőségei és veszélyei az alábbi táblázatban foglalhatóak össze.

5.táblázat: Eger SWOT analízise
Table 5: SWOT analysis of Eger

Erősségek	Gyengeségek
• Eger egyedülállóan szép lakókörnyezetben fekszik • Közlekedés földrajzi helyzete kedvező • Budapest relatív könnyen elérhető autópályán • Eger mérete, lakosság száma, a városon belüli távolságok, a szolgáltatások kínálata és színvonala alapján „élhető” város; • Történelmi múlt, erős kulturális hagyományok • Világszínvonalú szőlészet borászat • Egyetemváros • Egyházi és vallási központ • Turisztikailag vonzó város (épített örökség) • Az egri lakosság erős identitása, elkötelezettsége a városa mellett	• A város népessége fogy és öregszik • Eger vándorlási különbözete negatív évek óta • A fiatalabb és képzetesebb réteg hagyja el a várost • A diplomások fokozódó elvándorlása miatt Eger értelmiségi rétege egyre szűkül • A városban szűkös a diplomás, képzetesebb, nyelvet beszélő fiatalok számára vonzó munkalehetőség • A fiatal pályakezdekők lakhatási támogatása nem elégséges • A város különböző érdekcsoportjai között nem megfelelő a kommunikáció (belvárosi lakosok, vendéglátósok, borászok)
Lehetőségek	Veszélyek
• Eger kedvező lakókörnyezete, a szolgáltatások színvonala, és élhetősége miatt felértékelődik a jövőben, vonzóvá válik a fiatal családok számára, akár az ország más részeiből is költözni fognak. • Eger a mennyiségi turizmus helyett a minőségi turizmus felé mozdul el • Eger vonzó lesz a hosszútávon gondolkodó, a városi polgárság érdekeit is szem előtt tartó befektetők számára	• Eger továbbra sem képes megtartani fiatal értelmiségi rétegét • Vonzó munkalehetőségek híján a fiatal munkaképes korú lakosság elvándorlása a centrumtérsegek felé fokozódik • Eger lakosságának előregedése és fogyása felgyorsul, a szolgáltatások köre emiatt szűkülni kezd • Eger leterheltsége a növekvő turizmus miatt további konfliktusok forrásává válik • Tovább mélyülnek érdekkonfliktusok a belvárosi lakosság, a turisztikai vállalkozások között

Forrás: Saját szerkesztés

Összegzés

A középvárosok az európai és magyar városhálózat fontos tagjai, hiszen hozzájárulnak a vidéki térségek elnéptelenedésének megakadályozásához, segítenek a gazdaság és a társadalom kiegyensúlyozott területi elhelyezkedésében is. Mindezek ellenére a reál folyamatok azt mutatják, hogy a középvárosok mind Európában, mind pedig Magyarországon veszítenek népesség és gazdaság koncentráció erejükből. Úgy látszik, a közepes méretű városok népesség megtartó ereje komoly kihívásokba ütközik. A városhálózat közepes méretű csoportja ma nehezen tudja felvenni a versenyt a nagyvárosokkal, az ott egyre erőteljesebben koncentrálódó munkalehetőségekkel, a magasabb színvonalú és szélesebb kínálatot nyújtó szolgáltatásokkal, jobb életkilátásokkal.

A tanulmány egy magyar sajátos történelmi múlttal és fekvéssel bíró kelet magyarországi középváros, Eger esetén keresztül feltárta és bemutatta a hazai középvárosok demográfiai társadalmi kihívásait. A statisztikai adatelmélés és az empirikus kutatás összegzett eredményei alapján megállapítható, hogy Eger bár a vonzó lakókörnyezeti és gazdag történelmi-kulturális öröksége okán kiemelkedő helyzetben van a magyar középvárosok között, maga is küzd a jellemző demográfiai problémákkal: csökkenő és előregedő népességgel, az értelmiségi réteg

fokozódó elvándorlásával. Kiderültek a város életét belülről feszítő társadalmi konfliktusok is, amelyek a helyi lakosság különböző csoportjai (helyi lakosság és a turizmusban érdekelt vállalkozások, borászok és az ipari vállalkozók) között feszülnek.

Eger városának jövőbeni fejlődése sok tényezőtől függ. Az ország általános gazdasági állapotának alakulásától, a demográfiai helyzet változásától valamint ezeknek a folyamatoknak az észak keleti országrészre gyakorolt hatásaitól. Kérdés még, hogy Egernek sikerül-e megőrizni élhetőségét, fel fognak-e értékelődni a jövőben (talán épp a COVID 19 vírus és vele együtt a globális klímaválság következményeként) az Egerhez hasonló középvárosok, melyek a nagyvárosoknál kényelmesebb, nyugodtabb, és talán egészségesebb élet lehetőségét kínálják majd. Ezeket ma még nem tudhatjuk, a kérdésekre a választ további kutatások adhatják meg

Irodalomjegyzék

- BELUSZKY P.-SIKOS T. T. (2020): Városi szerepkör, városi rang, Dialóg Campus, Budapest.
- BERTALAN L. (2020): Határ menti fejlődési utak: Sopron In: Szirmai, V.(szerk.): Középvárosi társadalmak. Egy új, innovatív városfejlesztési modell megalapozása. Soproni Egyetem Kiadó, pp. 103-131.
- ESPON (2013): TOWN-small and Medium sized Town
<https://www.espon.eu/programme/projects/espon-2013/applied-research/town-%E2%80%93small-and-medium-sized-towns> (letöltés ideje: 2021.12.01.)
- Eger Megyei Jogú Város Gazdasági és Foglalkoztatási Stratégiája, Eger, 2016
https://paktum.evkft.hu/uploads/Foglalkoztat%C3%A1si%20Strat%C3%A9gia_EMJV.pdf (letöltés ideje: 2021.12.01.)
- Eger Megyei jogú Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája
- HAMDOUCH, A.-ATKINSON, R.-SERVILLO, L. (2017): Small and Medium-Sized Towns in Europe: Conceptual, Methodological and Policy Issues. Tijdschrift voor economische en sociale geografie, 108(4), 365-379. <https://doi.org/10.1111/tesg.12252>
- HEGEDÚS J. (2020): A fenntartható városfejlesztés új koncepciója: Rugalmas városok. PhD dolgozat, Soproni Egyetem Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola
- HORECZKI R. (2016): Kelet európai kisvárosok fejlődési tendenciáinak értékelése a XX. században In: Lengyel, I. - Nagy B.(szerk.) (2016): Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása s újrapiarodása, JATEPress, Szeged, pp. 255-271.
- KOÓS B. (2020): Városi zsugorodás és lakóhelyi szegregáció az ezredforduló után In: Tér és Társadalom 34(4), pp. 46-68.
- KŐSZEGFALVI GY. (2004): Magyarország településrendszere 155.old, Alexandra Kiadó
- MOLNÁR B. (2006): A magyarországi kis-és közepes városok globalizációs típusai In: Tér és Társadalom, 20(4), pp. 67-83
- PIRISI G.-KISS B.-MÁTÉ É. (2016): A kisvárosok szerepe a munkaerő-ingázásban In: Területi Statisztika 54(4)
- SZIRMAI V. (2009): A globalizáció térbeli hatásai In: Szirmai, V. (szerk.): A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői. Dialóg Campus Kiadó Budapest-Pécs, pp. 13-26.
- SZIRMAI V. (szerk.) (2020): Középvárosi társadalmak. Egy új, innovatív városfejlesztési modell megalapozása Soproni Egyetem Kiadó.
- TÓTH B. I. (2011): A magyar középvárosok teljesítménye a területi tőke tükrében In: Területi Statisztika, 55(2), pp. 530-543
- TÓTH B. I. (2020): A magyar középvárosok demográfiai és gazdasági sajátosságai In: Szirmai, V. (szerk.): Középvárosi társadalmak, egy új innovatív városfejlesztési modell megalapozása, Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, pp. 86-103.
- Urban Europe (2016): Statistics on Cities, towns, and suburbs, Edition, Eurostat Statistical Yearbook

Forman Balázs

Oroszország válaszüton

Oroszország történelmi válaszüthoz érkezett. Az Ukrajna ellen elindított háború egy nagyhatalom kétségbeesett vagy minimum végig nem gondolt válasza a saját válságának kezelésére. Mi vezette az Orosz Föderáció vezetését arra, hogy területszerző háborút indítson egy a nemzetközi közösség által elismert, független, poszt-szovjet állam, egy testvér nép ellen? A Szovjetunió felbomlásának körülményei, a kisebbségbe kényszerült oroszok millióinak sorsa, az ország demográfiai válsága részben adhatnak magyarázatot erre. Részleges magyarázatot adhat az Oroszországon belüli nehéz- és hadiipari komplexum túlsúlya által jelentett inercia. De szerepet játszhat ebben az geopolitikai válság is, hogy Oroszország csökkenő népesség és csökkenő világgazdasági súly mellett ma már elsősorban csak az energiahordozók exportjának illetve hadseregének és atomarzenáljának köszönhetően képes a vágyott nagyhatalmi pozíciót betölteni. A kérdés az, hogy az ország politikáját, gazdaságpolitikáját lehetett volna-e más irányba vinni vagy az ország az adottságai miatt erre van predestinálva?

Kulcsszavak: Oroszország, válság, gazdaságtörténet, gazdaságpolitika, demográfia, orosz gazdaság, orosz nehézipar, orosz diplomácia
JEL-kód: B10, O11

Russia at a crossroads

Russia has reached a historic crossroads. The war against Ukraine is a desperate or minimal thought of a great power to deal with its own crisis. What led the leadership of the Russian Federation to wage a territorial war against an internationally recognized, independent, post-Soviet state, a brotherly people? The circumstances of the break-up of the Soviet Union, the fate of millions of Russians forced into a minority, and the demographic crisis in the country may partly explain this. The inertia caused by the predominance of the heavy and military industrial complex within Russia may provide a partial explanation. But the geopolitical crisis may also play a role in this, as Russia, with its declining population and declining weight in the world economy, is now able to hold the desired position of great power mainly due to its energy exports and its army and nuclear arsenal. The question is whether the country's policy and economic policy could have been taken in a different direction or is the country predestined for this due to its endowments?

Keywords: Russia, crisis, economic history, economic policy, demography, Russian economy, Russian heavy industry, Russian diplomacy
JEL-code: B10, O11

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.12>

Történelmi vázlat

Oroszország történelmi gyökerei bár egy több, mint ezer éves időszakra múltra tekintenek vissza mégis érdemes egy rövid határvonalat húzni a visszatekintésben. Ez lehet a Kijevi Rusz időszaka, a Romanovok hatalomra jutása, Nagy Péter vagy Nagy Katalin vagy III. Sándor vagy II. Miklós uralkodása. Mindenképpen fontos év az 1917, az orosz forradalom éve. De fontos időszak az 1941 és 1945 közötti Nagy Honvédő Háború. A Szovjetunió 1991-es felbomlása is fontos mérföldkő. A birodalom építő orosz álmok lehet, hogy csak átmeneti, végét jelentették a szövetségi szovjet intézmények megszüntetése.

A Keletre terjeszkedő Oroszország és Kína közötti első határvonalat 1689-ben a Nercsinszki Egyezményben jelölték ki. Az egy évszázadig tartó előkészületek után Alaszkát 1799-ben nyilvánították Oroszország részévé. A területet végül a magyar-osztrák kiegyezés évében, 1867-ben eladták az Amerikai Egyesült Államoknak. De az ország terjeszkedett Nyugat felé is. 1809-ben a mai Finnország is a Birodalom része lett egészen 1917-ig. Lengyelország területét 1772-ben, 1793-ban, 1795-ben osztották fel Poroszországgal és a Habsburg Birodalommal való egyet értésben, míg végül is Varsói Nagyhercegséget 1809-ben csatolták a Birodalomhoz. Délen az Oszmán Birodalommal vívott háborúk során szerezték meg a Fekete-tenger északi partvidékét 1860-ra, a mai Moldova megszerzésével.

Az első világháború vége a cári Oroszország bukása után a birodalom nyugati határainak Keletre való kerülését hozta. Függetlenné vált Finnország, Lengyelország, Észtország, Lettország és Litvánia. Románia elfoglalhatta Moldovát. A második világháború végén viszont a Szovjetunió jelentős mértékben kiterjeszkedett Nyugat felé. A Balti államokat egész egyszerűen elfoglalták. Lengyelországot nyugatabbra tolták Németország rovására. Ezzel növelték meg a Belarusz és az Ukrán SZSZK területeit. Moldovát visszahódították Romániától. A Birodalom még két olyan katonailag nagyon fontos hídfőállást szerzett, amik korábban nem tartoztak Moszkva (vagy Szentpétervár) fennhatósága alá. Kelet-Poroszország északi részét az egykori Königsberg (ma Kalinyigrád) térségét az orosz flotta számára szerezték meg. A másik terület, a Kárpátalja, a történelmi Magyarország egy darabkája, ami hídfőállás a Kárpát-medencében Közép-Európa és Olaszország felé.

Az orosz kapitalizmus válsága

Talán a cári időkben, amikor Európa egyik legnagyobb kapacitású nehéz és hadi ipara jött létre az Urálban, a Donyeck-medencében, Szentpéterváron és Moszkva környékén. A birodalom modernizációjának késői kezdetei már eleve egy torz nehézipari struktúra létrejöttét eredményezték (Lenin, 1956). Az ipar fő ágazata a bányászat, a nyersanyagok, a közlekedési eszközök és a hadi felszerelések gyártása lettek. A birodalom számára alapvető fontosságú volt, hogy valamennyi lakható területet bekössenek az ország közlekedési és elsősorban vasúti hálózatába. Fontos volt mindig a birodalom hatalmas területét védő hadsereg és hadiflotta felállítására és felfegyverzése. Az ország a külföldi befektetések mellett is gyenge tőkefelhalmozást tudott csak felmutatni (Barnett, 2008). A részben szabad kapitalizmus viszonyai mellett a nagyvállalatok eladásai leginkább az állam megrendeléseitől függtek (Barnett, 2008). A parasztság és a munkásosztály nagy részének meglévő szegénysége mellett a fogyasztási cikkek gyártása háttérbe szorult. Az állami megrendelésekből gazdagodó burzsoázia jövedelme és gazdagodása nem függött a fogyasztói piactól, így hatalmas társadalmi egyenlőtlenségek jöttek létre. Oroszország a gazdasági és társadalmi fejlettségben a XX. század elején érte el az első ipari forradalom Angliájának szintjét (Berend, 1988).

Az 1906 és 1911 között hivatalban lévő orosz miniszterelnök Pjotr Sztolipin – dán mintára – földreformot tervezett. Ennek része volt a tulajdonviszonyok rendezése, a paraszti és a közösségi földtulajdon formáinak lehetővé tétele, egy agrárbank létrehozása (Barnett, 2008). Sztolipin Drezdában született és Kijevben az Operaházban gyilkolták meg. (Fura párhuzamok az orosz történelemben.) De halála után a reformjait, kezdeményezéseit nem folytatták.

A szovjet gazdaság a forradalom utáni negyedszázadban

Az első világháború első felét a svájci Lausanne-ban száműzetésben töltő német tanár, nem csak a marxizmus, hanem a német hadigazdálkodás ismeretével tért haza Németországon és Svédországon keresztül, hogy azután 1917 novemberében átvegye a hatalmat. A forradalom után viszont mindjárt az a dilemma került elő, hogy a vörös Oroszországot kell megvédeni vagy lehet-e a legfontosabb ígéretet megvalósítani és az életszínvonalat emelni. A polgárháború idején a védelem és a hadiipar fejlesztése került előtérbe (Barnett, 2008). Az ország csak a fogyasztási

javak elosztására kidolgozott nagyon szigorú jegyrendszer bevezetésével tudta csak elkerülni a teljes gazdasági összeomlást (Barnett, 2005). A polgárháború mélypontján az ipari termelés az 1913-as szint kevesebb, mint 10%-ra zuhant. A gazdasági konszolidáció politikai eszköze volt a birodalom nyugati periferiáin olyan a lélekszámukban kicsi országok, mint Finnország, a Balti-országok és Lengyelország számára a függetlenség megadása. Ezek már csak a méretük miatt sem támadhatták meg Oroszországot viszont egyfajta a cordon sanitiére -t képeztek Oroszország és Németország között. A Birodalom déli és keleti peremén élő kis létszámú (grúz, azeri, örmény), a gazdasági és társadalmi fejlődésben leginkább elmaradott (kazah, üzbég, türkmén, kirgiz, tádzsik) vagy az oroszhoz vallásilag, nyelvileg legközelebb álló (ukrán, belarusz) népei kaptak tagköztársasági státuszt. Ez egyfajta hatalommegosztásnak volt tekinthető, miközben Oroszország népességi és területi szempontból abszolút túlsúlyban volt.

A két világháború közötti időszakban a szovjet gazdaság a félperiférikus országok tipikus modernizációjának jegyeit mutatta. A nyersanyagok, energiahordozók kitermelésének, az alapanyag gyártó iparágaknak a mindenáron történő fejlesztése volt a prioritás (Rees, 2011). A háborús kapacitások kiépítésének az erőtetése háttérbe szorított mindent, ami az emberi jólét növeléséhez szükséges, az élelmiszer ellátás biztonságának és elegendő mennyiségének a biztosítását, a lakhatás, az oktatás és az egészségügy szükséges infrastruktúrájának megteremtését (Barnett, 2005). A fejlett technológiákat Németországtól vásárolták élelmiszer és nyersanyag szállításokért cserébe. Ez az export abszolút elsőbbséget, prioritást élvezett. Az ország gazdasági és export szerkezete tipikusan a félperiférikus helyzetű felzárkózó országok példáját mutatta (Barnett, 2008). Ilyen volt a Németország területe az 1830—1860 közötti években, Japán a XIX. század utolsó harmadában, Dél-Korea, Indonézia, Malaysia az 1960-1970-es években.

A második világháború azonban megakadályozta, hogy a szovjet gazdaság egy szinttel feljebb lépjen. A németek által elfoglalt területek ipari üzemeinek gyártó kapacitása és azok termelése hosszú évekre elveszett a Szovjetunió számára. A land-leasing keretében az Egyesült Államok 400 ezer terepjárót és teherautót, 14 ezer repülőgépet, 13 ezer tankot, 8 ezer traktort, 4,5 millió tonna élelmiszert adott a 1941 és 1945 között a Szovjetunióknak. A kölcsönbérleti szerződés keretében szállított áruk összértéke a mai dollárban számolva 180 milliárd USD-t tett ki (Kahn, 2017). A Szovjetunió az elszenvedett anyagi veszteségeit az általa megszállt területekről kényszermunkára elhurcolt százezrek munkájával és az onnan leszerelt egykori náci tulajdonnak számító üzemek leszerelésével pótolta. Ennek esett áldozatul a csepeli Weiss Manfréd Művek és a Mátrai Erőmű is 1945-ben.

A szovjet gazdaságirányítás 1945-ben harmadjára szembesült ugyanazzal a dilemmával fél évszázad alatt. Lehet-e a birodalmat megvédeni és a lakosság életszínvonalát emelni egyszerre vagy választani kell a kettő között? A hadsereg és annak a működéséhez szükséges infrastruktúra kiépítése lett a válasz. A bolsevik hatalomátvétel után is ez volt az egyik nagy vita Buharin és a későbbi ideológiai győztes Preobrazsenszkij között. Akkor is a nehézipar győzött (Rees, 2011).

A szovjet gazdaság a második világháború utáni negyedszázadban

1945-ben azonban a nagyon súlyos veszteségeket szenvedett Szovjetunió újabb kihívással szembesült. Az Amerikai Egyesült Államok belépett az atomkorba. Ha Moszkva nem akart lemaradni, akkor neki is be kellett lépnie az atomhatalmak közé. Az atomfegyverkezés költségei azonban horribilisnek bizonyultak az ország számára (Barnett, 2008). Az atomtöltetek előállításához szükségesek nem csak az uránbányák, hanem a dúsítók, a kohók és végső soron az atomerőművek. Már önmagában az atomerőművek építése speciális anyagokat, nagypontosságú gépeket, berendezéseket és korszerű elektronikai irányító rendszert és nagy számban jól képzett munkavállalókat igényel. A második világháború után Franciaország is követte ezt a modernizációs stratégiát, csak azzal a különbséggel, hogy ott a fejlesztések nagy része a civil társadalom, a polgári gazdaság, az állampolgári jólét növelésére irányult. Franciaországban majdnem 4-szer akkor egy főre jutó GDP mellett 200 ezer lakosra jut egy stratégiai atomtöltet, Oroszországban 24 főre. Ha egységnyi GDP-re vetítjük a stratégiai atomtöltetek számát, akkor

Oroszországban 32-szer annyi atomtöltet van, mint Franciaországban és 13-szor annyi, mint az USA-ban (Rosefielde, 2020).

Ha ebből az összehasonlításból indulunk ki illetve abból, hogy az atomtölteteket célba is kell juttatni, akkor sajnos azt kell kijelentenünk, hogy Oroszország és az orosz ipar csúcsterméke az atomfegyver. Ennek a fenyegetésnek kell elrettentenie a birodalom külső fenyegetőit. De ez a termék nem exportképes. Ennek és a hordozó eszközeinek – repülőgépek, tengeralattjárók, rakéták – előállításán dolgozik az egykori szovjet, most az orosz ipar nagyobb része, a műszaki egyetemek, kutatóintézetek dolgozói (Cimbala, 2020). Ezek mellett mintegy mellékesen gyártanak utasszállító repülőgépeket, jégtörő hajókat, atomerőművi berendezéseket, termelnek mellékesen villamosenergiát, mintegy exportra is. De az atomfegyver rendszerek egészének fejlesztéséhez képest ezek csupán aprópénzek. Az élelmiszerek, a fogyasztási cikkek gyártásának fejlesztését általában külföldi technológiák, szabadalmak, termékek megvásárlásával oldották meg (Barnett, 2008). A hazánkban sokáig legismertebb személygépkocsi, a Ladát a Fiat 1966-os modelljének licence alapján gyártották. A mezőgazdasági termelés felfuttatásában a Magyarországtól elesett tapasztalatok voltak döntők.

Egyébként még az úrkutatásban elért eredmények is a szovjet atomfegyverkezés melléktermékei voltak. Gagarin Föld körüli útja demonstrálta, hogy a Szovjetunió rendelkezik olyan rakétákkal, atomfegyverek célba juttatására alkalmas eszközökkel, amikkel a világ bármely pontját, így az Egyesült Államok egész területét is elérlik (Cimbala, 2020). Az ár azonban a Szovjetunió polgárainak minősíthetetlenül gyenge életszínvonala volt. Az alacsony életszínvonalat szovjet Thermidort jelentő bürokrácia, az 1917-es forradalmárok és a nagy honvédő háború elismert veteránjai számára biztosított előjogokkal és a homo sovieticus számára felépített nagyhatalmi büszkeség propagandával pótolták. A szovjet gazdaság szereplői egy zéró összegű játszmaiban találták magukat a hatvanas évek végén (Barnett, 2008). A megbüntetni kívánt, az ország európai területein élt népcsoportokat már régen áttelepítették Közép-Ázsia füves sztyeppéire a szűzföldeket feltörni és azok helyén gabonát és gyapotot termeszteni (Rees, 2011). Szibériát sem lehetett már csupán a büntetésből oda küldöttekkel benépesíteni, hanem a szükséges munkavállalók odateleplését anyagilag kellett volna ösztönözni és a megfelelő infrastruktúrát biztosítani a lakhatásukhoz. A hatvanas évek végére a háború utáni újjáépítés lendülete elfogyott. Az új erőforrások bevonása és az extenzív jellegű fejlődés kimerítette a lehetőségeit (Barnett, 2005).

A szovjet gazdaság a pangás és a peresztrojka időszakában

A szovjet gazdaság helyzete az első olajárrobbanás után enyhült. Az emelkedő kőolajárak és az azokból származó exportbevételek tették lehetővé a fogyasztási cikkek és az élelmiszerek nagyobb mennyiségű importját. Ez enyhítette a lakossági ellátás hiányosságait, de távolról sem számolta fel azokat (Barnett, 2008). Az a tény, hogy az OPEC tagállamok egy részében az arab szocializmust meghirdető vezetők az országaikban lévő amerikai olajérdekeltségek államosításával kezdték a ténykedésüket utólag felveti a gyanú árnyékát, hogy az eseményekben Moszkva keze is benne volt. Líbia és Irán kártalanítás nélkül államosított. Az USA szövetséges Szaúd-Arábia csendben kivásárolta az amerikai érdekeltségeket. A Szovjetunió és az OPEC országok érdekei ezekben az években látványosan egybe estek. Az olajjövendelmektől függő gazdaságpolitikájuk is hasonló lett. A pofon azonban tíz évvel később megérkezett. A magas olajárak számos országot arra ösztönöztek, hogy az addig művelésbe nem vont, drágán kitermelhető kőolajkészleteit kitermelje és exportálja. Az OPEC és vele együtt a Szovjetunió világgazdasági részesedése látványosan visszaesett 1981 után. Az OPEC befolyásának védelme érdekében, 1983-ban Szaúd-Arábia nagyon látványos spekulációba kezdett. 1984-ben a kőolaj világgazdasági ára kevesebb, mint a felére esett vissza. Ez együtt megfelelőzött a Szovjetunió dollárexportból származó bevételei. Nem csak Nigéria és Venezuela számára ért véget az első két olajárrobbanás által kiváltott buborékgazdaság, hanem a Szovjetunió számára is (Bina, 2013). Az ellátás viszonylagos javulását követően ismét szembe kellett nézni a súlyos élelmiszerhiánnyal, a

fogyasztási cikkek elosztásának zavarai (Miller, 2016). Ekkoriban került hatalomra az SZKP PB addigi legfiatalabb, nem mellesleg a mezőgazdaságért felelős tagja Mihail Gorbacsov (Dzarusov, 2013).

A peresztrojka és a glasznosztj néven meghirdetett átalakítási vagy reformprogramja következetlenek, pánik szerűek és semmi esetre sem koherens intézkedések sokaságából állt össze (Dzarusov, 2013; Miller, 2016). Például a látványos kudarcba fulladt általános szesztilalom nem csak a lakosság mentalitásának a megváltoztatását szolgálta volna, hanem azt is, hogy a legnépszerűbb italnak számító vodka alapanyagából a gabonából inkább kenyeret süssenek. Az sem igazán működött, hogy a közvetlen tervutasításos rendszer helyett a magyar modellt követve áttértek az állami vállalatok indirekt irányítására, miközben azokat rendkívül erősen centralizálták (Miller, 2016). A pénzgazdaságnak azon a fejletlenségi szintjén illetve a hadiipar abszolút túlsúlya mellett, ahol az állam az egyetlen és kizárólagos megrendelő egyszerűen nem volt értelmezhető a vállalati önállóság (Rosefelde, 2020). Az eredmény a gazdaság irányítás teljes dezorganizációja lett, ami a termelés még további visszaesését eredményezte. A nagyvállalatok vezetői meg a gyenge és felemás tulajdonosi kontroll mellett egyre inkább egy kvázi menedzseri kapitalizmusban találhatták magukat, ahol kizárólag az ő szavuk és döntéseik érvényesülnek (Dzarusov, 2013).

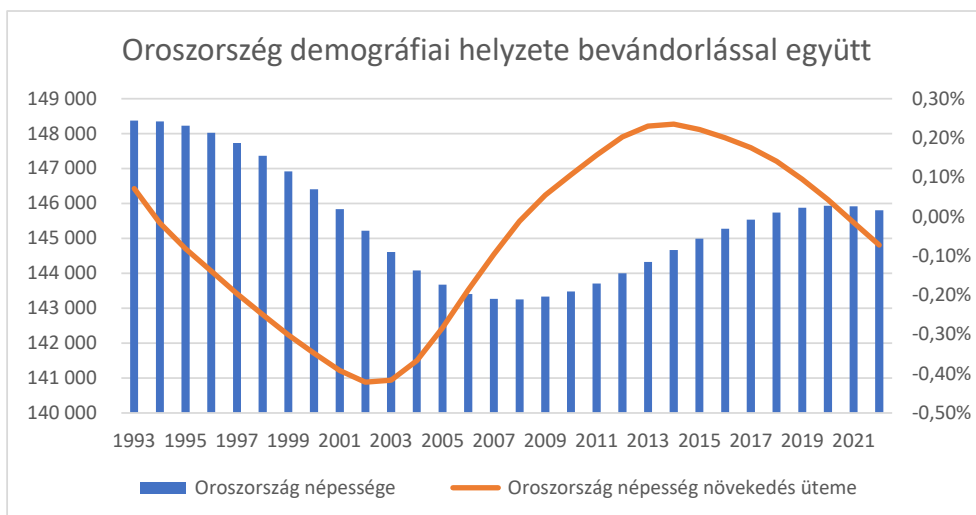
A Szovjetunió felbomlása

1991-ben viszont bekövetkezett Oroszország geopolitikai katasztrófája, a Szovjetunió felbomlása. 25 millió orosz került kisebbségi sorba. Ők az uralkodó nemzet tagjaiból váltak hol megtúrt, hol egyenesen kisebbségivé. A legtöbben Ukrajnában (11 millió fő) és Kazahsztánban (6 millió fő). Az adott köztársaság lakosságán belül Kazahsztánban vannak a legtöbben (37%), majd Lettországon (34%), Észtországban (30%), Ukrajnában és Kirgizisztánban (22%). Az oroszok aránya a kaukázusi országokban a legkisebb: Örményországban 1,6%, Azerbajdzsánban 5,3%, Grúziában 6,3% (Blinnikov, 2021). Az oroszokat a legtöbb köztársaságban betolakodó gyarmatosítóknak tekintették. Több helyen olyan állampolgársági törvényeket fogadtak el, amik a helyben lakó oroszokat megfosztotta a lakóhelyük szerinti ország állampolgársága megszerzésének lehetőségétől. Az ukrainai nyelvtörvényekben az oroszok nyelvhasználatát egyre inkább korlátozták, ahogy az új ország hivatalossá lett államnyelvének használata konszolidálódott. Ukrajna 2012-ig gyakorlatilag kétnyelvű volt. 2012 után viszont az orosz megszűnt hivatalos nyelv lenni: nem tiltották, de onnan kezdve igyekeztek a magánszférába és legfeljebb a helyi közigazgatás szintjére száműzni (Batta, 2021).

De a Szovjetunió felbomlása azt is jelentette, hogy Oroszország határai lényegében az 1760-as évek határaihoz kerültek vissza. Orosz szempontból az 1990-t megelőző 250 év hódításai foszlottak semmivé. Mindezt azért, mert Borisz Jelcin orosz elnök és másik három kollégája, az ukrán, a belarusz és a kazah elnökök, a szövetségi állam lebontása és Mihail Gorbacsov hatalomtól való megfosztása érdekében a Szovjetunió helyén létrehozták a Független Államok Közösségét.

Demográfiai helyzet

Oroszországot azonban nem csak a határain kívül rekedt 25 millió orosz sorsa izgatja. Legalább ekkora gond az ország demográfiai válsága. Az ország népességének csökkenése bevándorlás nélkül megállíthatatlannak tűnik. 1991-óta az országnak a természetes fogyásból származó népesség vesztesége meghaladta a 14,5 millió főt, a az ország jelenlegi lakosságának egytizedét (Blinnikov, 2021). Ezt a Kínából és a volt Szovjetunió más országaiból történő bevándorlás részben ellensúlyozta. De a bevándorlóknak csak kisebb része volt orosz.

2. ábra: Oroszország demográfiai helyzete, népessége (1000) fő
 Figure 1. Demographic situation in Russia, population (1000) persons
 Forrás: Wordbank adatok alapján saját szerkesztés

Az orosz demográfiai helyzet másik paradoxona, hogy az ország keleti területei lényegében üresek. A Kínával határos 7 millió km² területi orosz Távol-Kelet Szövetségi Körzet lakossága mindössze 8,3 millió fő. Ez kevesebb, mint Peking vagy Shanghai lakosságának a fele. A terület lakossága mindössze néhány, a kínai határhoz nagyon közeli nagyvárosban - Irkutzk, Habarovszk és Vlagyivosztk – és azok környékén összpontosul. A 4,3 millió km² területű Szibéria Szövetségi Körzetnek van 17 millió lakosa. Míg a Nyugat-Szibériát a maga kőolaj és földgáz mezőivel magában foglaló, 1,8 millió km² területű Ural Szövetségi Körzetnek van 12 millió lakosa (Blinnikov, 2021).

Geopolitikai és hatalmi dilemmák

Fent lehet-e tartani az ország világhatalmi státuszát csökkenő népesség mellett? Az ország vezetői számára az a kérdés, hogy a határokon kívül rekedt oroszok anyaországba történő áttelepülését ösztönözzék-e így megoldva az ország demográfiai problémáit vagy a jelenlegi lakóhelyükön való maradást?

A volt szovjet tagköztársaságokban élő oroszok érdekeire hivatkozva Moszkva igyekszik gazdaságilag, politikailag, katonailag is magához láncolni, saját befolyási övezetében tartani az utódállamokat. Az orosz befolyás fenntartása érdekében a Moszkva barát kormányok fenntartása és a függőség kialakítása a cél (Shlapentokh, 2021). Ehhez az energiaáraktól kezdve a kereskedelempolitika és hibrid háború legkülönbözőbb eszközeiig mindent bevetnek. A külvilág, az Európai Unió és más nemzetközi szervezetek csak a demokrácia és a piacgazdaság megerősítését szorgalmazzák és támogatják. De ezek nem elégségesek Moszkva befolyásának ellensúlyozására (Rosefielde, 2020).

Eddig csak a három balti állam tudott kimenekülni Moszkva befolyási övezetéből. Ehhez a gazdag történelmi múltjuk, az oroszokétól eltérő vallásuk, az önálló állam korábbi megtapasztalása, rendkívül erős nemzeti öntudat, sikeres EU és NATO csatlakozás, az euro bevezetése és a sikeres gazdasági modernizáció mind-mind kellett. De Észtország és Lettország számára a legalább 30%-ot kitevő orosz kisebbség komoly időzített bombát jelent (Batta, 2021).

Más volt szovjet utódállamok viszont soha nem rendelkeztek tartósan önálló államisággal sem. Volt, ahol még a hivatalos államnyelv felépítése is komoly nehézségeket okozott. Moszkva

számára így legalább az oroszok lakta területek feletti ellenőrzés visszaszerzése lenne a minimális cél (Herd, 2022).

Ez vezet el egy még komolyabb dilemmához. Hogyan lehet Oroszország irtatlanul nagy és többnyire rendkívül ritkán lakott területeit megtartani, ha a népesség fogy és mellest a gazdaság is gyenge? Az orosz gazdaság gyengeségét mutatja az ország exportszerkezete, ami kőolajra, földgázra, ércekre, gabonára épül elsősorban. Másodsorban fegyverekre, nukleáris létesítmények exportjára, ha valaki egyébként megbízik az orosz technológiákban.

Oroszország területének sérthetlenségét nem a gyorsan növekvő lakossága, GDP-je, gazdasági ereje, életformáinak globális vonz ereje adja, hanem a hagyományos és az atomfegyverei (Cimbala, 2020). Oroszországot nem lehet megtámadni, mert az agresszor a saját megsemmisülését kockáztatja vele. De a kölcsönös elrettentésre építő atomfegyver arzenál, az ország területével és szárazföldi, tengeri határaival arányos haderő fejlesztése és fenntartása nagyon nagy mértékben túlterheli az orosz állam költségvetésének, az orosz gazdaságnak és az orosz társadalomnak a rendelkezésre álló forrásait (Rosefielde, 2020).

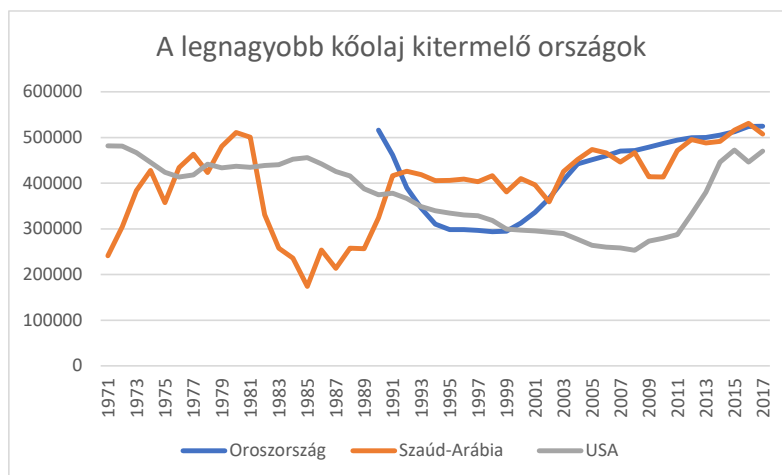
Oroszország nagyhatalmi státuszát nem a népszerűsége, nem a gazdasági sikerei, nem növekvő lakossága biztosítja, hanem energiahordozó készletei és az atomfegyverei. Ezekkel gyakorlatilag bármilyen tárgyaló partnerrel szemben tud diplomáciai és kereskedelmi eredményeket elérni (Herd, 2022).

Az orosz gazdaság szerkezete

A Szovjetunió bukása és felbomlása a kudarcos posztszovjet gazdasági modellnek a sokszorozódását is eredményezte, gyakorlatilag kudarcra ítélve valamennyi poszt-szovjet utóállamot. Egyedül a balti országok voltak elég kicsik és lakosságuk elég képzett ahhoz, hogy ettől a gazdasági modelltől szabaduljanak. Ukrajna meg az atomfegyvereiről lemondva és nagyhatalmi státusz nélkül ragadt bele ebbe az állapotba (Dzarusov, 2013).

Napjaink orosz gazdasága a tulajdon és a termelés szerkezetét, a piac érzékenységét tekintve legalább öt nagy csoportra bontható.

1. Az állami hadiipari komplexum. Ez nem csak a fegyveres erőket és az őket közvetlenül ellátó hadiipari vállalatokat jelenti. Ide tartozik a fegyverek készítéséhez szükséges valamennyi ércbánya, vas, acél és színesfém kohó, az alkatrész gyárak, a fegyvereket, katonai gépjárműveket, atomerőművi berendezéseket, atomerőműveket gyártó vállalatok (Rosefielde, 2020). Tulajdonosuk is és a legnagyobb megrendelőjük is az állam. Termékeiknek, szolgáltatásaiknak csak egy kis része kerül piacra. Az oroszul vojenno-promisli komplex. Ez adja az ipari kibocsátás értékének 38-50%-át. Itt a különböző források eltérő adatokat közölnek. Az iparágban dolgozik az orosz ipari munkások fele közel 7 millió ember. Ez egyelőre egy megbonthatatlan monolit tömbnek tűnik az orosz gazdaságban (Dzarusov, 2013).
2. Csak a közvetlen nukleáris iparban több, mint 2000 vállalatban, 38 városban 5 millió ember dolgozott és az ország GDP-jének 20%-át költötték erre a célra (Blinnikov, 2021). Még a Nobel-díjas fizikus Pjotr Kapica is ilyen zárt városban töltötte életének nagy részét. A szektorhoz tartozik még az ország 10 működő atomerőműve összesen 35 működő reaktorral. A Roszatom Magyarországon kívül még Bangladesben, Iránban, Nigériában és Törökországban tervez atomerőműveket építeni.
3. Az energiaipar adja az ország ipari kibocsátásának 35-38%-át. Ebben benne vannak az állami tulajdonban lévő olajtársaságok, gáztermelők, szénbányák, hő és vízi erőművek. Bár az ország hosszú idő óta a világ legjelentősebb kőolaj kitermelője, bizonyított készleteinek nagysága csak kb. 20%-át teszik ki Szaúd-Arábia vagy Venezuela lehet kevésbé bizonyított készleteinek.

2.ábra: A TRIÁSZ. A három legnagyobb kőolajtermelő ország 1971 és 2017 között

Figure 2. The three largest oil producing countries between 1971 and 2017

Forrás: IMF Statistics Yearbook, 2018 adatai alapján saját szerkesztés

Viszont Nyugat-Szibériában 10-szer annyiba kerül egy hordó kitermelése, mint Szaúd-Arábiában vagy Kuvaitban (Blinnikov, 2021). A kitermelésnek viszont alig 45%-át tudják csak hazai finomítóknak feldolgozni. Bár az ország jelentős devizatartalékokat tudott felhalmozni a magas kőolajárak 2000 és 2013 közötti időszakába, a helyzete azonban valamennyire mégis kiszolgáltatott. Oroszország önmagában csak azokon a regionális piacokon tud lenni ármeghatározó piacokon, ahol technológiai adottságok révén monopol helyzetben van. Egyébként árelfogadó pozícióban van és nagyon rá van utalva az OPEC, de különösen Szaúd-Arábia együttműködésére. Oroszország esetében így az exportált energiahordozó nem egy közös áru, hanem legalább egy stratégiai árucikk vagy végső soron az importőr országokat fenyegető energia fegyver (Bina, 2013).

1. Az ország a világ ismert földgázkészleteinek egyharmadával rendelkezik (Bina, 2013). Fűtőértékre számítva viszont Irán és az USA rendelkeznek a világ legnagyobb szénhidrogén készleteivel. A sarkkörön túli Jamal-félszigeten bányászott földgázt Oroszország politikai megfontolásból 1000 m³-ként belföldön 100 USD alatt, Belaruszban 125 USD-ért, Ukrajnában 225 USD-ért, az átlagos EU partnereknek 600 USD-ért értékesítette. Finnország, Szlovákia, Bulgária, Szerbia gázfogyasztásának 100%-át Oroszországból szerezte be. Ausztria, Magyarország és Németország csak a fogyasztásuk 50%-át. Csehország és Lengyelország függése az orosz földgáztól lényegesen kisebb a hazai szénbányászatuk miatt. Az orosz politika igyekszik most maximálisan ki is használni az érintett országok földgáztól függő helyzetét. Az említett országokban a lakossági fűtés nagy része kényelmi és környezetvédelmi okok miatt földgázt használ.
2. A könnyűipar, ami igazából sohasem számított igazán fontos ágazatnak a Szovjetunióban illetve Oroszországban, az 1990-es rendszerváltást követően gyakorlatilag összeomlott. Az orosz nyelvű könyvkiadást kivéve. Az orosz munkabérek összehasonlítva nem haladták meg lényegesen a kínai vagy vietnami béreket. De a munkatermelékenységben és a piac érzékenységben a kínai vállalatok összehasonlíthatatlanul jobbaktak, mint orosz versenytársaik. Ha könnyűiparot nem számítjuk, akkor az Oroszországban kapható fogyasztási cikkek legalább 80%-a importból, elsősorban Ázsiából származik. Miközben az orosz gyártók tömegesen csődbe mentek és bezártak (Blinnikov, 2021).

3. A mezőgazdaság az egykori szovjet és a mai orosz gazdaság egyik neuralgikus pontja. Az ágazatban dolgozik a munkavállalók 15%-a, de a GDP-nek csak kevesebb, mint 5%-át adja. Az erdőgazdálkodás GDP-ből való részesedése is 5%. Az 1980-as években az élelmiszerfogyasztás 25-30%-a származott importból. Gabonát az USA-ból és Kanadából, cukrot Kubából, zöldséget, gyümölcsöt, húsféléket, feldolgozott élelmiszereket a közép-európai volt szocialista országokból, köztük Magyarországról importáltak. Az egykori állami tulajdonú földeket művelő szovhozok és kolhozok hírhedten alacsony termelékenységűvel dolgoztak. A piaci formájú vállalkozásokká történt átalakulásuk után még mindig ezek a szövetkezetek adják a gabonatermelés és az állattartás 70%-át. De a termelékenységük sokat nem változott. A burgonya-, zöldség- és gyümölcsstermelés zömét, kb. 70%-át a vidéki dácsák mellett mikro birtokokon háztájilag termelik meg. Az orosz mezőgazdaság legversenyképesebb részét az egyre növekvő birtokokon gazdálkodó magántulajdonú farmgazdaságok jelentik. Bár számuk csökken, most körülbelül 130 ezer ilyen gazdaság van, de ez a birtokkoncentráció eredménye (Blinnikov, 2021). Gyakorlatilag az amerikai farmok példáját követve dolgoznak rendkívüli termelékenységűvel. Minden növényi mezőgazdasági termék előállításában a részesedésük az elmúlt 25 évben 10-szeresére növekedett. Nekik köszönhető az, hogy az orosz mezőgazdaság termelése az ezredforduló óta növekszik és az elmúlt években az ország a legnagyobb búza exportőrként lépett ki a világpiacon.

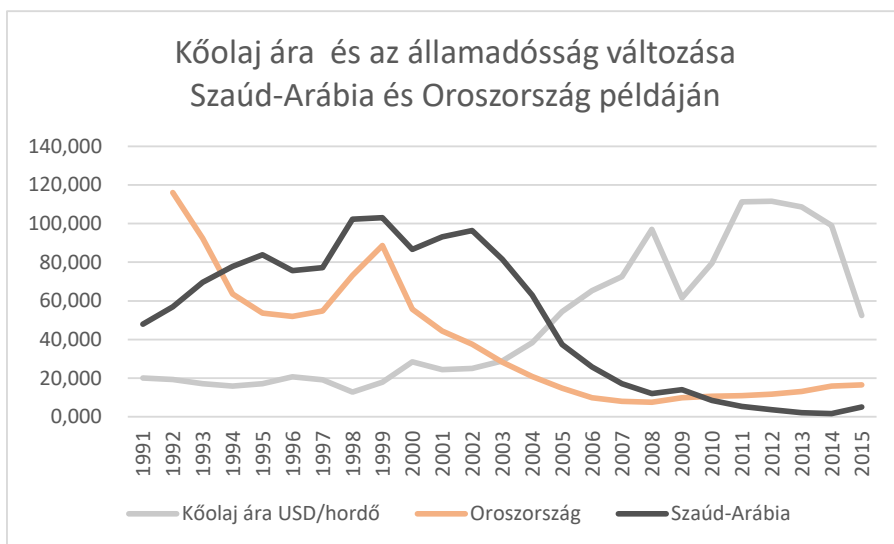
Oroszország válsága

Összességében, hogyan lehetne összefoglalni az orosz gazdaság, az orosz kapitalizmus jelenlegi állapotát vagy pontosabban válságát?

1. **Demográfiai válság.** az ország demográfiai válsága. Az ország népességének csökkenése bevándorlás nélkül megállíthatatlannak tűnik. 1991-óta az országnak a természetes fogyásból származó népesség vesztesége meghaladta a 14,5 millió főt, a az ország jelenlegi lakosságának egytizedét. A születések alacsony száma mellett a jellemzően elkerülhető, a tömeges alkoholizmusból származó vagy nem természetes halálozási okok magas száma is bele játszik a népességszám csökkenésébe (Blinnikov, 2021). Csak az elmúlt 2 évben 2 millió fő volt a születések és halálozások számának különbsége. Ezt még részben ellensúlyozta a kínai és a volt szovjet térségekből származó, csak részben orosz anyanyelvű bevándorlók érkezése.
2. **Kisebbségi válság.** Szovjetunió felbomlása. 25 millió orosz került kisebbségi sorba. Ők az uralkodó nemzet tagjaiból váltak hol megtűrt, hol egyenesen kisebbségivé. A legtöbbben Ukrajnában (11 millió fő) és Kazahsztánban (6 millió fő). Az adott köztársaság lakosságán belül Kazahsztánban vannak a legtöbbben (37%), majd Lettországon (34%), Észtországban (30%), Ukrajnában és Kirgizisztánban (22%). Az oroszok aránya a kaukázusi országokban a legkisebb: Örményországban 1,6%, Azerbajdzsánban 5,3%, Grúziában 6,3%. Az oroszokat a legtöbb köztársaságban betolakodó gyarmatosítóknak tekintették. Több helyen olyan állampolgársági törvényeket fogadtak el, amik a helyben lakó oroszokat megfosztotta a lakóhelyük szerinti ország állampolgársága megszerzésének lehetőségétől (Batta, 2021).
3. **Ipari válság.** Az ország ipari szerkezete teljesen piacképtelen. Az ipari kibocsátás közel 40%-át az energiatermelés adja. További 30%-ot nehéz és hadiipari komplexum, amiben a bányák, kohók, nehézipari gépgyárak és fegyvergyárak vannak. Tehát a fegyverek kivételével elsősorban alapanyagokat, maximum félkész termékeket gyárt piacra. Nagyon jelentős az atomipar, amiben kb. 5 millió ember dolgozik (Blinnikov, 2021). Ebben van az ország atomerőműveinek építése és működtetése és az atomfegyverek gyártása. A fogyasztási cikkek előállítását könnyűipar részesedése 10% körül lehet. Az ország technológia függő, az atom- és a nehézipart kivéve minden területen. Külföldi

- szabadalmak vásárlása és külföldi működőtőke beruházások nélkül még az autóipar, a kőolaj és a földgázbányászat sem működik.
4. **Tulajdon válság.** A poszt szovjet térség országaiban a jól működő piacgazdaság kiépülését akadályozzák a bizonytalan tulajdonviszonyok és szabályozási környezet. Ennek a jelképei, megtestesítői az oligarchák (Blinnikov, 2021). Nyilván érdemes lenne azért feltenni a kérdést, hogy a vagyonuk mennyire származik legálisan megszerzhető jövedelmekből. Nehéz elképzelni, hogy 100-200 rubeles keresetű emberekből, hogyan lehettek néhány év alatt dollár tízmilliárdos vagyonokkal rendelkező oligarchák. Ez politikai kapcsolatok, az Oroszországban a kilencvenes években divatos menedzseri kapitalizmus, a hitelből történő vállalatfelvásárlások technikája nélkül legálisan nem történhetett volna meg. Az, hogy az így kialakult tulajdonviszonyok mennyire legálisak és stabilak azt a Jukosz olajvállalat és tulajdonosának Mihail Hodorkovszkijnak az esete mutatja (Dzarasov, 2013). Ez politikai kapcsolatok kellettek. Az Oroszországban a kilencvenes években divatos menedzseri kapitalizmus lehetővé tette a hitelből történő vállalatfelvásárlásokat (Dzarasov, 2013). De az, hogy ki kaphatott érdemi fedezet nélkül egy vállalat felvásárlásához elegendő nagyságú hitelt és kit mennyire engedtek közel a privatizációhoz az a politikai kapcsolatok függvénye volt. A Boris Jelcin néhai orosz elnök körül kialakult kör, az oligarchákból álló család üzletelhetett, de nem politizálhatott. Az így kialakult tulajdonviszonyok viszont csak a politika döntéshozójának akaratától függően számított legálisnak és stabilnak. Aki a dollármilliárdjaival megszerzett befolyását még politikai hatalomra is akarta váltani, arról egyből kiderült, hogy súlyos adóhátralékai vannak. A felhalmozott adóhátralékok fejében a vállalat visszaállamosítandó lett. A tulajdonviszonyok bizonytalansága miatt pedig hazai és külföldi vállalkozások, üzletkötők is és befektetők is a nagyon rövid távú megtérülésre és extraprofitra játszanak (Dzarasov, 2013). A várakozásaiba mindenki beárazza ezt a kockázatot. De arra talán senki sem igazán számított, hogy egy háború miatt vesznek el az oroszországi üzletek és befektetések (Herd, 2022).
 5. **A mezőgazdaság** finoman szólva is duális szerkezetű egyszerre található meg benne a reménytelenül elavult és alacsony termelékenységű kolhozok és a világpiacon is versenyképesen gabonát termelő és exportáló amerikai típusú farmgazdaságok (Blinnikov, 2021).
 6. **Az életmód válsága.** Az elmúlt 160 évben többször is előkerült az a dilemma, hogy Oroszországot kell-e megvédeni vagy lehet-e az az életszínvonalat emelni. Ez a dilemma volt 1861-ben a jobbágyfelszabadítás idején, 1910-ben a Sztolipin miniszterelnök reformjai idején, majd az 1920-as években a polgárháború után a Buharin és Preobrazszkij közötti vitában, majd Sztálin, Hruscsov, Gorbacsov és Putyin uralma alatti időszakban. De a döntés Gorbacsov kivételével mindig az lett, hogy a védelem és a hadiipar fejlesztése került előtérbe. Az ország többször is csak a fogyasztási javak elosztására kidolgozott nagyon szigorú jegyrendszer bevezetésével tudta csak elkerülni a teljes gazdasági összeomlást. Ma az orosz társadalom is erősen megosztott az életmód tekintetében is. A thermidori burzsoázia és a velük együttműködő bürokrácia a nyugati luxusmárkák legnagyobb vásárlója. Az egykori orosz burzsoázia a fogyasztás tekintetében a pezsgő és a kaviár kivételével mindig is lenézte a hazai termékeket és márkás angol, francia termékeket vásárolt. Társalgásában pedig a franciát és a németet használta az orosz helyett. A világszerte megismert, a pénzéért kedvelt, de a nem igazán kifinomult stílusa miatt egyben rettegett orosz turista megtestesítője az orosz új gazdag réteg. Miközben a szegényebbek gyakorlatilag az ázsiai tömegtermékek fogyasztója lett. Ha könnyűpiacot nem számítjuk, akkor az Oroszországban kapható fogyasztási cikkek legalább 80%-a importból, elsősorban Ázsiából származik (Blinnikov, 2021).
 7. **Külkereskedelmi válság.** Az orosz gazdaság gyengeségét mutatja az ország exportszerkezete, ami kőolajra, földgázra, ércekre, gabonára épül elsősorban (Dzarasov, 2013). Másodsorban fegyverekre, nukleáris létesítmények exportjára, ha valaki

egyébként megbízik az orosz technológiákban. Bár az ország jelentős devizatartalékokat tudott felhalmozni a magas kőolajárak 2000 és 2013 közötti időszakába, a helyzete azonban valamennyire mégis kiszolgáltatott. De az orosz politika a magas kőolajárakból származó extra bevételeit inkább a 2010 és 2015 közötti hadsereg modernizációs programra fordította. Oroszország önmagában csak azokon a regionális piacokon tud lenni ármeghatározó piacokon, ahol technológiai adottságok révén monopol helyzetben van. Egyébként árelfogadó pozícióban van és nagyon rá van utalva az OPEC, de különösen Szaúd-Arábia együttműködésére (Bina, 2013).

3. ábra: Az államadósság változása a GDP százalékában és a kőolajár változása Szaúd-Arábia és Oroszország példáján

Figure 3. Changes in public debt as a percentage of GDP and changes in oil prices in Saudi Arabia and Russia

Forrás: IMF Government Statistics Yearbook, 2018 és OECD Datasheet alapján saját szerkesztés

Oroszország esetében így az exportált energiahordozó nem egy közösleges áru, hanem legalább egy stratégiai árucikk vagy végső soron az importőr országokat fenyegető energia fegyver.

8. **Költségvetési válság.** Az egykori szovjet, mostani orosz gazdaság más kőolajexportáló országokhoz hasonlóan az 1970-es évek óta a „holland kór”-ban szenved. Az ország exportja és költségvetése járadékfüggő, vagyis az olaj- és földgázáraktól függő lett. Az orosz állam az 1970-es évek a fegyverkezés és az energiahordozók exportjától függő járadékbevételek szorításában él. Az atomfegyverkezésre megy el az ország GDP-jének 20%-a, miközben az atomerőművekben termelt villamosenergia az ország GDP-jének alig 1-2%-a. Az energiatermelésből származó járadékbevételek lényegében csak a FÁK országokon kívüli térségekbe exportált energiahordozókból származnak. A belföldi értékesítés árai az exportárak ötödét-hatodát teszik ki, tehát alig van haszna rajtuk az orosz államnak. Viszont az energiapazarló gazdaság miatt csak a termelés kb. 40%-a megy exportra. Tekintettel arra, hogy a globális energiapiacokon az azonnali vagy az előre fizetés a követendő vagy elvárt magatartás, egy energiahordozókra kivetett embargó, nem csak az orosz exportot vágná vissza a negyedére-ötödére, de körülbelül egy hónapos késéssel az orosz állam adóbevételeit is megfelezné. Ezt most csak rendkívüli adóemeléssel vagy jelentősen elszabaduló inflációval lehetne ellensúlyozni.

Ezeket a jelenlegi hivatalos orosz álláspont szerint elég nehéz lenne megmagyarázni, ha egyébként hivatalosan nincsen háború (Herd, 2022).

9. **Környezeti válság.** A hivatalos orosz álláspont szerint nincsen klímaváltozás. Felmelegedésről esetleg beszél az Orosz Tudományos Akadémia. De ők ezt az ország szempontjából hasznosnak tartják, hiszen így elérhetővé válnak Szibéria és a Sarkkörön túli területek ásványi kincsei és hajózási útvonalai. Nem mellesleg az orosz gabonatermelés váratlan megugrásában is van ennek némi szerepe. Ugyanakkor a világ számára némileg az is aggasztó lehet, hogy az orosz tudományos nyelvben, de a politikában sincsenek benne olyan fogalmak, mint a fenntartható fejlődés. Helyette stabil növekedést használnak. Miközben az orosz folyók egy részének a víze, az iparvidékek levegője túl van minden egészségügyi határértéken és az orosz vállalatok nem is nagyon foglalkoznak a nemzetközi sztenderdek betartásával, az országot számos atomkatasztrófa és atomhulladék tároló helyszíne tarkítja.
10. **Az értékrend válsága.** Az értékrend válsága egyrészt megjelenik a nyugati fogyasztási módok utánzásában másfelől a Nyugat politikájának, értékrendjének, gazdaságának elutasításában, a permanens Amerika ellenességben. De az orosz politikai közéletben megjelentek a Nyugatot nyíltan megvető, az ellen úszító képviselők, újságírók, politikai „gondolkodók” (Shlapentokh, 2021). A Putyin-rendszer fő ideológusává vált Dugin írásai, talán azok vállalhatatlansága miatt csak oroszul elérhetőek (Herd, 2022). A Duginra hivatkozó angol szerzők is csak nagyon finoman utalnak a világnézetére. A lényeg az egyéni szabadságjogok, más népek önrendelkezési jogának, függetlenségének teljes elutasítása. Az ellenségkép gyártása szinte kötelező. Az orosz nép, mint egy nagy család köteles összetartani és mindenki ellenség, aki kívül van a családon. Más népek joga legfeljebb addig terjed a vízióikban, amíg elismerik Oroszországot, mint a világ egyetlen szuperhatalmát (Shlapentokh, 2021). Talán egy érdekesség, hogy Magyarországot számos a földrajzzal, történelemmel, geopolitikával, gazdasággal foglalkozó orosz szerző meg sem említi, nem létezőnek tekintik. Ugyanakkor Kornai Jánost elismerik és elég gyakran hivatkozzák is.
11. **Stirlitz visszatért.** Az orosz társadalom politikai válságának jele volt a kilencvenes években, hogy a különböző ideológiák nevét viselő orosz pártok, cselekedeteikben, filozófiájukban még csak nem is emlékeztettek a névadó eszmei irányzatokra. Jellemző volt, hogy a vezetőségük és a személyi állományuk is az egykori SZKP nomenklatúrájából verbuválódott (Shlapentokh, 2021). Az 1990 előtti parlamenti képviselők majdnem mindegyike 1991 után is az maradt. A privatizáció és a pénzintézetek teljesen szabályozatlan volta, a teljesen gátlástalan üzleti és politikai etikai magatartás az elitben egy rendkívül erős politikai nihilt eredményezett. A változásnak szinte esélye sem volt, hiszen az ország politikai vezetője 1917-óta mindig a fennálló politikai elitből érkezett. Nem volt ez másként 1990-91-ben sem.
Az ország lakosai nem új politikai, elszámoltatható, átlátható rendszert kerestek, hanem a hőst, a megváltót, aki majd ismét naggyá teszi az országot (Shlapentokh, 2021). 1998-ban, a Tavasz 17 pillanatából ismert és Oroszországban nagyon népszerű Stirlitz sok évtized után hús-vér ember formájában az orosz politika nagyszínpadára lépett. Az ellenségesnek tekintett németországi Drezdában fedett ügynökként dolgozott Putyin, mint Stirlitz megtestesítője és népszerűségének kihasználója, 1998-ban miniszterelnökként Oroszország megmentőjeként kezdte meg hivatalos nyilvános munkáját (Herd, 2022). Nem választás megnyerésével került a hatalomba, hanem Borisz Jelcin és rendszere őt választotta ki az utódnak és a haza megmentőjének.
12. De az ország válságának a legnagyobb problémája tulajdonképpen a saját hadiipara, hadserege és nukleáris arzenálja (Cimbala, 2020). Az ország a GDP-jéhez rettenetes erőforrásokat pazarolt el egy a világunkat többszörösen is elpusztítani képes atomarzenál létrehozására (Blinnikov, 2021). A 6000 atomtöltettel a világ valamennyi fél milliónál népesebb városát, városi agglomerációját célba lehet venni és elpusztítani. Ha használják,

akkor az egész világ belepusztul. Ha soha nem használják, akkor értelmetlen volt az elmúlt három negyed évszázad minden erőforrás felhasználása és a Szovjetunió illetve Oroszország állampolgárainak testet, lelket megnyomorító méltatlanul alacsony életszínvonala.

Irodalomjegyzék

- BARNETT, V. (2005): *A History of Russian Economic Thought*. Routledge, New York.
- BARNETT, V. (2008): *Economics in Russia*. Ashgate Book, Burlington.
- BATTA, A. (2021): *The Russian Minorities in the Former Soviet Republics Secession, Integration, and Homeland*. Routledge, London – New York.
- BEREND T. I. (1983): *Válságos évtizedek*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- BINA, C. (2013): *A Prelude to the Foundation of Political Economy Oil, War, and Global Polity*. Palgrave Macmillan US, New York.
- BLINNIKOV, M. (2021): *A Geography of Russia and Its Neighbors*. The Guilford Press, New York, London.
- CIMBALA, J. S. (2020): *The United States, Russia And Nuclear Peace*. Palgrave Macmillan, Cham.
- DZARASOV, R. (2013): *The Conundrum of Russian Capitalism. The Post-Soviet Economy in the World System*–Pluto Press, New York.
- HERD, G. P. (2022): *Understanding Russian Strategic Behavior_ Imperial Strategic Culture and Putin’s Operational Code*. Routledge, London – New York.
- KAHN, M. (2017): *The Western Allies and Soviet Potential in World War II_ Economy, Society and Military Power*. Routledge, London – New York.
- LEBANIDZE, B. (2020): *Russia, EU and the Post-Soviet Democratic Failure*. Springer Fachmedien, Wiesbaden.
- LENIN, V. I. (1956): *The Development of Capitalism in Russia*, Moscow: Foreign Language Publishing House
- MILLER, C. (2016): *The Struggle to Save the Soviet Economy Mikhail Gorbachev and the Collapse of the USSR*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- MORRISON, C. (2008): *A Russian Factory Enters the Market Economy*. Routledge, London – New York.
- REES, E. A. (1997) *Decision-making in the Stalinist Command Economy, 1932-37*. Macmillan, Basingstokes, London.
- ROSEFIELD, S. (2020): *Putin's Russia Economy, Defense and Foreign Policy*. World Scientific Publishing Company, Singapore.
- SHLAPENTOKH, D. (2021): *Ideological Seduction And Intellectuals In Putin’s Russia*. Palgrave Macmillan, Cham.

Elekes Tibor – Gyenizse Péter

A természetföldrajzi tényezők szerepe Székelyföld gazdaságában

Székelyföld nagyjából a Keleti-Kárpátok, kisebb részben az Erdélyi-medence dombsági területén helyezkedik el. A földtani, domborzati, éghajlati, vízföldrajzi és vízföldtani, talajtani és életföldrajzi adottságok függvényében jött létre a település- és közlekedési hálózat, valamint a sajátos gazdasági tevékenységek. A kommunizmus évtizedeiben fejlesztett bányászat, kohászat, illetve telepített gépgyártás és vegyipar jelentős része leépült 1990 után. Napjainkra felértékelődtek a természeti adottságokon alapuló primer, szekunder és terciér szektor ágazatai. Jelen tanulmány összegzi Székelyföld legjelentősebb természeti adottságait és a gazdaságban betöltött szerepüket.

Kulcsszavak: Székelyföld, természetföldrajzi tényezők, gazdaság

JEL-kód: R10

The role of physical geographical features in the economy of Szekelyland

The 12,500 km² Szekelyland is a historical and ethnographic territory known as Terra Siculorum in Latin, Ținutul Secuiesc or Secuimea in Romanian, Seklerland in German, Szekelyland/ Szekely Land in English. Since the 12th -13th centuries the largest Hungarian ethnic bloc living outside the borders of our time, has lived here. Its territory is located in two Transylvanian natural geographical regions, the Eastern Carpathians, and to a lesser extent in the hilly area of the Transylvanian Basin. Its surface ranges from 300 meters above sea level to 1800 meters. Mountain ranges, inter-mountain basins, hills and river valleys were decisive factors in the formation and development of the settlement system, the transport network and the characteristic economic activities. For centuries, the most important economic sectors have been forestry, wood processing, animal husbandry, crop production, milk, meat, leather and wool processing, and the medical tourism that has been developing since the 19th century. During the forced industrialization after World War II, large machine manufacturing and chemical plants were installed in Szekelyland. After 1990, there was an economic restructuring. The majority of mining, metallurgy, mechanical engineering and the chemical industry have declined. Nowadays, the traditional economic sectors adapted to the natural geographical conditions have become more valuable.

Keywords: geography, natural geographic factors, economy

JEL-code: R10

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.13>

Bevezetés

A 12 500km² kiterjedésű Székelyföld latinul Terra Siculorum, románul Ținutul Secuiesc, Secuimea, németül Seklerland, angolul Szekelyland /Szekely Land/ néven ismert történelmi, néprajzi terület. Itt él a 12.-13. századtól napjaink legnagyobb határon túli magyar etnikai tömbje, a székely-magyarok (Kocsis 2021). Székelyföld történelme során először az I. világháború után vesztette el határmenti helyzetét és a román állam közel földrajzi közepébe került. A II. világháború alatt visszakerült Magyarországhoz, majd a II. világháború után napjainkig Románia része.

Területe két erdélyi természetföldrajzi tájegységen, nagyjából a Keleti-Kárpátok, kisebb részben az Erdélyi-medence dombsági területén helyezkedik el, felszíne 300 méter tengerszint

feletti magasságtól 1800 méterig terjed. A jellegzetes földtani felépítésű hegyvonulatok, hegységközi medencék, dombságok és a folyóvölgyek meghatározó tényezők voltak a településrendszer, a közlekedési hálózat és a jellegzetes gazdasági tevékenységek kialakulásában és fejlődésében (Elekes 2016; Kocsis 2018). Nagyobb részben természetföldrajzi határokhoz igazodott az egyházi, valamint később, a 12.-13. században kialakított közigazgatási-katonai térszerveződési egységek, a székely székek területe (Köpeczi 1993; Hegyi 2010; Bereznay 2011, 2021; Egyed 2016; Elekes 2016).

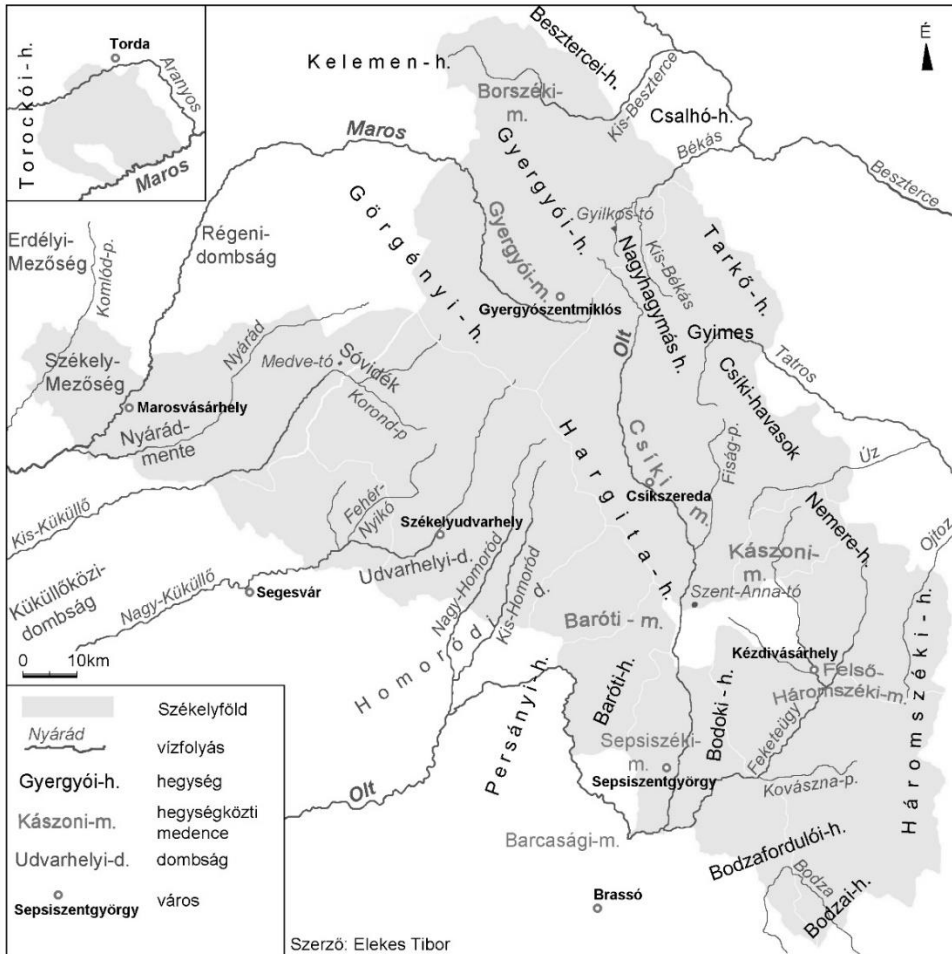
Székelyföld természetföldrajzi adottságai

A Keleti-Kárpátokban megtalálható a Kárpátokra jellemző négy földtani-szerkezeti öv. A legidősebbhez, a mezozoikumhoz (gneisz, fillit, csillámpala) tartozik a Székelyföld É-i peremét szegélyező Besztercei-havasok és a Naskalat-hegység, valamint a Maros és a Szeret vízgyűjtőjét elválasztó Gyergyói-havasok. Középidői mészkőből fölépülő legjelentősebb székelyföldi hegység a kiemelt, töredezett, karsztos felszínű Hagymás-hegység (1792 m) (Badea 1987; Karátson 2002; Szakáll–Kristály 2010).

Kréta-miocén márgából, homokkőből, palából és mészkőből fölépülő flis (Mutihac–Ionesi 1974) alkotja a Székelyföld K-i peremén és DK-i részén húzódó vonulatokat. Széles vízválasztó felszínek borítják, lankás lejtők szegélyezik az évszázadokon át Erdély és Moldva között határt képező Tarkót, Csiki-havasokat, Nemere-hegységet (1649 m) és Háromszéki-havasokat. Flis vonulatok, a Bodzai- és a Bodzafordulói-havasok képezik Székelyföld és Erdély DK-i határvézetét. Nagyobb részben kréta homokkő alkotja a Háromszéki-medence részeit elválasztó, az 1000 métert alig meghaladó Baróti- és Bodoki-hegységet. A Persányi-hegység É-i, székelyföldi részén található a Vargyas-mészkőszoros felszíni és felszín alatti karsztformákkal (Badea 1987; Karátson 2002) (1. ábra).

A Kelemen- (2100 m), a Görgényi-havasok (1777 m), valamint a Hargita (1800 m) alkotta tűzhányólánc Európa egyik leghosszabb összefüggő vulkáni vonulata (Karátson 2002). A Keleti-Kárpátok legbelső, Ny-i részét képező felső-miocén–pleisztocén *vulkáni* vonulat nagyobb részben andezites kalderák és kráterek sorozata, amit K-en és Ny-on egy-egy összefüggő vulkáni plató szegélyez. A peremfennsíknek korábban részét képezte a napjainkban az Erdélyi-medence K-i peremét jelző, a vulkáni platótól a vízfolyások által levágott, 1000 métert meghaladó Bekecs-tető, Siklód-kő és Firtos (Székely 1957). A vulkáni vonulat térségében gazdag utóvulkáni tevékenység alakult ki: ásványvizek, kénes, széndioxidos gázszivárgások, hévizek (Berszán és mtsai 2009; Jánosi és mtsai 2005).

Vízfolyások által felfűzött, 500-950 m magasságban elhelyezkedő hegységközi medencék taglalják a Keleti-Kárpátok vulkáni, kristályos, mészkő és homokkő vonulatait. Székelyföld kis hegységközi medencéi a Bélbori-, Borszéki-, Kászoni-, Baróti- és Bodzafordulói-medence. A nagyobbak, a Maros felső szakaszán elhelyezkedő, É-i irányba lejtő Gyergyói-, a Fel-, Közép- és Alcsíki medencékre osztható, az Olt felső szakaszán kialakult, D-i irányba lejtő Csiki-, valamint a Felső-, vagy Kézdivásárhelyi- és az Alsó- vagy Sepsiszéki-medencére osztható Háromszéki-medence. A „Székely medencesor” vulkáni elzáródással jött létre, illetve fiatal szerkezeti süllyedésekhez kapcsolódnak. Tavi-, folyóvízi feltöltődésű nagymedencék. A flisbe mélyült, folyóvízi hordalékkal feltöltött Háromszéki-medence a hegységperem felől a medence központi része, az Olt és a Feketeügy irányába lejt, majd DNy-on, a két folyó kiszélesedő völgyszakaszán kapcsolódik a Barcasági-medencéhez (Badea 1987; Elekes 2016) (1. ábra).

1.ábra: Székelyföld domborzata és vizei

Figure 1. Székelyland's topography and hydrography

Szerkesztette: Elekes Tibor

Hágók és szorosok kötik össze a hegységközi medencéket, illetve a hegy- és dombvidékeket. A Csíki- és Gyergyói-medencét a Marosfői-küszöb közelében levő Gréces-hágó (891m), a Csíki- és Kászoni-medencét a Nyerges-tető (878m) köti össze. Alcsíkból Háromszék É-i részére az Olt Tusnádi-szorosa, az Olt völgyéből a Baróti-medencébe a Hatod-tető vezet. A Hargita és a Görgényi-havasok hágóin a hegységközi medencéket és a székelyföldi dombvidéket összekötő útvonalak haladnak. A Tolvajos-tető (985m) a Csíki-medence és az Udvarhelyi-dombság, a Sikaszó-hágó (1000m) a Gyergyói-medence és az Udvarhelyi-dombság, a Bucsin-tető (1273m) a Sóvidék és a Gyergyói-medence között helyezkedik el.

Az Erdélyi-medence az Északkeleti-, a Keleti-, a Déli-Kárpátok és az Erdélyi-szigethegység között elhelyezkedő, K-ról Ny, illetve ÉNy irányba fokozatosan lejtő dombos terület. A Kárpát-medence legkeletibb nagytája, Románia központi tájegysége. Cuszamlásokkal, suvadásokkal szabdalta felszínét pannon, kisebbbész szarmata üledékek, a szélesebb völgyeket negyedidőszaki folyóvízi hordalékok borítják (Mutihac–Ionesi 1974).

Székelyföldi tájai közül a legmagasabban helyezkednek el a Görgényi-Hargita vulkáni vonulat közvetlen DNy-i szomszédságában található Sóvidéki-, Udvarhelyi- és az É-i részével a Székelyföld területére áthúzódó Homoródi-dombság. ÉNy-DK irányú völgyhálózat szabdalta fel

az agyaggal, homokkal, konglomerátumokkal és vulkáni törmelékekkel borított felszínt. Itt találhatóak a vulkáni peremfennsík maradványhegyei, a Bekecs (1080m), a Siklód-kő (1028m), és a Firtos (1062 m). Változatos sókarsztformák, sószoros alakult ki a parajdi Sóháton és a szovátai sófelszínen (Karátson 2002).

A Sóvidéki- és Udvarhelyi-dombság DNy-on a táblás szerkezetű, 500-700 m tszf-i magasságú, a K-ról Ny-i irányba lejtő Küküllők-dombságában folytatódik. Az erőteljesen pusztuló, agyagos, márgás, homokos felszínen széles vízválasztók, gyorsan pusztuló lejtők és teraszos völgyek képződtek (Badea 1987; Elekes 2016). D-ről É felé, a legfontosabb, részben a Székelyföldhöz tartozó tájegységei a több várost felfűző Nagy-Küküllő völgye, a Küküllőközi-dombság, a Kis-Küküllő-völgye, a Kis-Küküllő-menti-dombság és a nagy településsűrűségű Nyárádmente (Hajdú-Moharos 2000).

Suvadások, csuszamlások, deráziós formák és vízmosások szabdalják az Erdélyi-medence központi részét képező, a Maros és a két Szamos között elhelyezkedő Erdélyi-Mezőséget. DK-i része, a Székelyföld legnyugatabbra elhelyezkedő tája a Székely-Mezőség. Tőle D-re a teraszokkal szegélyezett, széles árterű Mezőségi-Maros-völgy (Marosmező) húzódik (Hermann és mtsai. 2016).

Túlnyomóan dombsági terület az Erdélyi-medence Ny-i peremén, a Maros, az Aranyos és a középidői mészkőből fölépülő Torockói-hegység közé ékelődő Aranyosszék. Az Erdélyi-Hegyalja részét képező Tordai-hegyalja tája (Hajdú-Moharos 2000).

Székelyföldön hegyvidéki és dombsági domborzattípusok azonosíthatók. A hegységek nagyrészt enyhén, illetve erősen tagoltak, magasságuk alapján középhegységként és magas középhegységként jellemezhetők. A Hargita, valamint a Székelyföldet szegélyező vonulatok 1700-1750 m feletti részei a közepesen tagolt magashegységi domborzattípushoz sorolhatók. A hegységközi medencék felszínén a hegységperemi és a medencehelyzetű hullámos dombság típusa azonosítható. Enyhén tagolt dombság a Székely-Mezőség, a Nyárád-mente túlnyomó része, valamint a Sóvidék és az Udvarhelyi-dombság Ny-i, alacsonyabb részei. Ez utóbbi kettő magasabb részei és a Homoródi-dombság a hegységperemi dombsághoz sorolható (Gábris és mtsai 2018).

Székelyföld felszíni vizei a Hagymás hegység térségéből eredő, a terület vízhálózatának gerincét képező Maros és Olt, valamint a moldvai Szeret vízgyűjtőjéhez tartoznak. A Duna vízgyűjtőjének részét képező három folyó vízválasztója részben a Székelyföldön húzódik. A Maros jelentősebb székelyföldi mellékágai a Mezőségről érkező Komlód, a Görgényi-havasokból eredő Nyárád, a Kis-Küküllő a Korond-, Juhod-, Szováta- és Küsmőd-patakkal, valamint a Fehér-Nyikót és Gagy-patakat is felfűző Nagy-Küküllő. A Maros, a Kis- és Nagy-Küküllő völgye összeköti a székelyföldi területeket az Erdélyi-medence középső és Ny-i részével. Aranyosszék térségében ömlik a Marosba, a Tordai-hasadékot átszelő, a Hesnát-patakat is felvevő Aranyos. Az Olt jelentősebb mellékágai a Fiság a Csíki-medencében, a Kászon-, Torja-, Gelence- és Kovásznapatakat felvevő Feketeügy a Háromszéki-medencében. A Hargitából eredő Barót-, valamint Vargyas- és Kormos-patak a Baróti-medencében, a Nagy- és Kis-Homoród a Székelyföldön kívül ömlik a Dél-Erdély felé tartó Oltba. A Szeret Székelyföldről érkező, a Keleti-Kárpátokon kívüli Előkárpátok irányába haladó mellékvizei a Besztercbe ömlő Kis-Beszterce és a Békás-szorost átszelő Békás-patak, a Tatros az Úzzal és Ojtozzal, valamint a Bodza (Elekes 2016). Székelyföld legismertebb természetes tavai a Szent Anna kráter tó, a természetes torlással kialakult Gyilkostó és a szovátai sókarszt tavak legjelentősebbike a hőtározó Medve-tó. A II. világháború utáni évtizedekben a vízgazdálkodást, ipari vízellátást biztosító mesterséges tavak sorát létesítették. Ismertebbek a Csíkszépvízi-, a Zeteváraljai-, a Bözödújfalusi-víztározó és a Rétyi-tó. Homoródszentpál a halas tavai, a Szováta közeli Vármező pisztráng tenyésztése miatt ismeretes. A felszín alatti vizek közül gazdasági jelentőségű a nagyrészt utóvulkáni tevékenység eredményeként kialakult több ezer székelyföldi ásványvíz (borvíz) forrás. Ismertebbek Borszék, Csíkszentsimon, Tusnád, Kászon, Bibarcfalva ásványvíz forrásai (Berszán J. és mtsai 2009). Ugyancsak az utóvulkáni tevékenységek közé sorolt hévíz hasznosítására a Hargita platóján települt Szentegyházán került sor (Jánosi Cs. és mtsai 2005).

Erdély többi részéhez hasonlóan, Székelyföld a valódi mérsékelt öv mérsékelt szárazföldi („nedves kontinentális”) tartományában helyezkedik el. Az éghajlati és időjárási különbségek nagyjából a domborzat, a tengerszint feletti magasság függvényében alakulnak. A napsugárzást általában decemberi minimum és júliusi maximum jellemzi. A napfénytartam éves viszonylatban 1600 óra/év körüli a Kárpátok legmagasabb részein, 1800-1900 óra/év feletti az Erdélyi-medence alacsonyabban fekvő részein. Nagyobb mennyiségű napsugárzás éri a D-i, DNy-i és DK-i kitettségű lejtőket, ami előnyösebb területhasználatot tesz lehetővé. 8-9°C az évi középhőmérséklet Székelyföld Ny-i, legalacsonyabban fekvő területein, fokozatosan csökken 2-2,5 °C körüli értékre 1500 m tengerszint feletti magasságban. Az évi csapadékmennyiség általában növekszik a magassággal és eléri az 1200-1400 mm-t a Hargita gerincövezetében. A nyári fél év csapadékosabb, a téli szárazabb (Badea 1987).

Hűvös éghajlat jellemzi a Keleti-Kárpátok hegységközi medencéit. A 4-5 hónapig tartó fagyos, nyirkos, ködös teleken gyakran –20 – –30°C is mérhető. A leghidegebb a Gyergyói-medence, ahol a téli hónapok középhőmérséklete –9 – –6°C, 600-700 mm az évi csapadékmennyiség. A Csíki-medencében hasonló mennyiségű csapadék esik, 5,5-6°C az évi, –8 – –6°C a januári, 16-18°C a júliusi középhőmérséklet. Az előbbieknél enyhébb éghajlatú Alsó-Háromszéki-medencében 6,5-8°C az évi, –5 – –4,5°C a januári, 17,5-18,5°C a júliusi középhőmérséklet, évente 550-750 mm csapadék esik. A Gyergyói-, Csíki- és Alsó-Háromszéki medencét övező hegyek felfogják a szelek jelentős részét, gyakran szélszélidézve elő a medencék alján. A medencékben gyakori a fordított légrétegződés. Az Ojtozi-szoros felől érkező szárazföldi jellegű Nemere szél hideg, száraz teleket idéz elő a Felső-Háromszéki-medencében (Clima... 2008).

Enyhébb az éghajlat a dombvidéken. Az Udvarhelyi-dombságon, Székelyudvarhely térségében, 500-600 m tengerszint feletti magasságban 7-8°C az évi, –4,5 – –3,5°C a januári, 17,5-18,5°C a júliusi középhőmérséklet, az évi csapadékmennyiség 600-750 mm. Székelyföld legenyhébb éghajlatú területei a Székely-Mezőség, a Nyárad-mente és a köztük elhelyezkedő Maros völgyszakasz. Marosvásárhely térségében, 300-350 m tengerszint feletti magasságban 8,5-9°C az évi, –4,5 – –4°C a januári, 19-20°C a júliusi középhőmérséklet, az éves csapadék 600-650 mm. Hasonlóan enyhe éghajlatú a „szél- és csapadékményekben” található Aranyosszék dombsági területe. 8-9°C az évi középhőmérséklet, 500-600 mm az évi csapadék (Clima... 2008).

A Székelyföldön is beazonosítható a Kárpátok és a Kárpát-medencére jellemző, a magasság függvényében kialakult függőleges növényzeti övezetesség. Az alacsonyabb dombságokon az erdőssztyepp és a tölgyes volt a honos. 600 m tengerszint feletti magasságtól megjelennek a bükkösök. Felette a bükkös-fenyves vegyes erdők, majd a kitettség függvényében 1000-1200 m felett a fenyves válik uralkodóvá 1600-1700 méterig. Az erdőhatár feletti, gyakran törpefenyvesrel váltakozó havasi rétek a székelyföldi hegyekben általában 1600-1700 m felett alakulhattak ki. A terület hegyei nagyjából 1200-1700 m magasságúak, a legmagasabb az 1800 m-ig magasodó Hargita, így a Székelyföldön a havasi rét táji jelentősége elenyésző. A terület túlnyomó részén a természetes növényzetet az erőségek alkották. A dombvidék élővilágában a jellegzetes sztyeppi és erdei faunaelemek keverednek, a hegyvidékét domb- és hegyvidéki állatfajok alkotják (Badea 1987).

A dombságot nagyjából pangóvizes és barna erdőtalajok, a vízfolyások völgyeit részben réti talajok borítják. A hegyvidéken, a növényzeti övezetekhez igazodó agyagbemosódásos, valamint Ramann-féle barna erdőtalajokat találunk, a fenyves övezetében podzolok képződtek. A nagy hegységközi medencékben a pangóvizes, valamint a réti talajok a jellemzők (Badea 1987; Furtună 2014).

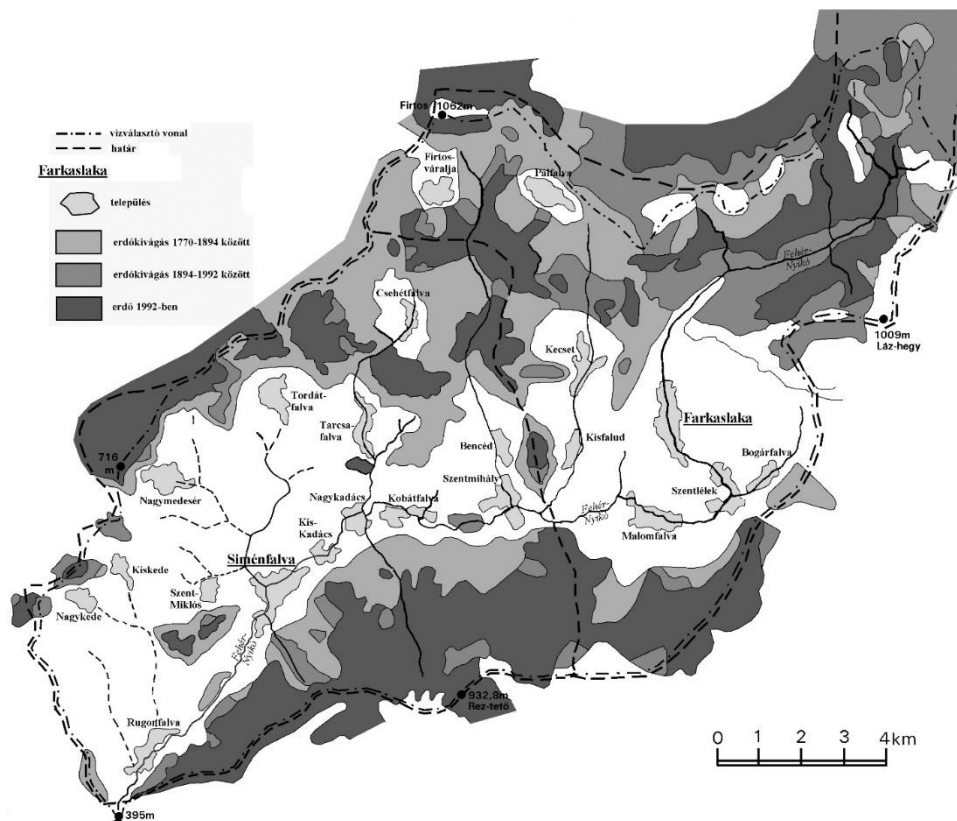
A természeti adottságok gazdasági jelentősége

Természeti adottságok függvényében kialakult területhasználat jellemzi a székelyföldi domb- és hegyvidéket. Zöldséget és gabonát természetesen az alacsonyabb dombvidék völgytalpain, a Maros, Nyárad, Kis- és Nagy-Küküllő székelyföldi völgyszakaszain a lecsapolt mocsarak, korábbi ligeterdők helyén. Napjainkra ismét felértékelődött a hagyományos zöldségtermesztés (hagyma,

paradicsom, sárgarépa, uborka, zöldpaprika, bab, borsó, padlizsán) a Nyárad-mentén és a két Küküllő völgyében (Nyárádszereda, Erdőszentgyörgy, Kibéd stb.). A Székely-Mezőségen, a Küküllők-dombságán és az Udvarhelyi-dombságon a tölgy- és bükkerdők a vízvázaló felszínre és a nehezebben megközelíthető, gabona és gyümölcsstermesztésre alkalmatlan felszínre szorultak vissza. Helyüket az alma, szilva, körte, meggy, cseresznye, dió termesztése, a legelők, kaszálók és a szántók vették át. A D-i kitétséggű lejtőkön 800-900 méter tengerszint feletti magasságban is találunk gyümölcsösöket (pl. az udvarhelyszéki Székelypálfalván). Az alacsony dombvidéken a szőlő is beérik, de minősége elmarad Erdélyi-Hegyalja, vagy Aradi-Hegyalja szőlőinek minőségétől. Jelentős a búza és rozs termesztés, a kukoricát hagyományosan a lakosság ételmezésére és takarmányként is használják. A korábbi évszázadokban nagyobb területen termesztett zab és őszi árpa az állattenyésztés jelentőségének csökkenésével napjainkra visszaszorult. A nagyüzemi textil termékek megjelenésével majdnem teljesen megszűnt a len és a kender termesztése. Az ipari növények közül jelentősen lecsökkent a cukorrépa vetésterülete. Székelyföld magasabb dombságain a gyümölcsösök és a szántók mellett állattenyésztésre alkalmas legelőket és kaszálókat találunk. Hagyományosan szarvasmarhát, juhot, a korábbi évszázadokban igavonásra és katonáskodásra alkalmas lovat tenyésztettek.

Fontos megélhetési forrást jelentenek a magas dombság és középhegységek bükkerdői. A Görgényi-havasok, Hargita, Csíki-havasok, Bodoki-, Baróti-, Persány-hegység, Háromszéki-havasok kivágott fáit napjainkig építkezéseknél, faipari nyersanyagként, tűzifaként értékesítik, vagy szemet égetnek belőle. A kivágott erdők helyét legelők, kaszálók borítják. Vadászati szempontból jelentős a lombhullató erdők és fenyvesek vadállománya. Európa egyik legnagyobb barnamedve-állomány a Keleti-Kárpátok erdőségeiben él. Az erdők cserjeszintje gazdag gombafélékben, a fenyvesekben honos az áfonya, a málna. Több évszázados múltja van az erdei gyümölcsök gyűjtésének. Hasonlóan gazdasági hasznot jelent a méhészkedés, a havasi méz előállítás és forgalmazása. Gazdasági és környezeti szempontból egyaránt jelentős a bükkös felett, a törpefenyő szintjéig terjedő fenyves. Épületfa, bútort, használati eszközök, tűzifa készült belőle. Az erdélyi fejedelemség idejében székelyföldi fenyőfából készült zsindelet szállítottak a fejedelmi udvarba és az erdélyi városokba. Évszázadokon át szekéren fuvarozták és tutajba kötve úsztatták a fát az Erdélyi-medence és az Alföld irányába. Az időtállóbb, biztonságosabb tetőfedés háttérbe szorította a zsindelekészítést, a vasút megépítése, a közúti teherjárművek megjelenése megszüntette a tutajozást és a fa nagy távolságra történő fuvarozását. A fafeldolgozás modern eszközeivel fejlesztették a 19. századi székelyföldi fakitermelést, megmunkálást, bútorkészítést. Évszázadok során a települések fejlődése, a növekvő faanyag igény az erdőségek fokozatos visszaszorulását, kiterjedésük csökkenését eredményezte. 1770-1990 között például az udvarhelyszéki Fehér-Nyikó vízgyűjtő területén az erdők kiterjedése közel megfeleződött (Elekés 1999). (2.ábra)

Ennél kisebb mértékű, de jelentős a fenyvessel borított hegyvidékek tájtalakítása. Erőteljes a felszínlepusztulás a fás növényzet nélküli meredek lejtőkön, gyakorivá váltak a szélsőséges hidrometeorológiai jelenségek (pl. villámárvizek).

2.ábra: Az erdővel borított területek változása a Fehér-Nyikó vízgyűjtő területén 1770-1992 között

Figure 2. Changes in forested areas in the catchment area of the Fehér-Nyikó river between 1770-1992

Szerkesztette: Elekes Tibor

Szarvasmarha és juh tenyésztésére alkalmas legelők és kaszálók borítják a domb- és hegyvidék jelentős részét. Az állattenyésztés, a tej, hús, bőr és gyapjú feldolgozása hagyományos gazdasági tevékenységek a Székelyföldön. Az erdőgazdálkodás és állattenyésztés mellett, a hegyvidéki medencék árvízmentes teraszain, hegyláb felszínein, völgyoldalain a szántóföldi gazdálkodás, a takarmány- és zöldségtermesztés a jellemző. A hegyvidéki medencékben a népesség gyarapodásával, az alacsony hozamú vegyes gazdálkodás a „teraszosított” lankásabb hegylejtőket is művelésbe fogta. A Gyergyói- és Csík-medencénél enyhébb éghajlatú Háromszéki-medencében a burgonya és káposzta mellett búzát, kukoricát, cukorrépat is termesztnek.

A legelőkkel és kaszálókkal, burgonya-, káposzta- és takarmánytermesztésre alkalmas szántókkal borított medencék, az őket övező erdőkkel borított hegyvonulatokkal, egy sajátos, hűvös éghajlathoz kapcsolódó életformát alakítottak ki a sűrűn lakott medencék és folyóvölgyek községekben és városaiban (Elekes 2016).

Évszázadokon át használták a hegyvidék változatos kőzeteit az építkezéseknél. A Kelemen-Görgényi-Hargita vulkáni vonulat andezitjét, a Tarkó, a Csíki-, Háromszéki-, Bodzai-havasok, a Nemere-, Bodoki- és Baróti-hegység homokköveit napjainkig használják az egyházi és világi építkezéseknél. A folyómedrekből kibányászott kavics és homok építő ipari hasznosítása a II. világháború utáni előregyártott betonelem építkezéssel értékelődött fel, de napjainkban is használják a lakossági és gazdasági építkezéseknél. A mészegítés alapanyaga, a mészkő a

Hagymás-hegység, a Vargyas-szoros és az Aranyosszék határát jelölő Torockói-havasok legfontosabb alkotóközete. Gazdasági hasznosítása ipari méreteket öltött az 1950-es évek után, a Székelyföld szomszédságában, a moldvai Békás városban, a Brassó megyei Olthévízen és a Tordán létesített cementgyárak üzembe helyezésével. A 20. század második felétől napjainkig jelentős a borszéki travertino (édesvízi mészkő) kitermelése és használata építkezéseknél. Több évszázados múltja van az agyagbányászatnak és tűzálló edények készítésének a székelyföldi fazekasközpontokban (Korond, Csikdánfalva stb.) (Szakáll–Kristály 2010; Balaton 2016).

A só évszázadokon át Erdély gazdasági szempontból legfontosabb ásványa. Az Erdélyi-medence peremén több helyen a felszíni rétegekig felpréselődött. A középkorban felszíni, később felszín alatti bányászata ismeretes. Székelyföldön középkori okiratok említik a sóvidéki Parajdon, Szovátán és a Homoród-mentén. A háztartásokban, tartósításra és az állattenyésztésben használt só és sós forrásvíz kereskedelmi, gazdasági jelentősége a modern tartósítási lehetőségek megjelenésével leértékelődött. A 20. században fontos ipari nyersanyag, napjainkban a felhagyott sóbányák (Parajd) és sós vizek (Szováta, Parajd) gyógy-idegenforgalmi jelentősége került előtérbe (Horváth 1998).

Sajátos történelme van a székelyföldi érc- és energiahordozók bányászatának. A korábbi évszázadokban a Kis-Homoród felső folyása mentén, az Erdővidéken és a Csiki-medencében említettek vasérc lelőhelyeket. Jelentősebb gazdasági hasznosítására a mai Szentegyháza város területén (Szentkeresztbánya) került sor. Az itteni vas kohászati és feldolgozási hagyományaira telepítették és fejlesztették a II. világháború után, majd nyersanyag hiányában, a megemelkedett nyersanyag és nagy szállítási költségek miatt az 1990-es évekre bezárt vasipari központot. Balánbánya rézérc tartaléka a megnövekedett igény miatt a II. világháború után országos jelentőségű lett, majd a bányák kimerülése miatt teljesen leállt a kitermelés az 1990-es évekre. A dualizmus idején már működő Vargyas, Köpec lignitbányászatának csúcsideje a 20. század második fele volt. A háromszéki Gelencén az 1980-as években kis mennyiségű kőolaj tartalékot azonosítottak. Napjaikban a földgáz az Erdélyi-medence legértékesebb ásványi nyersanyaga. Energetikai hasznosítását az 1950-es, 1960-as években kezdték el, majd a gazdaságosabb vegyipar nyersanyaga lett a magas metán tartalmú erdélyi földgáz. A székelyföldi tartalékokat Mezősámsond, Nyárádszereda, Nagyernye, Erdőszentgyörgy, Székelykeresztúr térségében tártak fel (Badea 1987; Furtună 2014; Balaton 2016).

A dualizmus időszakában túlnyomó részt helyi, természetes alapanyagokat használt a székelyföldi házi ipar: a fa-, ruházati- és agyagipar, a gyékény-, szalma- és kosárfonás, hímzés és varrottaskészítés, szövés-fonás, mészégetés, kőfaragás, seprűkötés, szitaszövés. A korabeli, nagyrészt a városokba (Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Gyergyószentmiklós) összpontosuló fa- és bútort-, építő-, malom-, cukor-, szesz-, sőr-, textil- és dohányipar helyi nyersanyagot dolgozott fel. Ebben az időszakban a vas- és gépipar is nagyrészt az itt kitermelt vasércel működött (Balaton 2016; Hermann és mtsai 2016)).

A két világháború között még létező házi ipar majdnem teljesen felszámoldott az 1950-es évekre. A részben helyi hagyományokra épülő, az 1950-es évektől 1990-ig tartó erőteljes iparosítás során egyre több import nyersanyagot igénylő, új gépgyártó- és vegyipari ágazatokat telepítettek Székelyföldre. Az új gyárak jelentős része 1990 után felszámolódott (pl. a csíkszerdai traktorgyár, szentegyháza kohászati üzeme, a székelykeresztúri acélmű, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely gépgyártó üzemeinek túlnyomó része). 1990 után a gazdasági szerkezet átalakulása ismét előtérbe hozta a helyi nyersanyagot használó, hagyományos ágazatokat. A fakitermelés és feldolgozás, bútortipar központjai Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Kovászna és a kisvárosok, községek bútortiparú kisvállalkozásai. Faluhálózatok, gyakran szövetkezetekbe tömörült gazdáitól felvásárolt tejet dolgozzák fel a II. világháború utáni évtizedekben működő és az 1990 utáni gazdasági szerkezet átalakulást átvészelő gyergyóremetei, az 1990 után létesített, illetve fejlesztett mezőgazdasági, nyárádszeredai, sepsiszentgyörgyi, székelykeresztúri, székelyszentléleki, csíkszépvízi üzemekben. A húsipar központjai a nagyobb felvevő piaccal rendelkező székelyföldi városok és térségük: Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Gyergyószentmiklós, Csikmadéfalva stb.

Az 1880-as évek második felében már európai szinten is díjazott székelyföldi ásványvizek gazdasági jelentősége látványosan nőtt az 1950-es, majd az 1990-es évek utáni időszakban. A dualizmus idején, a II. világháború utáni évtizedekben és napjainkban is palackozzák a borszéki, tusnádi, sepsibodoki és kovásznai borvizet (Furtuná 2014; Balaton 2016).

Részben természeti adottságokhoz kapcsolódik Székelyföld idegenforgalma. Szováta, Tusnád, Borszék ismert fürdőhelyek már a Monarchia, majd a két világháború közti időszakban. Az 1950-es évek utáni tömegturizmus idején létesített, majd az 1980-as években hanyatló turisztikai központok újabb fejlődési időszaka az 1990-es évek végétől kezdődött. Természeti adottságokat értékesítenek napjaink országos, illetve helyi jelentőségű székelyföldi üdülőhelyei: Szováta, Kovászna, Tusnádfürdő, Parajd, Borszék, Bálványos, Homoródfürdő, Hargitafürdő, Békás-szoros–Gyilkos-tó, Szent Anna-tó–Mohos láp térsége, Marosfő.

Székelyföld úthálózata nagyjából domborzati adottságokhoz igazodik. Folyóvölgyek mentén, hágókat, szorosokat átszelve köti össze a terület településhálózatát. A vasútvonalak az úthálózattal párhuzamosan haladnak és kötik össze a dombvidéket, a hegységközi medencéket és a hegyvonulatokat (Elekes 2008). A vasút a Maros mentén elérte Marosvásárhelyt 1871-ben, a Nagy-Küküllő völgyében Székelyudvarhelyt 1888-ban, az Olt mentén Sepsiszentgyörgyöt 1891-ben, Csíkszeredát 1897-ben. A 20. század elejére megépült „székely körvasút” felgyorsította a nyersanyag és áru szállítását, bekapcsolta a Székelyföldet a korabeli modern közlekedési hálózatba (Gidó 2013). 2021-ben Marosvásárhelyt elérte a Maros völgyében megépített, Székelyföldet érintő első autópályaszakasz.

Következtetések

Évszázadokon át működtek a földtani, domborzati, éghajlati, vízföldrajzi és vízföldtani, talajtani és életföldrajzi adottságok függvényében kialakult gazdasági tevékenységek a Székelyföldön. A kommunizmus évtizedeiben fejlesztett bányászat, kohászat, illetve telepített gépgyártás és vegyipar jelentős része leépült 1990 után. Felértékelődtek a természeti adottságokon alapuló primer, szekunder és terciér szektor ágazatai.

Napjainkban továbbra is Székelyföld gazdaságának meghatározó eleme az erdőgazdálkodás. Az itt kitermelt fa nagyjából gömbfaként, deszka és gerendaként kerül ki a székelyföldi településekről. Nagyobb gazdasági hasznot jelentene bútorként, más faipari késztermékként történő értékesítése. Az utóbbi három évtizedben felértékelődött az erdei gyümölcsök gyűjtése és feldolgozása, a vadászat és a méhészet.

A tájhasználat másik fontos elemét az állattenyésztésre alkalmas legelők és kaszálók jelentik. Fejlett technológiával ellátott, a Székelyföld túlnyomó részét lefedő üzemekben folyik a tenyésztett állatok tej- és húsfeldolgozása. Termékeiket a helyi, a magyarországi és nyugat-európai piacokon értékesítik.

Nagyjából a helyi keresletet próbálja kielégíteni a dombvidék és a hegységközi medencék szántóföldi gazdálkodása és a dombvidék gyümölcstermesztése. A hűvös, nedves hegységközi medencékben termesztett burgonya és káposzta fölösleget a szomszédos régiókban és az ország nagyvárosaiban értékesítik.

Székelyföld gazdag felszíni és felszín alatti vízkészlettel rendelkezik. Innen ered a Maros, az Olt és számos jelentős mellékfolyójuk, illetve a Szeret több mellékága. A lakosság és a gazdaság ellátása jó minőségű vízzel történik. Külön értéket képvisel a gazdag és változatos felszín alatti vízkészlet, a több ezer ásványvízforrás és a sós források. Gyógy-idegenforgalomi hasznosításuk hagyományos helyi, valamint országos és európai jelentőségű üdülőkben történik. Másfél évszázados múltra tekint vissza a napjainkban gazdaságosan működő ásványvíz palackozás. A következő évtizedekben a székelyföldi vízkészlet, gyógyvizek gazdasági-társadalmi jelentőségének további felértékelődése várható.

Kimerültek a gazdaságosan kitermelhető ércartalékok, kimerülőben van a lignitkészlet. Részben kitermelés alatt áll a térség földgáza. Felértékelődőben van a környezetbarát, megújuló energiaforrások hasznosítása. Naperőművek működnek Gyergyószárhegyen és Árkoson (Furtuná

2014). Geotermikus energia hasznosításának lehetősége fogalmazódott meg a vulkáni vonulat térségében (Unger 2011). Szerény, de még teljesen fel nem becsült hidroenergetikai potenciállal rendelkeznek a székelyföldi folyók.

Székelyföld egyik húzóágazata a turizmus. Természeti adottságokon alapuló székelyföldi ágazatai a természetjárás, az egészségturizmus, a természetes és mesterséges tavak, folyók vízparti üdülturizmusa, a síturizmus, az ökoturizmus és részben a falusi turizmus, valamint a kulturális és örökségturizmus (Horváth 2020).

Irodalomjegyzék

- BADEA, L. (szerk.) (1987): Geografia României. Vol. III. București, 657p.
- BALATON P. (2016): Gazdaság és agrártársadalom. In: EGYED Á. (főszerk.): Székelyföld története III. MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, pp.137-241.
- BEREZNAY A. (2011): Erdély történetének atlasza. Méry Ratio Kiadó, 223p.
- BEREZNAY A. (2021): Historical Atlas of Transylvania. Méry Ratio Kiadó, 250p.
- BERSZÁN J.-JÁNOSICS.-JÁNOSI K.-KRISTÁLY F.-PÉTER É.-SZAKÁLL S.-ÜTŐ G. (2009): Székelyföld borvizei. Polgár-Társ Alapítvány, Csíkszereda, 245p.
- Clima României. (2008): Editura Academiei Române, București, 365p.
- EGYED Á. (főszerk.) (2016): Székelyföld története I–II–III. MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, 582p; 735p; 859p.
- ELEKES T. (1999): Ökopottíp kategóriák elhatárolása egy vulkáni fennsík peremén. Földrajzi Közlemények 123, 1-2, pp.1-10.
- ELEKES T. (2008): Demográfiai, gazdasági-társadalmi folyamatok Románia városaiban 1948-tól napjainkig. Tér és Társadalom 22 (2), pp. 185–201.
- ELEKES T. (2016): Székelyföld földrajza és közigazgatása In: EGYED, Á. (főszerk.): Székelyföld története, 1.kötet, MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, pp. 55–71.
- FURTUNĂ, C. (2014): România. Atlas școlar. Editura All Educational. București, 96p.
- GÁBRIS GY.-PÉCSI M.-SCHWEITZER F.-TELBISZ T. (2018): Domborzat. In: KOCSIS K. (főszerk.) (2018): Magyarország nemzeti atlasza. 2. Természeti környezet. MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. Budapest, pp.42-57.
- GIDÓ CS. (2013): Vasszekér és mozdonygőz: A székelyföldi vasút története (1868-1915). Pro Print Könyvkiadó, 318p.
- HAJDÚ-MOHAROS J. (2000): Magyar Településtár. Budapest, 788p.
- HEGYI G. (2010): Egyházigazgatási határok a középkori Erdélyben (I. közlemény). Erdélyi Múzeum 34 / 2010, pp. 1-32.
- HERMANN G. M.-ZEPECZANER J.-ELEKES T. (2016): Udvarhelyszék – a közigazgatás és közélet története. Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 460p.
- HORVÁTH A. (2020): Erdély turisztikai vonzerői és termékei. In: BENEDEK J. (szerk.): Erdély. Tér, gazdaság és társadalom. Kolozsvár, pp. 423-436.
- HORVÁTH I. (1998): A székely sóbányászat rövid története. Parajd.
- JÁNOSICS. és mtsai. (2005): Székelyföldi fürdők, gyógyhelyek. Ars Topia Alapítvány Budapest, B.K.L.Kiadó Szombathely, 180p.
- KARÁTSOND. (szerk.) (2002): Magyarország földje. Kitekintéssel a Kárpát-medencére. Magyar Könyvklub, Budapest, 555p.
- KOCSIS K. (főszerk.) (2018): Magyarország nemzeti atlasza. 2. Természeti környezet. MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. Budapest, 187p.
- KOCSIS K. (főszerk.) (2021): Magyarország nemzeti atlasza. 3. Társadalom. MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet. Budapest, 196p.
- KÖPECZI B. (szerk.) (1993): Erdély rövid története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 579p.

- MUTHAC, V.-IONESI, L. (1974): Geologia României. Editura Didactică și Pedagogică, București.
- SZAKÁLL S.-KRISTÁLY F. (edit.) (2010): Mineralogy of Szekelyland, Eastern Transylvania, Romania. Csík County Nature and Conservation Society. Sfântu Gheorghe–Miercurea-Ciuc–Târgu Mureș, 321p.
- SZÉKELY A. (1957): Az Erdélyi vulkanikus hegységek geomorfológiai problémái. Földr. Ért. 57., pp.235-259.
- UNGER Z. (2011): Geotermikus energiakutatás Székelyföldön – lehetőségek és perspektívák. In: RÜBEL T. (szerk.): XIII. Székelyföldi geológus találkozó: A ditrói szienit masszívum. Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós, pp.71-72.

Harangozó Zsolt

A társadalmi innováció jelentősége a vidékfejlesztésben

A technológiai innováció romboló hatása tükröződik abban, hogy figyelembe kell venni más típusú innovációk szükségességét a fejlesztési folyamatok elemzésében, különös tekintettel a társadalmunkat jellemző problémák sokféleségére/összetettségére: negatív demográfiai tendenciák, egyenlőtlenség, strukturális munkanélküliség, a tudás intenzívebbé tétele és a globalizáció, valamint a pénzügyi tevékenységek egyre növekvő szerepe a gazdaságban. A társadalmi innováció olyan átalakító és együttműködő megközelítést jelent, amely része lehet a fent említett probléma megoldásának. A szakirodalom elemzése azt mutatja, hogy ez még mindig alulreprezentált a közgazdasági irodalomban.

Tanulmányomban elemezem, hogy a közgazdaságtan milyen formában integrálja a társadalmi innováció fogalmát a mai társadalmi fejlődés folyamatába.

Kulcsszavak: társadalmi innováció, vidékfejlesztés, kvantitatív szakirodalom elemzés

JEL-kód: O35, R11

The importance of social innovation in regional development

The „creative destruction” of technological innovation is reflected in the need to take into account the need for other types of innovation in the analysis of development processes, in particular the diversity / complexity of our society: negative demographic trends, inequality, structural unemployment, knowledge intensification and globalization; the growing role of financial activities in the economy. Social innovation is a transformative and collaborative approach that can be part of the solution to the problem mentioned above. An analysis of the literature shows that this is still underexposed in the economic literature.

In my study, I analyze the form in which economics integrates the concept of social innovation into today's social development process.

Keywords: social innovation, rural development, quantitative literature analysis

JEL-code: O35, R11

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.14>

Bevezetés

Az innovációt mind a kutatók, mind a politikai döntéshozók kiemelten kezelik, mint a gazdaság és a jólét motorját, amely hozzájárul a versenyképesség, a növekedés javításához (Freeman 1994, Verspagen 2007). Ennek elismerése az 1990-es években a magas hozzáadott értékű és a tudásintenzív tevékenységeket támogató beruházásokat indította el (OECD 2003). Ez az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedést célzó uniós stratégia.

Egyes kutatók felvetik a technológiai innovációk romboló hatásait (Buenstorf és mtsai 2013, Pyka és Hanush 2013), Azt javasolják, hogy a társadalmi innovációt jobban figyelembe kell venni a vizsgálatok során. Hiszen az egyre nagyobb ráfordításokat igénylő műszaki és természettudományi K+F tevékenység mellett mind nagyobb szükség van a kisközösségek társadalmi, gazdasági problémáinak kezelésére alkalmas új, újszerű megoldásokra (Kocziszky és mtsai 2015).

Valójában a társadalmi innováció fontos eleme a fejlesztési törekvéseknek (Howaldt és mtsai 2016), elsősorban megkülönböztető jellemzői miatt pl.: a szociális vállalkozáshoz való viszonya; kapcsolata a kollektív cselekvéssel; együttműködő, decentralizált jellege, stb. miatt (Moulaert és mtsai 2013, Mulgan 2006, Pyka és Hanush 2013).

Kocziszky és munkatársai (2017) a társadalmi innovációt olyan folyamatként azonosítják, amely során az életszínvonal emelését célzó intézkedések mellett hangsúlyos az újszerű struktúrák megjelenése, a társadalom cselekvőképességének ösztönzése, valamint a szemléletváltás és a részvétel támogatási folyamata is. Varga (2019) szerint többnyire jól elkülöníthető a társadalmi innovációk folyamat- vagy eredményorientáltsága.

Növekedés és innováció

Az innovációt és a technológiai fejlődést a gazdasági jólét fő mozgatórugójának tekintik. Pozitív hatással van a vállalatok, ágazatok és nemzetek versenyképességére, növekedésére és foglalkoztatására.

Az innováció pozitív hatásai miatt az 1980-as évektől a fejlett országokban a gazdaságpolitika kiemelten foglalkozik az innovációba történő beruházásokkal, különös tekintettel a magas hozzáadott értékű tevékenységekre (OECD 2003), ami a tudásintenzív iparágakba történő beruházások növekedéséhez, magasan képzett, jól fizetett munkahelyek létrehozásához vezetett. Néhány kritikus hang azonban megkérdőjelezi ezt. Lazonick és a Mazzucato (2013) az EK 2020 intelligens, fenntartható és inkluzív növekedésre vonatkozó stratégiát tárgyalva azzal érvel, hogy az olyan időszakok, amelyeket az innovációba történő intelligens befektetés jellemez (például az 1990-es években), mégis miért eredményezték azt, hogy a területi egyenlőtlenségek ekkor nőttek a leggyorsabban. A szerzők az innováció három kulcsfontosságú jellemzőjét – bizonytalan, kollektív és kumulatív jellegét – vezetik be az innováció és az egyenlőtlenség közötti kapcsolat tanulmányozásában.

Egyes empirikus elemzések azt mutatják, hogy bizonyos esetekben az innovációba való beruházás és az értékláncban magasabb szintre lépés nem elegendő a hosszú távú növekedés biztosításához. Ez azt mutatja, hogy a technológiai innováció magasabb aránya nem feltétlenül kapcsolódik a magasabb jóléthez. Ennek bizonyítékai az országos (Dosi és mtsai 2006), a regionális (Fragkandreas 2013) és az ágazati (Ejeremo és mtsai 2011) szinteken egyaránt fellelhetők.

Egyes szerzők hangsúlyozták az innováció romboló hatásait (Buenstorf és mtsai 2013), az „innováció sötét oldalát” (Pyka és Hanush 2013), amely a munkahelyek megsemmisítésével és a vagyoni egyenlőtlen elosztásával kapcsolatos. Következésképpen a kutatók egyre inkább úgy vélik, hogy az új technológiák mellett más típusú innovációkra is szükség van, társadalmat jellemző problémák sokfélesége/összetettsége, a demográfiai tendenciák, az egyenlőtlenség, a strukturális munkanélküliség, a tudás intenzívebb tétele és a globalizáció miatt (Lazonick és O'Sullivan 2000, Mazzucato 2013, Pyka és Hanush 2013, Stiglitz 2013).

A társadalmi innováció új innovációs paradigma (Howaldt és mtsai 2016). Olyan innovációs folyamatot jelent, amely magában foglalja a szereplők és az érdekelt felek széles és dinamikus hálózatát, ahol a hagyományos szerepek eltűnnek vagy elveszítik súlyukat, és újak jelennek meg: a polgárokat és az ügyfeleket már nem tekintik úgy, mint amelyek információt nyújtanak igényeikről; aktívan részt vesznek a problémák megoldására irányuló új termékek, szolgáltatások vagy modellek kifejlesztésének folyamatában (Rosted és mtsai 2009). Ebben az értelemben a társadalmi innováció a kollektív teremtés folyamatoként értelmezhető (Crozier és Friedberg 1993, Howaldt és mtsai 2016).

A társadalmi innovációt mind a kutatók, mind a politikai döntéshozók úgy tekintik, mint a fejlesztések fontos elemét, amely alkalmas a problémák és kihívások kezelésére (Howaldt és mtsai 2016) a szociális vállalkozáshoz és így az fejlesztési ügynökségekhez való viszonya miatt (Moulaert és mtsai 2013, Mulgan 2006, Pyka és Hanush 2013).

A társadalmi-gazdasági cél: hozzájárulás az emberi szükségletek kielégítéséhez. Moulaert és MacCallum (2013, 21) úgy határozza meg az társadalmi innovációt, mint „a szolidaritás, a kölcsönösség és az egyesülés értékein alapuló társadalmi kapcsolatok innovációja”. Ezek az értékek magukban foglalják a tiszteletet, a különböző nézőpontokkal és meggyőződésekkel való empátiát, a különböző nyelvekre és kommunikációs módokra való nyitottságot, a toleranciát és a gondoskodást.

A társadalmi innováció hatással van a „gazdasági növekedésre, termelékenységre és piacracionális magatartásra”. Ezért a társadalmi innováció magában foglalhat egy olyan jövőképet, amely lehetővé teszi, hogy koncepciója „a növekedésorientált innováció negatív társadalmi következményeinek (egyenlőtlenség, kirekesztés, marginalizálódás) orvoslásaként” a technológiában és a vállalkozói szellem által vezérelt innovációs irodalomban a közelmúltig érvényesüljön.

A „technológiai innovációra való túlzott összpontosítás” analitikus elmozdulása mellett a kutatások egyre inkább figyelembe veszik az innováció társadalmi beágyazottságát is. Ez a megközelítés már jelen volt Schumpeter 1942-es munkájában is, amely számára a társadalmi, szervezeti és kulturális struktúrák alapvető fontosságúak voltak az innováció és a vállalkozói kutatás területén. Másrészt a kutatások hangsúlyozzák a társadalmi innováció fontosságát más típusú innovációk megjelenésében, valamint a technológiai innováció társadalmi hatását. Ezen megközelítésekkel összhangban Moulaert és MacCallum (2013, 26), akik arra hivatkoznak, hogy „a technológiai és gazdasági innovációs rendszerekről szóló szakirodalom (újra?) felfedezte a társadalmi innováció fontosságát az innováció egyéb formáinak elemzésében és materializálásában, hangsúlyozva a technológiai, társadalmi és szervezeti innováció közötti szinergiákat, a technológiai innováció társadalmi hatásának relevanciáját [...] valamint az innovációs stratégiák és politikák társadalmi hatását.”

A társadalmi innováció kritikusságát az innovációs tanulmányokban átalakító ereje, ezáltal a társadalmi-gazdasági és kulturális fejlődéshez való hozzájárulása testesíti meg. Moulaert és MacCallum (2019) különbséget tesz a társadalmi innováció következő, egymással összefüggő elemei között. Megítélésük szerint:

- kielégíti, elhanyagolja vagy súlyosbítja az állam/piaci apparátus.
- gazdasági/intézményi kapcsolatok és politikák új formái.
- az emberek felhatalmazása arra, hogy „(különösen a marginalizált csoportok) cselekedjenek – nemcsak a létező rendszereken és kormányzási módokon belül, hanem annak átalakítására is”.

Ezért a társadalmi innováció célja egy „igazságosabb, demokratikusabb befogadóbb világ” megteremtése (Moulaert és MacCallum 2019).

A területfejlesztés fontos eleme a társadalmi innovációs irodalomnak (Estensoro 2015, Moulaert 2000, 2009; Moulaert és Nussbaumer 2005, Moulaert és mtsai 2013, Bellemare 2000, MacCallum és mtsai 2009, Crises 2003). Estensoro szerint a társadalmi innováció célja a területi fejlesztésekben: az érdekelt felek alapvető szükségleteinek kielégítése, a helyi szereplők felhatalmazása, valamint a társadalmi és hatalmi kapcsolatok átalakítása a közösségekben (Estensoro 2015). „A társadalmi innováció tehát nem egyszerűen térbeli kontextusban történik, hanem magába foglalja a konkrét térbeli kapcsolatok megváltoztatását: azaz térbelileg beágyazott [...]. Ez az átalakulás azt mutatja, hogy a konkrét kontextuális elemek feltételhez kötötték ezeket a folyamatokat [...] a területfejlesztés a terület térbeli kapcsolatok átalakítására való képességéhez, valamint a relációs eszközök beágyazottságához és a hálózatok térbeli közelségéhez kapcsolódik. E magyarázat szerint a területfejlesztés olyan hálózatok létrehozásától függ, amelyekben az érintett szereplők átalakíthatják a kapcsolataikat annak érdekében, hogy növeljék ezek feletti ellenőrzésüket és a fejlesztési pályára gyakorolt hatásukat [...]. Ez azt jelenti, hogy a területfejlesztéshez társadalmi innovációra van szükség” (Estensoro 2015, 530).

A közösségi innováció és a hálózatok közötti kapcsolatot konkrét területi kontextusokban Ferreira és Sousa (2017) és Ferreira és mtsai (2018) vizsgálták, különös tekintettel a vidéki területeket érintő problémákra (pl. elsivatagosodás, öregedés) való reagálásban. Feltárták a társadalmi innováció és a hálózatok közötti kapcsolatokat, a problémák kezelésére irányuló kollektív fellépés kialakításában rejülő lehetőségeket.

A társadalmi innováció átalakító erejét, valamint kontextusalapú jellegét MacCallum is figyelembe vette (2009, 12): „[...] a társadalmi innováció magában foglalja többek között a társadalmi kapcsolatok átalakítását a térben, a helyhez kötött és térbeli identitások és kultúra reprodukálását,

valamint a helyalapú és méretarányos irányítási struktúrák létrehozását.” Ez azt is jelenti, hogy a társadalmi innováció gyakran helyi vagy térség specifikus és erős területi kötődésű. Ezért elemző keretet javasolnak a társadalmi innovációról és a gazdasági fejlődésről szóló szakirodalom elemzéséhez, ahol a *társadalom* különböző helyekkel rendelkező elemként jelenik meg (1. táblázat).

1. táblázat: Társadalmi innováció és fejlesztés – az elemzési keretek

Table 1: Social innovation and development – theoretical frame

	AZ INNOVÁCIÓ TÁRSADALMI BEÁGYAZOTTSÁGA		
AZ INNOVÁCIÓ TÍPUSAI	<i>technológiai</i>	<i>technológiai és társadalmi</i>	<i>társadalmi</i>
INNOVÁCIÓS HATÁS	<i>növekedés, fejlődés</i>		<i>társadalmi problémák (egyenlőtlenség, kirekesztés, szegénység, szociális szükségletek) társadalmi változás és felhatalmazás</i>

Forrás: Saját szerkesztés

Kvantitatív szakirodalmi elemzés keretei

Annak felderítése érdekében, hogy a kutatók hogyan alkalmazzák/vezetik be a társadalmi innovációt a növekedési/fejlesztési kutatásokban, kvantitatív szakirodalmi kutatást végeztem (SCOPUS). Ez lehetővé teszi a szerzők és publikációs stratégiáinak azonosítását (Lancaster 1977), valamint a tudományos területek fejlesztését (Calero-Medina és Noyons 2008). Az elemzéshez használt keresési eljárásokat a 2. táblázat ismerteti.

2. táblázat: Bibliográfiai keresési eljárások a szakirodalmi elemzéshez

Table 2: Bibliographic research method for quantitative literature review

LÉPÉS / STEP	DÖNTÉS / DECISION	MEGJEGYZÉS/EREDMÉNY / COMMENT/RESULT
Az adatbázis kiválasztása	SCOPUS (2022.04.03.)	Olyan kiadványokat tartalmaz, amelyeket a tudományos közösség általában nagyra értékel; nagy a források száma, széles körű lefedettséget biztosít
1. lépés	Keresési feltételek: TITLE-ABS-KEY ("social innovation")	N = 4632
2. lépés	Keresési feltételek: TITLE-ABS-KEY ("social innovation") AND (LIMIT-TO (SUBJAREA ("ECON")))	N = 884
3. lépés	Keresési feltételek: TITLE-ABS-KEY ("social innovation" AND ("economic growth" OR "economic development"))	N = 196

Forrás: saját szerkesztés

A szisztematikus szakirodalom-elemzés alkalmas arra, hogy összefoglaljuk a meglévő bizonyítékokat, azonosítsuk a hiányosságokat, és javaslatot tegyünk néhány jövőbeli kutatási irányra: „átfogóan azonosítsuk, értékeljük és szintetizáljuk az összes releváns tanulmányt” (Petticrew és Roberts 2006, 19). Ez a megközelítés megköveteli, hogy egyértelmű és szigorú

kritériumokat adjanak a szakirodalom keresésére, értékelésére és szintetizálására. A publikációkat a replikáció és az átláthatóság biztosítása érdekében nyomon követik (Tranfield és mtsai, 2003). A szakirodalom kutatása a SCOPUS adatbázis alapján történt (3. táblázat).

3. táblázat: A szisztematikus szakirodalom-elemzés keresési eljárásai

Table 3: Methods of systematic literature research

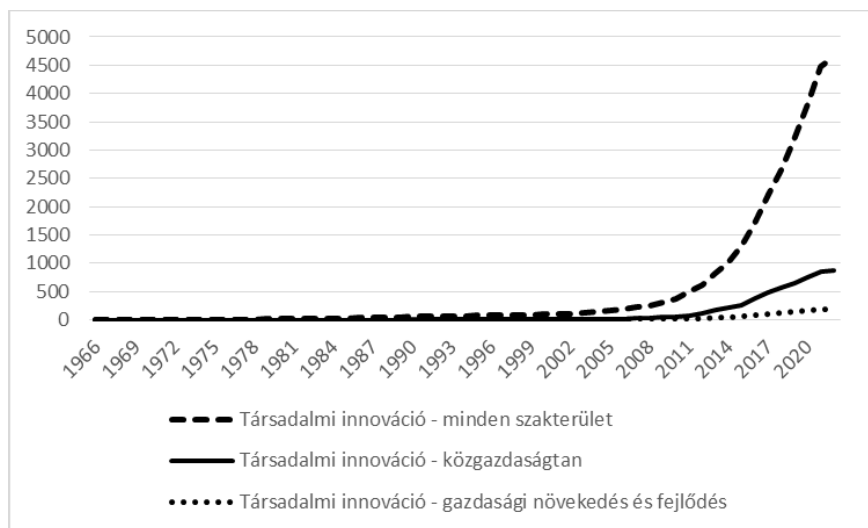
LÉPÉS / STEP	DÖNTÉS / DECISION	EREDMÉNY / RESULT
Kulcsszó keresés	Keresési feltételek: TITLE-ABS-KEY ("social innovation" AND ("economic growth" OR "economic development"))	N = 196
Befogadási kritériumok	Téma: <i>gazdaság, ökonometria és pénzügy</i>	N = 50
Befogadási kritériumok	Nyelv: <i>angol</i>	N = 41
Befogadási kritériumok	Kiadvány típusa: <i>folyóiratcikk, konferenciadolgozat vagy könyvfejezet</i>	N = 37
Beolvasás cím, absztrakt és kulcsszó olvasás során	<i>9 dokumentum kizárása</i>	N = 28
Hozzáférés ellenőrzése	<i>Két könyvfejezetet kizárása, mert a teljes szöveghez való hozzáférés nem volt lehetséges</i>	N = 26

Forrás: Saját szerkesztés

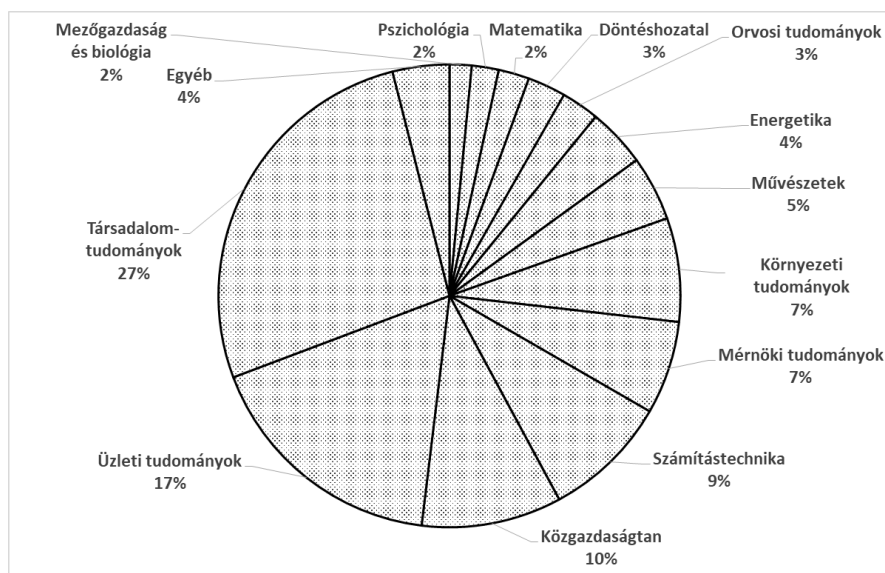
A vizsgált szakirodalmi adatbázis 26 dokumentumot tartalmaz: 19 folyóiratcikket és 7 könyvfejezetet. A szisztematikus szakirodalmi elemzés során öt területre fókuszáltam: a társadalmi innováció meghatározása; elfogadott kutatási módszer(ek); empirikus kontextus a tanulmány; és az 1. táblázatban bemutatott elemzési keret három dimenziója, azaz az innováció típusa; az innováció, mint társadalmi folyamat (az innováció társadalmi beágyazottsága); az innováció hatása között.

A szakirodalmi elemzés eredményei

Az 1. ábra a publikációk kumulatív számának alakulását mutatja. A társadalmi innovációval kapcsolatos kutatások 2009 óta gyorsan növekednek. Ezeknek a kutatásnak azonban csak kis százalékát teszik közzé a közgazdaságtan (1. és 2. ábra) kategóriába sorolt folyóiratokban, és még kevesebb tanulmány tárgyalja a társadalmi innováció és a gazdasági fejlődés/növekedés közötti kapcsolatot (1. ábra).

1. ábra: Publikáció számának alakulása (1966-2021) – kumulatív értékek (db)
 Figure 1: Growing of number of publications (1966-2021) – cumulative values (pcs)
 Forrás: Saját szerkesztés

2. ábra: A társadalmi innovációról szóló dokumentumok tárgya (N=4632)
 Figure 2: Documents about social innovation (N=4632)
 Forrás: Saját szerkesztés

A társadalmi innovációt vizsgáló kutatók: 169 szerző 97 ország 160 különböző szervezetéhez kapcsolódik. A 4. táblázat a társadalmi innovációról és a gazdasági növekedésről/fejlődésről szóló leggyakrabban idézett dokumentumokat foglalja össze. Ez azt mutatja, hogy többségüket az elmúlt 10 évben tették közzé, és olyan folyóiratokban, amelyek nem tartoznak a „közgazdaságtan” területéhez.

4. táblázat: A legidézettebb források a társadalmi innovációról

Table 4: Top cited documents about social innovation

HIVATKOZÁS / REFERENCE	IDÉZETEK SZÁMA ÖSSZESEN A SCOPUS-BAN / CITATIONS in SCOPUS	IDÉZETEK SZÁMA A SCOPUS-BAN ÉVENTE / CITATIONS in SCOPUS per YEAR	KÖZ-GAZDASÁGTAN? / ECONOMICS?
Moulaert, F., és Nussbaumer, J. (2005). A társadalmi régió: a tanulási gazdaság területi dinamikáján túl. <i>Európai városi és regionális tanulmányok</i> , 12(1), 45-64.	410	24	N
Winans, K., Kendall, A., és Deng, H. (2017). A körforgásos gazdaság koncepciójának története és jelenlegi alkalmazásai. <i>Megújuló és fenntartható energia vélemények</i> , 68,825-833.	339	68	N
Perrini, F., Vurro, C., és Costanzo, L. A. (2010). A szociális vállalkozás folyamat alapú szemlélete: A lehetőségek azonosításától a társadalmi változások felskálázásán át San Patrignano esetében. <i>Vállalkozás és regionális fejlesztés</i> , 22(6), 515-534.	150	13	I
Ellström, P. E. (1998). A szakmai kompetencia és képzés számos jelentése. <i>A munka és az oktatás kulcsfontosságú képzései</i> (3950). Springer, Dordrecht.	102	4	N
Manning, S., és Roessler, D. (2014). Ágazatközi fejlesztési partnerségek kialakítása: Hogyan alakítják az áthidaló ügynökök a projektprogramokat és a hosszabb távú szövetségeket? <i>Journal of Business Etikái</i> , 12(3), 527-547.	52	7	N
Quiggin, J. (2006). Blogok, wikik és kreatív innováció. <i>Nemzetközi Kulturális Tanulmányok Folyóirata</i> , 9(4), 481-496.	36	2	N
Ziegler R. (2010). Innovációk a cselekvésben és a létben: képességinnovációk a schumpeteri politikai gazdaságtan és az emberi fejlődés metszéspontjában. <i>Társadalmi Vállalkozási Folyóirat</i> , 1(2), 255-272.	38	3	I
Fink, M., Lang, R., és Harms, R. (2013). Helyi válaszok a globális technológiai változásokra – ellentétben a szerkezetátalakítási gyakorlatokkal két vidéki közösségben Ausztriában. <i>Technológiai előrejelzés és társadalmi változás</i> , 80(2), 243-252.	35	4	N
Draskovic, M., Milica, D., Mladen, I., és Chigisheva, O. (2017). A társadalmi és gazdasági fejlődés intézményi változásainak előnyben részesítése. <i>Journal of International Studies</i> , 10(2).	33	7	I

Forrás: Saját szerkesztés

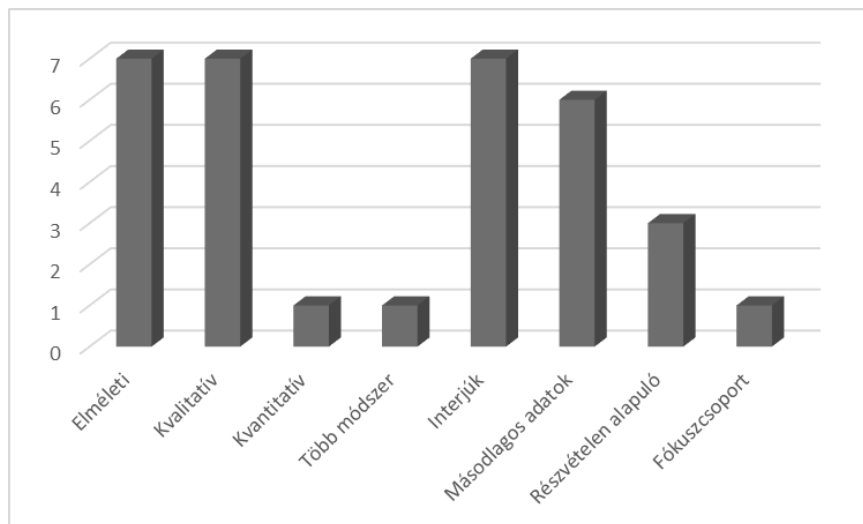
A szisztematikus szakirodalom-elemzés (a 3. táblázatban ismertetett 26 tanulmány alapján) azt igazolja, hogy a tanulmányok mintegy 40%-a elméleti, fogalmi jellegű (3. ábra), ahol a szerzők új kereteket vagy modelleket javasolnak a társadalmi innováció tanulmányozására. Ezen tanulmányok közül három néhány esetet mutat be a javasolt megoldás alkalmazásának szemléltetésére (pl.: Heinze és Naegel 2012). A legtöbb empirikus tanulmány kvalitatív módszert, esettanulmányi megközelítést alkalmaz, vagy egyetlen esetre összpontosít (pl.: Agostini és mtsai 2019), vagy több esetet hasonlít össze (pl.: Pradel-Miquel 2017). Ezekben az empirikus tanulmányokban számos adatgyűjtési technikát alkalmaznak, sokszor kombinálva azokat, hangsúlyt fektetve a mélyinterjúkra és a másodlagos adatok vizsgálatára (jelentések, weboldalak, adatbázisok, archívumok).

A tanulmányok nem egyszer eltérően definiálják a társadalmi innováció fogalmát. Ziegler (2010, 256) például saját definíciót javasol: „A társadalmi innováció a képességek új kombinációinak végrehajtása”.

A további meghatározások a korábbiakra támaszkodnak, így például:

- Howaldt és Schwarz (2010, 2016): a társadalmi cselekvés területén a gyakorlatok új kombinációja vagy konfigurációja, amelyet bizonyos szereplők ösztönöznek azzal a céllal, hogy jobban megbirkózzanak az igényekkel és problémákkal, mint a meglévő gyakorlatok használata. Az innováció tehát olyan mértékben társadalmi, hogy a társadalmi cselekvést változik, és társadalmilag elfogadott és szétszórta a társadalomban. Ezt a meghatározást használja Agostini és mtsai (2019) és Kaletka és mtsai (2012).
- Stanford Center for Social Innovation (2009): új megoldás egy olyan társadalmi problémára, amely hatékonyabb, fenntarthatóbb a jelenlegi megoldásoknál. Ezt a meghatározást használja a Prasad és Manimala (2018) és a Svensson és Bengtsson (2010) is.
- Phills, Deiglmeier és Miller (2008): újszerű megoldás egy olyan társadalmi problémára, amely hatékonyabb, fenntarthatóbb a meglévő megoldásoknál, és amelyért a létrehozott érték elsősorban a társadalom egészét, nem pedig a magánszemélyeket érinti. Ezt a meghatározást használja a Prasad és Manimala (2018) és a Scaffidi (2019) is.
- Moulart, MacCallum, Medmood, és Hamdouch (2013): a társadalmi igazságosság bizonyos formáihoz és a meglévő hatalmi viszonyok átalakulásához kapcsolódó gyakorlat. Ezt a definíciót használja Pradel-Miquel (2017) is.
- Neumeier (2016): az emberek egy csoportja hozzáállásának, viselkedésének vagy felfogásának megváltozása összehangolt érdekek hálózatába kapcsolódása, amelyek a csoport tapasztalatainak horizontjához viszonyítva új és továbbfejlesztett együttműködési cselekvési módokhoz vezetnek a csoporton belül és azon túl. Ezt a meghatározást használja Soma és mtsai (2018).
- Mulgan, Tucker, Ali és Sanders (2007): innovatív tevékenységek és szolgáltatások, amelyeket a társadalmi szükséglet kielégítése motivál, és amelyeket túlnyomórészt olyan szervezetek fejlesztenek ki és terjesztenek, amelyek elsődleges céljai társadalmi jellegűek. Ezt a definíciót a Prasad és Manimala (2018) is használja.
- Európai Bizottság (2010): A szociális innováció olyan új ötlet, amely a kielégítetlen szükségletek sürgető kielégítésére törekszik. Innovációk, amelyek társadalmi jellegűek mind a céljaikban, mind az eszközeikben. A társadalmi innovációk olyan új ötletek (termékek, szolgáltatások és modellek), amelyek egyidejűleg kielégítik a társadalmi igényeket (hatékonyabban, mint az alternatívák), és új társadalmi kapcsolatokat vagy együttműködéseket hoznak létre. Ezt a meghatározást használja a Heinze és Naegel (2012).
- Nelson és Sampat (2001): olyan szociális technológiákat tartalmaz, mint a munkamegosztás formái és a koordinációs módok.

A kvantitatív szakirodalmi kutatás során beazonosított tanulmányokban alkalmazott kutatási módszerek megoszlását a 3. ábrában foglaltam össze.

3. ábra A vizsgálatokban alkalmazott kutatási módszerek

Figure 3: Research methods in the studies

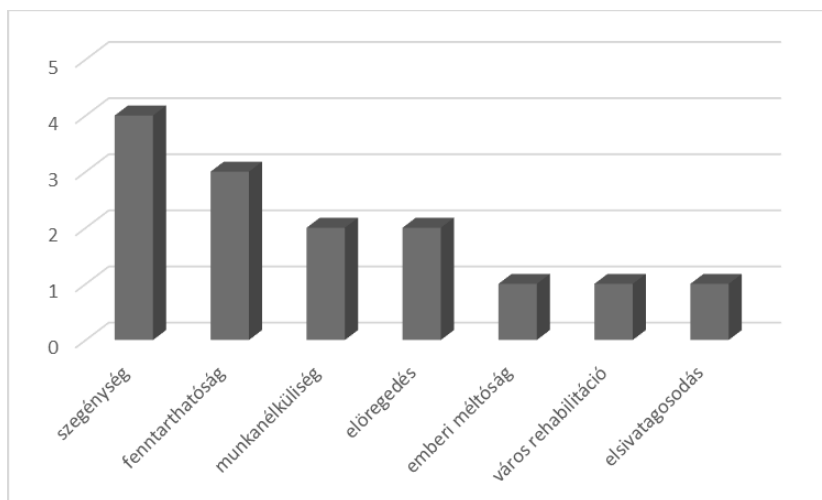
Forrás: Saját szerkesztés

A tanulmányok a társadalmi innovációk széles skáláját ölelik fel különböző kontextusokban, mind a fejlett (pl.: Heinze és Naegel 2012, Soma és mtsai 2018) és a fejlődő országok (pl.: Kapoor 2019, Prasad és Manimala 2018) esetén. Találhatunk a vidékkel foglalkozó tanulmányokat (pl.: Agostini és mtsai 2019, Antonaras és Kostopoulos 2017, Kapoor 2019) és városi kontextusokat vizsgálókat (pl.: Pradel-Miquel 2017), bár a vidéki vizsgálatok túlsúlyban vannak.

Figyelembe véve az 1. táblázatban bemutatott elemzési keretet (a vizsgált innovációk típusa), a tanulmányok közel fele (26-ból 11) egyidejűleg technológiai és társadalmi innovációkat vizsgál. Ez különösen érvényes azokra a szakirodalmi forrásokra, amelyek új vizsgálati kereteket vagy modelleket javasolnak, amelyek mindkét típusú innovációra kiterjednek (pl.: Antonaras és Kostopoulos 2017, Draskovic és mtsai 2017, Heinze és Naegele 2012, Hepburn és mtsai 2014, Kaletka és mtsai 2012). Van olyan szerző, aki a társadalmi innováció és a népesség elöregedése közötti kapcsolatot vizsgálja (Heinze és Naegele 2012). Az egyik empirikus kutatás az ázsiai cégek innovációs képességeit elemzi, és megállapítja, hogy az „átfogóbb technológiai és társadalmi innovációk kiterjesztik az innováció fogalmának hatókörét” (Singh és Gill 2016, 113). Egy másik feltárja a társadalmi innováció előnyeit a „kék” növekedési stratégia szempontjából, és ellentétes kapcsolatot talál a technológia és a társadalmi innováció között (Soma és mtsai 2018). Csak két tanulmány említi azt, hogy figyelembe kell venni az innováció társadalmi kontextusát, az innováció társadalmi beágyazottságát. Agostini és mtsai (2019, 4) megállapítják a „társadalmi innováció kulturális és kontextuális függőségét”.

A tanulmányok hangsúlyozzák a társadalmi innováció szerepét számos társadalmi kihívás kezelésében (4. ábra), különös tekintettel a szegénységre, a fenntarthatóságra (a gazdasági növekedés és a környezet közötti egyensúly, az erőforráshiány), a munkanélküliségre (ifjúság, nők) és az öregezésre.

Számos tanulmány mutat rá arra, hogy a társadalmi innováció szereplői hatást gyakorolnak a gazdasági fejlődésre. (Például Kapoor (2019) bemutatja, hogy a társadalmi innováció hogyan segítette a vidéki falvak fenntarthatóságát Indiában.) Több tanulmány említi az együttműködés és a kollektív fellépés szükségességét a társadalmi innováció megvalósítása és az abból való hasznélvezet érdekében (pl.: Heinze és Naegel 2012, Svensson és Bengtsson 2010).

4. ábra A tanulmányokban figyelembe vett társadalmi problémák

Figure 4: Social problems in the studies

Forrás: Saját szerkesztés

Csak két tanulmány említi kifejezetten, hogy a társadalmi változások a társadalmi innováció végrehajtásának eredményeként öltenek testet. Mindkét tanulmány a szociális vállalkozási folyamatokra összpontosít: Perrini és mtsai (2010, 529) kiemelik a „társadalmi értékteremtést és a tartós társadalmi változás elérését”, Ziegler (2010, 256) pedig azt írja, hogy a szociális vállalkozók „a társadalmi változás ügynökei”.

Annak ellenére, hogy a társadalmi innováció fontos szerepet játszik a gazdasági fejlődés és a jólét előmozdítása szempontjából, vizsgálataim azt igazolják, hogy a társadalmi innováció jelentőségét a közgazdaságtan még mindig alul értékeli.

Ez arra utal, hogy túl kell lépni a „gazdasági fejlődés társadalmi innovációs kérdései” típusú megközelítésen, és ösztönözni kell a gazdasági folyóiratokban publikáló kutatókat a technológiai és társadalmi innováció közötti kapcsolat alaposabb vizsgálatára. A közgazdászok tehát értékes eredményekkel járulhatnak hozzá a társadalmi innováció fogalmához és hatásainak tanulmányozásához.

A társadalmi innováció vizsgálata

A társadalmi innováció széles körben elfogadott fogalom. Az ígéretes kutatások azonban meglehetősen elhanyagolták a vidéki területeket a társadalmi innováció kutatásában, annak ellenére, hogy ezek a területek a világ területének és lakosságának igen nagy részét teszik ki. A rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy a vidéki régiók az OECD-országok teljes területének 83%-át teszik ki, és a világ népességének több mint 40%-a vidéki területeken él (OECD 2021, Világbank 2021).

A vidéki területek sajátos, komplex kihívásokkal szembesülnek, amelyeket a társadalmi innováción keresztül lehet eredményesen kezelni. Ezek a kihívások földrajzi és társadalmi összefüggéseikben különböznek egymástól, és különösen érzékenyek a régió társadalmi-gazdasági profiljára.

Ami a társadalmi innováció megjelenését és típusait illeti, az eddigi kutatások számos esetben vizsgálják az alulról felfelé és felülről lefelé irányuló megközelítést.

Azonban még mindig nagyon kevés kutatást olvashatunk arról, hogy ezeket a megközelítéseket hogyan használják különböző vidéki területeken és a társadalmi innovációs folyamat egyes szakaszaiban.

A következő kutatási kérdésre keresem a választ:

Mi a szerepe a felülről lefelé és alulról felfelé építkező megközelítéseknek a vidéki területeken zajló (társadalmi) innovációs folyamatok különböző szakaszaiban?

A választ két esettanulmány vizsgálatával keresem, amelyek a portugál Baixo-Alentejo és az indiai Jammu és Kasmír régiókban megvalósult társadalmi innovációkat mutatják be részletesen. A társadalmi innováció eltérő módon nyilvánul meg a különböző földrajzi területeken. Európai kontextusban a társadalmi innováció kifejezetten a kutatások és a politikai törekvések középpontjában áll. Az Európai Bizottság több programot és kezdeményezést indított a társadalmi innováció előmozdítása érdekében. Az EU gyakorlatában a társadalmi innováció szorosan kapcsolódik a közpolitikákhoz (Ferreiro és mtsai 2018). Ez azért is indokolt, mert az EU területeinek fele ún. vidéki terület, ahol gyakran szembesülnek az elvándorlás, az elöregedés, a marginalizálódás, a társadalmi kirekesztés problémáival (Živojinović és mtsai 2019, Dax és Fischer 2018, Bock 2016, Aldea-Partanen 2011).

Indiában, annak ellenére, hogy néhány kutatás azzal érvel, hogy a társadalmi innováció fogalma látszólag kevésbé fontos szerepet játszik a politikai diskurzusban és az egyetemeken (Sonne 2014), jelentős figyelmet tulajdonítanak az alulról szerveződő és az informális ágazati innovációknak. Az indiai kutatók kiemelten foglalkoznak a szociális vállalkozók motivációival, kilátásaival (pl.: Muchie és mtsai 2016, Gupta 2016). Indiában a társadalmi innovációt gyakran spontán, informális folyamatnak, továbbá az egyének és a helyi közösségek által a mindennapi életben tapasztalt problémák leküzdésére tett erőfeszítések eredményének tekintik (Sheikh és Bhaduri 2020). Az alulról szerveződő innovációk alternatív formáiról és az informális ágazati innovációkról szóló szakirodalom átfogó áttekintése azt igazolja, hogy Indiában ennek különös jelentősége van. Az első ország a világon, amelynek kormánya létrehozott egy dedikált irodát (Department of Technology), hogy felderítse, jutalmazza, és támogatást adjon az alulról jövő innovációknak. A hivatal olyan alulról szerveződő innovátorokat és mozgalmakat támogatott, mint a Honey Bee Network, a SRISTI (Society for Research and Initiative for Sustainable Technologies and Institutions) és a NIF (National Innovation Foundation).

A két esetre azért esett a választásom, mert „ellentétes” helyzeteket illusztrálnak a társadalmi-gazdasági realitások tekintetében, és „ellentétes” eredményeket vetítenek előre a felülről lefelé és alulról felfelé építkező megközelítések használatára vonatkozóan.

A két választott ország társadalmi-gazdasági realitásai meglehetősen különbözőek. Ezek az különbségek befolyásolják azt, ahogyan a közösségek és a kormányok kezelik a vidéki területek társadalmi szükségleteire adott választ, a társadalmi innováció megjelenését és fejlődését. Portugália az emberi fejlődésről szóló jelentések (ONU, UNDP) szerint a nagyon magas fejlettségű országok csoportjába sorolható 0,864-es indexszel, míg India a közepes fejlettségű (0,645 indexszel). Ezt támasztják alá a társadalmi-gazdasági mutatók is, pl.: a születéskor várható élettartam (Portugáliában 82,1 év, Indiában 69,7 év); várhatóan iskolában töltött évek száma (Portugáliában 16,5 év, Indiában 12,2 év); átlagosan iskolában töltött évek száma (Portugáliában 9,3 év, Indiában 6,5 év); GDP (33 282 PPP\$ Portugáliában, 6681 PPP\$ Indiában) (UNDP, 2020). A korábbi kutatások eredményei kutatási hiányosságokat tártak fel a felülről lefelé irányuló és alulról felfelé építkező megközelítés megértésében (pl.: Sheikh és Bhaduri 2021, Ferreiro és mtsai 2018). Ez alapot ad a társadalmi innovációs folyamatok kritikus megközelítéséhez, nevezetesen a nyugati és nem nyugati országok peremterületeiben zajló vidékfejlesztési politikák kialakításához és végrehajtásához, valamint a társadalmi újdonságok alulról felfelé és felülről lefelé irányuló mozgatórugóinak különböző logikáihoz a területeken és közösségekben (pl. inkluzivitás, felhatalmazás, új kapcsolatok kialakítása a közösségen belül és a terület erőforrásaiban – tudás, természeti erőforrások).

A továbbiakban elemzem a társadalmi innováció fogalmát és a vidékfejlesztés kapcsolatát. Ezt követően rá kívánok mutatni az európai és indiai kontextusban a társadalmi innováció felfogásokkal és folyamatokkal kapcsolatos különbségekre. Továbbá azonosítom a társadalmi innováció alulról felfelé és felülről lefelé építkező erői közötti kölcsönhatásokat. Ezt követően rá kívánok világitani a portugál és az indiai példákön keresztül a társadalmi innováció eltérő

megjelenésével és terjedésével kapcsolatos főbb megállapításokra, különös tekintettel a felülről lefelé és alulról felfelé építkező logikára. Végül pedig összegzem vizsgálatom eredményeit és következtetéseket fogalmazok meg.

Kölcsönhatások a társadalmi innovációban

Az 1970-es évek vége, az 1980-as évek eleje óta a gazdaságpolitika a felülről lefelé és alulról felfelé építkező kifejezéseket használja (Sabatier 1986). A két megközelítés közötti eltérés a szereplőknek a (politikai) döntéshozatalban és végrehajtásban betöltött szerepe szempontjából fogalmazódik meg. Felülről lefelé irányuló megközelítésben a döntéseket a kormányok hozzák. Ezzel összhangban Benedek (2021) szerint a fenntartható fejlődési célok gyakorlati és hatékony alkalmazása alapvetően két tényezőtől függ: az önkormányzatok és területfejlesztési intézmények költségvetési erőforrásaitól, valamint a helyi és/vagy regionális fejlesztésre vonatkozó prioritások konszenzuális meghatározásától.

Az alulról felfelé építkező megközelítésben számos szereplő vesz részt és lép kölcsönhatásba helyi szinten egy adott probléma megoldása érdekében. A későbbi megközelítésben a változásokat alulról szervezik és hajtják végre, amelyek az érdekelt felek sokaságának közös bevonásából erednek, akik gyakran azok az emberek, akiket a politika közvetlenül érinteni fog (Matland 1995). Az alulról felfelé irányuló kezdeményezések és a felülről lefelé irányuló struktúrák közötti kölcsönhatások a társadalmi innováció előmozdításában és irányításában elméleti és gyakorlati kihívásokat jelentenek. Ez a vita a társadalmi innovációs folyamat különböző szakaszai körül forog, nevezetesen: a társadalmi innovációk méretezhetősége és hatása, valamint a hatékony társadalmi változás/átalakulás előidézésére való képessége (Castro-Arce és Vanclay 2020, Eizaguirre és Parès 2019).

Számos empirikus tanulmány támasztja alá azt az elképzelést, hogy a társadalmi innováció megjelenése jellemzően alulról felfelé építkező, kis léptékű folyamat, amelyet a civil társadalom vezet, helyi és kontextualizált (Grimm és mtsai 2013), amely lehetővé teszi a kormányok által nem megoldott kollektív problémák kezelését (Eizaguirre és Parès 2019). Ez az alulról felfelé építkezés összhangban van azzal a szociológiai hagyománnyal, amely az egyéneket és a civil társadalom szereplőit helyezi a társadalmi innováció középpontjába (Baptista és mtsai 2019, Farmer és mtsai 2018) a vállalkozói képességek felhasználásával (Fougère és Meriläinen 2019). Ebben a megközelítésben az ügynök-elméleten alapuló magyarázatok központi szerepet játszanak a társadalmi innováció megértésében. Az egyének arra törekcsenek, hogy innovatív megoldásokat találjanak a társadalmi problémákra, és ebben a folyamatban rendkívül fontosak azok a társadalmi struktúrák, amelyek beágyazottak és a kollektív cselekvést támogatják. Eizaguirre és mtsai (2012) szerint a civil társadalmi szereplők számos szerepet tölthetnek be a kormányzását befolyásoló társadalmi innovációs folyamatban: a problémák szervezését, (újra)meghatározását, az intézményi cselekvés átláthatóságának javítását és az alulról szerveződő mozgalmak beépítésének legitimitációját. Az a meggyőződés, hogy az alulról szerveződő innovációk ötletei a problémákhoz közel állnak, ahol az innovátorok jobban felkészültek a problémák felismerésére és a lehetséges megoldások értékelésére (Seyfang és Longhurst 2016). Ezeket az alulról szerveződő kezdeményezéseket kiváló eszköznek tekintik a közösségek jólétének biztosítására (Goldsmith és mtsai 2010).

Ebben az összefüggésben számos érvet találhatunk az alulról felfelé építkező megközelítés alátámasztására, gyakran hangsúlyozva, hogy a kormányok nem rendelkeznek a legfőbb ellenőrző intézmények azonosításához és megjelenéséhez és különösen skálázhatóságához szükséges jó politikák kialakításához szükséges ismeretekkel vagy képességekkel (Seyfang és Longhurst 2016). Gyakori az az érv is, hogy a kormányoknak nehézségeik lehetnek a társadalmi kisebbségi csoportok problémáinak kezelésével, mivel szabványosított és egyetemes megoldások kialakítására használják őket (Borzaga és Bodini 2014), és hogy hajlamosak bizonyos szervezeteket és projekteket támogatni ötletek helyett (Adams és Hess 2010). Azt is elismerik, hogy a kormányok általában nem fordítanak kellő figyelmet az alulról szerveződő

kezdeményezéseknek a munkahelyteremtés, a helyi fejlődés és a társadalmi kohézió tekintetében gyakorolt lehetséges hatásaira (Eizaguirre és mtsai 2012).

Egyes kutatók azonban támogatják az aktívabb kormányzati beavatkozás, valamint a központilag kialakított közpolitikák – és a felülről lefelé irányuló megközelítés – szükségességét nemcsak a legfőbb ellenőrző intézmények megjelenésének, hanem különösen azok fenntartásának és méretezésének előmozdítására (Millard és mtsai 2016, Castro-Arce és Vanclay 2020). Azt állítják, hogy a felülről lefelé alkalmazott megközelítés különösen fontos lehet bizonyos típusú társadalmi innovációk esetében. Ez a helyzet a makro társadalmi innovációk (Baptista és mtsai 2019) és a „tisza társadalmi innovációk”, azaz a közjavak jellemzőivel rendelkező, közpénzekkel rendelkező, közpolitikák nélkül nem történne meg (Pol és Ville 2009). Egyes szerzők még azt is figyelembe veszik, hogy csak a kormány tudja garantálni a fenntarthatóságot és a kiegyensúlyozott közértéket, hogy a társadalom minden szegmense részesüljön a társadalmi innováció előnyeiből (Millard és mtsai 2016). A felülről lefelé irányuló megközelítések melletti érvek túlmutatnak a hagyományos piaci kudarcokon (pl. az ármechanizmusok kudarca; elégtelen jövedelem; a hitelhez való elégtelen hozzáférés; piacra lépési költségek; az oktatás, az információ és a lehetőségek hiánya; megkülönböztetés) (Baptista és mtsai 2019, Grimm és mtsai 2013). Az interakciókkal, infrastruktúrákkal, intézményekkel és koordinációval kapcsolatos rendszerszintű hibákat is fontolóra veszik (Weber és Rohrer 2012).

A társadalmi innovációs folyamat alulról felfelé és felülről lefelé irányuló megközelítéseinek összeegyeztetésére törekedve egyes kutatók többszintű megközelítéseket támogatnak (Pradel és mtsai 2013). Hangsúlyozzák az egyének/civil társadalom szereplőinek szerepét a társadalmi innovációk kialakulásában, valamint a közpolitikák fontosságát a társadalmilag kreatív stratégiák fenntartásában és méretének kialakításában (Eizaguirre és mtsai 2012), valamint a kormány és a szereplők közötti interakció szükségességét a helyi közösségekben kialakult társadalmi innovációk sikere érdekében (Eizaguirre és Parès 2019, van der Have és Rubalcaba 2016). Például az egészségügyi szolgáltatásokkal összefüggésben a Farmer és mtsai (2018) azt mondják, hogy a helyi közösség tagjai által kifejlesztett innovatív megoldások költségei és műszaki megvalósíthatósága tekintetében az előnyök nem elegendők azok terjesztésének és fenntarthatóságának garantálásához, és támogatják más érdekelt felek bevonását mezo- és makroszinten. Eizaguirre és mtsai (2012) olyan „alulról építkező” gyakorlatokat javasolnak, amelyek egyesítik a társadalmi és intézményi innovációkat, és szükségesek a transzformatív társadalmi innovációhoz. Ebben a sorban Castro-Ace és Vanclay úgy vélik, hogy az alulról kötődő kormányzás „olyan együttműködő középútra utal, ahol a különböző politikai szintek, társadalmi csoportok és ipari ágazatok szereplői közelednek a döntéshozatal megosztásához” (Castro-Ace és Vanclay 2020, 45). A szerzők azt is javasolják, hogy „az alulról felfelé és felülről lefelé” (Castro-Arce és Vanclay 2020, 46) közötti kölcsönhatásokban alulról felfelé és lefelé kapcsolódó kormányzás következik be, és ezért a felülről lefelé és alulról felfelé építkező gyakorlatok közötti feszültségekkel foglalkozik (Eizaguirre és mtsai 2012). Ebben a logikában közösségi szinten jelenik meg a társadalmi innováció, amelyet magánszemélyek/civil társadalmi szereplők vezetnek, de hatékonyságát és méretezhetőségét a magasabb szintű közintézmények támogatják (Eizaguirre és Parès 2019). Ezért ez a megközelítés elismeri „a közvetlenül érintettek kezdeményezéseinek központiságát, de hangsúlyozza olyan intézmények szükségességét, amelyek lehetővé teszik, lehetővé teszik vagy fenntartják az ilyen kezdeményezéseket szilárd, szabályozott és tartós gyakorlatok és a demokratikus állam működése által biztosított egyértelműbb állampolgári jogok révén” (Moulaert és mtsai 2010, 9). A portugál valóságot vizsgálva Pinto és mtsai (2021) arra a következtetésre jutottak, hogy különböző megközelítések vannak az állam szerepéről a társadalmi innováció körüli folyamatok tekintetében, és hogy „nem csak az azt kidolgozó és végrehajtó szereplők akaratától függ, hanem az azt támogató intézményi feltételektől is” (Pinto és mtsai, 2021, 66). Összefoglalva, az alulról összekapcsolt kormányzás „többszintű középútra biztosít, ahol a különböző politikai szintek, társadalmi csoportok és ipari ágazatok szereplői találkoznak, hogy megosszák a döntéshozatalt” (Castro-Arce és Vanclay 2020, 45).

A kutatók egyre inkább hangsúlyozzák a több irányú stratégiák erényeit (Eizaguirre és Parès 2019). A társadalmi innováció hatással lehet a társadalom mikro-, mezo- vagy makroszintjeire (Furmanska-Maruszak és Sudolska 2016), és néhányat eszkalálhatnak és fokozni kell használatuk és földrajzi hatókörük növelése érdekében (Eizaguirre és Parès 2019, Westley és mtsai 2014). A társadalmi innovációk olyan mély strukturális problémákat célozhatnak meg, amelyek nagy népességet érintenek, és nagyszabású hatásokkal járnak (Păunescu 2014). Eizaguirre és mtsai (2012) szerint „korlátozás a civil társadalmi kezdeményezések hatókörének helyi léptékre való korlátozása. Bár a legegyszerűbb azonosítani, hogy a civil társadalmi szervezetek hogyan kezelik a társadalmi kirekesztést ilyen mértékben, vannak más második és harmadik rangú szervezetek is, amelyek más földrajzi méretekben működő civil társadalmi kezdeményezések érdekeit képviselik” (Eizaguirre és mtsai 2012, 2011).

A kontextus (történelmi és földrajzi) is számít ebben a vitában, amelyben a szakértők azzal érvelnek, hogy „a kontextus – amelyet a korlátok és lehetőségek különböző útfüggő és időben rövidtávú konfigurációjaként értelmeznek – alakítja a társadalmi innováció kialakulását és milyen formában” (Eizaguirre és Parès 2019, 174). A kutatók hangsúlyozzák a fejlődő és a fejlett országok közötti szakadékot: a fejlett országokban a gazdasági dimenziók és a felülről lefelé irányuló logikák általában nagyobb kifejezéssel bírnak, mint a fejlődő országokban, ahol a társadalmi célkitűzések, a társadalmi mozgalmak és az alulról szerveződő kezdeményezések általában relevánsabbak (Baptista és mtsai 2019, Rogelja és mtsai 2018). Ez a helyzet India esetében, ahol számtalan és kiterjedt innovációt lehet találni, amelyek elősegítik a helyi közösségek társadalmi jólétét. Ebben az összefüggésben a társadalmi innováció jövője az „Emberekközpontú társadalmi innováció”, egy olyan társadalmi innováció, amely „megközelítésében átalakító jellegű, és célja a társadalmi igények kezelése a marginalizált emberek aggodalmaira, kontextusukra és stratégiáikra összpontosítva” (Banerjee 2018, 160). Így egy ilyen megközelítés a társadalmi innovációkra összpontosít, amely „alulról felfelé építkező megoldásokat vezetett a fenntartható fejlődésre, reagálva a helyi helyzetre, valamint az érintett közösségek érdekeire és értékeire”.

A vizsgált esetek kontrasztos példákat mutatnak az innovációk megjelenésének, fejlesztésének és terjesztésének felülről lefelé és alulról felfelé építkező hajtóerejére. A fent bemutatott szakirodalomra támaszkodva a felülről lefelé vagy alulról felfelé irányuló megközelítések túlsúlyának azonosítása érdekében fontos megkülönböztetni:

- a társadalmi innovációs folyamatban részt vevő főbb szereplőket; és
- a társadalmi innovációs folyamat során érintett funkciókat.

Ezenkívül fontos figyelembe venni az társadalmi innovációs folyamat különböző szakaszait (Christman 2020): probléma azonosítása, megjelenítése, terjesztés és bővítés.

Összefoglalás

A társadalmi innováció széles körben elfogadott fogalom. Azonban még mindig nagyon kevés beszámolót olvashatunk arról, hogy ezeket a megközelítéseket hogyan használják különböző vidéki fejlesztések során és a társadalmi innovációs folyamat egyes szakaszaiban.

A kutatások meglehetősen elhanyagolják a vidéki térségeket a társadalmi innováció kutatásában, annak ellenére, hogy ezek a területek a világ területének és lakosságának igen nagy részét teszik ki. Pedig ezen térségek sajátos, komplex kihívásokkal szembesülnek, amelyeket a társadalmi innováción keresztül lehet igazán eredményesen kezelni. Ezek a kihívások földrajzi és társadalmi összefüggéseikben különböznek egymástól, és különösen érzékenyek az adott régió társadalmi-gazdasági profiljára.

Irodalomjegyzék

- AGOSTINI, M. R.-BITENCOURT, C. C.-VIEIRA, L. M. (2019): Social innovation in Mexican coffee production: filling 'institutional voids'. *International Review of Applied Economics*, 1-19.
- ALDEA-PARTANEN, A. (2011): Social innovation in service delivery to youth in remote and rural areas. *Int. J. Innovat. Reg. Dev.* 3 (1), 63–81.
- ANTONARAS, A.-KOSTOPOULOS, A. (2017): Stakeholder Agriculture: innovation from farm to store. In *Driving agribusiness with technology innovations* (pp. 125-147). IGI Global.
- BELLEMARE, G. (2000): *Innovation sociale et territoires*, Presses de L'Université do Québec.
- BENEDEK J. (2021): Fenntartható fejlődés: banális metaforától korunk meghatározó területfejlesztési paradigmájáig, *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XVIII. évf.* 2021 (3)
- BENEDEK J.-KOCZISZKY GY.-VERESNÉ SOMOSI M.-BALATON K. (2015): Regionális társadalmi innováció generálása szakértői rendszer segítségével *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 12 (2): 4–22.
- BOCK, B.B. (2016): Rural marginalisation and the role of social innovation; a turn towards nexogenous development and rural reconnection. *Sociol. Rural.* 56 (4), 552–573.
- BUENSTORF, G.-CANTNER, U.-HANUSCH, H.-LORENZ, H. W.-RAHMEYER, F. (2013): *The two sides of innovation*, Springer
- CALERO-MEDINA, C.-NOYONS, E.C. (2008): Combining mapping and citation network analysis for a better understanding of the scientific development: The case of the absorptive capacity field. *Journal of Informetrics*, 2(4), 272-279.
- DAX, T.-FISCHER, M. (2018): An alternative policy approach to rural development in regions facing population decline. *Eur. Plann. Stud.* 26 (2), 297–315.
- DOSI, L.-LLERENA, P.-LABINI, M. S. (2006): The relationships between science, technologies and their industrial exploitation, *Res Policy*, 35:1450.
- DRASKOVIC, M.-MILICA, D.-MLADEN, I.-CHIGISHEVA, O. (2017): Preference of institutional changes in social and economic development. *Journal of International Studies*, 10(2).
- EJERMO, O.-KANDER, A.-HENNING, M. S. (2011): The RésD-growth paradox arises in fast-growing sectors, *Res Policy*, 40:664.
- ESTENSORO, M. (2015): How can social innovation be facilitated? Experiences from an action research process in a local network. *Systemic Practice and Action Research*, 28(6), 527-545.
- FERREIRO, M. F.-SOUSA, C. (2017): Social innovation and Networks: Linkages and challenges. In *European Conference on Innovation and Entrepreneurship* (pp. 217-224). Academic Conferences International Limited.
- FERREIRO, M. F.-SOUSA, C.-LOURENÇO, C. (2018): Social Innovation and Networks in Rural Territories: the case of EPAM. In *13th European Conference on Innovation and Entrepreneurship, ECIE 2018*.
- FRAGKANDREAS, T. (2013): When Innovation Does Not Pay Off: Introducing the European Regional Paradox, *European Planning Studies*, 21:2078.
- FREEMAN, C. (1994): Innovation and growth, in: Dodgson, M és Rothwell, R (ed) *The Handbook of Industrial Innovation*, E Elgar.
- HAWKINS, D. T. (1977): Unconventional uses of on-line Information retrieval Systems: on-line bibliometrics studies. *Journal of the American Society for Information Science*, 28(1), 13-18.
- HEINZE, R. G.-NAEGELE, G. (2012): Social innovations in ageing societies. In *Challenge Social Innovation* (pp. 153-167). Springer, Berlin, Heidelberg.

- HEPBURN, C.-BEINHOCKER, E.-FARMER, J. D.-TEYTELBOYM, A. (2014): Resilient and inclusive prosperity within planetary boundaries. *China és World Economy*, 22(5), 76-92.
- HILLIER, J.-VICARI HADDOCK, S. (eds) (2019): *Social innovation and territorial development*. Ashgate Publishing, Farnham, pp. 13–31.
- HOWALDT, J.-DOMANSKI, D.-KALETKA, C. (2016): Social Innovation: towards a new innovation paradigm. *RAM. Revista de Administração Mackenzie*, 17(6), 20-44.
- KALETKA, C.-KAPPLER, K. E.-PELKA, B.-DE QUEROL, R. R. (2012): Challenges at the Intersection of Social Media and Social Innovation: a Manifesto. In *Challenge Social Innovation* (pp. 277-292). Springer, Berlin, Heidelberg.
- KAPOOR, S. (2019): Entrepreneurship for Economic and Social Empowerment of Women: A Case Study of a Self Help Credit Program in Nithari Village, Noida, India. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 13(2), 123-142.
- KOCZISZKY GY.-VERESNÉ SOMOSI M.-BALATON K. (2017): A társadalmi innováció vizsgálatának tapasztalatai és fejlesztési lehetőségei, *Vezetéstudomány (Budapest Management Review)*, XLVIII. évf., 6-7. szám, pp. 15-19.
- LANCASTER, F. W. (1977): *The measurement and evaluation of library Services*. Washington D.C.: Information Resources Press.
- LAZONICK, W., és MAZZUCATO, M. (2013). The risk-reward nexus in the innovation-inequality relationship: who takes the risks? Who gets the rewards? *Industrial and Corporate Change*, 22(4), 1093-1128.
- LAZONICK, W.-O'SULLIVAN, M. (2000): Maximising shareholder value: a new ideology for corporate governance, *Economy and Society*, 29 (1): 13-35.
- MACCALLUM, D.-MOULAERT, F.-HILLIER, J.-VICARI HADDOCK S. (2009): (eds) *Social innovation and territorial development*. Ashgate Publishing Ltd, Farnham
- MAZZUCATO, M. (2013): Financing innovation: creative destruction vs destructive creation, *Ind és Corporate Change*, 22:851
- MOULAERT, F. (2000). *Globalization and integrated area development in European cities*. OUP Oxford.
- MOULAERT, F. (2009): Social innovation: institutionally embedded, territorially (re)produced. In: MacCallum D, Moulaert F,
- MOULAERT, F.-NUSSBAUMER, J. (2005): The social region: beyond the territorial dynamics of the learning economy. *European urban and regional studies*, 12(1), 45-64.
- MOULAERT, F.-MACCALLUM, D.-HILLIER J. (2013): Social innovation: intuition, precept, concept, theory and practice. In: Moulaert F, MacCallum D, Mehmood A, Hamdouch A (eds) *The international handbook on social innovation. Collective action, social learning and transdisciplinary research*. Edward Elgar, Cheltenham, pp 13–24.
- MOULAERT, F.-MACCALLUM, D. (2019): *Advanced introduction to social innovation*. Edward Elgar Publishing.
- MULGAN, G. (2006): The process of social innovation. *Innovations: technology, governance, globalization*, 1(2), 145-162.
- MULGAN, G.-TUCKER, S.-ALI, R.-SANDERS, B. (2007): *Social innovation: what it is, why it matters and how it can be accelerated*. Skoll Centre for Social Entrepreneurship Working Paper.
- OECD (2003): *The Sources of Economic Growth in OECD Countries*, OECD.
- PERRINI, F.-VURRO, C.-COSTANZO, L. A. (2010): A process-based view of social entrepreneurship: From opportunity identification to scaling-up social change in the case of San Patignano. *Entrepreneurship and regional development*, 22(6), 515-534.
- PETTICREW, M.-ROBERTS, H. (2006): *Systematic reviews in the social sciences: a practical guide*. Blackwell Publishing.
- PRADEL-MIQUEL, M. (2017): Kiezkulturnetz vs. Kreativquartier: Social innovation and economic development in two neighbourhoods of Berlin. *City, culture and society*, 8, 13-19.

- PRASAD, A.-MANIMALA, M. J. (2018): Circular Social Innovation: A New Paradigm for India's Sustainable Development. In *Social Entrepreneurship and Sustainable Business Models* (pp. 141-160). Palgrave Macmillan, Cham.
- PYKA, A.-HANUSCH, H. (2013): Social innovations in the perspective of Comprehensive Neo-Schumpeterian Economics. *Social innovation–New forms of organization in knowledge-based societies*, 29-43.
- ROSTED, J.-KJELSDEN, C.-BISGAARD, T.-NAPIER, G. (2009): *New nature of innovation*. Copenhagen: OECD.
- SCAFFIDI, F. (2019): Soft power in recycling spaces: Exploring spatial impacts of regeneration and youth entrepreneurship in Southern Italy. *Local Economy*, 34(7), 632-656.
- SINGH, L.-GILL, A. (2016): Emergence of innovative manufacturing firms across Asian countries. *Seoul Journal of Economics*, 29, 113-149.
- SOMA, K.-VAN DEN BURG, S. W.-HOEFNAGEL, E. W.-STUIVER, M.-VAN DER HEIDE, C. M. (2018): Social innovation–A future pathway for Blue growth? *Marine Policy*, 87, 363-370.
- STIGLITZ, J. (2013): *The Price of Inequality*. Norton: New York.
- SVENSSON, P.-BENGTSSON, L. (2010): Users' Influence in Social-service Innovations: Two Swedish Case Studies. *Journal of Social Entrepreneurship*, 1(2), 190-212.
- TRANFIELD, D.-DENYER, D.-SMART, P. (2003): Towards a methodology for developing evidenceinformed management knowledge by means of systematic review. *British journal of management*, 14(3), 207-222.
- VARGA K. (2019): Társadalmi innovációs törekvések megvalósítási lehetőségei az Abaúji térségben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 16 (2), pp.73–86.
- VERSPAGEN, B. (2007): Innovation and economic growth theory: A Schumpeterian legacy and agenda, in: Malerba, F és Brusoni, S, *Perspectives on Innovation*, Cambridge U Press.
- ZIEGLER, R. (2010): Innovations in doing and being: capability innovations at the intersection of Schumpeterian political economy and human development. *Journal of Social Entrepreneurship*, 1(2), 255-272.
- ŽIVOJINOVIĆ, I.-LUDVIG, A.-HOGL, K. (2019): Social innovation to sustain rural communities: overcoming institutional challenges in Serbia. *Sustain. Times* 11 (24), 7248.

KÖNYVSZEMLE

Bodnár Gábor

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.15>

Lengyel Imre: Regionális és városgazdaságtan
Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2021, 579 o.

Lengyel Imre *Regionális és városgazdaságtan* című könyve 2021 őszén jelent meg, a kötet megírását több tényező is motiválta. Egyrészt a széles témakör legújabb, az utóbbi években megújult nemzetközi ismeretanyagának áttekintése hiányzott Magyarországon, a korábbi kiváló könyvek többsége főleg a múlt század végi eredményeket összegezte. Másrészt az elmúlt néhány évtizedben megtörtént a hazai regionális tudomány intézményesülése, megnőtt a szakmai közösség létszáma, szinte mindegyik egyetemen kialakultak kutatóműhelyek. A regionális tudomány rendelkezik kutatóhálózattal, országos társasággal (MRTT), továbbá önálló bizottsága működik az MTA IX. osztályán belül, de a hazai felsőoktatásban is lehetőség nyílik a diszciplínával kapcsolatos mesterszak elvégzésére, illetve tudományos fokozat megszerzésére.

A *Regionális és városgazdaságtan* könyv öt nagy logikai egységből és ezen belül huszonnégy fejezetből áll. A munka tudományos kutatók számára is hasznos lehet kézikönyvként, de amint azt a szerző is megjegyzi a bevezetőben, elsősorban a felsőoktatás számára szolgálhat tankönyvként. Utóbbit segíti elő, hogy egyfelől az egyes logikai egységek önállóan is megállják a helyüket, másfelől az egyes fejezetek is két részre bonthatók, annak függvényében, hogy az oktató alapszintű ismereteket, vagy esetleg „emeltszintű” tudásanyagot kíván átadni hallgatóságának. Véleményem szerint ezen felépítés nagy előnye a könyvnek, kiválaszthatók egy-egy tantárgy oktatásához a megfelelő fejezetek, olvasmányként javasolva a többit. Így az elsőre vaskosnak tűnő kiadvány igen könnyen befogadhatóvá válik az eltérő háttérrel és érdeklődési körrel bíró hallgatók számára.

Az első négy fejezet nyújt bevezetést a regionális és városgazdaságtan alapjaiba. Ezeket elolvasva a témakört nem ismerő olvasó is gyorsan megismerkedhet a tudományág alapvető háttérismereteivel, kezdve természetesen a térszemlélet kérdésének fontosságával. A fogalmi keretek lefektetése és az egyes irányzatok meghatározása mellett az első fejezetnek üde színfoltja a hazai regionális tudomány rövid, historikus áttekintése. Ezt követően az alapokkal ismerkedők betekintést nyerhetnek a globalizációs folyamatoknak, valamint magának a gazdaság működésének a térbeliségébe is. Újdonságnak tartom, hogy a szerző a közismert földrajzi közelséggel (az agglomerációs előnyökkel) együtt tárgyalja a „kapcsolati közelséget”, a távolságtól független kapcsolatok térbeli sajátosságait. Míg a negyedik fejezetben a városfejlődés alapvető jellemzőivel ismerkedhet meg az olvasó. Bár a könyv szempontjából kevésbé fontos, de mégis érdemesnek tartom megemlíteni, hogy az urbanus tér pozicionálása az ahhoz szervesen kapcsolódó rurális gazdaság értelmezése mellett történik, hiszen város és vidék elválaszthatatlan egymástól.

A monográfia második logikai egysége a regionális mikroökonómia kérdéskörét tárgyalja, öt fejezetet ölel fel, amelyek alapvetően igen jól dokumentált területei a regionális tudománynak. A fejezetek között a telephelyválasztás, a szállítási költségek, a területhasználat térbelisége, valamint a gazdaság térbeli koncentrációjának jellemzői találhatók, szervesen egymáshoz kapcsolódva. Mindegyik fejezet érnyei, hogy a „jól ismert” elméleti részek kiegészülnek a nemzetközi szakirodalom legújabb eredményeivel. Így bár ezek a fejezetek főleg a témával először találkozó fiatalabb olvasók, egyetemi hallgatók számára lehetnek kiváltképp érdekesek, de újat tudnak mondani a szakmai közösség számára is. Az előbbiekhöz lazábban kapcsolódik az innovációk térbeliségével foglalkozó fejezet, de ezzel egészül ki a monográfia ezen része. Megjegyzem, hogy

a „helyszín” és „helyszínválasztás” fogalmak előtérbe állítása számomra igen praktikus a telep és telephelyválasztás helyett.

A könyv következő nagy szerkezeti egysége a regionális makroökonómia témaköre, szintén öt fejezetet foglal magában. Ezek között a szerző a térségek gazdasági növekedését értelmezi keresleti és kínálati oldalról is, külön fejezetet szentelve a két megközelítésnek. Előbbi esetben mindenképp érdemesnek tartom kiemelni az „emeltszintű” részt, ahol az input-output elemzés mellett a szakma képviselői számára is kiváltképp érdekesek lehetnek a bemutatásra kerülő posztkeynesi modellek. A kínálatoldali megközelítések kapcsán a neoklasszikus mellett nem maradhatott ki az endogén megközelítések ismertetése sem. E fejezetre is igaz, hogy a befejezése kimondottan érdekes, hiszen napjaink egyik felkapott témáját, a térségek ellenállóképességét, illetve rugalmasságát a szerző a regionális szint mellett a városok perspektívájából is taglalja.

Mondhatni természetes, hogy a regionális növekedéssel kapcsolatos fejezeteket a fejlődést bemutató két fejezet követi. A hagyományos megközelítések mellett a manapság igen divatosá vált endogén irányzatok külön fejezetet kaptak, kiemelve az intézményi és az evolúciós gazdaságföldrajzi gondolatokat, amelyek az EU intelligens szakosodási politikájának is az egyik alapját képezik. Ez a négy fejezet tartalmazza azt a hallgatók számára, amit a regionális makroökonómia terén tudni érdemes. De a szerző ebben a logikai egységben tárgyalja a többihez lazábban kapcsolódó ismeretanyagot, amelyben a tudásteremtés és -áramlás térbeliségét mutatja be.

A negyedik részben érkezünk el a városgazdaságtanhoz, mely a korábbiakhoz hasonlóan öt fejezetben kerül ismertetésre. Ezen szerkezeti egység elején levő két fejezetben jellemzően a meglévő ismeretek kerülnek rendszerezésre, az externáliák, a városi területhasználat és a városrendszerek, ugyanakkor érezhető a szerző szándéka a téma megújítását illetően, így az aktuális szakirodalom is be lett építve. Ezt követően olyan gyakorlati és a mindennapjainkat érintő kérdések kerülnek bemutatásra, mint a városi munkaerőpiac és a vándorlás elemzése, de ugyanitt olvashatunk a városréségi közlekedés főbb szempontjairól is. A városgazdaságtani rész lezárásaként megismerhetjük annak új irányzatait, mindezt az új gazdaságföldrajz (NEG) által keretbe foglalva.

Az utolsó nagy logikai egység az alkalmazott regionális és városgazdaságtanról szól három fejezetben közölve a témakör ismereteit. A korábbi ismeretanyagok itt is aktualizálásra kerültek, kimondottan érdekes látni a magyar területfejlesztési politikát hosszabb időhorizonton keresztül vizsgálva. De az intelligens szakosodás, az eltérő fejlettségű régiók gazdaságfejlesztése, vagy éppen a fenntartható és integrált városfejlesztés kérdései is minden bizonnyal érdeklődést fognak kiváltani a szakmai közeg résztvevőiből.

Összességében elmondható, hogy a könyv remekül foglalja össze a regionális és városgazdaságtan alapvető ismeretanyagát, ötvözve az elmúlt időszak hazai és nemzetközi szakirodalmával, mindezt komoly tudományos alapossággal. Ezen túl fontosnak tartom kiemelni, hogy a monográfia jelentős állomása és egyben szintetizálása a szerző tudományos munkásságának, mellyel meggyőződésem, hogy hozzájárul a hazai regionális tudomány elkövetkezendő évtizedeinek alakításához. A könyvet jószívvel ajánlom az alap- és mesterszakos hallgatók figyelmébe, valamint minden, a térbeliség kérdésköre iránt érdeklődő kolléga számára, buzdítva mindannyiukat, hogy olvassanak bele a könyvbe, és használják azt!

A kötet ingyen letölthető:

<http://eco.u-szeged.hu/kutatas-tudomany/tudomanyos-kozlemlenyek/regionalis-es-varosgazdasagtan>

Szerzőink

<i>Árvai Andrea</i>	hatósági ügyintéző, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Kormányhivatal Ózdi Járási Hivatala
<i>Bodnár Gábor</i>	PhD adjunktus, Szegedi Tudományegyetem
<i>Bogárdi Tünde</i>	PhD adjunktus, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
<i>Dániel Zoltán András</i>	PhD egyetemi docens, Pannon Egyetem
<i>Elekes Tibor</i>	PhD egyetemi docens, Miskolci Egyetem
<i>Forman Balázs</i>	PhD egyetemi docens, Neumann János Egyetem MNB Tudásközpont
<i>Gombkötő Nóra</i>	PhD egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar
<i>Greutter Zoltán</i>	MSc hallgató, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gazdasági- és Társadalomtudományi Kar
<i>Greutter-Gregus Éva</i>	PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi Doktori Iskola
<i>Gyenezse Péter</i>	PhD habil egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem
<i>Hajdú Dávid</i>	PhD hallgató, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori Iskola
<i>Harangozó Zsolt</i>	mesteroktató, Miskolci Egyetem
<i>Jeneiné Gerő Henriett Emese</i>	főosztályvezető, Innovációs és Technológiai Minisztérium, PhD hallgató Miskolci Egyetem
<i>Lipták Katalin</i>	PhD egyetemi docens, Miskolci Egyetem
<i>Mezei Katalin</i>	PhD egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar
<i>Molnár László</i>	PhD egyetemi docens, Miskolci Egyetem
<i>Molnár Tamás</i>	PhD, habil egyetemi tanár, Pannon Egyetem
<i>Pénzes János</i>	PhD egyetemi docens, Debreceni Egyetem
<i>Schuchmann Júlia</i>	PhD, egyetemi docens, Neumann Egyetem, Gazdaságföldrajzi és Településmarketing Központ, MNB Tudásközpont
<i>Siposné Nándori Eszter</i>	PhD egyetemi docens, Miskolci Egyetem
<i>Suhányi Ladislav</i>	PhD habil egyetemi docens, University of Presov
<i>Suhányiová Alžbeta</i>	PhD habil egyetemi docens, Technical University of Kosice
<i>Szabó Szilvia</i>	PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Hantos Elemér Gazdálkodás- és Regionális Tudományi Doktori Iskola
<i>Tóth Géza</i>	DSc egyetemi tanár, Miskolci Egyetem
<i>Varga Krisztina</i>	PhD egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kéri a szerzőket, vegyék figyelembe a formai megjelenésre vonatkozó alábbi szempontokat:

Terjedelem, kiegészítések:

A „Tanulmány” rovatban maximálisan 35.000, a többi rovatokban maximálisan 18.000 karakter terjedelmű tanulmány közölhető.

A tanulmány elejére öt soros összefoglalót, valamint 3-5 kulcsszó megnevezését és JEL-kód meghatározást kérünk.

A szöveget fájlban kérjük leadni, lemezen vagy e-mailen. (MS WORD bármelyik változatában lementve.)

Kb. 10-15 sorban rövid összefoglalót kérünk a tanulmányról angolul, valamint a cikkben szereplő ábrák és táblázatok címét is kérjük angolul.

Kérjük a szerző adatainak megadását az alábbiak szerint: név, tudományos fokozat, beosztás, munkahely

Szöveg formázása

Oldalméret: JIS B5 – 18,2 x 25,7 cm.

Margók: fent: 2,22, alul: 2,5, balról: 2,5, jobbról: 2 cm; fejléc és lábléc: 1,25 cm.

Betűtípus és betűméret: Times New Roman 10-es, a jegyzetek 9-es betűmérettel.

Bekezdések: cím után nincs behúzás, egyébként 0,7 cm, a bekezdések között sorkihagyás nincs.

Címek: stílusbeállítás nélkül, fő cím és a fejezetek címei vastag, az alfejezetek címei vastag és dőlt betűtípussal.

Szövegek kiemelések: szimpla dőlt betűtípussal.

Ábrák, táblázatok:

Terjedelmi okok miatt kérjük, hogy egy tanulmányban legfeljebb 4-5 ábra szerepeljen.

Az ábrákat (pl.: térképek, diagramok, rajzok, fényképek) és táblázatokat megfelelően formázva a szövegbe építve kérjük elküldeni. A fénymásolással, szkenneléssel készült ábrákat nem tudjuk elfogadni, mert a nyomda számára nem megfelelő a minőségük. Színes ábrák közlésére sincs módunk. Mindenképpen szükséges az ábrák és táblázatok külön számozása (pl.: 1. ábra; 2. ábra; 1. táblázat; 2. táblázat), s hivatkozásuk pontos feltüntetése a szövegközben, zárójelben, döntve: (1. ábra) vagy (1. táblázat).

Az ábra címét az ábra alatt, középen elhelyezve, a táblázatok címét a táblázat fölött balra igazítva kérjük elhelyezni. Az ábrák és táblázatok alatt fel kell tüntetni a forrást is. Ha saját készítésű az ábra, akkor a „Forrás: Saját szerkesztés, ill. Saját számítás.” megnevezést kell használni.

Irodalmi hivatkozások, jegyzetek:

Az irodalmi hivatkozásokat minden esetben kérjük feltüntetni, a szerző vezetéknevét és a kiadását évtől zárójelbe téve. Pl.: (Conti 1993). Pontos idézetnél az oldalszám is szükséges. Pl.: (Conti 1993, 76) vagy (Conti 1993, 76-86). A hivatkozások ne lábjegyzetként, hanem csak a fent leírt formában kerüljenek a szövegbe.

Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepeljenek, amelyekre a szövegközben hivatkozás található, s minden meghivatkozott irodalmat feltétlenül fel kell tüntetni az irodalomjegyzékben. A jegyzeteket kérjük a szöveg végén, számozott formában elhelyezni. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák, ne legyen bennük pl. ábramagyarázat, hivatkozás.

A szöveg után kérjük beírni az irodalomjegyzéket, a következő alapformákban:

Könyv: szerző (megjelenés éve): *A mű címe*. A kiadás helye: a kiadó neve.

Folyóirat: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. *A folyóirat neve*. (Az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma.

Gyűjteményes kötetben szereplő cikk: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. In: *A gyűjteményes kötet címe*. (szerk. vagy ed(s): Szerkesztő(k) neve), a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

Példák:

CRONAUGE, U. (1992): Kommunale Unternehmen. Berlin: Erich Schmidt Verlag

ALCHIAN, A.-DEMSETZ, II. (1972): Production, information costs and economic organisation. *America Economic Review*, 2. 775-795.

PÉTERI G. (1991): Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. In: *Önkormányzat és iskola*. (szerk.: Kozma T.) Budapest: Oktatókutató Intézet, 122-154.

Köszönjük!

Szerkesztőség